

LUPU DICHTER

SCIINȚA DREPTULUI

SAU NASCEREA ȘI DESVOLTAREA ISTORICA

A
STATULUI ROMAN

ȘI A
INSTITUTELOR SALE DE DREPT

BUCURESCI

EDITURA LIBRĂRIEI SOCECŪ & Comp.

21, CALEA VICTORIEI, 21.

1896.

34 (R) (09)
34.07 (R) (09)

Prețul 8 lei

Inscr. A. 12609

LŪPU DICHTER

SCIINȚA DREPTULUI

SAU NASCEREA ȘI DESVOLTAREA ISTORICA

A

~~1002~~
STATULUI ROMAN

ȘI A

INSTITUTELOR SALE DE DREPT

București
C. C. ARION

BUCURESCI

EDITURA LIBRĂRIEI SOCECŪ & Comp.

21, CALEA VICTORIEI, 21.

1896.

CONTROL 1953

1961

1956

L

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București

Cota.....

48 702

11/10

47171. — Stabilimentul grafic I. V. Socecu. — București.

B.C.U. "CAROL I" BUCURESTI

02010080

Domnului

Petre P. Carp

Inauguratorului unei ere de organizarea forțelor
de viață ale Statului,
de rectitudine politică, de administrare rigidă

dedică

această carte a trecutului străbunilor
Romani

Autorul.

P R E F A Ț A

D. Take Ionescu, talentatul ministru al cultelor și instrucției publice din cabinetul Catargi-Carp, vorbind în Cămară despre misiunea culturală a țării românesce, a spus, că noi Români ne-am folosit de studiul și munca țărilor vestice ale Europei, însă până acum n'am dat acestor țări aproape nimic în schimb pe terenul cugetării. Părerea acesta e împărțită cam de totă lumea de la noi; faptul e esact și esplicabil. Un Stat cu 5,000,000 locuitori, redeșteptat la o viața nouă și occidentală de abia de vr'o patru-zeci de ani, n'a putut și nu pôte concura pe terenul producției originale cu State ce au o cultură vechie și cari numără zeci de milioane de locuitori. Totuși bunul obicei care a existat și există încă în țara noastră, după care cei ce sunt în stare a studia în străinătate, plăcă fie în Francia, fie în Germania, fie în Italia, fie în Austria pentru a'și face acolo studiile lor înalte, sau pentru a le completa, permite acestora a spune în cestiuile ce se desbat între învățați cuvântul lor. Dacă ei nu o fac, cauza nu este nici lipsa de cultură, nici lipsa de talent, este că întorși în țară, tinerii nu se mai ocupă de studii, viața politică și lupta pentru existență îi absorb; acesta este motivul principal al rezultatului relevat de fostul ministru al cultelor și instrucției publice.

Afară de acésta mai există o piedecă. Tipărirea unei cărți în țara românească este costisitoare, nu este remuneratorie și cere jertfe multe. Cu atât mai multe jertfe trebuie să cêră tipărirea unei cărți care se ocupă de o cestiune cu totul specială. De aceea perspectiva tristă de a nu putea da la lumină cugetările sale, face pe cei mai mulți, cari au de ținut ceva nou în cestiunile desbătute de învățații lumii, ca chiar de la început să părăsescă ideea de a păși pe terenul debaterilor științifice.

Autorul acestei cărți, ocupându-se de un șir de ani cu studiul istoriei Statului și a dreptului Romei, și-a format convingerea, că cercetările în acésta materie au ajuns așa de departe, în cât ele pot fi adunate la un tot sistematic și istoric pentru a se reconstrui pe baze istorice Statul roman ca și știința dreptului acestui Stat în nascerea și dezvoltarea lor. Decă auzind în Camera țarei cuvintele rostite de ministrul conservator de pe banca ministerială, și știind că lucrarea sa constituie un progres însemnat asupra cercetărilor făcute în alte țări și asupra scrierilor publicate de învățații altor națiuni cu privire la istoria Statului și a dreptului roman, el și-a ținut că avem și noi Români să oferim Europei ceva în schimb pe terenul cercetărilor și al cugetării și s'a decis a da publicității rezultatul muncii sale. Se știe, că istoria începuturilor Romei și sistemul științific al dreptului roman ca și întréaga știință a acestui drept forméză un problem desbătut de secole între învățații Europei dar nedeslegat încă; autorul are pretenția *esorbitantă* de a-l fi deslegat în întregul său, și decă lucrarea sa nu este de natură a interesa numai pe istoricii și jurisconșulții noștri, ci trebuie să intereseze pe toți acei învățați cari în vestul Europei se ocupă cu istoria Romei și cu dreptul ei.

Ca orî și care lucrare originală își are și acésta avantajile și cusururile sale. Ea are un mare avan-

tagiū și acesta este că e concisă — cunoscătorii în materie vor ști să aprecieze munca ce a trebuit să coste pe autor fie-care paragraf în parte și apoi unirea totului la un sistem — însă ea mai pôte avea, după unii și un mare cusur și acesta este, că n'am discutat părerile scriitorilor moderni.

Acest mare cusur e după mine o mare calitate; căci în realitate n'am ignorat ceea ce aū scris Th. Mommsen, Niebuhr, Schwegler, Rossbach, Lange, Götting, Huschke, Walter, Ihering, Rubino, etc. etc. nici ceea ce aū scris jurisconșulții romaniști; din contra, m'am folosit de toți aceia cari aū scris ceva cu privire la istoria Statului și a dreptului Romei, însă am cređut inutil de a discuta și refuta teoriile lor. Discuția și refutarea ar fi crescut considerabil numărul paginelor scrierei și i-ar fi dat un lustru de operă a unui mare învățat; am renunțat la acest lustru și am preferit a expune părerile mele, bazându-le pe texte din autorii clasici și anticuari, căutând a reconstitui Statul și dreptul Romei din isvórele romane înseși, de-a dreptul, fără de a discuta și refuta părerii în general greșite chiar de la punctul lor de plecare. Imi place a crede că am reușit în sarcina pe care mi-am luat'o. Opera acésta are totuși un neajuns pe care nu mi'l ascund, și pe care trebuie să-l justific: este că sfârșitul e prea sumar.

Reîntors în 1885 în țară din Berlin unde 'mă făcui studiile de drept, cu o comórá de cercetări proprii, reflectai la o catedră de drept roman; însă, neavând drepturile cetățenesci, a trebuit să renunț la acésta idee, mai cu sémă că, fiind evreū, fui primit fórte rece de cătră d. Dim. Sturza, ministru pe atuncea, la care avui onórea de a fi trimis de cătră unul din profesorii mei din Berlin; acésta m'a făcut să'mi perd ilusiunile ce le avui asupra interesului ce se purta pe atunci la noi culturei. Am fost silit să apuc o altă

carieră, — avocatura cu care prilej ași fi putut să mă ocup asemenea de știința dreptului mi-a fost închisă tot din pricină că sunt evreu și nu mă bucur de drepturile cetățenești, — mă făcui ziarist.

Munca istovitoare a ziaristiceii politice de la noi nu m'a împedat cu totul de a mă ocupa cu studiul istoriei Statului roman și cu principiile dreptului acestui Stat, și puținele ore libere ce'mi răsăseră le consacrai la terminarea lucrării mele. Dacă deci în ultima parte a acestei lucrări se pôte constata că e prea sumară, vina e a împrejurărilor și a ocupației mele care nu mi-aū mai permis, sub pedepsa de a nu termina această carte, desvoltării de alt-fel ușore când principiile sunt deja stabilite.

Se va constata pôte, pe ici pe colo, în această lucrare, câte o părere nedovedită în deajuns saū câte o ipotesă îndrăsnită; lucrul acesta nu trebuie să mire în definitiv pe nimene, dată fiind insuficiența isvórelor; însă atari păreri și ipotese sunt rare și nu pot vătăma întru nimic lucrării întregi, a cărei valóre nu constă numai într'aceea că dă un tot sistematic, ci și într'aceea că părțile ei dovedesc pretutindene o concepție originală singură conformă cu realitatea istorică și cu cea pe care aū avut'o Românii.

Lupu Dichter.

Bucuresci, în August 1896.

TABLA DE MATERII

	Pag.
Introducere	4
O privire critică asupra școlii istorice și a metodei sale	5
O privire critică asupra școlii filosofice și a metodei sale	14

PARTEA GENERALĂ

DOGMATICA ȘI METAPOLITICA

Cap. I. Dogmatica generală a științei dreptului.

§ 1. Considerațiunii generale	21
§ 2. Ideea fundamentală a fi- losofiei stoice	22
§ 3. Notitia și Scientia	25
§ 4. Sapientia și Philosophia	27
§ 5. Prudentia și jurisprudentia	29
§ 6. Sistema filosofică și sci- ința dreptului	32
§ 7. Jus și Consuetudo	33
§ 8. Statul și Dreptul	37
§ 9. Poporul	42
§ 10. Decretul și Legea	44
§ 11. Jus publicum și Jus pri- vatum	46
§ 12. Trichotomia	48
§ 13. Sistemul dreptului roman	50

Cap. II. Metapolitica.

§ 14. Vici	53
§ 15. Familia pecuniaque	55

	Pag.
§ 16. Familia	57
§ 17. Consângeniți	60
§ 18. Pecunia	61
§ 19. Șeful ginții	62
§ 20. Potestas	64
§ 21. Manus	66
§ 22. Gentili	68

PARTEA SPECIALĂ

POLITICA

CARTEA INTĚIA

ISTORIA EXTERIOARĂ A STATULUI ROMAN

Cap. I. Troia și Roma.

Secția I. Originile Romei.

§ 23. Privire generală	75
§ 24. Legenda fundării Romei	77
§ 25. Interpretarea legendei	80
§ 26. Tradiția despre Enea	84
§ 27. Doveți istorice	88
§ 28. Serbarea Vestei	90
§ 29. Poplifugium	94
§ 30. Parilia	97

Secția II. Nascerea Romei.

§ 31. Observări critice	101
§ 32. Septimonțiul	103

	<u>Pag.</u>
§ 33. Dualismul	107
§ 34. Ramnensiî	110
§ 35. Unirea Ramnensilor cu TiŃiensî	113
§ 36. Luceres.	119

Cap. II. Roma și Alba.

Secția I. Istoria SeptimonŃiului.

§ 37. Inceputurile	124
§ 38. Căderea Laviniului	125
§ 39. Prima fundare a Romei	127
§ 40. Independența Septimon- Ńiului.— Serviu Tulliu	129
§ 41. Regii Romei	130
§ 42. Incercare chronologică	131
Tabula fastorum	139

CARTEA A DOUA

ISTORIA INTERIOARĂ A STATULUI ROMAN

Cap. I. Statul și dreptul gentilic.

Secția I. Constituția Ramnensilor.

§ 43. Forma primului Stat ro- man	142
§ 44. Impărțirea	144
§ 45. Pontifex Maximus.	146
§ 46. Curia calabra	148

Secția II. Reforma Sabină.

§ 47. Flamenii	150
§ 48. Curile	154

Secția III. Reforma Etruscă.

§ 49. Regalitatea.	156
----------------------------	-----

Secția IV. Orașul Roma.

§ 50. Poporul	160
§ 51. Plebea	167
§ 52. Patres	168
§ 53. Jus feciale	169

Cap. II. Dreptul Statului gentilic.

Secția I. Dreptul public.

§ 54. Persone și avere	176
§ 55. Herediul	177
§ 56. Testamentum calatis co- mitiis	179
§ 57. Testamentum in procinctu	181

Secția II. Negotia per aes et libram.

§ 58. Nexum	182
§ 59. Mancipium și res mancipi	186

Secția III. Judecata civilă și penală.

§ 60. Judecătoria	190
§ 61. Procesul	192
§ 62. Dreptul penal.	196

Cap. III. Statul Democratic.

Secția I. Revoluțiunea.

§ 63. Noul princip	200
§ 64. Pretorii sau consuli	202
§ 65. Secesiunea	204
§ 66. Convenția, lege	206
§ 67. Numărul triburilor	208
§ 68. Decemvirii	213

Secția II. Constituția lui Serviu Tulliu.

§ 69. Clase și centurii	215
§ 70. Votul	220
§ 71. Senatul.	225
§ 72. Noii magistrați	229

Secția III. Reformele posteriore.

§ 73. Egalarea stărilor	231
§ 74. Judecătoria	232

Secția IV. Lărgirea Cetății.

§ 75. Triburi și centurii.	234
§ 76. Numărul triburilor	237
§ 77. Numărul centuriilor.	238
§ 78. Municipia	239
§ 79. Colonii	243
§ 80. Fundi	244

DOGMATICA SPECIALA

CARTEA INTĒIA

II DREPTUL CIVIL

Cap. I. Noțiuni generale.

- § 81. Natura dreptului civil . . . 249
 § 82. Libertatea și proprietatea 252

Cap. II. Libertatea.

Secția I. Libertatea în familie.

- § 83. Connubium 255
 § 84. Matrimonium justum . . . 258
 § 85. Patria potestas 262
 § 86. Adopțiunea și Adrogațiunea 266
 § 87. Emancipațiunea și Manumisiunea 267
 § 88. Tutela 269

Secția II. Libertatea în cetate.

- § 89. Status și caput civis . . . 273
 § 90. Capitis diminutio 275
 § 91. Latini 277
 § 92. Latini coloniarii 279
 § 93. Latini Juniani 280

Cap. III. Dominium.

Secția I. Dominium ex jure Quiritium.

- § 94. Hereditatea 285
 § 95. Succesiunea la emancipați și manumiș 281
 § 96. Heredes necesarii 292
 § 97. Legate și fideicomise . . . 293
 § 98. Dobândirea dominiului ex jure Quiritium 296
 § 99. Mancipatio. Sectio 297
 § 100. In jure cessio 298
 § 101. Uscapio 300
 § 102. Servituțiile 301

Secția II. Dominium in bonis.

- § 103. Dreptul civil privat . . . 303
 § 104. Divisiunea lucrurilor . . . 304
 § 105. Dobândirea dominiului in bonis 305
 § 106. Specificația 307

CARTEA A DOUA

JUS PRAETORUM ET PRUDENTIUM

Cap. I. Jus honorarium.

Secția I. Generalități.

- § 107. Natura dreptului pretorian 310
 § 108. Pretorul 312
 § 109. Edictul 313

Secția II. Posesiunea.

- § 110. Caracterul posesiunii . 314
 § 111. Interdictele 316
 § 112. Bonorum possessio liberi 318
 § 113. Bonorum possessio libertini 320
 § 114. Missio in possessionem 321

Cap. II. Jus prudentium.

Secția I. Generalități.

- § 115. Noțiunea obligațiunii . 324
 § 116. Noțiunea contractului . 325
 § 117. Părțile 325
 § 118. Faptul exterior 326

Secția II. Contractul simplu.

- § 119. Contractele reali 327
 § 120. Contractele verbale . . . 329
 § 121. Contractele literale . . . 330
 § 122. Stipulațiunile 332

Secția III. Contractul Synallagmatic.

- § 123. Noțiunea contractului synallagmatic 334
 § 124. Emptio-venditio 336
 § 125. Locatio-conductio 338
 § 126. Societas 340
 § 127. Mandatum 341
 § 128. Contractele compuse . . 343

Secția IV. Delictul.

- § 129. Noțiunea delictului . . . 343
 § 130. Furtum 344
 § 131. Rapina 346
 § 132. Damnum injuria datum 346
 § 133. Injuria 347

	<u>Pag.</u>		<u>Pag.</u>
<i>Secția V. Quasi contractul și</i>		§ §§ §§§	139. Excepțiunile 355
<i>Quasi delictul.</i>			140. Representațiunea 356
§§ 134. Quasi-contractele 348			141. Formula 357
§§ 135. Quasi-delictetele 349		<i>Secția II. Judicium imperio</i>	
<i>Cap. III. Procesul.</i>		<i>continens.</i>	
<i>Secția I. Judicium legitimum.</i>		§ §§ §§§ §§§§	142. Deosebirea 359
			143. Interdictele 360
§§ 136. Actio și judicium 351			144. Procedarea 362
§§ 137. Impărțirea acțiunilor 353			145. Execuția 363
§§ 138. Ficțiunile 354			

INTRODUCERE

Adevărata metodă științifică cere ca să conchiți de la cunoscut la necunoscut pentru a nu explica necunoscutul prin necunoscut. Acest adevăr ce nu are nevoie de nici o demonstrație și care se impune bunului simț, această axiomă, n'are — cine o poate crede — de mult deja nici o trecere în știința dreptului. În această știință, care se ocupă de raporturile sociale exterioare, când voesci să-ți dai sēma dacă un raport existent între persoane este un raport drept, nu pornesci de la date certe, științifice stabilite, de la cunoscut, pentru ca cu ajutorul lor să conchiți la dreptatea raportului, la necunoscut, ci recurgi, fie la legi în vigoare, fie la texte scōse din dreptul roman, cari tōte aũ nevoie de a fi explicate, și cređi a-ți fi dat părerea științifice stabilită, când ai găsit un text care decretēză acel raport ca drept, sau când ai găsit că vre-unul din marii jurisconșulți ai Romei, în vre-unul din numeroșele fragmente ce ne-aũ lāsāt, a declarat un raport analog ca drept.

Acēstă stare de lucruri nu durēză de ađi și nici de erī; jurisconșulții tuturor timpurilor posterioare epocii în care aũ viețuit și produs jurisconșulții romanī, aũ cređut că corespund misiunei lor științifice ocupāndu-se exclusiv cu comentarea legilor, explicāndu-le, fie prin alte legi mai vechi, fie prin texte din dreptul roman ce se admit ca indiscutabile. Dacă însă ei n'aũ urmat ast-fel și aũ vrut să se ridice pe deasupra textelor, ei s'aũ perdat în teorii filosofice ce n'aũ dus și nu duc la vre-un rezultat practic, sigur și indiscutabil, dupā cum o pretinde știința nōstră a dreptului care esistă pentru aplicarea ei și prin aplicarea ei chiar.

Nu suntem noi cei d'întăi care ne dăm séma despre acésta. Baco de Verulamio încă a đis: „Qui de legibus scripserunt, omnes vel tanquam philosophi vel tanquam jurisconsulti argumentum illud tractaverunt. Atque philosophi proponunt multa, dictu pulchra, sed ab usu remota. Jurisconsulti autem suae quisque patriae legum, vel etiam romanarum aut pontificiarum placitis obnoxiiis et addicti, iudicio sincero non utuntur sed tanquam e vinculis sermociantur¹⁾“.

De la o a doua jumătate a secolului al XVI de când s'aũ scris aceste rîndurî, lucrurile nu s'aũ schimbat încă nici pînă ađi, și timp de șapte-spre dece secole știința dreptului se află într'un cerc vicios, esplicând vecinic necunoscutul prin necunoscut.

* * *

În acest timp îndelungat, de câte ori vre-un popor, vre-un Stat, a vrut să se înzestreze cu legi drepte și înțelepte, el a recurs la **dreptul roman**. De câte ori s'a făcut o codificare nouă de legi, ómenii de știință aũ constatat, că noul drept nu este decît **vechiul drept al Statului roman**. Putem cita ca exemple de codificări noi în cari dreptul roman clasic predomină aprópe exclusiv: edictul lui Theoderich, *leges romanae Visigothorum et Burgundionum*, compilația lui Justinian, codul francez al lui Napoleon și aprópe tóte codificările civile moderne.

Ceea ce s'a întâmplat cu legiferarea, s'a întâmplat și cu știința dreptului; de câte ori ómenii de știință aũ vrut să dea un nou avânt științei nóstre, ei aũ recurs la **dreptul roman**, pe care l'aũ studiat, esplicat, comentat. Ca exemple pot servi: șcóla de drept din Bologna, șcóla istorică franceză a lui Cuiatius și Donellus, șcóla istorică germană a lui Frederic Carol de Savigny.

În cursul acestor șapte-spre-dece vécuri, ce ne despart de jurisconsultii romani, s'aũ vėđut apărënd jurisconsultii celebri, opere alese și legi înțelepte, ce aũ avut rėsunet, valóre și putere, dar cari, în conformitate cu legea firėscă a progresului imanentă ori-cărei opere științifice omenesci, aũ

¹⁾ Baco de Verulamio: *De Augustinis scientiarum Lib. VIII, Cap. III* ca proeminum la aforismele sale: *de justitia universali sive de fontibus juris*.

dispărut, jurisconsulții celebri odineoră fiind uitați, operele alese perđându-și valórea, iar legile înțelepte cădënd în desuetudine. Ceea ce a rēmas neclintit este **dreptul roman**, opera jurisconsulților Romei; acēsta nu numai că n'a fost întrecută, dar nici n'a fost ajunsă.

După legea firēscă a progresului, rezultatele sciintifice odată obținute, sunt cu timpul completate și absorbite chiar de rezultatele obținute mai târđiú în acea sciintă; saú, de nu se póte acēsta, constatările vechi sunt nimicite prin cercetări noi; după dēnsa și sciintă dreptului roman ar fi trebuit să dispară în sciintă modernă a dreptului. Acēstă lege însă pare a nu se potrivi sciintēi nóstre, și șēpte-spre-dece secole de cugētare omenēscă nu numai că n'aú sdruncinat autoritatea de altă dată a dreptului roman, ci ȳa întărit'o încă prin tot atâtea secole de gândire. Acest drept s'a impus mai întâi în chip empiric, prin legi cerute de nevoile timpurilor; apoi jurisconsulții mari aú pus bază sciintifică acestor legi, întemeind sciintă dreptului. Mai târđiú imperatul Adrian a impus judecătorilor de a alege între diferitele păreri ale marilor jurisconsulți, când aveaú de dat o hotărēire și a se baza pe dēnsele ca pe legi; și la 426 după Chr. împērații Theodosiu și Valentinian III, printr'o constituție specială acordă scrierilor jurisconsulților Papinian, Paulus, Gaius, Ulpianus și Modestinus putere de lege, și lege sunt până în điuva de ađi pentru popóre și pentru învățați.

* * *

Și când cerci să-ți dai sēma de literatura ce conține acēstă neperitoare operă, rămăi uimit. Căci veđi că cea mai mare parte dintr'ēnsa o formēză o compilație făcută trei secole după timpul în care aú existat și scris marii jurisconsulți ai Romei, într'un alt Stat, în alte împrejurări, și mai mult în vederea practicei jurisprudenței decât în interesul sciintēi dreptului. Afară de acēstă compilație care formēză partea covărșitoare a literaturēi dreptului roman, se mai găsesc, pe ici pe colo, fragmente împrăștiate și alte ruine pe cari întēmplarea ni le-a păstrat, scăpându-le din vasfrângerea pe care Statul roman și civilisația sa aú suferit'o în vălvoarea timpurilor. Aceste vestigii ale unui tot ce nu mai este cunoscut în întregul sēu n'aú cădút în uitare; astă-đi încă, ele sunt admirate și comentate; și de câte ori e vorba de o seriósă legislație civilă, de stabilirea unui punct de drept

internațional, de știința dreptului, ele sunt consultate. Lumea pare a sta față de aceste remășițe din alte timpuri, ce reapar vecinic mai nouă și mai frumoșe, ca înaintea unei enigme de nepătruns. Ele sunt ca fenixul din fabulă care renaște din cenușă sa.

E aci locul să facem o constatare importantă atât pentru știința dreptului roman cât și pentru istoria Statului care ne-a dat această știință și cu care dēnsa este în cea mai strânsă legătură. Această constatare este, că sōrta ce se lēgă ađi de dreptul roman, care renaște, de câte ori se face o codificare nouă, mai frumos decât a fost, se lega în vechime și de Statul Troian din care Roma se mândria că se scobōră.

Despre Troia poetul latin Ennius a đis :

O patria, o divum domus Ilium, et incluta bello.
Quae neque Dardanis campis potuere perire
Nec quum capta, capi, nec quum combusta cremari ¹⁾.

Aceeași idee o putem aplica și dreptului roman care stă în cea mai intimă și nedespărțită legătură cu Statul roman.

* * *
* *

Pentru a-și esplica fenomenul, unii admit că dreptul roman conține rațiunea scrisă sau sentimentul de dreptate pe care însuși Dumneđeū l'a sădit în inima omului, alții aduc argumente istorice pentru a dovedi că acest drept se impune în chip fatal. Ceī d'intăiū formēză șcōla filosofică, iar ceī de al doilea formēză șcōla istorică, în știința dreptului.

Orī-cum ar fi însă cu aceste șcōle, un lucru e cert și anume: ceī ce vor să scie dreptul, ceī ce vor să facă legi bune, ceī ce vor să aplice și să esplice bine legile, sunt nevoiți să recurgă la dreptul roman.

¹⁾ Annal. XIV, 10.

O PRIVIRE CRITICĂ ASUPRA ȘCOLEI ISTORICE ȘI A METODEI SALE

Marele jurisconsult german Frederic Carol de Savigny, fondatorul școlii istorice moderne în drept, vrând să explice rolul dreptului roman în știința dreptului, în special a dreptului german, în legislația germană, și vrând să pună o bază cu adevărat științifică științei noastre, a spus ast-fel teoria fundamentală a dreptului, teorie care formeză baza școlii istorice moderne.

„Nu se află — țice el — o existență omenescă perfectă și izolată, căci cea ce apare izolat este, privit din altă parte, un membru al unui tot superior. Fie-care om trebuie în chip necesar să fie privit ca membru al unei familii, al unui popor, al unui Stat, iar fie-care epocă a unui popor trebuie să fie considerată ca o continuare și dezvoltare a tuturor timpurilor trecute. Orice altă părere este unilaterală și când te cerci a face ca să domnească, se dovedește că e falsă și vătămătoare.

„Dacă lucrurile stau ast-fel, atunci nu se poate spune că fie-care epocă își produce în chip arbitrar lumea sa, de ore-ce ea o face într'o unire indisolubilă cu tot trecutul. Fie-care epocă trebuie să recunoască atunci ceva ca dat, care e în acelaș timp fatal și liber; fatal, fiind-că acel ceva nu depinde de voința arbitrară a prezentului, liber, fiind-că acel ceva nu precede de la o voință arbitrară străină (precum ar fi ordinul stăpânului către sclavul său) ci e produs de natura superioară a poporului, ca un tot cuprins într'o vecinică devenire și dezvoltare.

„La acest popor superior participă și epoca prezentă ca membru care voesce și care lucrează în și cu acel tot ast-fel că cea-ce este dat de acel tot trebuie să fie privit ca produs liber și de către acest membru. În acest cas istoria nu mai este o culegere de exemple, ci formeză adevăratele cale spre cunoșcerea stării noastre proprii.

„Cel ce stă pe acest teren istoric, judecă precum urmază, despre procedarea opusă. Nu este vorbă de alegere între bine și rău ast-fel că a recunoște cele date e bine, iar a le respinge e rău, însă ceva posibil. Din contra, respingerea celor date e în rigore logică imposibilă, ele ne domină în mod fatal, noi putem numai să ne înșelăm, iar nu să le schimbăm. Cel ce se înșală, crezând că poate fi arbitru acolo unde numai o libertate superioară e cu pu-

„tință, acela renunță singur la aspirațiunile sale cele mai „nobile, e un sclav ce se crede rege, pe când ar putea fi „om liber“ ¹⁾.

Acastă teorie conține un mare adevăr; ea are însă defectul de a fi prea generală și a semăna mai mult cu o teorie socială pentru toate științele omenesci, de cât cu o teorie specială și fundamentală a științei dreptului. Căci e incontestabil că teoria espusă mai sus, pôte fi pusă la baza tuturor științelor omenesci, pe când știința dreptului își are limitele sale definite, ocupându-se numai de o clasă de legături sociale și anume de raporturile vieții sociale exteriore dintre membrii simpli sau complexi ai Statelor,

¹⁾ v. Savigny. Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft vol. I, pag. 3 urm. (Vermischte Schriften vol. I, pag. 109 urm.). Es giebt kein vollkommen einzelnes und abgesondertes menschliches Dasein, vielmehr, was als einzeln angesehen werden kann, ist, von einer andern Seite betrachtet, Glied eines höheren Ganzen. So ist jeder einzelne Mensch nothwendig zugleich zu denken als Glied einer Familie, eines Volkes, eines Staates, jedes Zeitalter eines Volkes als die Fortsetzung und Entwicklung aller vergangenen Zeiten; und eine andere als diese Ansicht, ist eben deshalb einseitig, und, wenn sie sich allein geltend machen will, falsch und verderblich. Ist aber dieses, so bringt nicht jedes Zeitalter für sich und willkürlich seine Welt hervor sondern es thut dieses in unauflöslicher Gemeinschaft mit der ganzen Vergangenheit. Dann also muss jedes Zeitalter etwas Gegebenes anerkennen welches jedoch nothwendig und frei zugleich ist; nothwendig insofern es nicht von der besondern Willkühr der Gegenwart abhängig ist, frei weil es ebenso wenig von irgend einer fremden besondern Willkühr (wie der Befehl des Herrn an seinen Sklaven) ausgegangen ist, sondern vielmehr hervorgebracht von der höheren Natur des Volkes als eines stets werdenden, sich entwickelnden Ganzen. Von diesem höherem Volke ist ja auch das gegenwärtige Zeitalter ein Glied welches in jenem und mit jenem Ganzen will und handelt, so dass was von jenem Ganzen gegeben ist, auch von diesem Gliede frei hervorgebracht genannt werden darf. Die Geschichte ist dann nicht mehr bloß Beispielsammlung sondern der einzige Weg zur wahren Erkenntniss unsers eigenen Zustandes. Wer auf diesem geschichtlichen Standpunkte steht, urtheilt ferner über das entgegengesetzte Verfahren also. Es ist nicht etwa die Rede von einer Wahl zwischen Gutem und Schlechtem, so dass das Anerkennen eines Gegebenen Gut, das Verwerfen desselben Schlecht aber gleichwohl möglich wäre. Vielmehr ist dieses Verwerfen des Gegebenen der Strenge nach ganz unmöglich, es beherrscht uns unvermeidlich, und wir können uns nur darüber täuschen nicht es ändern. Wer sich täuscht und seine besondere Willkühr auszuüben meint, wo nur jene höhere gemeinsame Freiheit möglich ist, giebt seine edelsten Ansprüche selbst auf: ein Knecht, der sich einen König wähnt, da er ein freier Mann sein könnte.

ai societății organizate. Domeniul dreptului este dar mai restrâns, cu mult mai restrâns, de cât acela pe care pare a i-l atribui de Savigny, și fiind mai restrâns el are și ceva special, particular acestei științe, ceva ce o diferențiază de altele ceea-ce nu poate reeși dintr'o teorie generală. Primul defect deci pe care îl constatăm la teoria fundamentală a științei dreptului formulată de marele jurisconsult german, este **că e prea generală** și ca atare nu definesce subiectul științei noastre.

Să admitem însă că teoria lui Savigny fiind socială și generală, cuprinde în sine pe cea specială a dreptului, și că e de datoria noastră a o înțelege bine și a o aplica științei noastre speciale. În acest caz însă cu ce ne întâlnim la primul pas?

a) Din capul locului vedem că ea nu poate forma o teorie generală a dreptului. Căci iată ce ne spune Savigny: El ne spune că nu se află o *existență omenescă* perfectă și izolată; că *fie-care om* face parte dintr'o familie, dintr'un popor, dintr'un Stat; fie-care Stat e apoi produsul trecutului său. Acesta e într'adevăr o constatare adevărată a unui fapt real; însă numai dreptul oare se ocupă de *existențe omenesci*, de *omeni*? De om se ocupă și antropologia. Dreptul se ocupă de existențe juridice, de persoane cari pot fi și morale și nici de cum omeni, iar o atare persoană morală importantă e însuși Statul. Reaua calificare ce dă Savigny subiectului său, vorbind de *existențe omenesci*, de *om*, acolo unde el ar fi trebuit să vorbească de *persoane* cari pot fi și instituțiuni, nu omeni, are o consecință neplăcută, ea îi **falsifică teoria**.

b) E apoi adevărat că nu se află o *existență omenescă* perfectă și izolată, și că *fie-care om* trebuie să fie privit ca membru al unei familii, al unui popor, al unui Stat; e însă tot așa de adevărat că nici Statul nu e o *existență perfectă și izolată* și că și el, ca și omul, trebuie să fie privit ca membru al unui tot organizat. *al societății omenesci*. Savigny făcând de o parte deosebire între persoană, *existența omenescă*, și între persoană, Stat, și declarând pe de alta pe una imperfectă și în legătura fatală cu familia, popor, Stat, iar pe cea-laltă perfectă și izolată în spațiu deși nu în timp, pierde din vedere un *grup de raporturi*, raporturile *internaționale*, cari formează o disciplină a științei dreptului, și nu tocmai o disciplină din cele mai puțin importante; teoria lui presintă deci și o **lacună mare**.

Constatarea ce o facem aci este foarte importantă, de

ore-ce ea se referă la însăși *origina dreptului*, precum vom avea ocasiunea de a o vedea; ea atinge punctul esențial ce deosebesce cele două școli, dat fiind că dreptul internațional e în totul format de convențiuni, iar școla filosofică bazează dreptul și Statul pe convențiuni, pe contract.

c) Un alt defect al teoriei lui Savigny este cel următor: El pune persoana în legătură fatală cu Statul, cu societatea din care acea persoană face parte, luându-i orî-ce libertate. Această concepțiune e justă numai în parte, adică în partea ce privește raportul persoanei cu Statul, cu societatea; ea nu e justă însă în partea care privește raporturile de la persoană la persoană, de la Stat la persoană și cele de la Stat la Stat. Aceste raporturi nu sunt fatale, ci libere, fiind-că pot fi arbitrare. Persoanele — prin persoane înțelegem și State — pot încheia convențiuni cari să stabilească raporturi de drept, acolo unde atari raporturi n'aũ existat, ele pot să schimbe raporturi vechi înlocuindu-le prin raporturi noi, să deroge prin raporturi speciale la raporturi generale. După teoria lui Savigny, pentru care legăturile sunt toate fatale, acesta nu e cu putință în chip logic; **realitatea însă îi desminte teoria.**

Și această constatare este importantă, fiind-că și densa atinge principiul școlei istorice, acolo unde această școlă se deosebesce de cea filosofică, care, precum am ȃis, vede originea orî-cărui drept și a Statului în contract.

d) Școla istorică mai face următoarea confuzie: ea confundă Statul cu națiunea și cu dreptul; ea nu definesce nici concepțiunea de Stat, nici cea de națiune și nici cea de drept. Această școlă nu se opresce aci; ea merge mai departe și confundă dreptul cu legea, legea cu obiceiul, toate fiind pentru densa drept, toate coprinȃndu-se în concepția de drept.

Să dovedim și acesta:

După școla istorică fie-care popor formȃnd o ființă perfectă și izolată, își are dezvoltarea sa istorică proprie. Resultă de aci, că fiecare popor își are organizațiunea sa, obiceiurile sale, legile sale și cu acesta și concepțiunea sa *deosebită* de ce este drept. Prin urmare ceea-ce e drept la Caffri, bunióră, nu este necesarmente drept și la Laponi și vice-versa, fiind-că fie-care rasă, fie-care naționalitate, își are dezvoltarea sa firăscă deosebită, obiceiurile, legile sale deosebite și deci concepția sa specială de ce este drept, o concepție formată printr'o lungă și deosebită dezvoltare. Intȃmplându-se ca să se găsească vre-o asemȃnare între ideea de

drept a unui popor, cu cea de drept a altui popor, atunci avem numai a face cu o simplă coincidență espicabilă printr'o nevoie saũ o dezvoltare similară a acelor douë popóre saũ naționalități; *în principiu însă, ideea de drept trebuie să difere și ceea ce este drept la un popor, nu este drept la cel'alt; ba, ceea ce este drept la un popor, pôte fi o monstruoasă nedreptate la alt popor.*

Acesta e principiul școléi istorice.

Să luăm un exemplu :

Se scie că Dahomeiul din Africa este un Stat cu un popor ce are dezvoltarea sa istorică specială, seculară, deosebită. Suveranul acestui Stat și popor, între alte obiceiuri, avea și pe acela de a jertfi la anumite ocațiuni cu decile din supușii săi; acésta nu ca un capriciũ al unui despot, ci ca un obicei secular saũ ca o lege și ca un drept recunoscut de popor suveranului său. După școlá istorică, acest obiceiũ barbar e drept. E drept, în Dahomeiũ, bine-înțeles, fiind-că poporul Dahomeian în dezvoltarea sa și-a format ideea, că e drept ca suveranul său, în anumite împrejurări, să jertfescă atâția din supușii săi saũ din captivii prinși în răsboi, câtși prevede legea saũ obiceiul. Dacă am veni noi și am dice că avem a face cu un obicei nedrept, școlá istorică ne-ar răspunde: noi n'avem acest obicei și ne pare nedrept, barbar, să jertfim ómenii; dar Dahomeanii aũ acest obicei de secole și el este drept la dênșii; obiceiul barbar, după noi, și ideea de drept, după Dahomeanii, se confundă decĩ aci.

Dar dacă ne deosebim așa de mult de Dahomeeni asupra concepțiunii dreptului, noi ne întêlnim cu ei, ca și cu ori-care alt popor din lume, în concepțiune, asupra unui punct principal și anume asupra respectului convențiunilor și a puterei de drept și lege a celor stabilite prin acele convențiuni. Cum se împacă acésta cu concepția deosebită despre ideea de drept la diferitele popóre? Școlá istorică nu pôte răspunde la acéstă întrebare.

Admițând acum că fie prin convenție voluntară, fie prin tratat impus în urma unui răsboi, un Stat european silesce poporul Dahomean a nu mai jertfi ființe omenesci, saũ, neputând reuși, desființeză Statul Dahomeiului; ce face școlá istorică cu dreptul istoric ce-l are suveranul Dahomeiului de a jertfi ómenii? Ne pôte óre școlá istorică spune, că am comis o nedreptate, silind pe un popor ca să nu facă ceea-ce crede el că e drept? că e o jignire a poporului Dahomean în sentimentele sale de dreptate, când oprim jertfele omenesci ce

le practică din timpî imemoriali? și, că s'a comis o nedreptate împedecându-le, o nedreptate identică cu aceea, care s'ar fi comis de Dahomeanî, dacă ei ne-ar fi impus nouă, suveranilor noștri, hecatombele anuale și ocazionale de ómenî? E evident că o atare obiecțiune ar fi absurdă.

Iată ce ȳice Cicero în tractatul său *de legibus* asupra acestui punct.

„Iam vero illud stultissimum, existimare omnia justa esse, quae scita sint in popularum institutis aut legibus. Etiamne, si quae leges sint tyrannorum? si triginta illi Athenis leges imponere voluissent, aut, si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco haec leges justae haberentur? Nihilo, credo, magis illo, quam interrex noster tulit, ut dictator, quem vellet civium indicta causa, impune posset occidere. Est enim unum jus quod devincta est hominum societas, et quod lex constituit una: quae lex est recta ratio imperandi atque prohibendi; quam qui ignorat, is est injustus, sive est illa scripta uspiam sive nusquam ¹⁾“.

Maî departe el ȳice: „Quod si populorum jussis, si principum decretis, si sententiis iudicum, jura constituerentur, jus esset latrocinari jus, adulterare; jus testamenta falsa supponere, si haec suffragiis aut scitis multitudinis probarentur ²⁾“.

Savigny comite tocmaî greșéla pe care o critică Cicero cu atâta asprime; el primesce că drept orî-ce obicei, orî-ce lege, fie aceste obiceiuri sau legi orî-cât de nedrepte, orî-cât de barbare.

¹⁾ Cicero: *De legibus* I, 15: „Insă lucrul cel maî absurd este de a lua de drept tot ce e regulat prin instituțiunile sau legile popórelor, chiar dacă ar fi ele legi de ale tiranilor? Dacă cei trei-ȳeci de tirani ai Athenei ar fi vrut să-î impună legi sau dacă tuturor Atenienilor le-ar plăcea mult aceste legi tiranice, din pricina acésta, aceste legi ar fi ele drepte? Tot atât de puțin, cred eu, cât și legea dată de interregele nostru, în virtutea căreia dictatorul să pótă uicide nepedepsit pe cetățénul, pe care ar voi, fără proces. Există un singur drept care légă societatea omenéscă și, pe care o lege unică l'a instituit; acéstă lege e rațiunea dréptă, întru cât ea opresce sau ordonă și e nedrept acela care o ignoră, fie ea scrisă sau nescrisă“.

²⁾ *Ibid.* I, 16: „Dacă voințele popórelor, decretetele principilor, sentințele judecătorilor ar forma dreptatea, furtul ar fi drept, ar fi drept adulteriul, ar fi drepte testamentete false, din momentul ce ar fi aprobate prin sufragiile mulțimei“.

e) Ni se p^ote obiecta c^ă suntem metafisici f^ăc^ănd o deosebire *î*ntre concep^ția de drept și cea de Stat, desp^ăr^îndu-le una de alta, pe c^ănd *î*n realitate aceste dou^e concep^țiuni nu se pot desp^ăr^îți; c^ă alt-ceva e *dreptul închipuit*, dreptul visat de unii sau de alții, alt-ceva iar *dreptul real sau pozitiv*, dup^ă care se guvern^ă Statele; c^ă *î*n fine Savigny s'a ocupat tocmai de acest din urm^ă drept și de aceea l'a confundat cu legea și cu Statul.

Și noi recun^oscem importan^{ța} ce are legea; *î*ns^ă știin^{ța} adev^ărat^ă cere ca s^ă facem deosebire *î*ntre lege și drept, *î*ntre nevoia social^ă actual^ă și ra^{ți}unea ordinei sociale. P^ăn^ă la un punct admitem unirea ac^ăsta; *î*ns^ă cea-ce nu putem admite este *confusia *î*n princip a acestor concep^țiuni* și nici confusia cu totul nejustificat^ă *î*ntre drept și Stat. *Î*n expunerea teoriei sale, Savigny comite greșala de a face și ac^ăst^ă din urm^ă confusiune; aci el e nelogic cu sine *î*nsuși și ac^ăst^ă o dovedesce ideea sa despre recep^ția dreptului roman *î*n Germania.

Se știe c^ă Germania, patria fundatorului școl^{ei} istorice moderne *î*n drept, a receput dreptul roman. Avem decⁱ un popor care s'a dezvoltat *î*n chip firesc, *î*n împrejur^ări speciale lui, un Stat, care la un moment dat a adoptat un drept strein, un drept, care nu-și are originea *î*n țara, la na^{ți}unea, *î*n Statul, care la acel moment l-a receput. Acest fapt istoric ar dovedi c^ă nu exist^ă o leg^ătur^ă intim^ă fatal^ă, o leg^ătur^ă ast-fel *î*ntre drept și Stat, *î*nc^ăt existen^{ța} unuia s^ă fie condi^ționat^ă de existen^{ța} celui-l'alt. Teoria lui Savigny, asupra leg^ătur^{ei} intime *î*ntre drept și Stat, ar fi decⁱ fals^ă și, e posibil ca ceea-ce a fost odat^ă drept la Romani s^ă fie mai t^ăr^ădiu drept și la Germani, la un popor relativ nou, la un alt Stat, la o alt^ă ras^ă, care își are istoria sa, dezvoltarea sa.

Germaniștii, consecin^{ți} cu teoria istoric^ă a lui Savigny, resping *î*n teorie recep^țiunea dreptului roman *î*n Germania, care e totuși un fapt real și istoric, *đ*ic^ănd, c^ă dac^ă dreptul roman s'ar fi receput, atunci inștitu^{ți}unile dreptului german s'ar fi falsificat, și *î*mpreun^ă cu d^ănsele s'ar fi nimicit și na^ționalitatea german^ă. Faptul recep^ției e totuși real, tot at^ât de real ca și existen^{ța} civilisatei na^{ți}unii germane. Ce rezult^ă *î*ns^ă din faptul recep^ției dreptului roman *î*n Germania? Rezult^ă c^ă o na^ționalitate, un Stat, p^ote recepe dreptul dezvoltat la o alt^ă na^ționalitate, *î*ntr'un alt Stat, și c^ă, dreptul p^ote exista deosebit de Statul care 'i-a dat naștere. *Î*nsuși Savigny *î*n celebra sa scriere despre *Istoria dreptului roman*

în evul mediu, dovedește că dreptul roman n'a pierit odată cu Statul roman în care el s'a născut și dezvoltat, ci a trăit de-a lungul secolelor modificându-se și guvernând popoare și State, ce s'a înălțat pe ruinele Statului roman.

* * *

Am vădit până acum că școala istorică din Germania explică dreptul ca obiceiuri ce se dezvoltă istoric la națiuni și că dânsa admite pentru Germania recepțiunea dreptului roman. E interesant, credem, ca să arătăm acum și metoda științifică a acestei școle, o metodă despre care, dânsa, că e romană, adică aceea a jurisconsultilor Romei.

Frédéric Carol de Savigny în cartea sa *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, menită a pune, precum o arată titlul, bază științei dreptului, se ocupă în special de metoda marilor jurisconșulți romani. Iată bazele acestei metode după Savigny:

„În știința noastră — dânsa Savigny — succesul (?) e bazat pe posesiunea principiilor conducătoare (leitende Grundsätze)“¹⁾.

Iată și ce înțelege Savigny prin principii conducătoare:

„Intocmai precum în geometrie, dacă ni se dau două laturi și unghiul cuprins între ele, ni se dă și triunghiul, așa și în drept își are fie-care parte a științei noastre asemenea elemente, pe cari dacă le posedă, îți sunt date și cele-lalte; noi putem să le numim principiile conducătoare. A afla aceste principii și purcedând dela dânsese să recunoști legătura intimă și modul înrudirii tuturor noțiunilor și principiilor juridice, este cea-ce formează temele cele mai grele ale științei noastre, ba este chiar cea-ce dă științei noastre caracterul ei științific“²⁾.

¹⁾ v. Savigny. *Vom Beruf etc.* pag. 28. In unserer Wissenschaft beruht aller Erfolg auf den Besitz der „leitenden Grundsätze“.

²⁾ Ibid. pag. 22. Auf ähnlicher Weise (wie in der Geometrie durch zwei Seiten und den zwischenliegenden Winkel das Dreieck gegeben ist) hat jeder Theil unseres Rechts solche Stücke, wodurch die übrigen gegeben sind: wir können sie leitende Grundsätze nennen. Diese herauszufühlen und von ihnen ausgehend den innern Zusammenhang und die Art der Verwandtschaft aller juristischen Begriffe und Sätze zu erkennen, gehört eben zu den schwersten Aufgaben unserer Wissenschaft, ja es ist eigentlich dasjenige was unserer Arbeit den wissenschaftlichen Character giebt.

„Posesiunea acestor principii, adaugă el, este cea-ce a „intemeiat mărimea jurisconsultilor romani“¹⁾.

Ocupându-se apoi de modul cum se deslégă diferitele cestiuni de drept, Savigny dice :

„Dacă ei (jurisconsultii romani) aũ de judecat un caz, „atunci ei pornesc de la realitate, sesisând lucrul ast-fel „precum se presintă în viață, și noi vedem cum se desvoltă „pas cu pas întregul raport și cum el se modifică. Se pare „că acest caz forméză începutul întregii sciințe, care de aci „trebuie creată. Teoria și practica nu se deosebesc, teoria „lor e perfecționată până la imediata ei aplicare și practica „lor este inobilată printr'o tratare sciințifică“²⁾.

Din cele citate vedem că marele jurisconsult german vorbesce de principii și noțiunii, pe care le aflăm când am căpătat instinctiv principiile conducătoare; iar munca sciințifică consistă în aflarea legăturii și a înrudirei ce există între principiile și noțiunile juridice.

Cine pôte admite însă o sciință care se baséză pe aflarea *instinctivă* a unor principii conducătoare! E evident că or-ice sciință trebuie să aibă la baza ei elemente certe, sciințificesce stabilite. Dacă jurisconsultii Romani ar fi avut principii și noțiunii sciințificesce stabilite, atunci practica lor atât de bine descrisă de Savigny, ar fi fost bazată pe o adevărată sciință, pe o teorie, și e probabil că posesiunea acestei sciințe, a acestei teorii să-i fi făcut atât de mari și nemuritori.

Din cele ce preced se pôte vedea, că Savigny a simțit nevoia unei părți dogmatice pentru sciința dreptului; dar concepția sa istorică, a dreptului, confusia ce face între drept și Stat, Stat și lege, lege și obicei de o parte, iar nevoia practicei juridice—dreptul roman servind și ca sciință și ca lege — de altă parte, l'aũ silit să *confunde teoria cu practica*.

¹⁾ Ibid. pag. 29: Der Besitz dieser Grundsätze ist es der die Grösse der römischen Juristen begründet.

²⁾ Ibid. pag. 30: Haben sie (die römische Juristen) einen Rechtsfall zu beurtheilen, so gehen sie von der lebendigsten Anschauung desselben aus, und wir sehen vor unsern Augen das ganze Verhältniss Schritt vor Schritt entstehen und sich verändern. Es ist nun ob dieser Fall der Anfangspunkt der ganzen Wissenschaft wäre, welche von hieraus erfunden werden sollte. Es ist ihnen Theorie und Praxis eigentlich gar nicht verschieden, ihre Theorie ist bis zur unmittelbaren Anwendung durchgebildet, und ihre Praxis wird stets durch wissenschaftliche Behandlung geädelt.

Incheem aci espunerea critică a școlii istorice în drept și a metodei sale zicând: Școla istorică cu toate confusiunile sale coprinde un mare adevăr și anume acela, că individul stă de fapt în legătură fatală cu națiunea din care face parte, că Statul, națiunea, sunt la rindul lor existențe ce stau în legătură fatală cu întregul lor trecut. Inșă nu admitem că această stare de fapt e riguros *dréptă*; căci dacă am admite-o, ne-am osândi la o contemplare inactivă, dăunătoare progresului social, ne-am osândi chiar la peire. Din contra admitem că această stare e schimbătoare, că pozițiunea individului deși de fapt fatală în națiune, e liberă în raport cu Statul; ea pôte fi schimbată, precum pot fi schimbate și raporturile de la Stat la Stat. Toate aceste raporturi nefiind fatale ci libere forméză singure cea-ce pôte fi numit, precum vom vedea, *drept*.

Cu privire la metodă ne mulțumim a spune aci: ca ori-și care sciință trebue și sciința dreptului să aibă partea sa *dogmatică*, iar școla istorică ne dă în loc de dogmatică numai o *cazuistică*.

O PRIVIRE CRITICĂ ASUPRA ȘCOLII FILOSOFICE ȘI A METODEI SALE

Dacă școla istorică comite greșala de a lua ca drept ori-ce practică inveterată, fie ea ori-cât de absurdă și chiar barbara ce ar exista la un popor, și declară pe individ și chiar pe Stat absolut incapabil de a schimba o stare de lucruri istorică și reală, școla filosofică cade tocmai în greșala opusă, de ôre-ce nu recunósce ca valabilă, cu drept de existență, nici o lege, nici un obicei, ori-cât de adânci ar fi intrate acestea în moravurile popórelor, nu admite nici ca valabil cu drept de existență însuși Statul, ordinea socială, dacă toate acestea n'ar fi rezultatul *voinței individului* exprimate prin *contract*. După această școlă, Statul nu e un produs al trecutului său, un ce fatal, ci este o existență factice bazată pe un contract dintre indiviđii ce-l compun. Legile nu au putere pentru indiviđi de cât atunci când acești indiviđi au colaborat și consimțit personal la dênsele; obiceiurile n'au nici o rațiune de a fi, dacă ele nu sunt conforme cu ideile ce le avem noi despre drept. In ce privesce inșă noțiunea inșăși de drept, ea e înăscută în inima și concepția

fie căruia, e generală și, ceea ce e drept o dată pentru un om, este drept pentru totă omenirea ori-când și ori-unde.

Acésta fiind teoria școléi filosofice, adeptii sêi nu mai aũ de ce să studieze istoria desvoltării Statelor, legile și obiceiurile națiunilor; ei se mulțumesc chiar numai cu critica școléi istorice, căreia îi obiectéză de tóte și anume: că e empirică pe terenul dreptului și al moralei, că nu recunósce alt bine decât cel fizic, n'are alt motiv de a se bucura de el decât posesiunea, iar pentru acésta n'are alt argument de cât faptul posesiunei, prioritatea saũ chiar forța. Școlá filosofică mai obiectéză școléi istorice, cum că confundă dreptul cu substanța sa și ignoră dreptul individului, care dispore într'o persoană fictivă numită Stat. Acest Stat e apoi infailibil; voința lui e lege, fie acésta chiar numai expresiunea pasiunei órbe a unei majorități ale cărei interese sunt considerate ca interesul public și general și care are ca princip' maxima *sit pro ratione voluntas*, adecă chiar negațiunea dreptului. Ea consideră dreptul istoric ca o substituție arbitrară a unei autorități exterioare oracolelor juridice ale rațiunei.

Însă când acésta școlá voesce să formuleze principiile de drept innăscute ori-cui, rațiunea dréptă, ea nu inventă ceva nou, ci face ceea ce face și școlá istorică, adică *primisce dreptul roman*.

Acésta școlá e anterioră școléi istorice, care încetul cu încetul a făcut'o uitată, cu tóte că sunt încă multe spirite distinse cari țin de dênsa. Ea a fost întemeeată de un Hugo Grotius, de un Spinoza, de Jean Jacques Rousseau și de alții; însă slăbiciunea ei e indiscutabilă, de óre ce e vedit că Statele n'aũ fost fundate prin contracte dintre indiviđi, că ele nu există mulțumită acestor contracte, și că nu e suficientă voința cui-va de a resilia contractul pentru a nu fi supus legilor existente ale țérilor, ale Statelor și pentru a desființa aceste legi și aceste State. E lucru real apoi, că voința majorității este *lege* și că chiar dacă am admite că *nu trebuie* să fie așa, nu putem tăgădui că *asa este* în mare parte, ori-cum ar fi acea majoritate, ori-cari ar fi drepturile factorilor saũ factorului decisiv într'un Stat, pentru acel Stat.

În ce privesce ideea că justiția e generală și innăscută omului, la acésta a răspuns deja Cicero în scrierea sa *De Republica*, el, care admitea drépta rațiune ca drept. Iată ce spune el în numita scriere:

„Sanxisset jura nobis, et omnes iisdem et iidem non

„alias aliis uterentur. Quaero autem: si justus hominis, at
„si boni est viri, parere legibus; quibus? an quaecumque
„erunt? At nec inconstantiam virtus recipit, nec varietatem
„natura patitur; legesque poena, non justitia nostra, com-
„probantur. Nihil habet igitur naturale jus: ex quo illud
„efficitur, ne justos quidem esse natura“¹⁾.

Maî departe Cicero ȃice:

„Sapientia jubet augere opes, amplificare divitias, pro-
„ferre fines. Unde enim potuisset Alexander summus impe-
„rator, ille qui in Asia olim armis fines imperii propagavit
„nisi aliquid de alieno accessisset, imperare, quam plurimis
„frui voluptatibus, pellere, regnare, dominari? Justitia autem
„praecipit omnibus, consulere generi hominum, suum cuique
„reddere; sacra, publica, aliena non tangere

„Quantum a justitia recedat utilitas, populus ipse romanus
„docet, qui per fetiales bella indicendo, et legitime injurias
„faciendo, semperque aliena cupienda atque rapiendo, pos-
„sessionem sibi totius orbis comparavit“²⁾

Prin urmarea nici existenȃa Statului și nici domnia
dreptului, nu atârna de individ; e deci greșită și baza școlei
filosofice.

¹⁾ Cicero: De republica III, 9: „Justiȃa nu este un sentiment
„innăscut, cãci altfel toiți omenii ar admite același drept și la acelaș
„popor legile nu s'ar schimba dupã timp. Supunerea la legi pare a
„fi cea dintâi dintre datoriile unui bun cetãtên; dar cãror legi sã se
„supunã? tuturorã fãrã deosebire? Dar virtutea nu primesce acestã
„inconstanȃ, natura nu suportã asemenea contradiceri; apoi legile
„se sprijinã pe sancȃiunea unei pedepse și nu pe sentimentul nostru,
„pe impresia evidentã a justiȃiei; d'aci conchid cã nu existã drept na-
„tural și cã omenii nu sunt drepti prin natura lor“.

²⁾ Ibid. l. c.: „Prudenȃa ne îndemnã de a spori neincetat pu-
„terea nãstrã, de a înmulȃi bogãȃiile nãstre, de a întinde marginile
„nãstre. De unde, Alexandru, cel mai mare cuceritor, ar fi putut
„el lãrge frontierele țerei sale în Asia, dacã n'ar fi violat teritoriul
„altuia, cum s'ar fi putut îmbãta de tãte plãcerile orgoliului, ambi-
„ȃiei, despotismului? Justiȃia însã ne ordonã de a respecta drepturile
„private, de a veghia asupra interesului genului uman, de a reda fie-
„cãruia ce e al lui, de a nu ne atinge de cele sfinte, publice, strãine.

„Putem afla ce deosebire este între justiȃie și utilitate în istoria po-
„porului roman, care, declarând rãboi prin fetialii sãi, comitând legal-
„minte o mulȃime de nedreptãți, dorind și rãpind în tot-d'auna binele
„altuia, a devenit stãpãnul universului“.

447 = C20100801 =

Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra celor spuse până aci și le resumăm, vedem, că școla istorică are dreptate asupra punctului că trebuie să admitem la Stat și la drept ceva fatal, ceva istoric dat, fiind adevărat că există o legătură fatală ce unesce prezentul cu trecutul, ordinea socială de azi cu cea de ieri. Acesta ne face să fim dependenți de legăturile sociale din trecut, de legile de altă-dată. Ni se esplică dar intru cât-va de ce și azi suntem siliți a primi ca bun ceea-ce ne-a rămas din timpurile trecute. Inșă, nu putem merge până acolo încât să admitem că *tot* ce există e bun și drept, că nici nu pôte fi modificat, fiind-că absolutul nu există în realitatea umană. Resultă de aci că și școla filosofică are în princip partea ei de dreptate când respinge obiceiuri și legi istorice ca nedrepte, înlocuindu-le prin legi raționale, stabilite, fie de-a dreptul prin voința supremă și determinantă în Stat, fie în mod indirect chiar printr'o formă óre-care ce ar permite a se deduce din ea contractul între cetățenii aceluiaș Stat.

Nu trebuie apoi să confundăm Statul cu dreptul și cu poporul, dreptul cu legea, acesta cu obiceiul. Din momentul ce școla istorică a confundat Statul cu poporul și dreptul cu legea, ea n'a mai putut distinge diferitele institute unul de altul, explica cum s'aun născut ele, ci a arătat numai dezvoltarea și transformarea lor în cursul timpurilor, fără a putea fi în stare să explice cauzele și modul nascerii, cauzele dezvoltării sau ale modificării lor. Ce alta putea în realitate să rezulte dintr'o teorie care a luat ca punct de plecare științific un drept în vigoare, o lege, decât un empirism în totă știința dreptului!

Adevărata știință a dreptului, stabilirea principiilor și noțiunilor științei noastre, lipsind cu totul, suntem și vom fi nevoiți a recurge — pentru a avea un simulacru de știință — la un drept stabilit, sistematic, care pentru Europa este dreptul roman clasic. Ne vom putea emancipa de el atunci, când singuri vom putea stabili principiile și noțiunile dreptului. Pentru a atinge acest scop, am scris lucrarea de față, care a luat ca normă de a urma principiilor școlei istorice, fără de a cădea în greșelele în care a cădut Savigny; și anume nu vom confunda Statul, adevăratul popor organizat, cu poporul, adevăratul complexul de indiviți, cari locuiesc într'o țară și o stăpânesc, și nu vom pune originea dreptului în acest popor, ci în Stat. Această mică deosebire ne va putea face să introducem *contractul*. Folosul va fi că pe când în școla

istorică a lui Savigny, dreptul se nasce în popor și se desvoltă *de jos în sus*, la noi el va reside în suveranul timporal al poporului, dreptul și Statul se vor putea nasce prin contract și se vor desvolta *de sus în jos*. Vom urma totuși pe Savigny în partea privitoare la obiceiuri în genere și la obiceiurile înveterate.

Știința noastră va cuprinde ast-fel două părți, se va presenta sub două fețe diferite și anume, sub una permanentă, fatală, și sub una trecătoare, modificabilă. Cea permanentă se va referi la *Stat*, cea trecătoare la *drept*. Însă nici una nici cea-l'altă din aceste părți nu poate exista pentru sine și fără cea-l'altă în natură. Așa nu se poate concepe *Statul* fără drept și nici *dreptul* fără *Stat*. Resultă de aci că și una și cea-l'altă din aceste părți au câte ceva permanent și câte ceva trecător.

Conform cu această idee, lucrarea noastră va cuprinde două părți și anume :

a) Una care se va ocupa cu *Statul*, și în special cu *Statul roman* și cu institutele sale spre a da științei noastre o bază reală istorică.

b) A doua se va ocupa cu *dreptul roman* și cu noțiunile sale.

Însă Statul și dreptul fiind, după cum am ținut, termenii conexi între ei, unul fără de cel-alt neputând exista, institutele Statului vor forma și institute de drept. Tot astfel și noțiunile de drept din partea a doua vor sta în strânsă legătură cu Statul.

Partea întâia o vom numi *Politica* și partea a doua *Dogmatica*.

Fiind însă că vroim să facem o lucrare sistematică, de aceea, pentru a nu explica necunoscutul prin necunoscut, vom expune într'o *Parte generală* principiile ce au predominat la desvoltarea Statului și a dreptului la Romani, din timpurile cele mai vechi, și vom stabili dogmele generale ale științei dreptului. Acestea vor forma partea generală pe care o vom numi *Dogmatica și Metapolitica*. Fie-care din aceste părți se va sub-impărți apoi în cărți, capitole, secțiuni și paragrafe potrivit materiei tratate.

PARTEA GENERALA

DOGMATICA ȘI METAPOLITICA

CAP. I.

DOGMATICA GENERALA A SCIINȚEI DREPTULUI

§ 1. Considerațiuni generale.

„Ni la politique, ni la philosophie, ni l'histoire“ — a ținut un scriitor francez — „ne se peuvent expliquer et comprendre sans une théorie dogmatique, qui en définisse les éléments et en révèle les lois, en un mot sans une philosophie“¹⁾. Acest adevăr a fost recunoscut deja de Baco de Verulamio, pentru politică²⁾, de Vico, care a pus chiar baza unei metafisici a istoriei³⁾ și, mai important pentru noi este că, el a fost cunoscut în antichitate încă, înainte ca Roma să fi produs pe jurisconsultii săi cei mari, de către Cicero, care-l aplică la știința dreptului. În lucrarea sa *De legibus*, iată cuvintele ce le pune acest învățat al Romei, în gura lui Atticus, cu care discuta despre drept și lege; el îl face să-i țină: „*Non ergo a praetoris edicto ut plerique nunc, neque a duodecim tabulis ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam juris disciplinam putas*“⁴⁾. Această silință a lui Cicero de a scote dreptul din filosofie, de a da științei noastre o bază filosofică, atunci când dreptul roman ajunsese la un înalt grad de perfecțiune, dovedește că nu era vorba de alt-ceva, decât numai de a preface practica juridică dominantă într-o artă cu bază științifică. Cicero

1) Proudhon: Qu'est-ce que la propriété, II, mémoire pag. 69.

2) Des augmentis scientiarum lib. VIII, cap. III.

3) Cinque libri dei principi d'una scienza nuova.

4) De legibus I, 5, 17.

a lucrat mult în arătata direcțiune, despre acésta dovedesc, în afară de scrierea sa citată *De legibus*, și scrierile: *De republica*, *De officiis* și titlul unei scrieri pierdute *De jure civili in artem redigendo*.

O dată admisă ideea cum-că Cicero a vrut să dea o bază filosofică, științifică, dreptului, se impune întrebarea și după teoria, școla, sistema filosofică care a putut să-î servescă.

Se știe că învățatul roman a fost eclectic și ținea mai mult de școla academicilor; însă în scrierea sa *De officiis*, se vede clar, că în ce privesce morala, cu care dreptul sta în cea mai strânsă legătură la cei vechi, el a primit ideile școlii stoice, din pricina frumoasei teorii a acestei școle asupra punctului onestității. E deci foarte probabil, pentru a nu țice sigur, cum că baza dreptului, baza științei noastre, a trebuit s'o formeze filosofia stoică. În scrierile sale, Cicero se cercă a dovedi, că între școla peripatetică, cea academică și cea stoică care predomina la Roma, n'ar exista deosebiri adânci; acésta a putut să înlesnescă eclecticului nostru filosof sarcina sa, și a-l face ca să ia de bază pentru știința dreptului, care stătea în cea mai strânsă legătură cu morala, acésta din urmă școlă. În ce privesce școla epircureană, care și dânsa a predominat în Roma, Cicero a fost un adversar declarat al ei. E apoi espicabil că voluptatea, supremul bine după acésta școlă, n'a putut să servescă unei științe morale. De aceea înainte de a ne ocupa de subiectul nostru, datorii suntem, pentru înțelegerea chiar a bazelor științei noastre, să espunem filosofia stoică în părțile ei ce pot veni în atingere cu știința dreptului; iar pentru o mai bună înțelegere a ei, vom espune mai întâi ideea ei fundamentală în chip cât se pôte mai precis, mai inteligibil și adecuat științei noastre și scopului ce urmărim.

§ 2. Ideea fundamentală a filosofiei stoice.

Filosofia stoică recunoște existența forței și a materiei. Forța este principiul numit *a quo* sau *ratio faciens*; materia e principiul numit *inane, materia, res iners ad omnia parata*¹⁾. *Materia* e mórta, inertă, din ea poți face ori și

¹⁾ Seneca ep. mor. 65. 2. Dicunt, ut scis, stoici nostri „duo esse in rerum natura, ex quibus omnia fiant, causam et materiam“. *Materia* jacet iners, res ad omnia parata; cessatura si nemo moveat. *Causa* autem, id est ratio, materiam format, et quocumque vult, versat; ex illa varia opera producit. *Esse ergo debet, unde aliquid fiat, deinde a quo fiat, hoc causa est, illud materia.*

ce vreî; *ratio* face din materie cea-ce vroește. *Ratio faciens*, *causa*, fiind la stoicienî un principiu general, este în acelaș timp pentru acéstă școlă și deul, sufletul lumei, care unesce tóte într'un întreg ¹⁾. Acest întreg, acest tot, ni se presintă nouă ca *res*, lucruri ce pot fi corporale saũ necorporale ²⁾ dar cari sunt membrii ai acestui tot ³⁾. Intre tóte aceste lucruri, *causa și materia* coincid ca atribute ale aceleași substanțe ce se mișcă și lucréză ⁴⁾. De aci rezultă și că putem privi lucrurile din douē puncte de vedere și anume, din punctul de vedere *static*, care dă filosofiei stoice noțiunea numită *status*, și din punctul de vedere *dinamic*, care dă filosofiei acesteia noțiunea numită *motus* ⁵⁾.

¹⁾ Seneca Natur. Quaest. II. 45. Ne hoc quidem crediderunt, Jovem, qualem in Capitolio et in ceteris aedibus colimus, mittere manu fulmina, sed eundem quem nos Jovem, intelligunt, custodem rectoremque universi, *animum ac spiritum*, mundani hujus operis dominum et artificem, cui nomen omne convenit.

Cicero. De Natur. Deor. I. 8. 18. Audite, inquit, non futiles commentitiasque sententias, non opificem aedificatoremque mundi Platonis de Timaeo Deum: nec annum fatidicam stoicorum *πρόνοιαν*, quam latine licet providentiam dicere: neque verum mundum ipsum, animo et sensibus praeditum, rotundum, ardentem, volubilem Deum.

²⁾ Seneca ep. mor. 58. 6. 11. Quod est, aut corporale est, aut incorporale. Hoc ergo genus est primum et antiquissimum, et, ut dicam, generale.

Cicero. Topica V. 2. 6. Esse ea dico quae cerni tangive possunt ut fundum, aedes parietem stillicidium, mancipium, pecudem, sumpellilem, penus, cetera; quo ex genere, quaedam interdum nobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive non possunt: ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest, quasi corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa intelligentia, quam notionem voco.

³⁾ Seneca ep. mor. 95. 52. Omne hoc, quod vides, quo divina atque humana conclusa sunt, unum est: membra summus corporis magni. Natura nos cognatos edidit, quum ex isdem (sic) et in eadem gigneret.

Seneca Prov. V. Causa pendet ex causa, privata ac publica longus ordo rerum trahit.

⁴⁾ Cf. Hegel: Geschichte der Philos. II. pag. 438. Spinoza Ethics P. I prop. XXIX. schol. p. 61-62.

⁵⁾ Cic. de finib. III. 10. Ego assentior Diogeni, qui bonum definiert, id quod esset natura absolutum. Id autem sequens, illud, etiam quod prodesset, (*ὠφέλεια* enim sic appellemus) motum, aut statum esse dixit, e natura absoluta.

Cic. de off. I. 35. 216. Sed, quoniam decorum illud in omnibus factis, dictis, in corporis, denique motu et statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate cet. Cf. Diog. Laërt VII. 104.

Omul face și el parte din acest tot. La el, ca și la lumea stoică, deosebim elementele și principiile primordiale: *quem in hoc mundo locum deus obtinet, hunc in homo animus, quod illic materia id nobis corpus est*¹⁾.

Individul om nu trăește apoi izolat, ci în societate, ca membru al unui tot compus din membrii cari trebuie să trăească în concordie. Filosofia stoică, în opunere cu cea peripatetică, cu cea academică, ca și cu cea epicurică, cari n'aș putut găsi decât în ȳei din alte sfere și în legi, sancțiunea ordinei sociale, găsește acea sancțiune în sufletul individului, în conștiința lui²⁾; pentru dēnsa, ȳei din alte sfere și zidurile cetăților admise de cele-l'alte școle, dispar, pentru a face din societatea omenică, cetatea universală, comună ómenilor și ȳeilor, o societate în care toți ómenii sunt egali. *Natura* — ȳice Seneca — *nos cognatos edidit cum ex isdem (sic) et in eadem gigneret*³⁾, servitutea, sclăvia, deosebirea de drept, dispar. Acestea fiind ideile fundamentale ale filosofiei stoice, e clar că nici o altă școlă n'ar fi putut da naștere dreptului. Căci care altă concepție filosofică ar fi putut servi de bază științei nōstre, dacă nu acesta a filosofiei stoice?

Filosofia stoică deosebesce apoi la om lucruri ce depind de el și lucruri ce nu depind de el: depind de dēnsul acțiunile lui, părerile ce are, mișcările ce face, dorințele și pasiunile bune sau rele ce le pōte avea; nu depind de individ: corpul lui, averea, renumele, demnitatea, într'un cuvânt tot ce nu pōte fi clasat între acțiunile individului. Cele ce depind de noi, acțiunile nōstre, sunt prin natura lor libere, nimic nu le pōte împiedica sau reține; cele ce nu depind de noi, sunt servile, supuse la miș de piedici și sunt cu totul streine individului⁴⁾. Școlă stoică punēnd apoi su-

¹⁾ Seneca. Ep. mor. 65. 24.

²⁾ Cic. de finib. III. 19. 64. Mundum autem censent (stoici) regi numine deorum, eumque esse quasi communem urbem et civitatem hominum et deorum et unumquemque nostrum ejus mundi esse partem: ex quo illud natura consequi, ut communem utilitatem nostrae anteponamus.

Ibid. V. 23. 67. In omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam conjunctio inter homines hominum, et quasi quaedam societas et communicatio utilitatum, et ipsa caritas generis humani.

³⁾ Seneca ep. mor. 95. 52 cf. Seneca ep. mor. 95. 3. L. 3. D. I. 1.

⁴⁾ Epictet Manual I. 4.

premul bine în *onestitate*, care formeză unul din preceptele de drept ale jurisconsultilor Romei și care e condiționată de acțiunile noastre libere, nu încapă îndoială că, numai această școală a putut servi jurisconsultilor Romani, pentru întemeierea științei dreptului.

Să trecem acum la explicarea unor termeni științifici asupra cărora pare a nu se fi făcut destulă lumină și cari pe lângă că ne vor servi a înțelege știința noastră, ne vor dovedi încă și mai bine că știința dreptului are ca bază filosofia stoică.

§ 3. Notitia și Scientia.

Ulpian definește ast-fel știința dreptului: *Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia justī atque injustī scientia* ¹⁾; iar învățații de sub Justinian, cari au alcătuit institutele dreptului roman, au găsit această definițiune ca cea mai bună și au adoptat-o și copiat-o ²⁾. După cum se vede însă, nimic nu e mai încurcat și mai puțin clar decât tocmai această definiție. Căci ce este *jurisprudentia*? Ce însemnă *notitia divinarum atque humanarum*? Ce este *scientia justī atque injustī*? Iată într-adevăr o definiție, care are mare nevoie de a fi esplicată ea mai întâi.

Înainte de toate observăm că această definiție coprinde în sine două părți și anume: *notitia rerum divinarum atque humanarum* care ar însemna, după cum e generalminte admis, *știința lucrurilor dumnezeesci și omenesci*, și *scientia justī atque injustī*, adică *știința despre ce e drept sau nedrept*. Ore două ramuri să coprină știința dreptului la Romani, teologia și dreptul? Jurisconsultii au căutat chear să interpreteze partea întâia ca știința unui *jus sacrum*, sau ca o știință generală a tot ce există pe lume; însă e vizibil că cei ce fac ast-fel, comit o greșelă neînsemnată în aparență, dar enormă prin consecința ei; această eroré e identificarea termenilor *notitia* și *scientia*. Consecința acestei identificări este, că se pretinde deja prea mult jurisconsultilor când li se cere știința lucrurilor dumnezeesci și omenesci, și apoi li se mai cere pe deasupra încă știința despre ceea-ce e

¹⁾ I. 10 § 2. D. 1. 1.

²⁾ § 1. I. 1. 1.

drept sau nedrept. Definiția ast-fel făcută pare a fi deci absurdă. Fiind însă că nu putem admite că marii jurisconsulti romani au greșit tocmai la definiția științei lor, să fie dat o definiție absurdă, noi trebuie să adâncim puțin cercetarea asupra termenilor *notitia* și *scientia*, cari nu sémănă, nu sunt și nu pot fi identici.

De unde vine și ce însemnă într'adevăr cuvântul *notitia*?

Notitia e un cuvânt ce vine de la inchoativul *nosco*, care însemnă *incep a afla*. Acest cuvânt nu presupune nici o acțiune intenționată a individului, nici dispoziția voluntară a lui spre a afla ceva, necum *un studiu* al acestuia spre ași da séma de cunoștința sa. Este pur și simplu o constatare naturală, întâmplătoare, un eveniment exterior, — pentru a dice ast-fel — care pune pe obiectul om în contact cu natura și manifestațiile ei ca subiect¹⁾ Noi aflăm ceva, fiindcă organismul nostru este afectat de substanța înconjurătoare în mișcare, simțim, ca funcțiune sensibilă și complexă din natură ce suntem, din natura întregă din care facem parte, ceea-ce se petrece în jurul nostru. Substanța însăși, care sub o formă óre-care a afectat simțibilitatea noastră, noi o numim *fenomen natural*; impresiunea însă ce acest fenomen a făcut asupra noastră ca indiviđi, și cari ni s'a întipărit, se numesc *notio*²⁾. Noțiunea stoică pe care Hegel a numit-o *die begriffliche Vorstellung* (inchipuirea reală) este o *cunoștință*, e sémnța științei, — după cum dice Seneca și precum a dis-o și Cicero³⁾, — ea nu e însă știința: *Semina nobis scientiae dedit* (scil. natura) *scientiam non dedit*⁴⁾.

¹⁾ Cf. Seneca. Prov. V 4—5.

²⁾ Cic. Acad. Prior. II 7. 19—22. Quo e genere nobis notitiae rerum imprumuntur; sine quibus nec intelligi quidquam, nec quaeri, aut disputari potest. Quod si essent falsae notitiae (*ἐννοίας* enim notitias appellare tu videbare).

Ibid. II 10. 31—31. Cetera autem similitudinibus constituit; ex quibus efficiuntur notitiae rerum; quas Graeci tum *ἐννοίας*, tum *προλήψεις* vocant.

Cic. de finib. III. 5. Rerum autem cognitiones, (quas vel comprehensiones, vel perceptiones, vel, si haec verb aut minus placent, aut minus intelliguntur *καταλήψεις* appellemus licet)

Cic. Top. VII. 3. Notionem appello, quam Graeci tum *ἐννοίας*, tum *προλήψεις* dicunt. Ea est insita et ante percepta cujusquae formae cognitio, enodationis indigens. Cf. Seneca ep. mor. 121. 9—12; 120. 3—5.

³⁾ Cic. De leg. I. 2. 16.

⁴⁾ Seneca ep. mor. 120. 3.

Acésta fiind explicația justă a cuvintului *notio*, nu încape îndoială că *notitia*, care nu este decât o expresie cu sens colectiv al concepției *notio*, însemnă noțiunii reale. În acest cas *divinarum atque humanarum rerum notitia* nu mai poate însemna *sciința* universală, ci însemnă numai a avea *noțiunii, cunoscințe empirice generale* despre tot ce există pe lume. De *sciința* nu e vorbă aci.

Dar omul nu e numai un obiect al naturei, un receptacol de noțiunii empirice, ci, ca funcțiune sensibilă complexă, el e și subiect care lucrează. Ast-fel fiind, el nu simte numai ce se petrece în jurul său, ci reflectează și 'și dă séma despre ceea-ce afectează simțibilitatea sa. El lăgă deci noțiunile ce le capătă într'o ordine ôre-care; acésta poate fi cea a producțiunilor fenomenelor său a asemănării lor; el poate apoi cerceta și cauzele ce au produs aceste fenomene. În acest din urmă cas, el percepe și studiază, iar rezultatul percepțiunilor, legarea acestora într'o ordine ôre-care, fie ea cauzală, fie ca sistematică, potrivită percepțiunilor noastre, se numesce *scientia*. *Sciința* nu poate să existe acolo unde nu sunt noțiunii; din contra, poate cineva să aibă noțiunii fără ca să aibă *sciința*.

Notitia și *scientia* sunt deci doi termeni foarte deosebiți între ei; căci pe când prin *notitia* înțelegem constatări pozitive, reale, empirice, cunoscințe lipsite de orî-ce critică, noi trebuie să înțelegem prin *scientia*, rezultate critice și metodice.

Fiind ast-fel, *jurisprudencia* nu mai este *sciința* a tot ce există pe lume, dumnezeesc și omenesc și drept său nedrept pe deasupra. Vom vedea mai târziu ce se înțelege prin acest cuvînt; până însă ca să venim aci, trebuie să mai luminăm un punct.

§ 4. Sapiencia și Philosophia.

În timpurile cele mai vechi, Romanii nici n'au posedat termenul *philosophia*, ei aveau cuvîntul *sophia*¹⁾, care a fost și el grecesc și, pe care îl înlocuiau adesea prin cuvîntul *sapientia*²⁾. Cu timpul, Romanii adoptă și cuvîntul *philoso-*

¹⁾ Seneca ep. mor. 89. 3-4.

²⁾ Cicero. De off. l. 43. 153.

phia, cu o însemnare a sa particulară, deosebită de *sophia* sau de *sapientia*.

Sapientia se traduce obicînit prin înțelepciune. Romanii consideraū *sapientia* ca o artă, *arta vieții*¹⁾. Ei au definit-o în mai multe chipuri, cari dedeaū însă toate aceeași idee. Așa Seneca a definit-o ast-fel: *perfectum bonum mentis humanae* sau *mens perfecta vel ad summum optimumque perducta* sau *sapientia est nosse divina et humana et horum causas*²⁾ și Cicero a definit *sapientia* ca *rerum divinarum et humanarum causarumque quibus hae res continentur scientia*³⁾. Deci *sapientia* ar fi știința generală și arta vieții. Ce va rămâne atunci pentru *philosophia*? Să distingem.

Sapientia, arta vieții, ca artă generală, se sub-împărția sau coprindea în sine mai multe arte speciale de ale vieții și cari se numeaū *virtutes*⁴⁾. Fie-care din aceste virtuți ca *prudentia* și *justitia*, a avut partea ei științifică și partea ei practică. Partea științifică, *teoria*, se numia *disciplina*, partea practică, *arta*, era desemnată prin termenul *exercitatio*⁵⁾. Aceste părți erau nedespărțite una de alta, ast-fel că fie-care virtute coprindea o parte științifică și una practică sub acelaș nume.

Avînd fie-care virtute partea ei științifică, se putea ôre ca virtutea, arta vieții, care coprindea în sine virtuțile speciale, să nu aibă și dînsa partea ei științifică și generală? E evident că și dînsa a avut o asemenea parte coprinsă în expresiunea *sapientia*⁶⁾. Seneca și-a pus această întrebare și a și răspuns la dînsa, dîcînd: și *sapientia* trebuie să aibă partea sa științifică, care să coprindă preceptele tuturor virtuților artei de a trăi și această parte științifică a *sapientiei* este *philosophia*.

În adevăr, când cercetăm definițiile ce le dau filosoffii romani filosofiei, vedem că ei numesc această știință: *studium virtutis, studium corrigendae mentis, adpetitio recte ra-*

¹⁾ Seneca ep. mor. 95. 6. Si aliae, inquit, artes contentae sunt praeceptis, contenta erit et sapientia; nam et haec ars vitae est. cf. Seneca ep. mor 117. 11.

²⁾ Seneca ep. mor. 89. 6; 95. 4; 89. 6. Cf. Macrob. in somn. Scip. I. 8. Seneca ep. mor. 109 și 117.

³⁾ Cicero: de off. II. 2. 5; I. 43. 153. Tuscul. disp. IV. 26. 57.

⁴⁾ Macrob. in somn. Scip. I. 8.

⁵⁾ Seneca ep. mor. 94, 47; 48. In duas partes virtus dividitur, in contemplationem veri et actionem.

⁶⁾ Seneca ep. mor. 95. 6.

tionis saũ sapientiae amor et adfectatio¹⁾ și ȃic despre d\u00eansa: *Philosophia studium virtutis est sed per ipsam virtutem, nec virtus autem esse sine studio suo potest, nec virtutis studio sine ipsa, și mai departe: cohaerent ergo inter se philosophia virtusque*²⁾. Se vede deci, c\u00e1 de și *sapientia* și *philosophia* aũ acelaș obiect, ele difer\u00e1 \u00eentre d\u00eensele ca *arta* și *sciința*, ca *practica* și *teoria*; arta, practica, coprin\u00e2nd \u00eentre sine sciința, teoria.

Seneca a fost ceva mai precis, c\u00e2nd a ȃis: „Illud quasi „constet aliquid inter philosophiam et sapientiam interesse. „Neque enim fieri potest, ut idem sid quod adfectatur et „quod adfectat. Quomodo multum inter avaritiam et pecuniam interest, cum illa cupiat, haec concupiscatur: sic inter „philosophiam et sapientiam. Haec enim illius effectus ac „praemium est, illa venit ad hanc itur. Sapientia est quam „Graeci σοφία vocant. Hoc verbo quoque Romani utentur sicut philosophia nunc quoque utuntur“³⁾.

Este deci stabilit, c\u00e1 Romanii aũ f\u00e1cut o deosebire \u00eentre *sapientia* și *philosophia*, \u00eentreleg\u00e2nd prin cea d'inta\u00e2i *arta de a tr\u00e2i*, iar prin cea de a doua, *sciința artei de a tr\u00e2i*, saũ sciința care stabilește preceptele vieții. Pe noi aci ne interes\u00e2z\u00e1 numai raportul \u00eentre *sapientia* și *philosophia* și nimic mai mult; iar acest raport l'am stabilit conform cu isv\u00f3rele sciinței luate din filosofii stoici, \u00eentre special din Seneca.

§ 5. Prudentia și Jurisprudencia.

Am ȃis mai sus c\u00e1 *sapientia* cuprinde *virtutes*; \u00eentre acestea figur\u00e2z\u00e1 \u00eentre primul loc virtutea numit\u00e1 *prudentia* de c\u00e2tre Romani⁴⁾. Asupra semnific\u00e1rii acestui termen, se pare c\u00e1 nici \u00eentreveț\u00e1rii Romani n'aũ fost de acord; ei aũ contribuit chiar mult la confuzia ce domnesce cu privire la semnificarea lui⁵⁾. Exist\u00e1 un pasagiũ \u00eentre Cicero, care comparat cu definițiile ce s'aũ dat cuv\u00e2ntului *prudentia*, e menit a aduce o lumin\u00e1 complet\u00e1 asupra \u00eentresemn\u00e1rii date acestui cuv\u00e2nt,

¹⁾ Seneca ep. mor. 89. 3.

²⁾ Seneca ep. mor. 89. 7.

³⁾ Seneca ep. mor. 89. 3.

⁴⁾ Macrob. in somn. Scip. I. 8. 5. urm.

⁵⁾ Cf. Cicero ap. Non. pag. 41. de inv. II. 53, 160. Macrob. I. c. 8, 9 și S. 4. Cic. de off. I. 43. 153. Seneca op. mor. 88. 24.

care pare a fi confundat cu însași *sapientia*. Iată ce țice Cicero :

„Princeps omnium virtutum est illa sapientia quam „σοφία Graeci vocant: prudentia enim quam Graeci *φρόνησις* „dicunt aliam quandam intelligimus, quae est rerum expectandarum fugiendarumque scientia. Illa autem quam principi „dixi rerum est divinarum atque humanarum scientia, in qua „continentur deorum et hominum comunitas et societas ipsorum inter ipsos“ ¹⁾.

Deci prin *prudencia* se înțelege acea virtute a omului, în puterea căreia el alege între bine și rău, care îl face să dorască binele și să se ferescă de rău ²⁾.

Dar în afară de această virtute de a alege între bine și rău, atât de necesară pentru menținerea comunității omenesci, Romanii mai cunoscău o altă virtute tot atât de importantă, cuprinsă și densă în *sapientia* și pe care o numiaș *justitia* ³⁾. Nu ajungea ca cine-va să aibă știința de a alege între bine și rău, *et enim*, țice Cicero, *cognitio contemplatioque naturae manca quodam modo et inchoata sit si nulla actio rerum consequatur* ⁴⁾; mai trebuia să se mai adauge și virtutea de a atribui fie-căruia al său; această virtute Romanii o numiaș *justitia*. Știința noastră deci, dacă ne luăm după denumirea ei de *jurisprudencia*, pare a fi o știință cu un caracter îndoit; de-o parte ea e *știința justiției* propriu-țise, iar de alta a *prudenciei*; adecă știința care are de obiect alegerea între bine și rău—morală—și atribuirea fie-cuî ce este al său — dreptul.

Se susține cum-că Romanii confundaș morală cu dreptul și se aduce ca dovadă textul din digeste care cuprinde preceptele dreptului și cari sunt: *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* ⁵⁾. Acestea sunt în realitate precepte morale; dar din faptul că *jurisprudencia* are precepte morale, nu se pôte încă deduce, că știința însași a dreptului e știința moralei; se pôte spune numai că ea are la baza sa precepte morale. În adevăr dreptul are o parte practică și utilă, care e de un caracter mai mult social decât indivi-

¹⁾ Cicero. De off. I, 43, 153.

²⁾ Cicero. De off. II, 17, 71, part. Orat. XX, 76, de finib. V, 33, 65—67; de inv. II, 53, 160. Seneca, ep. mor. 113, 15.

³⁾ Macrob. in som. Scip. I, 8, 5.

⁴⁾ Cicero de off. I, 43, 154.

⁵⁾ L. 10 § 1, D. 1, 1.

dual; prin urmare la drept, în deosebire de morală, căutăm mai întâi interesul social, menținerea ordinii sociale, a comunității; noi menținem ordinea socială chiar prin pedepse, prin putere și răsbóie, cari ori-cât de utile ar fi, se pot cel mult justifica prin scop și nu prin sine înseși. Nici Cicero nu a pus dreptul numai în echitate, care e morală mai mult, ci în *delectus*, care e un moment exterior, iar pentru el dreptul începe prin lege, adecă prin puterea socială, care e confirmă dreptei rațiunii și care are putere obligatóre ¹⁾.

Intrebarea ce se nasce acum e, dacă juristul trebuie să posedă și știința moralei și știința dreptului, căci acesta ar rezulta din numele de *jurisprudencia*. Răspunsul nostru este *nu*. Definiția pe care Romanii o dau dreptului și care sună: *jurisprudencia est divinarum atque humanarum rerum notitia, justis atque injustis scientia*, arată clar că în ce privește *prudencia*, ea intră în rîndul cunoscințelor; juristul trebuie să aibă *cunoscințe generale* de morală—*notitia*—ca de ori și ce altă știință, însă în ce privește dreptul el are a se ocupa științificesce, în acesta constă *știința* dreptului.

Dovadă că este așa, putem cita pe Ulpian, care a simțit nevoia să țină: *ius a justitia est appellatum* ²⁾; aci el nu s'a gândit la vr'o derivație etimologică, precum se încercă unii a susține;—Ulpian nu s'a interesat de filologie—lucrul ar fi fost absurd; el a vrut să țină *jurisprudencia a justitia est appellata, non a prudentia*, adecă caracteristica *jurisprudencia* e justiția, nu prudenta.

Am explicat până acum definiția pe care au dat-o Romanii științei dreptului, fără însă de a defini însăși știința noastră; o vom face și acesta mai târziu; până atunci însă mai avem de stabilit un lucru important și anume să determinăm locul științei noastre în sistemul filosofic al științelor, bine înțeles în sistemul vechi al științelor, noi nefăcînd alta decăt de a reconstrui edificiul vechi și neavînd pretenția de a construi ceva nou care n'a mai fost sau ceva despre care n'au mai rămas urme.

¹⁾ Cicero. De legib. I, 6, 19 urm. Itaque arbitrantur, prudentiam esse legem cujus ea vis sit, ut recte facere jubeat vetet delinquere: eamque rem illi Graeco putant nomine a suum cuique tribuendo, appellatam, ego nostro a legendo. Nam ut illi aequitatis, sic nos delectus vim in lege ponimus; et proprium tamen utrumque legis est.

²⁾ L. 10 § 2. D. 1, 1.

§ 6. Sistema filosofică și știința dreptului.

Sistemele metafisice vechi, școlele filosofice din antichitate, s'au născut toate pe solul grecesc, unde știința dreptului n'a ajuns nici-odată la un însemnat grad de dezvoltare; deaceia nu trebuie să ne mirăm, când vedem că această știință, saŭ n'a încăput în sistemele filosofice grecesci, saŭ a fost cuprinsă, dispărând, în etică, în morală. Născută însă și dezvoltată pe solul Roman, Romanilor le incumba sarcina de o încorpora în vre-unul din sistemele filosofice ale antichității; acest lucru n'a fost ușor, când socotim că nici așă știința noastră n'a găsit loc în sistema științelor lui Auguste Comte. Dar Romanii în cele din urmă au reușit a găsi științei dreptului locul ei în sistema generală a științelor omenesci; Seneca ne arată peripețiile prin care știința noastră a trecut pentru a fi definitiv încorporată în sistema științelor ¹⁾.

În tot-deuna știința dreptului a fost cuprinsă în întregul ei ca o parte morală a sapienței vechi ²⁾ în etica vechii sisteme tripartite, a peripateticilor și a academicilor ³⁾.

¹⁾ Seneca ep. mor. 89. Philosophia tres partes esse dixerunt et maximi et plurimi auctores: moralem, naturalem et rationalem. Prima componit animum, secunda rerum natura scrutatur; tertia proprietas verborum exigit et structuram, et argumentationes, ne pro vero falsa subreperant. Caeterum inventi sunt, et qui in pauciora philosophiam, et qui in plura diducerunt. Quidam ex peripateticis quartam partem adjecerunt, civilem; quia propriam quamdam exercitationem desideret, et circa aliam materiam occupata sit. Quidam adjecerunt his partem, quam Graeci *οικονομικην* vocant administrandae rei familiaris scientiam. Quidam et de generibus vitae locum separaverunt. Nihil autem horum non illa parte morali reperietur. Epicurei duas partes philosophiae putaverunt esse, naturalem atque moralem; rationalem removerunt. Deinde quum ipsis rebus cogentur ambigua secernere, falsa subspecie veri latentia coarguere, ipsi quoque locum, quem de iudicio et regula appellant, alio nomine rationalem induxerunt, sed eum accessionem esse naturalis partis existimant. Cyrenaici naturalia cum rationalibus sustulerunt et contenti fuerunt moribus: sed hi quoque, quae removere, aliter inducunt. In quinque enim partes moralia dividunt, ut una sit de fugiendis et expetendis, altera de affectibus, tertia de actionibus, quarta de causis, quinta de argumentis. Causae rerum ex naturali parte sunt; argumenta ex rationali; actiones ex morali.

²⁾ Cicero, Brutus 41, 152—153. Cicero, De off. I, 6, 19.

³⁾ Cicero, Acad. I, 4—8. De finib. I, 6—7. De finib. III, 21—72.

Invetații romani, cari și-au dat mai bine séma de caracterul științei noastre, au vădut însă că dreptul nu e numai o cestiune de etică, de morală, și au căutat să-i dea un loc mai corespunzător caracterului lui. De aceea filosofi peripatetici și academici din Roma au mai adăogat la sistemul lor tripartit, care coprindea *fisica, logica și etica*, un fel de apendice pe care l'au numit *pars civilis*¹⁾, iar filosofi epicureani din Roma au adăogat sistemului lor bipartit care cuprindea *fisica și etica*²⁾ un apendice numit *de iudicio et regula*³⁾. Aceste sisteme presentaū însă un aspect curios: ele formaū o sistemă bipartită cu o parte fizică sau naturală, o parte etică sau morală, sau o sistemă tripartită care cuprindea pe lângă aceste două părți și o parte logică sau rațională; dar, pe lângă aceste două sau trei părți, mai atârna ceva care n'a făcut parte din sistemă, n'a fost nici fizică, nici logică, nici morală, dar care a fost *civilă*; acestea nu mai erau sisteme științifice.

Când dreptul a ajuns a fi un obiect de studiu filosofic, a început a se distinge și la știința noastră acele trei părți pe care cei vechi le căutaū la orice știință pozitivă, adică partea fizică sau *naturală*, partea logică sau *rațională*, și partea etică sau *morală*, și știința noastră și-a găsit atunci locul ei în sistema filosofică, a fost încorporată în ea. Cei vechi au găsit partea fizică sau *naturală* în *faptele reali* — pentru știința pozitivă *causae* — partea logică sau *rațională*, în raporturile dintre fapte — pentru știința pozitivă *argumenta* — și partea etică sau *morală* în *scopul social*, în ordinea socială stabilită sau a se restabili — pentru știința pozitivă *actiones*⁴⁾.

Știința noastră astfel privită, presinta atunci un tot natural, rațional și moral; iar meritul acestei întrupări a științei dreptului în sistemul filosofic tripartit îl are filosofia stoică.

§ 7. Jus și Consuetudo.

Omenirea, care de atâtea vécuri trăesce în State și se guvernează prin drept, nici nu-și pôte închipui o stare socială

1) Seneca, ep. mor. 89, 8.

2) Cicero, De finib. I, 7.

3) Seneca, ep. mor. l. c.

4) Seneca, ep. mor. 89.

în care, să lipsescă fie dreptul, fie Statul. Cu toate acestea, atât Statul cât și dreptul sunt creațiuni ale omului, și de aceea siliți suntem a admite în chip logic și existența unei stări sociale în care Statul să lipsescă, ear societatea să nu se guverneze prin drept și cu dreptate. Lucrul acesta e clar: Statul și dreptul presupun egalitatea și independența indivișilor, precum și o sancțiune care să garanteze și una și cea-l-altă; dar numai egalitatea și independența indivișilor nu se pot pune la începuturile societăților omenesci, și deci nici de Stat nici de drept nu putem vorbi pentru acele timpuri. De alt-fel știința dreptului la Romani pornesc tocmai de la presupunerea că dreptul și Statul n'aũ existat la început, și ne arată cum s'aũ născut și unul și cel-l-alt.

Să cercăm a ne da séma de acest adevăr.

Mișcarea de care sunt înzestrate toate vieșuitoarele, mediul ce le înconșoră și imperfecțiunea lor fisi-că, le pun în atingere saũ raport unele cu altele, producând grupuri de vieșuitoare de acelaș fel, cari la unele animale aũ un caracter durabil, permanent, și sunt numite societăți, la altele sunt trecătoare. Dacă unirea vieșuitoarelor e întâmplătoare, atuncea se produce un congregat, caracterizat prin inconherența membrilor ce-l compun; dacă însă acea unire s'a făcut pe baza unor nevoi firești, comune, permanente, atunci se constituie o societate, un organism. Acesta se caracterisază printr'o legătură firiscă între ființele ce-l compun, care legătură e așa de strinsă, încat orice mișcare a unui membru are o influență imediată asupra organismului întreg; orice simte saũ face acel membru, e simțit și făcut de întregul organism; adesea chiar existența organismului acestuia e legată de buna stare, de existența membrului de care — precum se vede — atárnă întregul organism ¹⁾.

Intre ómenii constituiți în complexe naturali, există o asemenea legătură saũ raport pe care-l putem numi organic și pe care-l numim social. Familia — bunióră — e un complex natural organic, social, din care fac parte muma, tatăl, copiii. Toți constituiesc un organism social. Când partea esențială a familiei dispore, organismul a încetat de a fi ceea-ce a fost. Așa în familiile unde toate raporturile se concentrază la tată, familia, prin perderea tatăului, se desface; în acelea în care toate raporturile se concentrază la muma, familia se desface

¹⁾ Cf. Savigny. Vermischte Schriften. B. I. p. 109 urm. — Spinoza Ethics. P. II, def. pag. 92.

când a dispărut muma; — acestea pentru a da loc la alte familii, în cari copiii devin capi, centri, spre a forma noui organisme sociale.

Se pôte deci spune, că există un raport firesc și logic tot-odată, care lĂgă pe membrii unui organism — fie el natural sau social — unui de cei-l-alti. AcĂstă legĂtură, acest raport firesc, Romanii l-au numit *jus*.

Scim cĂ la auđul acestei explicĂri a cuvĂntului *jus*, tođi jurisconsultii și filologii se vor Ăngrozi, ei cari sciĂ cĂ *jus* are o originĂ divinĂ, pe cĂnd dupĂ noi originea lui e aprĂpe bestialĂ; dar *amicus Plato sed magis amica veritas*, noi, Ăn loc de a cĂuta originea divinĂ a cuvĂntului, cĂutĂm rĂdĂcina lui, iar rĂdĂcina sanscritĂ a cuvĂntului *jus* este *ju*, și ĂnsĂmnĂ legĂturĂ, raport. Pentru a dovedi acĂsta, n'Ăvem de cĂt sĂ trimitem pe cei necredĂncioși la un dicționar de rĂdĂcini. AcĂstă semnificare a cuvĂntului *jus* este coroborată Ăn sciința dreptului și prin Ălți termeni, cari conțin tođi ideea legĂturei; așA: *lex, obligatio, nexum, contractum, legatum* etc., sunt termeni cari conțin Ăn sine ideea unei legĂturi, a unui raport. Dar sĂ venim la desvoltĂri mai precise pentru a arĂta cĂ *jus* nu ĂnsĂmnĂ drept, ci legĂturĂ, raport.

Cine Ăntr'adevĂr pĂte sĂ susținĂ, cĂ Ulpian vorbind despre *jus naturale* și đicĂnd *videmus et enim caetera quoque animalia, ferias etiam istius juris peritia censeri* ¹⁾ s'Ă gĂndit la drept și ĂncĂ la *jurisconsulti*?! Lucrul ar fi nostim. Putut'a apoi Cicero, cĂnd a đis *natura jus est quod non opinio genuit sed quaedam innata vis insevit* ²⁾, și unde s'Ă gĂndit la cele spuse mai sus de Ulpian, sĂ cugete la drept? Ăn ambele aceste cazuri e vizibil, cĂ e vorba de o pornire firĂscĂ, de o legĂturĂ naturalĂ, și nici de cum de ideea de drept. Prin urmare fĂrĂ de a intra Ăn considerațuni filologice, streine de subiectul nostru, putem đice cĂ cuvĂntul *jus* ĂnsĂmnĂ legĂturĂ, raport și cĂ rĂdĂcina lui e sanscritul *ju* ³⁾.

DacĂ admitem acĂstă semnificare a cuvĂntului *jus*, noi ne putem explica formarea naturalĂ a unor complexe de indiviđi legați prin legĂturile firești ale sexurilor și ale procreațunei, Ăn care alte sentimente decĂt cele ce daĂ na-

¹⁾ L. 1, § 3. D. 1, 1.

²⁾ Cicero, De Inv. II, 22, 65.

³⁾ Cf. Cicero, De Inv. II, 53, 160. De legib. I, 10, 28. Part. Orat.

scere ideei de drept sunt cele domnitore. Cine în adevăr va susține că în sinul familiilor principiile de dreptate sunt de rigore și că aceste familii nu pot exista decât numai când se guvernă după atari principii? Nimeni, lucrul e evident.

Remâne dar stabilit, că e cu putință coexistența de oameni, unde nu dreptatea e ideea domnitore și unde norma după care ființele se conduc e aceea pe care o dictază legătura firască a sângelui. Jurisconsultul roman Pomponius în adagiul său *jura sanguinis nullo jure civili dirimi possunt*¹⁾, n'a pus în opoziție drepturile sângelui dreptului civil, ci legătura sângelui legăturilor civile. Tot atât de puțin s'a gândit la vre-un drept natural jurisconsultul Paulus când a spus: *jus naturale quod semper bonum et aequum est*²⁾. Paulus n'a putut să confunde *jus naturale* cu binele și cu echitatea eternă; e vorba aci de legătura firască dintre oameni și de nimic mai mult³⁾.

Prin înlănțuirea firască a familiilor, în măsură ce ele se îndepărtază de originea lor comună, legătura naturală slăbește și devine mai mult un obicei decât o nevoie firască. Mediul ambiant apoi în care indivizii trăesc, felurile lor ocupațiuni determinate prin acest mediu, siguranța de care ei au nevoie, au de sigur o vedită influență asupra chipului lor de a trăi, și indivizii contractă obiceiuri și superstițiuni, credințe comune etc., cari și dâensele formază la rîndul lor un element de legătură între cei cari trăesc în comun, un element mai durabil chiar decât legătura veche firască ce se nasce și se transmite din generațiune în generațiune. Acest element, obiceiurile, formază și el numai o legătură și nu constituie nici decum ceea ce se numește drept. Romanii l-au numit *consuetudo* sau *consuetudine jus*, legătură prin obicei și Cicero l-a definit ast-fel: *consuetudine jus est quod aut leviter a natura tractum abiit et maior fecit usus, aut quod in morem vetustas vulgi adprobatione perduxit*⁴⁾.

Aceste obiceiuri pot fi scrise și sunt chiar legi, ele nu sunt însă drept; și precum nu formază un Stat ori-ce complex de indivizi legați prin legături firești, așa nu constituie o stare de drept coviețuirea pe baza obiceiurilor vechi.

¹⁾ L. 8. D. 50, 17.

²⁾ L. 11. D. 1, 1.

³⁾ L. 2 și 3. D. 1, 1.

⁴⁾ Cicero, De Inv. 11, 53, 161; 54, 162; 22, 67.

Se p^ote obiecta c^ă și obiceiurile nu sunt dec^{ât} *convențiuni*; ac^{est}ă obiectiune însă de și întemeiată, nu ne p^ote duce la acceptarea obiceiurilor ca *drept* cu același titlu, precum sunt acceptate ca drept convențiunile, de ore ce obiceiurile se stabilesc și între persoane ce nu sunt libere sau suverane, și prin urmare nu p^ote avea aceeași autoritate.

Putem decⁱ conchide dic^înd, c^ă înainte de existența Statului și a dreptului, a^u putut exista societăți cari să se mențină prin legături firesci, să se guverne prin sentimente bune sau rele, prin obiceiuri dulci sau barbare, și c^ă e f^orte cu putință existența de societăți fără Stat și fără drept.

§ 8. Statul și Dreptul.

Filosofia relativ mai nouă, în special filosofii Hugo Grotius, Hobbes, Jean Jacques Rousseau, chiar marele filosof Spinoza — inconsecințe cu sine însuși, cu sistemul său filosofic — a^u admis ideea, c^ă Statul și dreptul s'au născut prin contract; ei însă n'au dovedit prin fapte istorice acest adev^{er} filosofic, spre a da un temel sigur și de nesdruncinat, teoriei lor. A fost de aceea lesne școl^ei istorice să întrebe: *unde și când* s'au adunat indivi^đii omenii, pentru a încheia un contract prin care să fundeze Statele și ori-ce drept, pentru ca întreaga teorie, elaborată cu multă gândire și care conține un mare adev^{er}, să cadă. Ceva mai mult, învățații moderni, pentru a confunda și mai rău pe cei ce admit fundarea Statului și a dreptului prin contract, a^u venit și a^u ăis: însăși încheerea contractului presupune deja un subiect înzestrat cu drepturi, un suveran, decⁱ și Statul și dreptul; prin urmare ideea fundamentală a contractului e vicioasă, căci conține o petiție de princip.

E ore însă cu adev^{er}at atât de greșită ideea contractului? Ni se pare c^ă nu. Să căutăm a-i dovedi atât partea istorică cât și cea logică, pentru a arăta c^ă contractul e într'adev^{er} și logic și istoric, — și a completa astfel baza școl^ei istorice în drept.

Am ved^ut c^ă în societatea primitivă exista^u complexe naturale de indivi^đi, familii mai apropiate sau mai depărtate, ce se guverna^u prin sentimente firesci și obiceiuri contractate, condiționate de împrejurările în cari acele complexe viețuia^u. Aceste complexe a^u fie-care dintr'ênsele, sau toate împreună, un șef suprem, un conducător, pe care scriitorii cei mai vechi îl numea^u *herus*. Se înțelege c^ă nevoia

acestui *herus*, atárnă în cea mai mare parte de nevoia complexelor de a-și apăra existența și a conserva individualitatea; însă și menținerea interioară a acestor complexe, a ordinii dintr'ensele, perpetuarea obiceiurilor și amintirei că ele sunt legate între dênsele, necesitau pe acest *herus*. *Herus* era unul la un complex; mai cu sémă în caz de luptă. Complexul se numia *manus* — cuvînt ce se explică prin armata mică, *exercitus*¹⁾ — sau *gens* și *genus*.

În acest complex nu se pôte încă vorbi nici de Stat, nici de drept; căci acolo unde există numai o singură ființă, care absorbă în sine tótă puterea, tótă suveranitatea, avënd numai indiviđi supuși, ascultători, acolo nu se pôte vorbi de *drept*. Aprópe totul residă în *bunul plac* al herului, ceea ce pôte fi calificat ca contrariu dreptului și nu ca drept. Totuși acéstă stare este o stare istorică în care ordinea e ținută de puterea unui Suveran absolut; ea nu e însă o stare de drept.

Cum s'aũ născut însă Statul și dreptul?

Pe când sciința nóstră actuală stă desolată în fața acestei probleme de nedeslegat, cei vechi nu numai că nu se întrebaũ cum s'a născut Statul și dreptul, dar ca maistri în drept ce eraũ, zidiaũ cetății cu drept; și încântați de acéstă artă a lor, se credeau egali țeilor²⁾. Bătrâni! Ei puneau pe țeii lor mai presus de ei înșiși; adevêrul e însă,

¹⁾ Varro L. L. V. 46. In suburanae regionis parte princeps est Caelius mons, a Caelio Vibennio Tusco duce nobili qui cum *sua manu* dicitur Romulo venisse auxilio.

Ibid. 88. Cohors, quod, ut in villa ex pluribus tectis conjungitur ac quiddam fit unum, sic hic ex manipulis pluribus copulatur. Cohors quae in villa, quod circum eum locum pecus coereretur: tametsi cohortem in villa, Hysicrates dicit esse graece *χορρον* apud poetas dictam Manipulos *exercitus minimas manus* quae unum secuntur signum.

Ibid. VI, 85. A manu manupretium; mancipium quod manu capitur; *quod conjungit plures manus, manipulus; manipularis*.

Tit Liv. I, 39, 6. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, et in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria *in hostium manus* venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

Tit Liv. II. 16, 4. Namque Attus Claudus cui postea Ap. Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, *magna clientium comitatus manu*, Romam transfugit. Cf. Tit. Liv. XXV, 12, 5. Ennius Annal. VII, 6, 3; VIII, 5; XVII, 24. Textele abundă.

²⁾ Cic. De rep. I, 7, 12. Neque enim est ulla res, in qua proprius ad Deorum numen virtus accedat humana, quam civitates aut condere novas aut conservare jam concitas.

că atât deii lor cât și Statul și dreptul sunt creațiuni de ale lor. Procedul zidirei cetăților a fost simplu: ei creau Statul și dreptul *prin contract*.

Să o arătăm.

Când diferitele *manus* veniau în contact unele cu celelalte și hotărau a curma răsbóiele și a se uni între dênsele, suveranii absoluți respectivî, *heri*, se întâlneau și făceau o legătură sfântă ce se numia *fas*, de la *fari*, a vorbi¹⁾. Pentru a face legătura memorabilă și a eternisa raportul, se făceau sacrificii cu o *ceremonia*, — cuvînt ce vine de la *caedo*,ucid și *moneo* amintesc — și se scria evenimentul zilei în fastele comunității, dacă faste erau. Iată cum se procedea: Înainte de tóte se ucidea un *porc*²⁾ lui Jupiter Fere-

¹⁾ Varro L. L. VI, 52. Fatur is qui primum homo significabilem ore mittit vocem. Ab eo ante quam ita faciant, pueri dicuntur infantes; quom id faciant, jam fari, quod vocabulum a similitudine vocis pueri, id dictum. Ab hoc tempore, quod tum pueris constituent Parcae fando, dictum fatum et res fatales. Ad hanc eandem vocem qui facile fantur, facundi dicti, et qui futura praedivinando solent fari, fatidici dicti.

Ibid. 53. Hinc fasti dies quibus verba certa legitima sine piaculo praetoribus licet fari. Ab hoc nefasti quibus diebus ea fari jus non est et si fati sunt piaculum faciunt. Hinc effata dicuntur, quod augures finem auspiorum caelestum extra urbem agris sunt effati ubi esset; hinc effari templa dicuntur ab auguribus affantur qui in his fines sunt.

Cf. Varro L. L. VI, 44, 55, 56.

Fest. ep. v. fastis. Fastis diebus jucunda (iuridica) fari licebat, nefastis quaedam non licebat fari.

²⁾ Liv. I, 24. Audi Jupiter, audi pater patratre populi Albani; audi tu popule Albane; ut illa palam, prima, postrema, ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defecit publico consilio, dolo malo; tu illo die Jupiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam. Id ubi dixit porcum saxo silice percussit.

Cic. De inv. II, 30—91. In eo foedere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcum sustinuit jussu imperatoris. Foedere autem ab senatu improbato, et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcum tenuerit, dedi oportere.

Varro, R. R. II, 4, 9. In quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Aeneae Lavini XXX porcos peperit albos. Itaque quod portenderit factum XXX annis, ut Lavinienses condiderint oppidum Albam. Hujus suis ac porcorum etiam nunc vestigia apparent Lavinii: quod et simulacra eorum ahenea etiam nunc in publico posita, et corpus matris ab sacerdotibus quod in salsura fuerit, demonstratur.

Fest. v. porci.

trius (Feretrius, de la *ferire* = a tăia) spre a se arăta în chip simbolic, că ori-ce piedică existentă între cele două *manus* dispăre, porcul fiind simbolul piediceii, al frontierei¹⁾. După acésta, apropiindu-se cele două *manus* și stabilindu-se o înțelegere, o alianță pozitivă, s'a tăiat un *ied*, simbol al credinței și păcii²⁾. După tăierea edului s'a făcut un *epulum*³⁾, un prânz și apoi *ludi*, jocuri comune. Dacă unirea a fost completă, adică dacă s'a făcut o contopire, atunci s'aŭ comunicat *sacrele*⁴⁾, adică fie-care din cele două *manus* a adoptat, pe lângă religia sa, pe lângă sacrele sale și religia, sacrele celei-l-alte, punându-se una sub adăpostul sacrelor alteia. Prin sacre trebuie să înțelegem tot ce era sfânt pentru o familie, o ginte, un popor, fie acestea amintiri religioase, fie ele obiceiuri ce aveau un interes politic.

Părțile ce și-aŭ comunicat sacrele aŭ devenit *parentes* (ascultători) de la *pāreo*, ascult și nu de la *pārio* nasc⁵⁾, persoanei ce se obligă a se conforma înțelegerii stabilite și a sacrifica deilor comuni — *parentare*. Tradiția ne mai arată că la atari ocaziuni, nici jertfa de om, pentru a avea un eroi eponim, nu lipsia. Fabiŭ, soții lui Remus și Quinctiŭ soții lui Romulus, aveau în sânul lor câte unul căruia îi dăcea *Caeso* (de la *caedo*); aceștia făceau unele ceremonii sângerose la serbarea numită *lupercal*. Enea pîere înecat în Numicius spre a deveni *Jupiter Indiges*. Titu Tatiu e omorit pentru a da tribul Tațielor, Romul dispăre sfâșiat spre a da pe cel Ramnens. Chiar târziu, în timpurile istorice, vedem, că după ce se face înțelegerea între patricii și plebei cu privire la

¹⁾ Fest v. porcae. Nonius, dîce: porcant id est prohibeant porcere est prohibere.

²⁾ Fest ep. v. fedum, v. foedus. Foedus appellatum ab eo quod in paciscendo foedere hostia necaretur.

³⁾ Fest ep. v. epulares. Cf. Fustel de Culanges: La cité antique pag. 182 nota.

⁴⁾ Cic. de rep. II, 7, 13. Qua ex causa quum bellum Romanis Sabini intulissent, proelisque certamen varium atque anceps fuisset, cum T. Tatius, rege Sabinorum foedus icit, matronis ipsis, quae raptae erant, orantibus: quo foedere et Sabinos in civitatem adscivit, sacris communicatis, et regnum suum cum illorum rege sociavit.

⁵⁾ Lucret. III, 52. Ovid Amor. I, 13, 4. Cf. Cic. de legib II, 21, 54.

Cuvîntul *parens* nu pôte în nici un chip fi derivat din *pario* ci numai din *pareo*; căci dacă ar fi derivat din *pario* el ar trebui să fie *pariens* și nu *parens*. Regula gramaticală e decisivă pe lângă cantitate.

conubiū, iar tribunii cer perfecta egalitate cu patriciī, patricianul Caius Claudius, pios și sever, cere uciderea tribunilor, iar Quinctiī, soții lui Romul, cărora le incumba această sarcină a uciderii — în familia lor se afla un Caeso — se îngrozesc auzind propunerea ¹⁾.

Când un număr de *manus* s'au unit între dênsele, atunci nu s'a născut numai un *populus*, un *nomen* dintre acelea ce acoperiaū întréga Italie ²⁾, ci s'au născut și Statul și dreptul; căci în fie-care din aceste *manus*, aflându-se câte o persónă suverană, *herus*, care unindu-se ast-fel, ca unul să nu atârne de cel-l-alt, să fie toți egalī, fie-care din ei capătă o pozițiune nouă în comunitatea constituită; *el se supune unei voințe comune stabilite prin comun acord*. Relațiunile dintre aceștia sunt altele decât cele ce le au față de supușii lor, ele sunt *voluntare și raționale* și prin faptul că sunt raționale, ele sunt și eterne ca și rațiunea dréptă; modificabile dacă au fost greșite, de completat dacă au fost ne-complete; ele sunt *drepte în chip absolut*. Noi vedem dar acum apărând pentru întéiași dată un număr de suverani ce stau în legătură creată *prin contract*, în legătură rațională și utilă, sancționată prin *fas*, cari suverani însă își păstrează independența lor în limitele contractului. Noțiunea de drept apare deci ca o realitate.

Dar această comunitate n'a fost făcută numai pentru șefi; și supușii acestora, intră într'ênța împreună cu șefii lor; avem deci complexe legate între ele și guvernate ast-fel: șefii prin regulile stabilite în înțelegerea comună dintre ei, cel-l-alti prin voința șefilor, prin obiceiurile vechi ale complexelor. Acestea sunt Statele în embrionul lor.

Aceste embrione de State nu sunt numai compuse din *parentes*, ci conțin în sine și alte elemente ce nu sunt *parentes*. Atari elemente sunt sclavi și clienții, atare element este și populația numită mai târziu plebeii.

¹⁾ Liv. IV 6, 7. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos. Quinctiorum, Cincinatique et Capitolini, sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos foedere icto cum plebe, sacrosanctos accepsissent.

²⁾ Plin. H. N. III, 6 (5) urm. Liv. II, 38, 6. II, 39, 1. II, 64, 8. IV, 49, 3. IV, 56, 5. IX, 42, 11. IX, 43, 23—24.

§ 9. Poporul.

Se putea ca o înțelegere să se stabilească între neegalii, între un *herus* al unei *manus* și un părinte al unei familii slabe și neînsemnate; în acest caz această familie devenia supusă herului, ea devenia o familie de clienți, cuvânt care vine de la *cluere*, a asculta. Fie-care *manus* putea să aibă una sau mai multe din aceste familii de clienți, cărora herul le acorda protecțiunea sa, și cari la rindul lor erau supuse la diferite obligațiuni¹⁾, ele însă făceau parte din comunitate, iar garanția lor consta în cuvântul șefului, al herului, *fas*; șeful devenia *sacer* adică scos din comunitate, dacă comitea vre-o fraudă în detrimentul clientului²⁾.

În afară de clienți, fie-care *manus* putea să mai conțină un număr de *servi*, sclavi, lipsiți de orî și ce garanție, supuși capriciului, arbitrariului herului, obiecte, iar nu subiecte de drept. Pe când pentru cei d'intăi, cu ocazia stabilirei unei legături între diferitele *manus*, se prevedea ore-și care garanții pentru existența indivișilor, a familiilor și a averilor lor, garanții ce aveau sancțiunea numită *sacertate*, și deci aveau în complexele numite *manus* o situațiune de drept, pentru cei d'al doilea nu se prevedea nici o sancțiune, ei erau lăsați la discreția stăpânului.

Parentes, clienții și sclavii formați în vechime cea-ce se numia *populus*. Ei erau membrii legați *a)* prin înrudire de sânge, *b)* prin covențiuni între egalii, *parentes c)* prin supunere *clientes*, aceste legături având o sancțiune, și *d)* sclavi. În acest *populus* noi distingem deci o parte suverană, *heri*, o parte legată prin înrudire de acești *heri*, cu cari împreună formați ceea-ce numim *parentes*, o parte legată de *heri* numai prin

¹⁾ Plutarch Romulus XIII, 8—11. Aliis quoque modis potentiores secrevit a plebe, appellans patronos illos, hoc est curatores; hos clientes id est tutelae commendatos. Simul inter eos mutuam benevolentiam excitavit, eamque admirabilem et quae maximi momenti officia in posterum constituerit. Patroni enim ita se parabant, ut se jure responderent, atque advocati adessent in judicio litigantibus omnibusque in rebus consilio eos et studio foverent: clientes illos vicissim non honorando solum, verum dote etiam tenuiorum filiabus conferenda et aere alieno solvendo, obsequiose prosequerantur. Testimonii adversus patronum clienti, vel patrono adversus clientem dicendi nulla legis, nulla magistratus coactio erat. Cf. Liv. V, 32, 8.

²⁾ Serv. Aen: VI, 609 „FRAUS INNEXA CLIENTI“ ex lege XII tabularum venit in quibus sic scriptum est: „PATRONUS SI CLIENTI FRAUDEM FACERIT SACER ESTO“.

fas și în fine sclaviî. Se vede din acésta că, după com-
poziția sa, corpul numit *populus* n'a fost bazat pe o
egalitate de drept, el forméază din contra un tot legat
prin *jus* și *fas* în sînul căruia se află grade ce merg de la
deplina și absoluta suveranitate până la cea mai completă
sclavie.

Cicero vorbind despre *civitas* și *populus*, dice ¹⁾: „Est
„igitur res publica, res populi, *populus* autem nom omnis
„hominum coëtus *quoquo modo congregatus*, sed coëtus mul-
„titudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus“.

Și mai departe ²⁾:

„Omnes ergo *populus* qui est talis coëtus multitudi-
„nis qualem exposui, omnis *civitas* quae est constitutio po-
„puli, omnis res publica quae ut dixi populi rest est consilio
„quodam regenda est ut diuturna sit“.

Precum se vede din cele până aci expuse, nu avem
loc în *populus* pentru *plebei*, acea parte importantă din po-
por, care a jucat un rol atât de însemnat în istoria Romei
și în desvoltarea acestui Stat. Invéțații nu-î cunosc originea
și nu-și pot esplica poziția juridică a acestei populațiunii în
Statul Roman, în constituirea lui. Iată pe scurt părerea noastră.

Când un număr de complexe, *manus*, s'aũ unit între
dênsele, cu *heri*, *parentes*, *clientes* și sclaviî lor, făcënd un
populus, un *nomen* și ocupând un teritoriũ, aũ putut veni
familii și să se stabiléscă, pe acest teritoriũ, devenind întru
cât-va clientii întregului populus saũ *nomen* și nu a *unui*
saũ a *altuia* din *heri*, cari erau suveranii aceluî *populus*.
Istoria Romanilor vorbind de un asil deschis de Romulus,
ne dă și originea plebei romane; mai multe familii cu ave-
rile lor, așezându-se pe teritoriul roman, s'aũ supus acestei
cetăți ear nu unuia saũ altuia din șefii diferitelor ginți; ei
aũ format *plebea*. Istoria ne arată că acésta plebe n'a avut
nici o comunitate cu *populus*, în afară de aceea de a merge
la rêsboiũ pentru apărarea teritoriului; ea a fost liberă și
a luptat multă vreme în contra *poporului* (*populus*) pentru
a ajunge la o perfectă egalitate de drepturi cu el.

Plebeiî erau grupați în familii ³⁾ ear nu în ginți, fără
șefi recunoscuți de Stat; ei erau partea poporului care re-

1) Cic. De rep. I, 26, 41.

2) Cic. De repub. I, 26, 41.

3) Liv. X, 8, 9. Semper ista audita sunt eadem, penes vos au-
spicia esse, vos solos gentem habere.

mănea, când se scoteau gințile ¹⁾). Plebea a crescut prin primirea de noi cetățeni, și mai târziu, cu creșterea importanței plebei, ea s'a compus din trei părți și anume: vechii locuitori ce s'au stabilit pe teritoriul roman sub ocrotirea poporului, locuitorii aduși și așezați pe acest teritoriu și clienții ce aparțineau diferitelor ginți și cari preferau situația de plebeu celei de client. Această întreită compoziție a plebei o face atât de importantă în Statul roman și în dezvoltarea dreptului și instituțiilor lui.

§ 10. Decretul și Legea.

Am văzut că pentru ca Stat și drept să se nască și pentru ca să avem un complex de indiviți cari să se potoa nuni popor, ne trebuiesc cel puțin două *manus* cu două heri, două suverani cari, legându-se între ei, stabilesc, ca cei mai capabili membri ai complexelor, norme valabile și cu putere legătoare între dênșii și pentru ai lor, norme, cari sunt cea mai înaltă expresiune a culturii, inteligenței, a prevederii timpului când ele se stabilesc. Aceste norme, cari guvernă popórele, sunt legăminte cu un caracter absolut și general pentru întregul popor respectiv.

De normele generale stabilite pentru întregul popor, saú mai corect pentru popórele ce s'au legat, se deosebesc normele, cari au aceeași putere de a obliga; acestea însă, în loc de a lega pe șefii și popórele lor respective și a fi expresia rațională a tuturor suveranilor liberi și independenți, sunt numai expresia voinței unui singur șef, a unui suveran, și au putere legătoare numai pentru supușii acestuia, se impun numai acestora. Pe când cele d'intăi sunt prin natura lor generale, raționale, aceste din urmă sunt speciale unui anumit complex; aceste norme pot fi chiar raționale, ele sunt însă în tot d'a una expresia unei voințe care 'și găsește o justificare momentană, în nevoi trecătoare. Cele dintăi sunt *legi*, cele d'al douilea *decrete*.

¹⁾ Aul. Gell. Noct. Att. X, 20, 5. Plebem autem Capito in eadem definitione seorsum a populo divisit, quoniam in populo omnis pars civitatis omnesque ejus ordines contineantur; plebes vero ea dicitur, in qua gentes civium patriciae non insunt.

Gai I, 3. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis, plebis autem appellatione sine patriciis ceteri cives significantur. L. 238. D. 50, 16.

Fiind-că vorbim de voință, nu credem că vom greși dacă vom face aci o mică digresiune pentru a esplica cuvântul *voința*, *voluntas*, care are o mare importanță în sciința dreptului.

Cicero definesce voința ast-fel: *voluntas est quae quid cum ratione desiderat*¹⁾ adică o dorință rațională. Din punct de vedere etic, filosofic, această definiție nu lasă nimic de dorit; însă pentru sciința noastră, ea este insuficientă; căci pentru noi și dorința, *desiderium*, pôte avea rațiune, iar dorința rațională nu pôte intra ca un element în sciința dreptului, de ôre-ce ea este interióră, se pôte să nu fie manifestată. Dacă am da o explicație etimologică cuvântului *desiderium*, atunci am dice că *desiderium* însemnă o lipsă care cere a fi satisfăcută. Dar Romanii mai aveau pentru a exprima această idee și cuvântul *appetitus*²⁾ care are ceva obiectiv, căci este o dorință manifestată printr'o acțiune ôre-care. De *appetitus* e deosebită *voluntas* ca un al treilea grad al dorinței: dorința devenită cu totul obiectivă astfel că și-o pôte însuși și un altul, o manifestare cu insistență a dorinței suveranului dictată supușilor săi, sau arătată egalilor săi, dar care e în același timp rațională.

Putem deci dice că ceea-ce în chip obiectiv lęgă pe suverani, este voința lor; ceea-ce obligă și lęgă pe cei ce nu sunt suverani, este voința suveranilor.

Când această voință a suveranilor este obiectivă și îi lęgă și pe dînșii și pe supușii lor, ea se numesce *lege*; când însă această voință e a unui suveran numai, și lęgă pe supușii acestuia, atunci ea se numesce *decret* și numai în chip abusiv se pôte numi *lege*.

În timpurile cele mai vechi ale Romei avem o specie de legi, cari par a avea forma decretului. Așa când un șef al unei *manus* a dispus prin testament dicând: *filius meus heres esto*, se pôte crede că el a făcut aci un decret, care obligă pe supușii săi; însă trebuie să se scie, că deși forma și conținutul par a arêta această dispoziție ca *decretală*, ea nu e mai puțin *lege* din două cauze: a) în primul loc fiind-că

¹⁾ Cicero, Tuscul. Disp. IV, 6. 12.

²⁾ Cicero. De off. I, 28. 101. Duplex est enim vis animorum atque natura: una pars in appetitu posita est quae est *ὄρεσις* Graece, quae hominem huc et illuc rapit; altera in ratione, quae docet et explanat, quid faciendum fugiendumve sit. Ita fit, ut ratio praesit, appetitus obtemperet.

acastă dispoziție interesază nu numai pe cel ce dispune și pe cel în folosul căruia se dispune, ci interesază întreaga comunitate a cărei ordine stabilită se perpetuează; b) în al doilea loc, fiind-că e făcută, precum vom vedea, în curie, în prezența celor-l-altți șefi cari consimt tacit și deci voința exprimată legă și pe șefii celor-l-alte ginți: e deci *lege*.

Legile aū putut fi scrise saū vorbite, nu scrierea însă le dedia caracterul legei, ci voința nemărginită decât prin rațiune și forma în care ea a fost exprimată de suverani, singurii capabili de a face legi.

În ce privește decretul, el a avut o limită în convenția dintre suverani, în lege, și obliga numai pe cei ce depindeau de-a dreptul de suveranul, șeful care dedia decretul.

Și legile și decretetele se făceau *verbis imperativis*, pentru a se dovedi o voință fermă, nu o dorință. Pe când *legile* erau neschimbătore și aveau caracter perpetuu, decretetele erau schimbătore și puteau fi modificate, abrogate fie de șef, fie printr'o lege, care are tot-d'a-una un caracter general.

§ 11. Jus publicum și jus privatum.

Sciința actuală e unanimă pentru a face o deosebire mare între *jus publicum* și *jus privatum* saū, precum se obișnuiesce a se vorbi, între dreptul public și dreptul privat, adică între dreptul ce interesază pe un individ și dreptul ce interesază o comunitate de indiviđi, care este de natură politică; ceea-ce este public nu pôte fi privat, iar ceea-ce este privat nu pôte fi public. Acastă concepție ne pare nouă greșită, fiind-că stă în firea lucrurilor ca ceea-ce este de interes privat să țină și de ordine publică, iar ceea-ce este de ordine publică să cuprindă și interesul privat. Romanii de altfel nu făceau această deosebire adâncă; pentru dinșii ceea-ce era public, privit din alt punct de vedere, era și privat; iar ceea-ce a fost privat, a fost în acelaș timp, privit din alt punct de vedere, și public. Ulpian a ăis chiar vorbind de *jus*: *hujus studii duae sunt positiones publicum et privatum*¹⁾, adecă acest studiu al dreptului—*jus*—trebuie privit din două puncte

¹⁾ L. 1 § 2. D. 1, 1. cf. L. 2 § 46. D. 1, 2. Cic pr. Balbo XV, 34. Brutus LIX. 214 Liv. III, 34, 6. Gell. N. At. X. 20. 2. Mommsen Röm. Staatsv. vol. 1, pag. 3. Not. 1, urm:

de vedere, trebuie vădută din două fețe, ceea ce nu este o diviziune a obiectului științei însuși, ci formeză numai două chipuri de a vedea și a studia acelaș obiect, care se presintă sub două aspecte. Seneca a fost ceva mai precis, căci el a ăis clar: *quod tuum dicis publicum est*¹⁾ de unde urměză că ori-ce *jus* e în acelaș timp și *jus publicum* și *jus privatum*, adică privesce pe individ ca și poporul întreg; acestea sunt în perfectă conformitate cu principiul școlei istorice a lui Savigny²⁾.

Când jurisconsultii întrebuinteză espresiunea *jus publicum* în opunere cu espresiunea *jus privatum*, atunci ei o fac în chip abuziv, dacă ating însuși obiectul și fac o diviziune în el; căci *publica*, ăice Ulpian, sunt *quae populi Romani sunt*³⁾, adică a acelora care compun poporul roman, nu *civitatatis*; despre *bona civitatatis*, ăice acelaș jurisconsult, *abusive publica dicta sunt*, de óre-ce *populus* ne dă ideea despre o *colectivitate* care presupune indiviđi ce posed *individual*, iar *civitas* presupune o *comunitate*, în care toți posedă *în comun* și nici unul o parte distinctă. Deci după Ulpian, numai acele bunări sunt publice, carí sunt și private; acelea însă care nu sunt private, nu sunt nici *bona publica*, sunt *bona universitatis*⁴⁾, acésta fiind la ríndul ei considerată ca o persoană privată⁵⁾ față de alte *universitates*, saú față de persoane private.

E aci locul să ăicem, că în cele d'intăi timpuri ale Romei *bona civitatatis* nici n'aú existat, căci în acele timpuri era obicei ca teritoriile cuprinse să se împartă la membrii poporului roman, iar însuși generalul roman, care încorpora un teritoriú, un Stat, o provincie, era considerat *more ma-*

1) Seneca ep. mor. 88, 11.

2) Cf. Savigny. Vermischte Schriften B. I p. 109 urm. Rudorff. Schriften der Feldmesser II, p. 314 nota 220.

3) L. 15. D. 50, 16 *Bona civitatatis abusive publica dicta sunt: sola enim ea publica sunt, quae populi Romani sunt.*

L. 16 eod. *Eum qui vectigal populi Romani conductum habet publicanum appellamus, nam publica appellatio in compluribus causis ad populum Romanum respicit: civitates enim privatorum loco habentur.*

L. 17 pr. eod. *Inter publica habemus non sacra nec religiosa nec quae publicis usibus destinata sunt: sed si qua sunt civitatum velut bona.*

4) Cf. Cicero: De republ. I, 25, 39. I, 26, 41. I, 32—49.

5) L. 16. D. 50, 16.

orum¹⁾ ca patronul acestui teritoriū, Stat saū provincii. Deosebirea ce s'a făcut mai târziu între *dominium populi vel Caesaris*²⁾ confirmă acēsta. In acest din urmă dominiū, locuitorii aveaū usufructul numai³⁾, iar stăpānul a fost Caesarul. Cu timpul concepția *bona publica*, din pricina monarchiei ce s'a instituit, a dispărut, Ulpian încă ține la deosebirea între *bona publica* și *Caesaris* saū *civitatis*⁴⁾. Gaius șovăește⁵⁾, iar sub Constantin acēstă concepție colectivă de *bona publica* dispare cu desăvērșire.

§ 12. Trichotomia.

Am vęđut că diviziunea în *jus publicum* și *jus privatum*, nu este o diviziune a subiectului *jus*; prima diviziune și cea adevērat științifică a obiectului nostru este cea în *jus naturale*, *jus gentium* și *jus civile*⁶⁾, fiind-că acēstă diviziune cuprinde o adevărată clasificare.

Se ȃice despre *jus naturale* că este un drept propriū tuturor viețuitoārelor, despre *jus gentium*, că este un drept de care usēzā tōte gințile, iar despre *jus civile*, că e un drept propriū unei anumite cetăți. E inutil de a mai spune încă odată că aci nu e vorbă de drept — am arătat'o acēsta mai sus⁷⁾ — ci numai de *legături*. In realitate avem a face cu o clasificare, cu o gradație a legăturilor, care merge de la general la special și anume: există legături cari sunt comune tuturor fiarelor și ómenilor, aceste legături se numesc *jus naturale*⁸⁾; sunt însă legături comune numai óme-

¹⁾ Cicero. De off. I, 11, 35.

²⁾ Gai. II, 7, sed in provinciali solo placet plerisque solum religiosum non fieri, quia in eo solo dominium populi Romani est vel Caesaris.

³⁾ Gai. II, 7, nos autem possessionem tantum vel usufructum habere videmur.

⁴⁾ L. 16 și 17. D. 50, 16.

⁵⁾ Gai II, 11. Quae publicae sunt, nullius videntur in bonis esse; ipsius enim universitatis esse creduntur, privatae quae singulorum sunt.

⁶⁾ L. 1. D. 1, 1, privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

⁷⁾ Cf. mai sus § 8.

⁸⁾ L. 1 § 3. D. 1, 1. Jus naturale est quod natura omnia animalia docuit: nam jus istud non humani generis proprium, sed omnium animalium quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. hinc descendit maris atque feminae conjunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio, ferias etiam istius juris peritia censi.

nilor, ca aceea buniórá că dacá inchei o convenție cu cine-va să o respectezi, și aceste legături se numesc *jus gentium* ¹⁾. Cei ce uséză de *jus gentium* uséză și de *jus naturale* ca viețuitoare ce sunt; însă contrariul nu este admisibil. Vine apoi *jus civile*, adică legături proprii numai unei anumite cetăți, stabilite prin convențiunii speciale și cari nu sunt comune tuturor ómenilor. Cei ce uséză de *jus civile* uséză și de *jus gentium* și de *jus naturale*, însă contrariul, adică de cei ce uséză de *jus naturale* sau de *jus gentium*, să useze și de *jus civile* nu este admisibil; *jus civile* cuprinde decí în sine și *jus naturale* și *jus gentium* ²⁾.

Decí noi n'avem a face cu trei feluri de *jus*, ci cu unul numai, care porcede dela *naturale*, trece prin *gentium* și ajunge la *civile*, când devine *drept*. Ca atare, acéstă gradatiune, acéstă clásificare, a trebuit să fie recunoscută de toți jurisconsultii romani și nu numai de către Ulpian, Triphoniu și Hermogenian, precum o afirmă Savigny ³⁾. In adevăr, cercetând mai de aprópe textele diferiților jurisconsulti romani, găsim că ea a fost admisă de către Florențiu ⁴⁾, de Gaius ⁵⁾, de Paulus ⁶⁾, de Marcianus ⁷⁾, de Modestinus ⁸⁾ și, nu încapă îndoială, de către toți jurisconsultii romani ca o clasificare și gradare naturală, căreia nimic nu i se póte obiecta, dacá sensul cuvântului *jus* este *legătură* și nu *drept*.

¹⁾ L. 1 § 4. D. 1, 1. Jus gentium est quo gentes humanae utuntur, quod a naturali recedere facile intellegere licet quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.

²⁾ L. 6. D. 1, 1. Cicero De off. III, 17, 69. Gai I, 1. L. 9. D. 1, 1. L. 1 pr. D. 1, 1.

³⁾ v. Savigny: Sistem vol. I, p. 413.

⁴⁾ L. 3. D. 1, 1, ut vim atque injuriam propulsemus.

⁵⁾ Gai 1, 58, II, 65, II, 73.

⁶⁾ L. 11. D. 1, 1. Jus pluribus modis dicitur: uno modo eum id quod semper æquum ac bonum est jus dicitur, ut est jus naturale; altero modo quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est ut est jus civile.

⁷⁾ L. 12. D. 1, 1. Nonnunquam jus etiam pro necessitudine dicimus veluti est mihi jus cognationis vel adfinitatis.

⁸⁾ L. 4 § 2. D. 38, 10. Cognationes substantia bifariam apud Romanos intellegitur: nam quaedam cognationes jure civili, quaedam naturali connectuntur nonnunquam utroque jure concurrente, et naturali et civili cognatio cet.

§ 13. Sistemul dreptului roman.

Este generalmente admis, că baza științei dreptului este tripartitia *personae, res, actiones*, adică știința noastră s'ar ocupa de persoane, lucruri și acțiuni. În sprijinul acestei aserțiuni se aduc un număr de texte scose din jurisconsultii romani¹⁾ și se adaogă, că această împărțire ar forma baza sistemului dreptului roman și în special al dreptului privat, că ar fi servit mai cu seamă lui Gaius ca sistem al institutelor dreptului roman privat. Noi unii nu putem fi de această părere; această tripartiție poate fi într'adevăr utilă, însă ea nu e științifică, nu e filosofică, de ôre-ce filosofia stoică nu face deosebire de princip între *personae* și *res* și nici între *res* și *actiones*. Apoi se scie, că de vreme ce noi nu vedem în *jus publicum* și *jus privatum* o diviziune științifică, nu putem nici admite că sistemul lui Gaius—și ca consecință al tuturor jurisconsultilor romani—ar fi un sistem al dreptului privat numai, ear nu și al dreptului public în același timp.

În ce-l privește pe Gaius, se vede clar că nu tripartiția *personae, res, actiones*, a fost la baza sistemului său. Căci dacă Gaius ar fi admis această tripartiție, el ar fi împărțit sistemul său de instituțiuni în trei cărți, dintre cari prima s'ar fi ocupat de persoane, a doua de lucruri, a treia de acțiuni. El însă împarte sistemul său în patru cărți, dintre cari cartea întâia se ocupă de persoane, a doua de lucruri și a patra de acțiuni, ast-fel că avem o carte mai mult, băgată între partea doua și a patra, care se ocupă de obligațiuni și cari nu pot fi clasate nici la persoane, nici la *res* și nici la *actiones*.

Se mai vede apoi că Gaius nu se ocupă exclusiv de dreptul privat; fiindcă în prima sa carte, Gaius se ocupă de drepturile de cetățenie, ce nici-de-cum nu pot fi clasate între drepturile private, iar în cartea a patra el se ocupă de acțiuni, de proces, ce nu pot fi clasate nici ele în dreptul privat. Ceva mai mult; pe când cestiunile de cetățenie, cari sunt esențialmente de drept public, ocupă o carte, cele ale acțiunilor, al căror caracter de drept public nu poate fi contestat, ocupă asemenea o carte întregă, obligațiunile cari constituiesc esențialul dreptului privat, par a nu avea loc în acest sistem al dreptului privat, căci sunt vi-

¹⁾ Gai I, 8. L. 1. D. 1, 5; § 12 I, 1, 2. Omne jus quo utimur vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones.

rite într'un sistem, din care, precum am văzut, ele nici nu fac parte. Urméază de aci, că nu tripartiția *personae, res, actiones*, se află la baza sistemului lui Gaius, ci o altă împărțire.

În ce ne privesce pe noi, pentru a găsi baza adevărat științifică, filosofică a sistemului urmat de Gaius, ne urcăm până la principiile filosofiei stoice. Acéstă filosofie nu recunoște, precum am văzut, decât lucruri, *res*, cari ni se pot presenta în stare statică (*satus*) și în stare dinamică (*motus*)¹⁾.

Plecând de aci și aplicând acest principiu obiectului său *ius*, Gaius a văzut legături esistente și legături în formare. Pe cele d'întâi le-a numit *res*, pe cele de al douălea *actiones*. Împărțirea cea mai înaltă decî în știința dreptului roman este aceea în *res* și în *actiones*. Gaius s'a ocupat de *res* în cele d'întâi două cărți ale sistemului său, și de *actiones* în cele două cărți din urmă ale aceluiași sistem.

Dar persóna este ea *res*? Nu încapе nici o îndoială că ea nu este alt-ceva în filosofie; cuvîntul latinesc *persona* nu însemnă alt-ceva decât *res* cu însușirea de a vorbi. În drept *persona* jócă rolul important, rolul principal, de óre-ce pentru om e făcut întregul drept; de aceea el n'a putut fi confundat cu cele-l'alte *res* și a fost desvoltat deosebit de dênsele și ridicat la rangul de subiect al dreptului.

Fiind-că știința noastră are două aspecte, unul public și altul privat, Gaius a studiat persóna și lucrurile din aceste două puncte de vedere. În ce privesce acțiunile, el a urmat aceeași cale studiindu-le din punct de vedere privat și din punct de vedere public.

În adevăr, cercetând sistemul lui Gaius, găsim că are patru cărți, dintre cari cele două dintâi se ocupă de *res*. În cartea întâia, el le studiază din punct de vedere public, în cartea doua însă, din punct de vedere privat. În cele două cărți din urmă Gaius se ocupă de *acțiuni*; pe acestea el le studiază mai întâi în cartea a treia din punct de vedere privat; acțiunea comună saŭ acțiunile, *procesul*, ocupă apoi cartea a patra din sistemul lui Gaius.

Ast-fel e construit după noi sistemul științific al dreptului roman, în cărțile ce le avem de la Gaius.

Am terminat aci partea *dogmatică generală* a științei

¹⁾ cf. mai sus § 2.

dreptului, arătând ce înțelegeau Romaniî prin *jus* și cum s'a născut dreptul și Statul. Am arătat asemenea că știința noastră are o îndoită bază: una filosofică și alta istorică; am spus teoria ei filosofică, locul ei în sistemul științelor, precum și sistemul ei în trăsături generale, dar precise. S'a putut vedea că, legând filosofia și istoria, nevoiți suntem a urma calea evolutivă în dezvoltarea științei noastre, am găsit chiar embrionul Statului și al dreptului în *manus* și acum datorî suntem de a studia acest embrion spre a avea o idee generală de cum s'a născut Statul și dreptul și de ce au fost aceste concepțiuni la originea lor.

CAP. II.

METAPOLITICA

§ 14. Vici.

Populațiunea, care acoperia teritoriul Italiei centrale, în acele timpuri pe cari istoria antică ni le aminteste ca prin vis, n'a trăit încă în orașe ținute după regulile religiunii și ale artei, și nici n'a fost încă organizată în cetăți — cea mai înaltă expresie a anticei ordine sociale. Ea a fost împrăsciata pe întreaga suprafață a Italiei centrale în mici complexe, numite *nomina* sau *populi*, strecurându-se de-a lungul secolelor, când apropiindu-se unele de altele spre a forma complexe mai mari și mai tari, mai rezistente, *cognomina*, când răsboindu-se între dâsele. Pliniu în istoria sa ¹⁾, Titu Liviu ²⁾ și alți scriitori enumără un mare număr de *nomina* simple și de *cognomina* compuse din mai mulți *populi* mici ce au acoperit acest sol. Este mai aproape de adevăr, istoria întregă confirmă de alt-fel lucrul, de a vedea în marea mulțime de *populi* de care vorbesce istoria Italiei, numai nisce mici complexe ce au locuit satele Italiei, decât popore mari, rezboinice, cu trecut istoric, glorios.

Acești *populi*, aceste *nomina* sau *cognomina* locuia în sate, *vici*, pe cari cu atât mai mult trebuie să le admitem pentru întreaga Italie, cu cât le găsim în timpurile istorice încă pe teritoriul mării și puternicei Rome. Vor fi fost aceste

¹⁾ Plinius H. N. III 6 (5) urm.

²⁾ Livius II, 38, 6 II, 39—1. II, 64 8. IV, 49, 3. IV, 56, 5. IX, 42—11. IX, 43, 23—24.

sate, *vici*, mai apropiate unele de altele și nu ca burgurile evului mediu, ele caracterisau însă epoca ce ne preocupă.

Pentru Roma, care ne interesează în special, istoria ne-a conservat chiar numele acestor sate cu arătarea locului unde ele au fost situate, ast-fel că nici o îndoială nu poate încăpea, că în cele mai vechi timpuri, gloriosul, puternicul și marele oraș Roma, a fost numai un complex de sate, *vici*. Dacă lucrurile stau ast-fel cu falnica și puternica Roma, ce să spunem de celelalte orașe și de locuitorii lor, de populi Volsorum, de Hernici, de Aequi etc. etc. cu cari Romanii au purtat războie periodice?

Iată numele și locurile satelor ce au acoperit în timpurile cele mai vechi teritoriul Romei, și despre cari istoria târzie încă a acestui oraș vorbește ca de ceva prezent.

Au existat *vicus Sceleratus*¹⁾, care se afla pe Eschili, adică în mijlocul Romei. Inchipuiască-și cine-va un oraș cu un sat în mijlocul său! Vine apoi *vicus Tuscus*²⁾ pe muntele Caeliu, adică iar în mijlocul Romei. *Vicus Patricius*³⁾ peste drum de Eschili, adică iar în mijlocul orașului. *Vicus Jugarius*⁴⁾ la pôlele Aventinului⁵⁾, asemenea pe teritoriul orașului Roma. În fine avem *vicus Sobrius*⁶⁾ despre a cărui situație nu avem arătare precisă, dar care nu putea să nu fie asemenea pe teritoriul orașului Roma. Tóte aceste sate — *vici* — complexe isolate de case, despre cari arhitectura mai târzie avea amintiri, arată în chip neîndoios, că în cele mai vechi timpuri ale Romei, locuitorii acestui puternic oraș n'au fost atât de numeroși și n'au trăit atât de uniți precum ne-am putea face idee, judecând după orașele moderne.

În ce privește numărul, n'avem decât să judecăm după numărul soldaților cari au luat parte în războiele pe care ni le arată istoria și după felul războielor.

Acastă împrejurare a vieții relativ isolate a locuitorilor din centrul Italiei și în special din Roma, este foarte importantă pentru istorie; căci trăind locuitorii mai despărțiți, mai reslățiți, mai izolați, comunicațiile dintre dînșii au trebuit să fie forțamente mărginite foarte, rare, ceea-ce a con-

¹⁾ Varro, l. l. V, 159, 46. Liv. I, 48, 4, II, 14, 9.

²⁾ Varro, l. l. V, 159. Fest. v. Tuscum vicum.

³⁾ Fest. v. Patricius vicus v. Septimontio.

⁴⁾ Fest. v. Servilius lacus.

⁵⁾ Varro l. l. V, 43, 44.

⁶⁾ Fest. v. Sobrium vicum.

tribuit mult la mersul încet al progresului în dezvoltarea Romei, care ne apare de odată ca un oraș mare și puternic, dar pe teritoriul căruia mai încap și locuitori noi și pe care e chiar loc de noi sate.

Cât timp a ținut această stare de lucruri, nu se poate ști; ea a ținut de sigur secole. Întrebarea e acum, cum s'aș guvernate aceste *nomina, cognomina*, acești *populi* și în special *nomen romanum*? Care le-a fost constituția, dreptul? Cum au comunicat ele între dâsele? Și în fine cum a eșit dintr'însele cetatea Roma, acest Stat cu dreptul ce ne preocupă?

Întrebările sunt grele, dar viața poporului cult al Romanilor n'a trecut fără de a lăsa urme ce ne permit a reconstitui cu siguranță întregul edificiu ce pare ruinat și uitat, pierdut pe vecie. În capitolul trecut am dat o idee despre chipul cum au procedat diferitele complexe spre a se uni și a da naștere la popore guvernate prin legi și șefi; vom trece acum mai departe spre a arăta cum au fost ele constituite înlăuntrul lor, cum s'aș guvernate dâsele până în timpul când cetatea Roma a fost constituită definitiv.

§ 15. Familia pecuniaque.

Cea mai veche organizație omenescă care formeză totodată simburile ce a dat mai târziu naștere Statului și oricărui drept, cetății, este *gintea*; ea acoperia întreaga Italie și Grecia pentru a nu merge mai departe până în India. Cunoșterea amănunțită a constituirei sale este cea dintâi condiție pentru o bună și exactă înțelegere a nașterii Statului și a dreptului—marele nefiind, după o fericită expresie a lui Ihering, decât reproducerea în mai mari dimensiuni a celor ce există în mic¹⁾, — a vieții și dezvoltării cetăților vechi și ca urmare a organizației Statului modern și a instituțiilor ce ne guvernă. Dacă actualmente n'avem încă o idee clară și precisă asupra nașterii și dezvoltării Statului și dreptului, cauza principală este, că nu suntem destul de luminați asupra organizației și dezvoltării ginteii și asupra rolului acestui organism în vechia cetate. Căci să nu ne înșelăm noi înșine: când căutăm să aprofundăm organizația Statului roman și cercăm a ne da sēma de ce sunt patricii,

¹⁾ Rud. v, Ihering. Geist des röm. R. vol. I, p. 189.

ce este plebea, ce este *populus*, trebuie să constatăm că nu o scim. Și când nu cunoștem elementele Statului și ale dreptului precum și rațiunile existenței lor, cum să ne dăm bine seama de dezvoltarea ulterioară a Statului și a dreptului și de ceea-ce avem ați ca Stat și ca drept?

În ce privește gîntea în special, părerile sunt foarte divise. După unii învățați, gîntea n'ar fi decât o dezvoltare a familiei, adică ceva firesc; după alții, ea n'ar fi decât o unire a familiilor vechi într'un scop politic, adică ceva convențional. De observat e că și unii și ceil'alții pun familia ca ceva premergător gîntei, și nimenea nu și dă osîtenela de a o studia în chip istoric și logic, spre a vedea, dacă în adevăr familia a dat naștere gîntii, sau dacă nu cum-va contrariul ar fi adevărat, adică dacă nu cum-va din gînte s'a născut familia, ca instituțiune de drept. Orî-cum ar fi, noi nu putem să ne ocupăm de părerile învățaților; ne ajunge a spune, că rezultatul științific relativ la cunoșcerea gîntii e negativ, pentru ca orî-cine să ne dea dreptate, când le lăsăm la o parte, și căutăm, ca cu ajutorul isvórelor, să dăm ceva pozitiv. Refutația teoriilor, o critică amănunțită, savantă și nimicitoare, nu ne tentază, ea ar umfla peste măsură cadrul acestei scrieri, ear nouă ne place mai mult modestia în știință; de aceea lăsăm altora critica, dându-le argumente. Ne vom mulțumi deci numai cu arătarea constituirei gîntei romane după isvórele ce le avem.

Fie-care complex de ómenî, din cele ce acoperiau centrul Italiei, avea un pușin un nucleu firesc organizat, ce trăia împreună, avîndu-și casa sa, pămîntul sîu, vitele sale. Acest nucleu organic se numia *familia pecuniarie*, iar șeful firesc al acestei familii și al acestei *pecuniae* se numia *herus*. În el se deosebesc la început numai două părți, *herus* și *familia pecuniarie*, adică stăpînul, soția și copiii sîi, unele rude mai apropiate sau mai depărtate, averea, sclavi, vitele.

Cînd vroim să distingem ceva în acest nucleu, nu o putem; *familia* și *pecunia* ¹⁾ nu se deosebesc între dîsele

¹⁾ L. 195 § 1. D. 50, 16. *Familiae appellatio qualiter accipiatur, videamus, et quidem varie accepta est, nam et in res et in personas deducitur, in res utputa in lege duodecim tabularum his verbis: „ADGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO“ ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono et de liberto loquitur lex „ex ea familia“ inquit, „in eam familiam“ et hic de singularibus personis legem loqui constat.*

Cic. Top. VI, 29. *Hereditas est pecunia.*

ca existențe deosebite în drept; însuși *herus* face parte din acest nucleu fără a fi deosebit¹⁾. De abia cu timpul, și atunci când un complex vine în contact cu alt complex, herul se ridică pe deasupra complexului. El mai întâiu se deosebesce de ómenii și vitele complexului, de averea sa, apoi ómenii se deosebesc de avere, formând grupări diferite. Sclavii se deosebesc cu timpul de familie, și așa se fac fel de fel de divisiuni și grupări, iar șeful, herul, acelui complex, în sinul căruia se fac aceste diferite diviziuni și grupări, capătă tot noi calificative ce desemnă raporturile sale cu diferitele clasificări operate în sânul complexului și cari dau idee de tot atâtea instituțiuni, cari disting aceste raporturi sociale unele de altele ca public recunoscute și bine precisate.

Înainte de toate să vedem ce înțelegeau cei vechi prin cuvântul *familia*, apoi vom vedea ce înțelegeau prin cuvântul *pecunia*; vom putea ast-fel să ne dăm séma de ceea-ce era herul său *pater*, precum s'a numit șeful ginței mai târziu. Ne vom da apoi séma despre întreaga constituție a acestui embrion al cetății.

§ 16. Familia.

S'ar părea la prima vedere că nimic nu este mai clar și mai puțin supus unei controverse decât cuvântul său noțiunea *familia*: un tată, o mamă și un număr de copii, iată familia. Cu toate acestea nimic nu e mai controversat decât tocmai această noțiune, și prin urmare cu atât mai mare e nevoia de a se aduce aci mai multă lumină.

Ulpian singur ne dă trei feluri de familii și anume: *familia comuni jure*, *familia proprio jure* și *familia* fără alt calificativ.

Familiae appellatio, dice Ulpian, *et in res et in personas deducitur, in res ut puta lege XII tabularum his verbis: ADGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO*²⁾. Așa dar prin familia nu se înțelege numai tatăl, muma și copiii, ci se mai înțelege și averea lor; acesta e clar, și Ulpian se sprijină pe cele XII

¹⁾ L. 196. D. 50. 16. *Familiae appellatione et ipse familiae princeps continetur Feminarum liberos in familia earum non esse palam est, quia qui nascuntur patris familiam sequuntur.*

²⁾ L. 195 § 1. D. 50, 16.

table pentru a susține părerea sa; sau, mai curând, e silit de acestea pentru a defini ast-fel cuvântul *familia*. De altmintrelea această părere se poate sprijini și filologicesce; căci se dice: *familia* însemnă chiar numai avere, de ôre-ce acest cuvânt vine de la *famel*, care în limba veche însemna *servus*¹⁾, sclav, precum *famuletium* însemna *servitium*²⁾; iar *familia* se întrebuintează chiar în timpurile istorice mai târzie în sensul de complexul de sclavi³⁾. *Servi* fiind apoi *res*, lucruri, avere, Romanii înțelegeau prin *familia* sclavi, averea ome-nescă, și *pecunia*, vitele, averea cea-l'altă; *familia pecuniaque* — care se scrie adesea într'un singur cuvânt — ar însemna dar sclavii și vitele.

Nu încape îndoială că e falsă conclusia, fiind evident că în familie erau cuprinse și persoane nu numai sclavii. Să distingem însă: pentru timpurile mai târzie conclusia e falsă, dar pentru cele mai vechi nu; cauza e că în acele timpuri nu s'a făcut deosebire între ômeni liberi și sclavi, toți fiind sub absoluta dependență a șefului, toți fiind supuși voinței lui arbitrară.

Invățatuți cari perd din vedere períodele desvoltării instituțiunilor, vedând că în *familia* sunt cuprinse și persoane libere, au gasit o etimologie de ocazie traducând cuvântul *familia* prin căsnicie și derivându-l din limba grécă sau *osca*⁴⁾, ceea-ce ar însemna a introduce de la Greci sau de la Oscii întregul institut al familiei.

Paulus Diaconus, mutilatorul lui Festus, care la rândul său mutilase pe un altul, esplică, după isvóre vechi, ast-fel cuvântul familia. El dice: *Familia antea (sic — unii schimbă antea în aurea fără rațiune) in liberis hominibus, dicebatur*

¹⁾ Fest. ep. v. famuli. Famuli origo ab Oscis dependet, apud quos servos, famel nominabatur unde et familia vocata.

²⁾ Fest. ep. v. famuletium. Famuletium quod nunc servitium.

³⁾ L. 195 § 3. D. 50, 16. Servitutum quoque solemus appellare familias, ut in edicto praetoris ostendimus sub titulo de furtis, ubi praetor loquitur de familia publicanorum, sed ibi non omnes servi, sed corpus quoddam servorum demonstratur huius rei causa paratum hoc est vectigalis causa, alia autem parte edicti omnes servi continentur: ut de hominibus coactis et vi bonorum raptorum, item redhibitoria si deterior res reddatur emptoris opera aut familiae ejus, et interdicto unde vi familiae appellatio omnes servos comprehendit sed et filii continentur.

⁴⁾ *Götting*. Gesch. d. röm. Staatsverf. p. 17, Nota 1. *Böckling*, Pandekten I § 42, Nota 1. *Rosbach*, Röm. Ehe p. 14, Nota 42. *Lange*, Röm. Alterth. vol. I, p. 107.

*quorum dux et princeps vocabatur pater [et mater (?)] familiae*¹⁾. Epitomatorul lui Festus confirmă dar pe de o parte, că prin *familia* se înțelege un complex de sclavi, iar pe de alta spune, că mai înainte se înțelegeau oameni liberi prin acest cuvânt. Ni se pare că nu e logică această schimbare a semnificării cuvântului, și că nimic nu o justifică. Ceva mai mult, Ulpian vorbind despre *familia communi jure și familia proprio jure* vorbește de persoane libere²⁾. Livius în mai multe locuri, întrebându-l cuvântul *familia*, vorbește asemenea de oameni liberi³⁾, și timpurile târzie știu mai numai de persoane libere când se vorbește de *familia*. Resultă de aci contrariul celor șise de Paulus Diaconus, anume, că în timpurile cele vechi se înțelegea prin *familia* un complex de sclavi aparținând unui șef după cum resultă din textul de mai sus, citat de Ulpian din cele XII tabule: *adgnatus proximus familiam habeto*, și de abia mai târziu consăngenii devenind liberi, cuvântul *familia* a putut însemna și liberi.

În timpurile cele mai vechi, când *familia pecuniaque* forma o singură concepție pe deasupra căreia se ridica herul care concentra totă puterea și era suveranul absolut al complexului, persoanele, dacă n'au fost sclavi de fapt, nici n'au putut fi libere de drept, și atârnau de voința arbitrară a șefului lor⁴⁾. Numele de *familia* se potrivea deci atunci tuturor persoanelor supuse șefului, mai cu sémă că *servi* precum au fost ei înțeleși mai târziu, nici n'au existat⁵⁾. Aparține de abia unei epoci mai târzie de a face deosebirea, și acesta o vom arăta mai târziu. Aci e numai oportun a șice că, de abia atunci când heri s'au întrunit, constituind Statul și creând dreptul, atunci s'a putut face o deosebire în sinul familiei între consăgeni și streini.

¹⁾ Fest. ep. v. familia.

²⁾ L. 195 D. 50, 16.

³⁾ Tit. Liviu, II, 4, 10; II, 49, 1; III, 25, 3; VI, 40, 3, 6; VII, 10, 13; IX, 43, 3.

⁴⁾ Fest. heres. Heres apud antiquos pro domino ponebatur. Cic. De Rep, I, 41, 64.

⁵⁾ L. 4. D. 1, 1. Cum jure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio cum servitus esset ignota: sed posteaquam jure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis.

§ 17. Consăngenii.

Nu se p^ote vorbi de consăngenii ca de pers^one cu o pozi^{ti}une *o*re-care într'o comunitate decât în peri^oda în care douⁱ *heri*, cel pu^tin, s'au întrunit pentru a forma un complex conven^{ti}onal. Abia acum apare acea familie pe care Ulpian o numesce *familia proprio jure*¹⁾ și *familia comuni jure*²⁾, adică familiⁱ, carⁱ prin înrudire cu șefii lor respectivⁱ, înrudire de sânge, se deosebesc de cele-l^oalte pers^one carⁱ pot fi coprinse în fie-care ginte. Aceste familiⁱ sunt, precum vedem, de dou^e felurⁱ, și sciin^{ța} dreptului desemnă pe membrii lor prin denumirile de *cognați* și *agnați*.

Prin *cognați* se în^{te}leg acei membri din ginte, carⁱ sta^u în legătură de sânge apropiată sau depărtată unii cu cei-l^oalți.

Prin *agnați* se în^{te}leg numai bărbații ce sta^u în legătură de sânge apropiată sau depărtată și carⁱ se scob^oră de la acelaș genitor³⁾.

S'a făcut ac^ostă deosebire între *cognați* și *agnați* din cauza nevoei perpetuării gin^{ti}lor, atunci când s'a observat că femeile es din legătura de sânge de care ținea^u spre a intra în altă ginte, și că pot și d^ensele și copiiⁱ lor aparține prin sânge în acelaș timp la dou^e gin^{ti} diferite. Pentru ca gin^{ti}le ce s'au unit să-și păstreze fie-care individualitatea sa, s'a făcut deosebirea între *cognati* și *agnati*. *Agnati* sunt lanțul de bărbați ce se scob^oră de la acelaș genitor și succesoriⁱ de drept în gin^{ti}le respective guvernate printr'un singur șef; orⁱ-ce conturbare între gin^{ti} a fost ast-fel înlăturată. Un copil nou născut a fost *cognat* și cu rudele tatălui său și cu acele ale mamei sale; fiind însă de genul bărbătesc, el a fost *agnat* numai cu rudele tatălui său.

¹⁾ L. 195 § 2. D. 50, 16. Jure proprio familiam dicimus plures personas quae sunt sub unius potestate aut natura aut jure subjectae, ut puta patrem familias, matrem familias cet.

²⁾ Ibid. communi jure familiam dicimus omnium adgnatorum: nam etsi patre familias mortuo singuli singulas familias habent, tamen omnes qui sub minus potestate fuerunt, recte ejusdem familiae appellabuntur qui ex eadem domo et gente proditi sunt.

³⁾ Ulp. fragm. XXVI 1. Intestatorum ingenuorum hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est liberos qui in potestate sunt ceterosque qui liberorum loco sunt: si sui heredes non sunt, ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre: si nec hi sunt, ad reliquos agnatos proximos, id est cognatos virilis sexus per mares descendentes ejusdem familiae.

Cea mai simplă expresie a cognațiunii este *familia proprio jure* a lui Ulpian de care am vorbit mai sus; cea mai simplă expresie a agnațiunii este *familia comuni jure* a lui Ulpian, de care am vorbit asemenea. În timpurile mai târzie cognațiunea și agnațiunea s'a aplicat familiilor în-tocmai precum în timpurile cele mai vechi ea s'a aplicat ginților.

Când civitatea a fost constituită, atunci s'a instituit și *civilis cognatio*¹⁾ care se numea *adoptio* sau *adrogatio* și cu ajutorul căreia streinii de sânge puteau intra într'o ginte sau într'o familie sub anumite condițiuni și prin anumite forme. Cel intrat primia sacrele, religia comună agnaților noii familii și se supunea în totul voinței noului său șef²⁾.

§. 18. Pecunia.

Chiar în timpurile cele mai târzie ale Romei, s'a desemnat prin *pecunia* averea poporului³⁾; acesta ne îndreptățește să admitem că înainte de constituirea cetății, se înțelegea prin *pecunia* averea unei unități independente și era averea unui tot politic. Sunt apoi și texte cari ne arată, că *pecunia* nu înseamnă numai averea în vite sau în bani, sau averea în vite și în bani, ci întregul avut al unei familii, un avut luat ca un tot, *res familiaris*⁴⁾.

Concepția *familia pecuniaque* este astfel pe deplin espliată, și putem să mergem mai departe în analiza gîrteii. Însă, înainte de a trece mai departe, trebuie să mai relevăm aci chiar, că în cele dintâi timpuri ale Romei—nu trebuie să se uite că deși vorbim în chip general, noi totuși numai la Roma, al cărui drept și Stat ne preocupă, ne referim; cu atât mai bine dacă ceea-ce dicem despre Roma are un caracter mai general și e identic tuturor popórelor de rasă indo-germană și chiar semitică—locuitorii acestei cetăți erau

1) Gai III, 10; Ulp. XVI, 3. Coll. leg. rom. et mos XVI, 13, 13, XVI, 3, 15, XVI, 4, 1, XVI, 7, 1, XVI, 2, 11. L. 4 § 2. D. 38, 10.

2) Cic. De off. I. 17, 55. Brutus XVI, 62. Tusc. disp. I, 7, 13. De leg. II, 22, 55.

3) Cic. De leg. III, 3, 4; III, 3, 7. L. 2 § 22. D. 1, 2.

4) Cic. de Inv. II, 21, 61—64; Top. VI, 29. Liv. I, 42, 5. Gell. II, 24, 11. L. 222. D. 50, 16. Pecuniaē nomine non solum numerata pecunia sed omnes res tam soli quam mobiles et tam corpora quam jura continentur.

împărțiți în *pecuniosi* și *locupletes*¹⁾, adică cei ce aveau câte o *pecunia* mare²⁾ sau aveau locuri multe³⁾. Acastă deosebire însă, n'are nici un caracter juridic, e o deosebire de fapt; și dacă dânsa a servit pentru a împărți pe cetățenii Romei în *assidui* și *locupletes*, ea nu comportă împărțirea în averea mobilă și averea imobilă ce se face ađi și care împărțire e de origină germanică.

§ 19. Șeful ginții.

În timpurile cele mai vechi, șeful complexului numit *familia pecuniaque*, se numia *herus*, adică stăpânul, *dominus*, după cum esplică Festus⁴⁾ acest cuvânt. Nefăcându-se deosebire între persoane cu drepturi și nici între persoane și lucruri, cuvântul *herus* era îndestulător pentru a arăta și pe *paterfamilias* și pe *dominus* și pe *dux* precum și pe preotul complexului numit *manus*. Când însă s'a făcut deosebirea între *familia pecuniaque* și cei-l'alți membrii ai complexului, șeful a căpătat două atribute distincte unul de cel l'alt anume, cel de șef natural și cel de șef politic. Acum s'a simțit și nevoia de alți termeni și herul a devenit *pater*, *dominus* și *patronus*; aceeași persoană suverană a întrunit trei însușiri și anume de șef al unor persoane legate prin înrudire de sânge, de stăpân absolut al averii ginții, și de protector al celor-l'alți membrii.

Acest cuvânt *pater* se traduce în genere prin tată, și dacă această traducere nu pöte fi contestată, nu încapă totuși nici o îndoială că în jurisprudență numai tată nu pöte însemna el, din simplul motiv că tată nu este un termen juridic, iar textele în care un copil nou născut e numit *paterfamilias*, prisosesc. Romanii dedeau apoi calificativul de *pater*, ăeilor ca *Jupiter*, *Marspiter*, *Saturnuspater*, *Ianus pater*, *Tiberinus pater*⁵⁾ cari nu s'aü numit

¹⁾ Cic. de rep. II, 9, 16. Multaeque dictione ovium et boum (quod tum erat res in pecore et locorum possessionibus ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur).

Varro, L. L. VIII, 18, ut a pecunia pecuniosus.

Ibid. V 92. Pecuniosus a pecunia magna.

²⁾ Varro LL. V, 92, 95. Fest. ep. v. peculatus. Peculatus est nunc quidem quaecunque publicum furtum sed inductum est a pecore ut pecunia quoque ipsa.

³⁾ Fest. v. locupletes. Locupletes locorum multorum domini. cf. Plinius XVIII, 3, 11, locupletes dicebant loci i. e. agri plenos.

⁴⁾ Fest. ep. v. heres. Heres apud antiquos pro domino ponebatur.

⁵⁾ Varro, L. L. VIII, 33, 49. Gell. N. A. V, 12, 5. Liv. II, 10, 11, Ennius Annal. I, 19, 20.

patres fiind-că au fost tați, al Țeilor, al răsboiului, etc. Deci prin cuvintul *pater* trebuie să mai înțelegem și alt-ceva decât tată.

Varro, vrënd să esplice acest cuvint, ȃice: *Pater quod patefaciat semen, nam tum esse conceptum patet inde cum exit quod oritur*¹⁾. Cicero pare a fi de aceeaș părere când ȃice despre senatori că au fost numiți *patres propter caritatem*²⁾, de aceeaș părere e Festus când ȃice *patres quia agrorum partes attribuerant tenuioribus perinde ac liberis (propriis)*³⁾. Cu totul alt-fel gândește Livius când ȃice *patres certe ab honore*⁴⁾ și aci se întâlnește cu Cicero, care în afară de părerea de mai sus, compară pe *patres* cu ȃei din cauza puterii și a prestigiului cu care ei au fost inconjurați⁵⁾. Care e adevărul și unde e adevăratul sens al cuvintului?

E logic, ca atuncea când s'a simțit nevoia de a se face un nume care să caracterizeze pe șeful ginții ca șef al consăngenilor săi, să se recurgă la termenul firesc de *pater*, care înseamnă tată. Fiind-că apoi înrudirea acestui cuvint cu *pater* nu pôte fi tăgăduită, esplicația de mai sus a lui Varro are pentru sine și o parte logică și o parte firească. Înșă *pater* —după cum arată Varro— mai coprinde în sine și sensul *aducerei la lumină*, pe lângă aceea de producere; de aceea cuvintul *pater* trebuie să cuprindă două noțiuni și anume, de tată și de reprezentant firesc. În sens de reprezentant e întrebuințat cuvintul *pater* în combinațiile următoare: *Jupiter* este reprezentant al tuturor legăturilor, al Universului, *Marspiter* e reprezentantul răsboiului, *pater patratus* e reprezentantul poporului roman pentru a declara răsboi, *pater familias* este reprezentantul firesc și în legătură cu acesta, suveranul familiei, al ginții.

Acest *pater* a avut mai multe atribute: el a fost *dominus* al avereii, al sclavilor; a avut *patriae-onus*, sarcina de *pater*, din care sarcină a fost numit *patronus*, al clienților cari se află în *manu sua*; a avut o putere discreționară asupra consăngenilor săi și care putere se numia *potestas*.

¹⁾ Varro, L. L., V, 65 in fine.

²⁾ Cic. De rep. II, 8, 14.

³⁾ Festus, v. patres.

⁴⁾ Liv. I, 8, 7.

⁵⁾ Cic. de rep. I, 41. O pater! o genitor! o sanguen Dis oriundum! Non heros nec dominos appellabant eos, quibus juste paruerunt: denique ne reges quidem; sed patriae custodes, sed patres et deos.

În puține cuvinte se p^ote deci spune, c^ă un *pater* a fost *princeps familiae, magistratus domesticus*¹⁾, *dux* al unei *manus*, *dominus* al averei sale²⁾; a fost un *suveran*.

§ 20. Potestas.

Jurisconsultii cred c^ă *potestatea*, ac^{est}ă instituție vechie, care cuprindea puterea discreționară a șefului unei familii sau ginții asupra celor supuși lui sau at^{âr}nând de el, a fost creată prin lege. Acestei păreri se opun următoarele considerațiuni :

a) Gințiile a^u existat înainte fundării cetăților ; și dac^ă pentru timpurile când gințiile erau isolate și stăpânite de câte un *herus* nu s'ar putea vorbi de *potestas*, ci numai de *dominium*, din pricină c^ă nu se făcea deosebire între sclavi și consăngenii, între persoane și lucruri, se p^ote vorbi de *potestas* atunci când întâlnim *populi, nomina*, triburi compuse din mai multe ginții în cari s'a putut ca acest institut să se nască. Născutu-s'a el însă prin lege? Ni se pare c^ă e absurd de a admite așa ceva, de ôre-ce herii n'a^u putut renunța la suveranitatea pe care o aveau peste supușii lor, pentru a o recăpăta apoi. E prin urmare mai natural să admii, c^ă la unirea ginților s'a stabilit de către șefii cari s'a^u unit ca fie care dintr'ênșii să păstreze suveranitatea sa asupra agnaților săi, c^ă atunci s'a confirmat prin convențiune, o instituție naturală, socială, care a devenit o instituție de *drept*.

b) E inadmisibil ca un Stat să acorde unui șef de ginte sau de familie o putere atât de exorbitantă ca dreptul de viață și de m^orte asupra supușilor săi; căci ac^{est}a ar însemna instituirea arbitrariului ca princip de guvernământ. În adevăr alt-fel va judeca un *pater* pe copiii săi, alt-fel pe consăngenii săi mai îndepărtați. Ideea c^ă *potestatea* s'ar fi întins numai peste copii și agnați, e falsă; ea se întindea și peste clienți, și dovadă este c^ă pentru a o atenua s'a făcut o

¹⁾ Gell. X, 234. Seneca Controv. XI Benef. XI, cf. Val. Max, V, 8 și 9.

²⁾ L. 215. D. 50, 16. *Potestates verbo pluri significantur: in persona magistratum imperium, in persona liberorum patria potestas, in persona servi dominium.*

lege sacră care pedepsea cu sacertate pe patronul care a comis o fraudă în dauna clientului său ¹⁾.

c) Există o dispoziție ca *filius* să fie vîndut de trei ori pentru ca să iasă de sub *patriae potestas* precum există și o altă relativă la copii născuți diformi ²⁾. Acastă dispoziție dovedește că s'a simțit nevoie de a se atenua puterea părintescă, iar acésta s'a făcut prin legi speciale. Or, nu se putea ca să existe o lege generală care dădea absolută putere părintelui și o altă lege care s'o limiteze, legile s'ar fi contrașis.

d) Festus sub cuvîntul *plorare* ne arată o lege din timpurile cele mai vechi, din cari reese că *potestas* n'a fost instituită prin lege ³⁾.

e) Papinian vorbește de o *lex regia*, care ar fi dat tatălui dreptul de viață și de mörte. Acésta ar fi cu puțință însă numai pentru consăngenii *feminini* ⁴⁾, cari nu erau *jure ci* numai *natura* ⁵⁾ sub puterea părintescă, precum se vede acésta din ideea ce avem noi despre *jus* și agnațiune și care e conformă cu textul din digeste pe care-l cităm.

Din tóte acestea rezultă că potestatea e o instituție naturală, devenită instituție de drept odată cu convențiunile încheiate între ginți, spre a se constitui într'o unitate la viața comună, o instituție a cărei putere cu progresul timpului și cu organizarea continuă a Statului, a fost din ce în ce mai circumscrisă.

¹⁾ Serv. Aen. VI, 609. PATRONUS SI CLIENTI FRAUDEM FECERIT SACER ESTO.

Diony, II, 10: patricios oportebat clientibus suis ius interpretari, lites pro eis, si injuria afficerentur intendere, cf. Plutarch Romulus 13.

cf. Mommsen, Röm. Forsch. I, pag. 384, nota 52.

²⁾ Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto. Ulp. fra. X, 1. Gai, I, 132.

Cic., de leg. III, 8, 19, cito legatus (necatus? leto datus?) tamquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer. cf. Dionys II, 15, II, 26, 27.

³⁾ Fest. v. *plorare*. *Plorare* significat apud antiquos inclamaré; in regis Romuli legibus: SI NURUS PLORASSIT SACRA DIVIS PARENTUM ESTOD in Servi Tulli haec est SI PARENTEM PUER VERBERIT AST OLLE PLORASSIT, PUER DIVIS PARENTUM SACER ESTO. *Parens* insamnă rudă, precum am vëzut, ear nu tată.

⁴⁾ Col. leg. rom. et mos. IV, 8, 1. Cum patri lex regia dederit in filium vitae necisque potestatem.

⁵⁾ L. 195 § 2. D. 50, 16, jure proprio familiam dicimus plures personas quae sunt sub unius potestate aut natura aut jure sabiectae.

§ 21. *Manus*.

Părerea generalminte admisă și susținută de Savigny, este, că *manus* ar fi o instituție de drept bazată pe o contopire artistică a celor două ramuri principale ale familiei naturale, a căsătoriei cu puterea părintescă ¹⁾. Savigny împreună cu toți jurisconșulții înțeleg dar prin *manus* o putere analoăă cu puterea părintescă. Noi unii n'am înțeles până acum ast-fel acest cuvînt, și nici nu admitem că el ar avea două înțelesuri; căci ori-unde întelnim acest termen, pretutindenea îl găsim întrebuintat în sensul unei mici armate ²⁾ și nimic nu permite a se da acestui cuvînt, o cu totul altă semnificare. Cu tôte acestea, toți jurisconșulții vîd în *manus mariti* un fel de *potestas* a soțului asupra soției sale. Să vedem pe ce se baséză acêsta.

Gaius a đis: *in potestate quidem et masculi et feminae esse solent, in manum autem feminae tantum conveniunt* ³⁾. Apropierea ce se face aci între *potestas* și *manus* e de sigur de natură a da cuvîntului *manus* sensul care generalminte i se atribue. Când însă privim maide aprópe textul citat, vedem că Gaius nu arată tocmai o apropiere între acești două termeni juridici, ci đice, că în potestate se află și bărbați și femeii, că numai femeii obișnuesc a veni în *manum*. Există decii și putința aflărei bărbaților în *manu* și prin urmare *manus* n'ar maide fi puterea bărbatului asupra soției sale.

În adevăr e cu putința ca să se facă o căsătorie fără ca soția să fie în *manu* ⁴⁾; se pôte óre admite în acest caz că bărbatul nu are drepturile sale de soț asupra soției sale?

Dar nu este numai acêsta; e cu putința ca și bărbați, și surorii, și fiice să fie în *manu* ⁵⁾ și în aceste cazuri nu încapê indoială că nu se pôte vorbi de *manu mariti*.

¹⁾ v. Savigny, System vol. I, p. 357.

²⁾ Varro, l. I., V, 88, 46. L. 1 § 1. D. 1, 2. Livius, I, 39, 6, II, 16, 4. Ennius Ann. VII, 63, VIII, 5, XVII, 24. L. 2 și 1. D. 1, 2. Et quidem initio civitatis nostrae populus sine lege certa, sine jure certo primum agere instituit omniaque manu a regibus gubernabantur.

³⁾ Gai I, 109.

⁴⁾ Gai. I, 111. Cic. Top. III, 14. Serv. Georg, I, 31. Gell. N. A. III, 2, 12, 13. XVIII, 6, 9. L. 1 § 5. L. 2. D. 43, 30.

⁵⁾ Liv. XXXIV, 2, 11. Majores nostri, ne privatam quidem rem agere feminas sine auctore voluerunt, in manu esse parentum, fratrum, virorum.

Ibid, 7. Minus filiae, uxores sorores etiam quibusdam in manu erunt.

Gaius dice: *sive quem* (sic) *in manum ut uxorem recipimus*¹⁾ dacă în *manu* n'ar putea fi decât soții, Gaius n'ar fi ținut *quem*, care arată posibilitatea ca și un bărbat să fie în *manu*, el ar fi ținut *si quam*, după cum se cercă Studemund și Krueger după Goeschen a corectat textul; și apoi n'ar fi venit cu un exemplu *ut uxorem*, căci cine alta ar putea fi atunci în *manu*? *Sive quem* și *ut uxorem* arată, nu se poate mai clar, că și bărbați, și alte persoane decât soția, pot fi în *manu*. Noi admitem că pe timpul lui Gaius numai femeii mai intrau în *manum*, însă recunoștem că după el și alte persoane pot fi în *manu*. Și Ulpian admite că bărbații pot fi în *manu*. Titlul al nouălea al fragmentelor lui sună: *de his qui in manu sunt*²⁾; dacă numai femeii ar putea fi în *manu*, el ar fi scris: *de his quae in manu sunt*. La Plautus găsim următoarea idee: se dice în una din comediile sale: *dotalem servum adduxit uxor tua cui plus in manu sit quam tibi*³⁾. Rossbach în interesanta și erudita sa scriere asupra căsătoriei romane, a adunat un număr de texte în care se vede clar că și surorii și fiice se află în *manu*⁴⁾. Deci se poate admite cu siguranță că prin *manus* nu se înțelege puterea ce o are bărbatul asupra soției sale.

Noi am vădit apoi că celebrul jurisconsult Papinian a fost nevoit să admită o *lex regia*, pe care de sigur n'a vădit-o, pentru a justifica potestatea tatălui asupra fetelor sale; această potestate ar deveni îndoelnică, atunci când prin *manus* s'ar înțelege o potestate oarecare a bărbatului; dar noi vedem că fetele ce se mărită prin *confarreatio* intră nu numai în *matrimonium tantum sed in familiam quoque mariti et in sui heredis locum*⁵⁾ și cu toate acestea ea este în *manu mancipioque*⁶⁾ și nu în *potestate*; de unde ar rezulta că potestatea o are tot tatăl, iar bărbatul nu are asupra ei nici o putere⁷⁾.

¹⁾ Gai, II, 98.

²⁾ Ulp. Fragm. IX. Titlul.

³⁾ Plaut. Asin. I, 1, 72.

⁴⁾ Gell. N. A. XVIII, 6, 9. Matrem autem familias appellatam esse eam solam quae in mariti manu mancipioque, aut in ejus, in cujus maritus, manu mancipioque esset. Liv. XXXIV, 2, 11; 7, 11, 13. Serv. Aen. II, 476. Plin. ep. VIII, 9. Tacit Ann. XV, 19. L. 1 § 2. C. 7, 40.

⁵⁾ Gell. N. A. XVIII, 6, 9. Ulp. Fragm. XXIII, 3. Dionys. II, 25.

⁶⁾ Gell. l. c.

⁷⁾ Coll. leg. rom. et mos. IV, 10, 1; IV, 7, 1.

Prin urmare când dicem de cine-va, bărbat sau femeie, soră sau fiică, că se află în *manu*, atunci arătăm că acel cine-va se află într'o grupare de oameni, sub conducerea aceuia care este șeful acelei *manus*, fie el *pater familias*, adică șeful casei, înzestrat cu *potestas*, fie el alt-cineva, dependent, de un *pater familias*. Ulpian confirmă acesta când dice: *quamdiu quis in servitute est* (bărbat sau femeie, sclav sau liber) *manui et potestate supositus est, manumissus liberatur potestate* ¹⁾ ceea-ce înseamnă, că cel care se află în servitute, se află în *manu* și în *potestate*, ear din momentul ce e lăsat liber, scapă prin acesta de potestatea sub care se află, din pricină că ese din *manus* în care se afla.

Așa dar nu rămâne îndoială cum că prin *manus* nu se înțelege o putere óre-care de drept, analógă celei părintesci, ci se înțelege pur și simplu un complex de oameni sub conducerea unuia, complexul clienților și al sclavilor; soția era cea d'intăi clientă, când se afla în *manu*.

O *manus* se putea nasce între bărbat și soție prin *coemptio* ²⁾, cei străini erau primiți *in fidem* ³⁾ *de pater*, care devenia patronul lor—de la *pater* și *onus* sau *honor*—care e acelaș cuvânt ⁴⁾—al clienților. Clienții făcând parte din ginte, se esplică de ce ei au fost preferiți cognaților ⁵⁾ cari se putea să facă parte din altă ginte, când înrudirea era prin femeie, ca nepot de soră spre exemplu.

§ 22. Gentili.

Atingem acum unul din problemele cele mai neresolubile ale sciinței dreptului și ale alcătuirii ginților vechi romane, *problemul gentililor*. Ce au fost gentili? În ce legătură au stat ei cu ginta? Iată întrebări la cari nu s'a putut raspunde până acum, și cari fără raspuns mulțumitor au ramas. Isvórele, ni se spune, sunt avare în indiciu asupra acestei străvechi instituțiuni și prin urmare răspunsurile nu pot fi decât ipotetice, pe lângă că sunt grele de dat. Și cu

¹⁾ L. 4. D. 1, 1.

²⁾ Gai I, 111, 115; II, 139, 159.

³⁾ Cic. de off. I, 11, 135. Gell. XX, 1, 40. Mommsen, Röm. Forsch. I, p. 361, nota 10. Liv. I, 38, 2.

⁴⁾ Varro, l. l. V, 73. Honor ab honore sive onere, itque honestum dicitur quod oneratum, et dictum onus est honor qui sustinet republicam.

⁵⁾ Gell. N. Att. XX, 1, 40.

tóte acestea înșiși Romanilor instituția li-a fost foarte bine cunoscută așa că Varro, vrând să explice înrudirea și flexiunea cuvintelor, se servă, ca exemplu, tocmai de agnații și de gentili, ca și cum ar fi vrut de pe atuncea să ridă de nedumerirea și de ignoranța noastră.

Fiind-că aceste cuvinte ale lui Varro se citéză de toți aceia cari s'aũ cercat a esplica ce sunt gentili, le reproducem aci :

„Ut in hominibus quaedam sunt agnationes ac gentilitates, sic in verbis: ut enim ab Aemilio homines orti Aemilii ac gentiles, sic ab Aemilii nomine declinatae voces in gentilitate nominali; ab eo enim quod est impositum recto casu Aemilius, orta Aemilii, Aemilium, Aemilios, Aemiliorum, et sic reliqua ejusdem quae sunt stirpis“¹⁾.

Acest text e până în ziua de azi neînțeles, căci până azi nu se scie ce a vrut Varro să dică, și nici nu se poate înțelege cât timp nu se scie ce sunt agnații și ce sunt gentili. Am esplicat mai sus ce sunt agnații. Să esplicăm acum și ce sunt gentili.

Cincius a dat esplicația cea mai generală a cuvintului gentili; el a dis: *gentiles mihi sunt qui meo nomine appellantur*²⁾ și conform cu această definiție Cicero a putut spune de Serviu Tulliu că e gentilul său³⁾, și a avut dreptate când, vorbind în celebrele sale discursuri contra lui Verres⁴⁾, să numescă pe Verrucinus mai, mai gentil al lui Verres din pricina apropierei numelui. Totuși nu se poate admite că asemănarea numelui a putut fi suficientă la Romani pentru a avea drepturile de succesiune și obligațiunile pe cari le dă calitatea de gentil. Dar dacă e esact că numele numai nu poate da un drept de succesiune, e evident de altă parte că gentili n'aũ fost în înrudire de sânge cu agnații, și această reese, afară de definiția de mai sus a lui Cinciu, și din aprecierile lui Cicero și din următoarele:

Livius vorbind despre chipurile cum cine-va poate să

¹⁾ Varro L. L. VIII, 4. Există între cuvinte ca și între ómeni legaturi de descendență și de înrudire nominala. După cum Emilius ca om a dat nascere familiei Emiliilor, ast-fel și numele Aemilius a dat nascere la Aemilii, etc.

²⁾ Fest. ep. v. gentilis. Gentilis dicitur ex eodem genere ortus, et is, qui simili nomine appellatur ut ait Cincius gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur.

³⁾ Cic. Tuscul. disp. I, 16, 38.

⁴⁾ Cic. in Verrem. Act. II, vol. II, 77, 190.

ajungă la patriciat, enumără trei moduri: *genere, sanguine et per cooptationem*¹⁾; decî alta e înrudirea *genere*, alta *sanguine*, două feluri ce nu trebuiesc confundate. În textele ce le posedăm, vedem figurând pe gentili alătura cu agnații, însă cu un drept de succesiune, când agnații nu mai sunt, precum și cu obligațiunii de ajutor reciproc în anumite cazuri²⁾. Ei nu se confundă cu agnații, ci formeză unul, două sau mai multe complexe legate fie-care dintre ele prin agnațiune — care e singura înrudire naturală și civilă — însă despărțită de cele-l'alte complexe de agnați; *cum dicitur apud veteres ADGNATORUM GENTILIUMQUE*, țice Paulus³⁾, *que pro separatione accipitur*. E decî vădut, că la agnați și gentili avem a face cu două sau mai multe complexe de persoane, dintre cari fie-care complex constituie ceea ce numesce Ulpian o *familia communi jure*, adică câte un complex de agnați.

Cicero a dat următorea definiție a gentililor: *Gentiles sunt inter se qui eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenui oriundi sunt. Nec id quidem est satis. Quorum majorum nemo servitutem servivit. Abest etiam nunc: Qui capite non sunt minuti. Hoc, fortasse satis est*⁴⁾.

Pentru a înțelege acéstă definiție, trebuie a se cunosce ce sunt *ingenui*, ce este *capitis minutio*. Ne vom cerca totuși a da o esplicare fără de a intra aci în aceste amănunte, rămânând ca din restul lucrării să reesă mai bine noțiunea.

Înainte de tôte observăm că deosebire mare între Cincius și Cicero nu există în ce privesce prima propoziție a definiției. Cincius a țis: *gentiles mihi sunt* și Cicero țice: *gentiles sunt inter se*; și unul și cel-l'alt dau a înțelege că gentili sunt complexe de agnați ce stau într'o legătură óre-care între dânsule, avënd acelaș nume. Și în adevër, când cercetăm fastele romane și istoria Romei, găsım mai multe complexe de familii cari purtau acelaș nume. Mommsen în cercetările sale asupra ginților patriciane⁵⁾, ne arată un număr de ginți cu stirpele lor cari aveaũ acelaș nume. E decî cu putință ca membrii diferitelor stirpe să formeze complexe de agnați și ca aceste complexe de agnați să fie înrudite între dânsule prin vre-o înrudire legală. Însă și stirpa face

¹⁾ Liv. IV, 4, 7.

²⁾ Niebuhr, R. Gesch. I, p. 352 (ed. III). L. 53. D. 50, 16, cf. Cic. de inv. II, 50, 148. Coll. leg. rom. et mos. XVI, 4, 2.

³⁾ L. 53. D. 50, 16.

⁴⁾ Cic. Top. VI, 29.

⁵⁾ Th. Mommsen: Röm. Forsch. vol. I, pag. 71—127.

parte din agnație, deci ea nu p \acute{o} te forma un complex de gentili deosebit de agnați; de aceea trebuie s \acute{a} c \acute{a} ut \acute{a} m o unitate mai mare dec \acute{a} t ginta și s \acute{a} vedem dac \acute{a} nu putem uni gintele sub un nume colectiv mai mare.

Cercet \acute{a} nd autorii clasici, am g \acute{a} sit c \acute{a} marele jurisconsult Papinian face o deosebire \acute{i} ntre *gens* și *genus* ¹⁾, la alții g \acute{a} sim unitatea numit \acute{a} *nomen*. Texte sunt destule pentru a dovedi c \acute{a} *gens* și *genus* sunt dou \acute{i} termeni deosebiți. Așa, Paulus Diaconus \acute{d} ice: *eodem genere ortus* ²⁾, c \acute{a} nd vorbește despre gentili, și nu *eadem gente ortus*. Gellius vorbind despre ordinea mergerei la vot, unde nu \acute{i} ncap \acute{e} \acute{i} ndoial \acute{a} c \acute{a} venia \acute{u} și agnați și gentili, \acute{d} ice: *cum ex generibus* ³⁾ și nu *cum ex gentibus*. Vorbind de șeful unui complex care e *pater* al gintii sale și cel mai mare al \acute{i} ntregului complex de agnați și gentili, Paulus Diaconus reproduc \acute{e} nd, \acute{d} ice: *princeps generis* ⁴⁾ și nu *princeps gentis*. Livius numește pe Pinarii și pe Potitii *genus* ⁵⁾ sau *nomen* ⁶⁾; asemenea numește el *genus* ⁷⁾ și *nomen* ⁸⁾ pe Fabii. Valeriu Maxim numește pe Potitii tot *nomen* ⁹⁾; noi mai g \acute{a} sim apoi *genus Pinariorum* ¹⁰⁾, *nomen Tarquiniorum* ¹¹⁾, *genus Cilnium* ¹²⁾ și \acute{i} n general, acolo unde e vorba de o ginte mare, g \acute{a} sim \acute{i} ntrebuințat *genus* sau *nomen* iar nu *gens*; mai \acute{i} nt \acute{a} lnim dec \acute{i} *nomen Latinum* ¹³⁾, *nomen*

1) L. 1. D. 22, 3. Quotiens quaereretur genus vel gentem quis haberet nec ne eum probare oportet.

2) Fest ep. v. gentilis. Gentilis dicitur ex eodem genere ortus et is, qui simili nomine appellatur ut ait Cincius. Gentilis mihi sunt qui meo nomine appellantur.

3) Gell. N. A. XV, 27, 4. Cum ex generibus hominum suffragium feratur curiata comitia esse; cum ex censu et aetate centuriata; cum ex regionibus et locis tributa.

4) Fest. ep. v. familia. Familia antea in liberis hominibus dicebatur quorum dux et princeps generis vocabatur pater (et mater?) familiae.

5) Liv. I, 7, 14. Donec Pinarium genus fuit.

6) Liv. IX 29, 11 nec nomen tantum Potitiorum interisse.

7) Liv. II, 46, 4. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemplaque civibus erat.

8) Liv. II, 45, 16. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit.

9) Val. Max. I, 1, 17, nomenque Potitium in duodeim familias divisum interiet.

10) Liv. I, 7, 13. Inde institutum mansit donec Pinarium genus fuit ne extis sollemniun vescerentur.

11) Cic. de off. III, 10, 40.

12) Liv. X, 3, 12; X, 5, 13.

13) Liv. I, 38, 4; I, 49, 9; I, 50, 3; I, 52, 4; II, 22, 7; II, 41, 5. Fest. v. praetor.

*Volscorum*¹⁾, *nomen Aequum*²⁾, cari însemnă complexe de ginți.

Că *genus* și *gens* au fost diferite unul de altul, rezultă și din deosebirea ce există între sacrele lor; căci sacrele *genului*, adică a ginteii mari, a numelui, erau *sacra gentilicia* și erau sacre publice, iar sacrele ginților se numiau *sacra progentibus*³⁾ și erau sacre private. Sacrele gentilice aveau câte un *sacellum* de fie-care *genus*⁴⁾; iar *sacra pro gentibus* aveau numai *aedes*⁵⁾.

Nefind aceste ginți legate prin sânge spre a da un gen sau un *nomen*, ele au trebuit să fie legate prin sacre, și am vădit că atari legături sunt necesare pentru a da naștere orî și căruî drept ca și embrionului Statului. În urma unirei a două sau mai multor complexe în chipul arătat mai sus⁶⁾ și a comunicării sacrelor între ele, aceste complexe deveneau *parentes* între ele; membrii lor, cari formau tot atâtea complexe de agnați, adoptând un nume comun, deveniau *gentiles*, adică complexe de agnați legate între ele prin sacre cu unele îndatoriri comune și reciproce ca și cu dreptul de succesiune în caz de stingere a unei ginți. Acesta e chipul *genere*⁷⁾ al lui Livius, pentru ajungerea la patriciat. În ce privește succesiunea, ea își avea rațiunea în nevoia perpetuării ginții și a sacrelor private: *sacra privata perpetua manento*⁸⁾.

Acésta a fost constituția ginții. O mai bună înțelegere a ei, și dovedii de esactitatea celor diuse, se va găsi în partea specială a acestei lucrări.

¹⁾ Liv. II, 35, 7; II, 38, 6; III, 8, 10; VIII, 11, 10.

²⁾ Liv. IX, 45, 7.

³⁾ Fest. v. publica sacra. Publica sacra, quae publico sumptu pro populo fiunt, quaeque pro montibus, pagis, curiis, sacellis: at privata, quae pro singulis hominibus familiis, gentibus fiunt. cf. Liv. V, 52, 4. Cic. de harusp. resp. XV, 32.

⁴⁾ Cic. de harusp. res. XV, 32. Multi sunt etiam in hoc ordine qui sacrificio gentilicia, illo ipso in sacello factitarint.

⁵⁾ Liv. l. c., Val. Max, I, 1, 11. Fest. ep. v. Quirinalis parta.

⁶⁾ § 8 pag. 39.

⁷⁾ Liv. IV, 4, 7.

⁸⁾ Cic. de leg. II, 9, 22.

PARTEA SPECIALA

I.

POLITICA

CARTEA I.

ISTORIA EXTERIOARA A STATULUI ROMAN

CAP. I.

TROIA ȘI ROMA

SECȚIA I.

ORIGINILE ROMEI

§ 23. Privire generală.

Nu se scie cu siguranță câte vécuri aũ trecut de atunci de când cea de'ntăi piatră a edificiului Statului roman a fost pusă; se scie numai, că începutul cetății eterne de'mpreună cu cele de'ntăi epoce ale existenței sale se perd în negura acelor timpuri în cari, după poetul nostru, se vorbia în basme și se scria în poezie. Deja învățații Romei din timpul din urmă al Republicei nu pricepeau mare lucru din istoria începutului marelui lor Stat, și Varro era lăudat ca mare învățat, fiind-că le cunoscea, de însuși Cicero. Ei se mulțumiau a repeta legendele de cari e bogată istoria Romei, creșându-le, unii ca fapte istorice reale cu adevărat întemplate astfel precum erau povestite, alții ca fabule fără conținut istoric, menite a înfrumuseța și a înălța splendoria némului prin originea lui dumnezească și a'i da încredere în ursita sa divină.

Dar pe lângă acestea, o reminiscență din timpuri îndepărtate era viuă în conștiința poporului, și poeții s'aũ făcut ecoul ei. Enniu, cel mai vechi poet al literaturii romane, a cântat venirea lui Enea cu Troianii săi din Troia și așe-

đarea lor pe solul Italiei, pe care mai târziu a resărit Roma; aceeași idee a servit ca fond epopeei lui Virgil, liriceii lui Propertiu și Tibul, fastelor lui Ovid, carmenelor lui Marcian. Existat-a ore vre-un grăunte de adevăr istoric în această idee, care a inspirat și entusiasmă pe poeții și chiar poporul roman însuși, și care l-a făcut să declare de *parentes* pe cetățenii Ilionului? Acesta e un problem istoric desbătut încă și nerezolvat. Se scie numai, că Romanii au văđut în legenda originiei lor troiane un adevăr istoric și că din secole în secole acest adevăr a fost transmis posterității. Intrebarea cea mare ce se puneă este: cum se pôte că Romanii, al căror Stat s'a fundat pe la 752 înainte de Christ să fie urmaș de al Troianilor, când Troia a căđut la 1183 adică cu 431 ani înainte de fundarea Romei? Legenda—se đice—e de sigur importată și nu e cu puțință ca Roma să fie succesoăra Troiei.

Odată începute indoelile, ele au mers crescând. Laurentiu de Valla, comentând istoria Romei scrisă de Titu Liviu, și-a permis să manifeste bănueli grave asupra veridicității istoriei timpurilor primitive ale Romei. Glarenus a făcut chiar o critică timidă aceleeași istorii. Scaliger și Justus Lipsius scóseră la ivelă contradiceriile clasicilor. Cluveriu și Perizoniu atacăă întręga tradiție, Perizoniu găsi urme de cantece populare în istoria lui Titu Liviu, Beaufort în fine veni și făcu proces în regulă istoriei convenționale a celor d'intăiu timpuri ale Romei. Tradiția și istoria începuturilor Romei apărură ca un roman vechiu fără nici un miez istoric; istoria Romei pierise.

A venit însă Vico, care dând istoriei o bază filosofică și stabilind principiile unei critici sănătoșe, a îndrumat știința istoriei pe calea cercetărilor noui. Acum se pusără întrebări serioșe la cari răspunseră Niebuhr, Th. Mommsen, Schwegler, Götting, și încetul cu încetul începu a se face lumină asupra timpurilor primitive ale Romei. Mulțumită cercetărilor și compilărilor acestor învățați, se pôte deja întreprinde — credem noi — explicarea legendelor în care se crede că e învăluită istoria primelor timpuri ale Romei precum și reconstituirea acestei istorii.

În ce ne privesce, ne având nici un interes de a scruta cestiunile istorice cari se refer la *etnografia* Romei, dar având cel mai mare interes de a scóte la lumină istoria Statului roman ca atare, fiind că principiul școlei istorice de care ne ținem, ne impune de a arăta evoluția Statului

roman și a instituțiilor sale politice, siliți am fost a ne ocupa de aceste legende, a cerca explicarea lor și a stabili istoricul începutului Statului roman.

§ 24. Legenda fundării Romei.

Atât Livius cât și Dionisius din Halicarnas, cei mai de seamă scriitorii ai istoriei romane, povestesc, că isvoarele de cari ei s'aun servit vorbesc toate despre sosirea lui Enea din Troia pe teritoriul Italiei în urma căderii acestei cetăți și despre așezarea lui în locurile pe cari a răsărit mai târziu Roma. Enea sosind pe teritoriul Italiei s'ar fi unit cu Latinus, regele aborigenilor, căpătând de la acesta ca soție pe fiica lui, numită Lavinia. Acestă căsătorie ar fi stârnit un război cu Rutuli, un alt popor din aceste locuri, și în războiul ce s'a făcut a căzut Latinus deși Troianii și aborigenii aliați ar fi învins. Într'un alt război pe care Troianii aliați cu Latini l'ar fi purtat cu Etruscii, conduși de regele lor Mezențiu, aliații ar fi învins de asemenea, dar de astă-dată s'a sfârșit cu existența terestră a lui Enea, care s'a înecat în fluviul Numiciu. El a fost ridicat la rangul de zeu sub numele de Jupiter Indiges.

După un timp de 33 ani, pe când domnia Lavinia, după tradiție fiica lui Latinus și soția lui Enea, Ascaniu, fiul lui Enea venit din Troia, zidi Alba Longa, care cresc și deveni puternică. Tradiția enumeră un șir de regi urmași de ai lui Enea prin Lavinia, cari au domnit peste Alba, începând cu Silvius, numit astfel, fiind că s'a născut în pădure și sfârșind cu Proca, sau cu Amuliu și Numitor, fiii acestuia sub cari se fundă Roma. Tradiția știe că după fundarea Romei, Alba Longa a mai trăit un secol; însă ea nu mai știe de regi ce au domnit aci, ci e exclusiv ocupată cu noul oraș zidit pe malul Albulei, un fluviu care forma granița între Statele Latine și cele Etrusce.

Acestă tradiție povestită de istorici și cântată cu multe amănunte de poeți, a fost crezută ca istorică de către toți Romanii.

Iată acum și legenda fundării Romei.

Proca, regele Albanilor — dice legenda — murind, a lăsat în urma sa două fi pe Numitor și pe Amuliu. Lui Numitor,

care era mai mare, îi se cuvenea de drept tronul, însă Amuliu îl usurpă, lăsând lui Numitor averea privată. Spre a-și asigura acest tron usurpat, Amuliu omorî pe Egestus său Lausus, fiul lui Numitor, iar pe fiica acestuia, numită Rhea Sylvia după unii, după alții Iliia, a făcut-o Vestală, adică călugăriță a zeiței Vesta, numită și Iliaca, o funcție peste care atârna pedepșa înmormântării de vie, pentru călugărița ce greșese contra obligațiunei castității. Sarcina călugărițelor Vestei era de a îngriji de focul sacru al cetății, de apa și de sacrele secrete din templul Vestei.

Când într-o zi Rhea Sylvia sau Iliia s'a dus în lunca cea sfintă spre a scote apă pentru usul templului, ea a zărit un lup; sperându-se a fugit de s'a ascuns într-o peșteră ¹⁾. Aci i-a apărut zeul Marte. În acest moment sô-rele s'a stins și întunericul s'a întins peste tot firmamentul ²⁾. Zeul Marte, promițând Sylviei sau Iliiei copii frumoși, a siluit-o. Când Iliia a născut, zeița Vesta și-a întors fața, altarul ei s'a sguduit și focul de pe el s'a prefăcut în cenușă ³⁾.

Rhea Sylvia sau Iliia — aprópe toți scriitorii o numesc Iliia — a născut doi copii gemeni. Amuliu aflând acesta, a ordonat omorîrea copiilor. Însă omul însărcinat cu execuțiunea, în loc de a se conforma ordinului și a ucide copiii, i-a pus într'un coșuleț și le-a dat drumul pe apă. Apa a dus coșulețul cu copii în Tibru, care în acel timp era revărsat peste maluri, iar coșulețul, ajungând într'un loc puțin adânc, s'a oprit lângă un smochin. Când s'a retras apa, coșulețul cu copiii a ramas pe uscat. O lupóică atrasă de țipelele copiilor, i-a găsit, i-a dus într'o peșteră, i-a hrănit și

¹⁾ Serv. Aen. I, 273.

²⁾ Dionys. II, 56. Nam et cum vis ejus matri afferebatur, sive ab aliquo homine sive a deo, aiunt totius solis defectionem factam et interdiu terras omnis tenebris nocturnis tectas fuisse; et cum obiit, idem accidisse ferunt.

Cf. Dionys, I, 77.

³⁾ Ovid Fast III, 45:

Silvia fit mater: Vestae simulacra feruntur
Virgineas oculis opposuisse manus
Ara Deae certe tremuit pariente ministra;
Et subiit cineres territa flamma suos.

î-a lins¹⁾); în acest timp două paseri, pe cari legenda le numește *picus* și *parra*, sburau în jurul lor²⁾). Faustulus, un păstor regesc, vădând această minune, a luat copiii și i-a dus soției sale Acca Larentia, Larentia sau Lupa, care îi crescuseră numind pe unul Romulus și pe altul Remus.

Când acești doi frați au ajuns mari, ei erau un fel de capi de bandă, având fie-care tovarăși săi de luptă. Așa a avut Romulus ca tovarăși pe Quintili, iar Remus pe Fabii. Într'una din luptele pe care le-a avut Remus cu păstorii, el a fost prins și dus înaintea lui Numitor. Acesta și-a recunoscut nepotul; secretul a fost divulgat; Romul și Remus cu ajutorul soților lor alungă apoi pe Amuliu de pe tronul Albei, reintegrând pe Numitor pe tronul ce i se cuvine de drept, iar acesta ca mulțumire dă nepoților săi un loc pe care să-și zidescă un oraș și pe care să-l stăpânească.

Acum începe certa între frați, după cine să se numească noul oraș, după Romul sau după Rem. Ei hotărăsc ca un auguriu să decidă; Romul așezat pe Aventin³⁾ zărește 12 vultur, auguriul a decis în favoarea sa. El zidesc orașul după ritul etrusc, Rem sare peste șanț și Romul îl omorâ.

Acosta e legenda fondării. Să căutăm acum a-i da o explicare.

¹⁾ Virg. Aen. VIII, 630.

Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
Impavidos, illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.

Serv. Aen. VIII 631.

²⁾ Plutarch Romul. 2. Illum ad fluvii ripam eos exposuisse; lupam inde comeasse eo et ubera praebuisse aves autem varii generis alimenta illis minuta ori indidisse; bubulcum tandem rem cum admiratione conspecta accedere ausum, infantes sustulisse.

Ibid. Rom. 4. Ibi vero jacuisse pueros, ad quos lupam tradunt lactantem comeasse, et picum Martium nutriendis et servandis praesto fuisse. Marti ea animalia sacra habentur; et picum Martium praecipuo honore venerantur Latini.

Serv. Aen. I, 273, picum parramque circumvolitare.

³⁾ Ennius Annal. I, 98:

..... Romulus pulcher in alto.
Quaerit Aventino, servans genus altivolantium.

§ 25. Interpretarea legendei.

Mulți scriitori s'aun încercat până acum să explice legenda de mai sus; toți însă au pornit de la ideea—ce pare într-o cât-va a fi și a acelora cari ne-au transmis legenda, nu însă și a autorilor ei—că Roma ar fi o urmașă a Albei. Fiind însă că din poeți, din istorici și din tradiție mai reese-idea că Roma s'ar scobori deadreptul din Troia, nu prin mijlocirea Albei, de aceea am încercat a explica legenda pornind din acest punct de vedere. Nouă cel puțin explicarea ne-a părut ușoră, fiindcă n'am vădută în legendă ma mult de cât o poesie populară asemenea poesiei populare române, unde alegoria și metafora jăcă rolul cel mai important.

Legenda ne presintă în primul loc o *vestală*, pe care unii o numesc, precum am vădută, Rhea—muma—sau Rhea Sylvia—muma Sylvia—Rhea Ilia—muma Ilia—sau scurt, Ilia. Fiindcă locuitorii cetăților vechi erau legați prin comunitatea focului și a apei, interdicerea acestor elemente fiind egală cu esilul, cu escluderea din comunitate, focul apoi fiind încredințat pazei unor virgine numite vestale, adecă călugărițele Vestei, ale focului sacru al cetății, nimic n'a putut fi mai apropiat de ideea poetului popular, de cât ideea de a antropomorfoasa cetatea și de a o presenta sub forma unei vestale.

Istoria ne citéză mai multe nume de Vestale, între cari Tarpeia, Aemilia¹⁾, Opimia²⁾, Pinaria³⁾, Tucia⁴⁾, Urbinia⁵⁾. Dintre acestea, Tarpeia ese din cetate spre a lua apă, și cade sub scuturile Sabinilor dușmanî; e de observat că a cădută atunci muntele Tarpeu. Avem decă aici un caz, în care legendă presintă o cetățuie printr'o virgină. În afară de Aemilia, și Pinaria cele-l-alte nume, pe care le-am citat mai sus, nu sunt nume de familii romane, ci mai curând părți ale cetății, triburi; iar înmormintările de vie ale pretinselor vestale, mai curând ne dau ideea desființării acestor triburi, cari au greșit contra cetății, decât pedepsele unor fete, cari

¹⁾ Dionys, II, 68.

²⁾ " VIII, 89.

³⁾ " III, 68,

⁴⁾ " II, 69.

⁵⁾ " IX, 40.

ca virgine devotate Vestei ar fi greșit contra obligației castității. Admițând acum că Vestala personifică cetatea, Vestala Rhea ar însemna cetatea mămă; ea ar fi cetatea Alba-Longa, patria Sylviilor, dacă am numi-o Sylvia, și ar fi Troia, dacă am numi-o Ilia. De ore-ce cei mai mulți și mai de seamă scriitorii numesc vestala Ilia, noi admitem că legenda, vorbind despre muma lui Romul și Remu numind'o Ilia, a vrut să vorbească despre Ilion, adică despre Troia.

Al doilea element ce se presintă în legendă, este *lupul*.

Ilia, mergând în lunca cea sfântă, zărește un lup; o lupoiică hrănește pe Romul și Rem, când acești copii sunt părăsiți sorței lor; pe muma care îi crește, tot Lupa o cheamă legenda; e deci interesant a ști ce sens are lupul.

Lupul e un animal ce stă sub tutela lui Marte, zeul războiului¹⁾. Lupul deci simbolizează armata și apariția lupului înaintea unei vestale, însemnă venirea armatei înaintea unei cetăți; hrănirea copișilor de către o lupoiică, simbolizează educația militară din mică copilărie a lui Romul și Rem; creșterea de către lupoiică, e dezvoltarea prin război.

Un al treilea element în legendă este *peștera*.

Ilia, zărind un lup, se ascunde într'o peșteră. Lupoiică duce pe Romul și pe Rem într'o peșteră. Ce pôte însemna peștera alta de cât un loc de refugiu, o citadelă? Ilia speriată de lup și fugind într'o peșteră însemnă Troianii înspăimântați de armata inamică se retrag în cetate. Romul și Rem duși de lupoiică în peșteră însemnă — nu încape îndoială — că, împinsii de nevoile războiului, Romul și Rem se retrag într'un loc întărit. Deul Marte simbolizează războiul.

Focul simbolizează viața cetății și stingerea lui pieirea ei.

Legenda mai spune, că pe când lupoiică hrănea copiii, două pasări, *picus* și *parra*, sburau împrejurul lor.

Picus este pasărea lui Marte²⁾ zeul războiului și

¹⁾ Prop. IV, 1:

Optima nutricum nostris, lupa Martia rebus
Qualia creverunt moenia lacte tuo!

Serv. Aen. I, 273. II, 335. Plutarch. Romulus 4.

²⁾ Plut. Quest. Rom. XXI: „Romulo et Remo expositis non tantum ubera lupam praebuisse, sed et picum frequenter advolasse ac buceas in ora inseruisse? Frequenter enim etiam num in locis quae sub montibus sita sunt ac sylvestria, ubi picus, ibi etiam lupus visitur, ut narrat Nigidius. Aut potius sicut aliae aves aliis diis sacrae, ita picus Marti sacer est? Est enim audax et ferox avis...“

Fest v. Oscines. Nonius p. 514, Romulus 4.

parra e paserea Vestei¹⁾ deita vetrei cetatii. Romanii consulta strigatele lor. *Picus*, ca pasere a lui Marte, ce sbura in jurul capetelor lui Romul si Rem, simboliza peirea prin resboi, iar *parra*, ca pasere a Vestei, simboliza nadejdea de a funda cetate; aceste paseri erau *oscines*, adeca paseri prevestitoare, la Romani. *Picus* si *parra*, sburand in jurul lui Romul si Rem insemna, ca acestia se afla in tre speranta de a funda o cetate si perspectiva de a peri prin resboi.

In fine *Faustulus* e un cuvint care insemna colina²⁾. Sa reconstituim acum istoria coprinsa in legenda fundarii:

Cand intr'o di Ilia s'a dus in lunca cea sfinta spre a scoate apa pentru usul templului, ea a zarit un lup; speriată a fugit de s'a ascuns intr'o peșteră. Aci i-a apărut deul Marte. In acest moment soarele s'a stins si intunericul s'a intins peste tot firmamentul. Deul Marte, promitand Iliei copii frumoși, a siluit'o. Cand a nascut, deita Vesta si-a intors fata, altarul ei s'a sgu-duit, si focul de pe el s'a prefacut in cenușă.

Ilia a nascut doi copii gemeni. Amuliu afland'o a ordonat omorirea lor; dar omul insarcinat cu executiunea, in loc de a-i ucide, i-a pus intr'un coșuleț si le-a dat drumul pe apă. Apa a dus coșulețul cu copii in Tibru, care in acel timp era reversat peste maluri, iar coșu-

Pe cand, intr'un timp, Troiani ingrija de interesele cetatii si de cele sfinte ale acestei cetati, veni armata inimica asupra lor. Infricosați, ei s'au refugiat in cetate. Resboiul a patruns in launtrul ei si cu densul s'a intins nenorocirea peste intraga cetate. Troia a fost invinsa in resboi, dar n'a pierit, caci a avut urmași. Cand acesti urmași au venit pe lume, cetatea Troia a ince-tat d'a exista.

Troia a avut doi urmași, cari lipsiti de ori-ce sprijin, erau condamnati sa mora; insa nu acesta a fost sorta urmașilor Troiei, ei se imbarcara intr'o corabie si esira pe apă. Apa i-a dus in spre Tibru, care era reversat peste maluri in acel timp; corabia, oprindu-

¹⁾ Nonius l. c. Serv. Aen. VII, 190. Ovid Fast. III, 37 :

Martia picus, avis gemino pro stipite pugnans
Et lupa: tuta per hos utraque palma fuit.

²⁾ Fest ep. v. Faustulum. Cf. Fest v. porci effiges v. porcas.

lețul ajungând într'un loc puțin adânc, s'a oprit lângă un smochin. Apa retrăgându-se, coșulețul cu copii a rămas pe uscat. O lupóică, atrasă de țipetele copiilor, i-a găsit, i-a dus într'o peșteră, i-a hrănit și i-a lins. În acest timp două paseri, picus și parra, sburau în jurul lor. Faustulus, un păstor regesc, a vădut această minune, a luat copiii și i-a dus soției sale Lupa, sau Larenția sau Laurenția, care îi crescû.

se și neputând merge mai departe, Troianii fură nevoiți a se scobora la mal și a se așeza pe uscat. Aci veni armata popórelor cari locuiau în aceste părți, asupra lor. Ei se aflau acum în neplăcuta situație de a se menține prin luptă, cu perspectiva saú de a pieri prin resboi saú de a funda o cetate. În cele din urmă ei se așezară pe o colină (faustulus) unde, mulțumită puterii lor de luptă (lupa) saú religiunii lor (Larentia) saú în fine poporulú Laurentin, care i-a primit, crescură, se desvoltară și deveniră mari.

Ne oprim pentru moment aci cu interpretarea legendei, mulțumindu-ne de o cam dată a arăta, că legenda fundării Romei nu este o fabulă fără miez, că ea póte fi explicată dacă legăm Roma deadreptul cu Troia. Insa pentru a întări interpretarea pe care am dat'o, trebuie să aducem în ajutorul ei tradiția precum și alte dovezi mai temeinice. Până atunci ținem a observa aci numai, că Vestala care s'a făcut vinovată de a fi greșit contra jurământului de castitate și care a trebuit să fie îngropată de viuă, nu numai că nu suferă această pedepsă supremă, dar se și mărită după ȕeul Tibur¹⁾, și Virgil, Ovid, Tibul²⁾ și Propertiu³⁾ știu să cante apariția Iliiei pe malurile Tibrului.

¹⁾ Ovid. Fast. II, 598:

Dixerat: annuerunt Nymphae tiberinides omnes
Quaeque colunt thalamos, Iliia diva tuos.

Ovid Amor III, 6, 47—82:

Hactenus, et vestem timides praetendit ocellis
Atque ita se in rapidas perdita misit aquas.
Supposuisse manus ad pectora lubricus amnis
Dicitur et socii jura dedisse tori.

²⁾ Tibul Elegii, II, 5.

³⁾ Propert, IV, 1.

§ 26. Tradiția despre Enea.

După tradiția generalminte acceptată, Roma ar fi o cetate de origine pelasgo-latină și s'ar scobori prin Alba și Laviniu din Troia. Dionisiu din Halicarnas ȋice, că venirea Troianilor în Italia o susțin toți Romani și dovadă sunt practicile de la serbări și sacrificii, cărțile sibiline, oracolii pitici, etc.; cultul Vestei și al penaiilor ar fi troian, Vesta însăși a fost numită Iliaca ¹⁾, adecă venită din Troia; alfabetul latin are o perfectă asemănare cu cel frigian și ideea că Troianii ar fi fost aceia cari au introdus civilisația în Lațiu, are un mare fond de serioșitate. Romani apoi au recunoscut în chip public pe locuitorii din Ilion ca *parentes*. Iar cel care a adus pe Troiani în Lațiu ar fi Enea, fiul lui Anchise.

După arderea Troiei, ȋice tradiția, Enea cu mai mulți soți de ai săi, au părășit patria lor, luând cu ei penaii și paladiul. După ce au rătăcit pe mare, după unii un an ²⁾, după alții patru ani ³⁾, ei au ajuns la cōsta Italiei în partea unde Tibrul — numit odată Albula — se revarsă în mare. Ei urcară puțin fluviul și-și așezară castrele pe malul stâng al acestui fluviu ⁴⁾

¹⁾ Ovid Fast. III, 30. Ignibus Iliacis aderam.
Ovid Fast III, 384:

Vesta quoque ut folio niteat velata recenti
Caedit ab Iliacis laurea canafocis.

²⁾ Dionys, I, 63. Sed de tempore quo Lavinium est conditum scriptores inter se non consentiunt. Atque mihi quidem ei, qui duobus annis post discessum ex Troia conditum ferunt videntur ad veritatem propius accedere.

Solin II, 14.

³⁾ Serv. Aen. I, 259.

⁴⁾ Virg. Aen. IX 69:

Classem quae lateri castrorum adjuncta latebat
Aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis
Invadit; sociosque incendia poscit ovantis;
Atque manum pinu flagrantis fervidus implet

Ibid. 469:

Aeneadae duri murorum in parte sinistra
Opposuerunt aciem, nam dextra cingitur amni.

Ibid. 790:

Et fluvium petere, ac partem, quae cingitur amni.

într'un loc pe care l'aŭ numit Troia¹⁾. Aceste castre se aflaŭ în apropiere de îmbucătura Tibrului²⁾, privind în spre mare³⁾. După Strabo, această nouă Troia ar fi fost stabilită la 24 de stadii de la gura Tibrului⁴⁾, iar după Dionisie numai la patru stadii⁵⁾. Cato caută această Troia între Laurent și castrele romane⁶⁾.

Acastă tradiție completază explicația restului legendei fundării Romei, la punctul unde coșulețul cu copiii (corabia cu Troianii) s'a oprit la un smochin, *ficus ruminalis*, făcând pentru acest scop ca Tibrul să fie revărsat peste maluri.

În timpurile cele mai vechi Tibrul nu avea regulată matca sa, și apele lui se revărsaŭ peste maluri, pe terenul din stânga fluviului mai cu sémă, între coline, făcând lacuri, și silind pe rari locuitorii din acele părți, ca să comunice prin ajutorul plutelor. Varro ne povestescă că un atare lac despărția muntele Aventin⁷⁾ de restul uscatului, și că numai prin plute se putea ține comunicația între Aventin și uscat⁸⁾. Acest munte a putut forma ast-fel o întărire naturală—peștera în care lupóica a dus pe gemeni. În apropierea acestui loc a putut o corabie să se nămoléscă, și *ficus ruminalis* însemnă atunci *rúmīna ficus* adecă locul de oprire tradițional⁹⁾. Se pare că Aventinul și-a luat chiar nu-

¹⁾ Dionys I, 53. Tandem Laurentum in ultimum Italiae locum pervenerunt ubi juvento errorum fine castra posuerunt et locus in quo tunc castrametati sunt ab eo tempore Troia vocatur a mari stadia IV distans.

Tit. Liv. Hist., prefața, I, 1, 5.

Serv. Aen. I, 5. IX, 48 XI, 316.

²⁾ Serv. Aen. VII, 31. IX, 238.

³⁾ Virg. Aen. IX, 238. Qui patet in bovio portae, quae proxima ponto.

⁴⁾ Strabo, V, 3, 2. Fama est Aeneam cum patre Anchisa et filio Ascanio Laurentum appulisse, prope Ostiam et Tiberis ripam ad viginti quattuor stadia supra mare urbem condidisse.

⁵⁾ Dionys. I, 53. a mari stadia IV, distans.

⁶⁾ Serv. Aen., XI, 316.

⁷⁾ Varro l. l. V, 43. Aventinum aliquot de causis dicunt.... ego maxime puto, quod ab advectu; nam olim paludibus mons erat ab reliquis disclusus, itaque eo ex urbe advehebantur ratibus.

⁸⁾ Varro l. l. V, 44. Velabrum a venendo velaturam facere etiam nunc dicuntur qui id mercede faciunt.

⁹⁾ Ovid Fast. II, 412:

Arbor erat, remanent vestigia: quaeque vocatur
Rumina nunc ficus, Romula ficus erat.

mele de la descălecarea Troianilor aci, de óre-ce Aventinus ar veni de la *adventu hominum* ¹⁾ după Varro.

Că Troianii n'au putut să stea în acest loc în chip definitiv, se înțelege de la sine, ei au trebuit dar să caute a intra în comunicație cu locuitorii acestor locuri. Legenda și tradiția ne spun :

„Enea pregătindu-se să jertfască un porc penaiilor, scrófa grea, destinată pentru jertfă, s'a smucit, a alergat în lăuntruțl țerei până când a căđut ostenită pe o colină departe 24 stadii de mare ²⁾. Enea alérgă după dēnsa, recunosce că pe acea colină el trebuie să ridice orașul penaiilor; însă localitatea pustie il înspăimântă, și plin de grijă adórmee. În somn îi apar penaii și îi ordonă să ridice acolo orașul, promițându-i că urmașilor lui imediați sunt rezervate câmpii mai bune ³⁾. Peste nópte scrófa a fátat 30 de godaci, iar Enea o jertfesce împreună cu toți godacii“ ⁴⁾.

Am arátat, în partea întâia a acestei lucrări, ce însămnă jertfa unui porc și când această jertfă se face. Admițând aceea explicație și aplicând'o la tradiția de mai sus, vedem că aci e vorba despre încheerea unei alianțe cu indigenii și cu 30

¹⁾ Varro L. L. Aventinum aliquot de causis dicunt..... alii adventinum ab adventu hominum.

²⁾ Virg. Aen. III, 390 și VIII, 43:

Quum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus
Triginta capitum fetus enixa, jacebit,
Alba solo recubans, albi circum ubera nati;
Is locus urbis erit; requies ea certa laborum.

Dionys. I, 56. Aeneas vero intellegens hanc esse quadrupedem illam viae ducem ab oraculo sibi significatam, cum paucis eam ex intervallo sequebatur, veritus ne propter persequentium tumultum a fatali via averteretur. At illa ferme stadiis XXIV a mari digressa, collem quandam cursu conscendit, ubi labore fatigata consedit.

Serv. Aen. I, 269.

³⁾ Cum autem Aeneas (oraculum enim ad finem videbatur perductum), cerneret locum illum in agro parum commodo procul abesse a mari, eoque importuoso, in magnam animi anxietatem et consilii inopiam incidit, utrum oraculo parendum atque sedes ibi ponendae essent, ubi vitam aerumnarum plenam perpetuo degerent et nullius boni participes essent futuri an ulterius ad meliores sedes quaerendas eundem esset.

Aurel. Vict. XII, 5.

⁴⁾ Serv. Aen. II, 104, 140. Fest. ep. v. confeta sus.

popóre ale Lațiului pe colina Laviniului¹⁾; tăierea porcului precedând un *foedus*. Se póte dice deci, că de o cam dată s'a îndrumat Enea spre o alianță cu popóarele autochtone.

Tradiția ne spune că Enea a făcut o alianță de familie cu autochtonii²⁾. Aceștia ar fi dat 700 juguri pentru soții lui Enea³⁾ iar lui Enea însuși regele Latinus iar fi dat pe fică-sa Lavinia de soție (colina Lavinium pentru a și clădi un oraș). Locurile dăruite ar fi fost — după tradiție — pustii, nisipóse, acoperite cu hugeac și cu o vegetațiune sêracă⁴⁾ aflătoare între Laurentum și castrele troiane⁵⁾ la o depărtare de 40 stadii de Laviniu⁶⁾. Citind această descripție a regiunei dăruite, fără voie ni se impune locul pe care mai târziu s'a zidit Roma; căci cu tótă lauda pe care Cicero, vorbind despre Roma, o adreséză lui Romul și privirei lui geniale în alegerea locului pentru clădirea unui oraș, el recunósce totuși că regiunea era nesănătósă⁷⁾, de unde resultă că nu o alegere a decis de locul unde s'a fundat Roma, ci un dar, precum o arată legenda fundării și tradiția despre descălcarea lui Enea, un dar cu care cei cărora el a fost făcut au trebuit să se mulțumescă.

Nici după mórtea lui Latinus, nici după aceea a lui Enea, Troianii, și autochtonii nu devin un singur popor. Troianii, mulțumită dărniciei autochtonilor, fundéză primul Stat autochtono-troian. Acesta nu se întâmplă fără minuni; legenda ne spune, că atunci când Enea a procedat la fundarea Laviniului, s'a vëdut cum un *lup* aducea lemne uscate și alimenta focul aprins de sine într'o pădure, un *vultur* sbura pe deasupra focului făcând vânt cu aripele sale, iar o *vulpe* udându-și códa în rîu, cerca să stingă focul aprins. Acestă legendă își are importanța sa, și ne vom ocupa de dënса mai târziu.

¹⁾ Abeken. Mittel-Italien, pag. 62. Bormann. Altlatinische Chorographie, pag. 110.

²⁾ Liv. I, 1. Aenean apud Latinum fuisse in hospitio, ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adjunxisse foedus, filia Aeneae in matrimonium data.

³⁾ Serv. Aen. XI, 316.

⁴⁾ Dionys. I, 56, cit. Aurel Vict. XII, 5, cit. Serv. Aen. I, 3, agrum macerrimum litorosissimumque.

⁵⁾ Serv. Aen. XI, 316.

⁶⁾ Dionys. I, 59. Ut Aborigines tantum agri Trojanis darent quam tum petebant a colle quoquo versus euntibus stadia XL.

⁷⁾ Cic. de rep. II, 6, -11. Locum delegit e fontibus abundantem, et in regione pestilenti salubrem.

§ 27. Doveđi istorice.

Legenda și tradiția sunt — după cum am văduț — de acord asupra punctului că Troianii au descălicat în Italia; conține însă legenda un adevăr istoric? și tradiția este ea întemeiată? Iată două întrebări la cari fórte cu greu se pôte încă respunde. Până acum, în afară de asemănarea alfabetului latin cu cel frigian, care pôte fi invocată ca dovadă că cultura Lațiului vine din Frigia, unde s'a aflat Troia, n'avem încă doveđi positive, care să învedereze esactitatea tradiției și adevărul istoric cuprins în legendă. Nicî o colină din multele ce acoper Lațiul, nu pórta un nume care să amintescă Troia. Tradiția ne spune, că locurile pe cari s'au așezat Troianii la descălicarea lor au fost numite Troia, însă istoria nu ne-a păstrat nicî o urmă de la această Troia de pe malurile Tibrului.

Și cu tóte acestea, lipsa unor atari urme positive nu pot fi încă interpretate în sensul că Troianii n'au descălicat pe solul Lațiului. Dacă n'avem coline și cursuri de ape, locuri cu nume ce ne-ar aminti Ilionul, cauza se pôte găsi în numărul relativ neînsemnat de Troiani ce s'au putut stabili pe solul Italiei. Acolo unde popóre întregi emigréză și se așeză pe locuri aprópe pustiite, ele aduc cu sine și nume pentru coline, riuri, lacuri și satele sau orașele unde se așeză; aci însă, unde numărul Troianilor nu trece peste șapte ginți — șapte familii, ar fi pretențios de a se cere, ca acestea să aducă cu ele și numele pentru locurile ce ar ocupa. Mai curând vor fi aceste ginți absorbite de elementul autohton, decât ca ele să impună numele aduse cu dênșii locurilor pe cari se așeză, popórelor în sînul cărora au fost primite.

Însă Troia ajunsese la un înalt grad de civilizațiune, la un grad la care nu ajunseseră încă popórele Lațiului. Acesta se esplică prin locul unde ea a fost clădită, prin civilizația popórelor Asiei și a poporului egiptean cu care Troianii au fost în contact ¹⁾. De aceea Troianii au putut introduce în Lațiu organizația de Stat pe care au avut'o în patria lor, și Lațiul pôte, trebuie chiar, să pórte pecetea civilizațiunei troiane. Dar cine cunoște această civilizație? Și acesta e un

¹⁾ Maspero: Histoire ancienne des peuples de l'Orient, pag. 219—222, 230 și 249—250.

punct de întrebare important pe care istoria civilizațiunii va trebui să-l lumineze. Pe noi ne interesează aci un singur dar foarte important punct și anume: de a stabili succesiunea Romei asupra Troiei; dar în lipsa unor dovezi materiale putem recurge la dovezi de altă natură cari însă nu au mai puțină valoare istorică și probantă.

Se scie că vechile calendare, numite faste, pe lângă că erau religioase, mai aveau și un caracter politic și sacral, din pricina naturii teocratice a Statelor vechi. Evreii, cari au încă o organizație socială teocratică, mai posedă și așă un asemenea calendar. Serbătorile ce acest calendar conține, nu sunt numai serbători religioase; pe lângă serbătorile cu caracter pur religios, el mai coprinde serbători politico-religioase, din pricină că în timpurile vechi, Evreii și toate popoarele din Asia-Mică, mai cu seamă, unde e lăganul mai tuturor ideelor religioase, nu făceau deosebire între ideea de Stat și religione, aceste două idei fiind legate una de alta. Astăzi încă Evreii serbeză exodul din Egipt, victoria Maccabeilor, reușita Estherei și scăparea poporului Evreu de peirea pe care le-o pregătea Aman, ministrul favorit al lui Ahasverus; așă ei plâng încă dărâmarea templului din Ierusalim. Toate aceste serbători au un caracter politic și religios și atari caractere trebuia să aibă și serbătorile Troianilor, ale Romanilor și ale popoarelor vechi în genere, pe când ideea de religie și de Stat stăteau în cea mai strânsă legătură.

Fiind ast-fel, datele importante din punct de vedere politic, religios, sacral în viața popoarelor vechi, trebuie să fie consemnate în fastele lor, și în lipsă de alte dovezi mai positive, mai materială, fastele sunt documente de natură istorică pozitivă, menite a ne lumina asupra cestiunilor mari ce numără în viața popoarelor.

Dacă Romanii ar fi urmași de ai Troianilor, nu e cu puțință ca fastele romane să nu conțină nici o amintire de căderea Troiei. Nu se poate ca Troienii să fi uitat arderea Troiei, fuga lor din Pergam; și Lațiu, căruia Troia i-a dat religia și organizarea de Stat, civilizația sa, n'a putut să nu însemne în fastele sale, datele când Troienii au descălicat pe teritoriul Italiei. Dacă vom găsi în fastele romane, că poporul roman, nația latină, a serbat atari evenimente referitoare la Troia, atunci vom avea dovadă întemeiată despre succesiunea Statului roman asupra Troiei.

§ 28. Serbătórea Vestei.

Printre deii cei mai importanți în ordinea politico-religioasă a antichității figurază de sigur Jupiter ca zeul cel mai mare, zeul zeilor și al ómenilor. Despre acest zeu, nu avem ce să vorbim, căci el nu presintă un interes special pentru Statul roman sau dreptul roman; sub patronagiul său ca Jupiter Feretrius se făceau tóte alianțele și numele său compus din cuvintele *ju* și *pater*, îl arată ca zeul ordinei sociale. Un interes ceva mai special îl presintă Juno ca deita cetății; însă fie-care cetate din antichitate avea Junona sa, și Troianii alungați din Troia sunt reprezentați de Virgil ca persecutați de deita Juno, o alegorie, nu încapă indoială, la retăcirea lui Enea și la negăsirea de cătră acesta a unui loc unde să se așeze, unde să fundeze o cetate. Deci nici această deită nu presintă un interes deosebit, special Romei numai. De observat e, că atât în cuvântul Jupiter cât și în cuvântul Juno, améndoué divinități importante pentru ordinea socială, găsim că rădăcina cuvintelor ce forméză numele lor este *ju*, despre care scim că înséamnă legătură și că această concepție stă în strinsă unire, cu ideea de drept.

În fastele romane nu găsim nici o ți de serbătóre pentru Jupiter, zeul zeilor și al ómenilor; pentru deita Juno însă, găsim nu o ți, ci o lună: este luna lui Iunie¹⁾, precum găsim și pentru zeul Marte și pentru deita Maia câte o lună întrégă, luna Martie, prima luna a anului vechiú roman și luna Mai. O ți specială pentru a serba aceste deități nu găsim, iar pricina este că serbătóritile din fastele romane marchéză mai curând evenimente istorice importante pentru cetate și popor, decât amintiri ce sunt pur religiose.

O deită al cărei caracter politic și religios nu póte fi contestat, e fără indoială și deita Vesta, care e deita vetrei Statului, a concordiei și a siguranței. Acestă deită a avut câte un templu în Alba și în Roma; pe altarul ei ardea focul cel vecinic și sacru, către care convergeau tóte celelalte focuri ale cetății. Când cine-va s'a făcut vinovat de o faptă contrarie concordiei și siguranței Statului, îi s'a in-

¹⁾ Plutarch. Numa, 19. Iunium a Junone. Ovid Fest. VI, 61. Fest. ep. v. Iunium.

terdis focul și apa, adecă a fost esclus din comunitatea politico-religiösă a Romei sau a Albei. Caracterul politico-religios al acestei țeite nu pöte decı fi pus la ındoială, și cultul Vestei are de sigur o mare importanța istorico-politică pentru noi.

Acéstă țeită însă nu are o lună care să fie numită după dēusa, ca Iunie, luna Iunonei și Mars, luna lui Marte, ci o ți de sērbătöre numai, care cade în luna Iunie între nouē ȓile nefaste, triste.

În ce privesce cele nouē ȓile nefaste, se ȓice că ele au fost instituite cu ocazia unei minuni și anume cu ocazia căderei unei sume de petre pe muntele Alban, asemenea unei ploii cu grindină, când o voce ce a eșit din lunca de pe cel mai înalt virf al muntelui, ar fi strigat, ca Albanii să facă serviciul divin după ritul strămoșesc¹⁾. Ele au fost fixate pe luna Iunie, adecă a ȓeiții cetății. Minunile ce se întâmplău spre a prevesti sau preveni pe Romanii de mari pericole pentru Statul lor, cădeaū în aceste nouē ȓile nefaste²⁾. Între aceste nouē ȓile nefaste se găsește și sērbătörea Vestei, numită *Vestalia*. Ea cade în adevēr d. V ante Id. Iuni (9 Iunie).

Intrebarea este: Care e evenimentul de ordine politico-religiösă întâmplat în acea ȓi? De ce este acéstă ȓi o ȓi tristă și nefastă? De ce cade ea în luna Junonei și între cele nouē ȓile nefaste?

Aceste întrebări căștigă în importanța, când ne gândim

¹⁾ Liv. I, 31. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnique opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi patribusque est in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt crebri cecidere coelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summo cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent quae velut diis quoque simul cum patria relictis oblivioni dederant et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunae ut fit, obirati, cultum reliquerant deum romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est: seu voce coelesti ex Albano monte missa (nam id quod traditur) seu harus picum monitu. Mansit certe solenne, ud quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriae per novem dies agerentur.

²⁾ Liv. XXVI, 32 4. In aede Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine icta decussaque ad victorias quae in antefixis erant, haesit, neque inde procidit. Et Anagnia et Fregellis nuntiatum est, murum portasque de coelo tactas, et in foro subertino sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluisse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta, et novendiale sacrum.

că Vesta a fost numită de către Romani Iliaca ¹⁾, adică adusă din Troia, legenda ȳicând că Enea a adus-o din Troia, cu paladiul care paladiu a fost  i el depus în templul Vestei ²⁾.

La t te întrebările de mai sus se p te responde:  ntre s rb torea Vestei  i luna Junonei, a  ei ei cet t ii, esistă un raport, fiind-că  i luna Iunonei  i s rb torea Vestei interesez  cetatea  i societatea ei politico-religi s . Cele nou   ile nefaste fiind apoi posterioare s rb torei *Vestalia*, Liviu ar t ndu-ne când  i cu ce prilej ele au fost introduse ³⁾, mai cur nd se p te întreba cine-va, de ce s'au fixat cele nou   ile nefaste în luna Iunie  i în peri da în care cade *Vestalia*, de c t de ce cade *Vestalia*  n aceste nou   ile; căci în ce privesce  iua *Vestalia*, ea nu p te fi al s  după plac, ci trebuie să fi fost stabilită ca dată istorică, pentru a aminti un eveniment de ordine politico-religi s , întâmplat în acea  i, un eveniment care trebuie să fie cu at t mai însemnat cu c t el se refera la Roma  i la Troia în acelaș timp, *Vesta fiind numită  i Iliaca*.

Care să fie însă acea  i tristă, nefastă, de interes politico-religios  i sacral, deopotrivă însemnată pentru Troia  i pentru Roma? Să nu fie  re  iua c derei Troiei? Căci numai acest eveniment trist p te avea acest caracter; numai el p te răspunde la întrebările de mai sus. Să cercăm a lumina punctul.

Dionisiu din Halicarnas, harnicul scrutator al anti-chit t ilor romane, vorbind despre  iua c derei Troiei, se exprimă într'un chip ce a dat loc la o discu ie, care, ca de obicei, în loc de a face lumină, a produs o  ncurcatur . El  ic  ⁴⁾: "*Ιλιον μ ν γ ρ  ηλω τελευτ ωντος  ηδη του  ερους,  πτακαϊδεκα προ τερον  μ ραις τ ς  εριν ς,  γδο  φθινοντος μη-*

¹⁾ Ovid *Fast.* III, 30. *Ignibus Iliacis aderam.*
Ibid. III, 384:

Vesta quoque ut folio niteat velata recenti
Cedit ab Iliacis laurea cana focus.

²⁾ Plutarch. *Camill*, 20. *In iis autem arcanis esse Trojanum illud Palladium ab Aenea in Italiam allatum, multorum sermonibus est traditum.*

³⁾ Liv. I, 31. cit.  ns   i s rb torea Vestei a fost introdus  dup  m rturia scriitorilor, 40 de ani dup  fundarea Romei.

⁴⁾ Dionys, I, 63.

ὡς Θαρρηλιῶνος, ὡς Ἀθηναῖοι τοὺς χρόνους ἄγουσι. Acésta se traduce ast-fel în latinește: *Ilium enim captum aestate jam vergente, XVII diebus ante solstitium aestivum die octava mensis Thargelionis, deficientis quaemadmodum Athenienses tempora computant.* Adecă în românesce: Troia a fost cuprinsă la sfîrșitul verei, șapte-spre-șapte zile înaintea solstițiului de vară, în ziua a opta a lunii Thargelion, ce se sfârșia după cum socotesc Atenienii timpul.

Acéstă espicare a cuvintelor lui Dionisiu este și neînțelesă și inexactă. Căci înainte de toate trebuie să știm că solstițiile cad în Decembrie și Iunie, în special solstițiul de vară cade la 26 Iunie, după cum o arată o inscripție lapidară de pe fastele Venusine ¹⁾. Asupra acestui punct neînțelegându-se nici calculul și nici îndoială fundată, nu se poate spune că Ilion a fost cuprins la sfârșitul verei, căci avem 17 zile înainte de solstițiul de vară. Dacă ar fi solstițiul din Decembrie, atunci 17 zile înainte de solstițiu ar fi pe timpul sfârșitului toamnei. Cuvîntul *θέρος* ce-l găsim în text și care înseamnă vară, trebuie deci schimbat în *εαρος* care înseamnă primăvară, după cum citise deja Lapus care a tradus *desinente jam vere*. Neînțelesă este apoi aci traducerea *die octava mensis Thargelionis deficientis quaemadmodum Athenienses tempora computant*. Învățații cred că trebuie să numere îndărăt, ceea-ce e un non-sens. Căci ce a vrut să dică Dionisiu? El, culegând datele din autorii și monumentele romane, voesce să arate Atenienilor luna și ziua căderei Troiei și le dică că Troia a căzut la sfârșitul primăverei, șapte-spre-șapte zile înainte de solstițiul de vară, după ce a trecut a opta zi a lunii care la Atenieni e numită Thargelion (Iunie) Dionisiu espică luna Iunie prin Thargelion. E cu neputință ca Dionisiu să fi întreprins un calcul ca acela, pe care-l face Scaliger în scrierea sa: *De emendatione temporum*, pag. 360 și care sfârșesce dicînd: *aut fallitur Dionysius, vel codex est mendosus*.

Deci textul lui Dionisiu trebuie tradus ast-fel: *Troia a căzut pe la sfârșitul primăverei cu 17 zile înainte de solstițiul de vară, după ce a trecut a opta zi a lunii, numite la Atenieni Thargelion*. Dacă traducem ast-fel și cercăm a stabili ziua, numărînd de la 26 Iunie, când cade solstițiul de vară, 17 zile îndărăt, ne oprim la o zi a lunii Iunie însem-

¹⁾ Mommsen C. I. L. vol. 1, p. 301.

nată *Vestalia*, serbătorea Vestei; numărând apoi de la întâia zi a aceleiași luni în jos, ne oprim la a noua zi a lunii, adică după ce a trecut a opta zi, și care e iarăși *Vestalia*. Acésta zi corespunde tuturor arătărilor lui Dionisiu, căci cade cu 17 zile înainte de solstițiul de vară, cade după ce a trecut a opta zi a lunii Iunie, și este ziua când se sfârșese primăvara, după calendarul Iunian.

Deci avem însemnată în fastele romane, memorabila zi a căderei Troiei. Acésta zi e serbată ca o zi tristă și e în acelaș timp o zi de interes politico-religios pentru Statul roman. Putem deci spune că avem o dovadă foarte importantă, o dovadă irefutabilă culésă în faste, că evenimentul căderei Troiei a fost considerat de Romani ca un eveniment istoric, politico-religios al poporului lor.

§ 29. Poplifugium.

Căderea Troiei nu este singurul eveniment istoric troian important consemnat în fastele romane și ale întregului Lațiu; mai sunt în faste și alte zile ce amintesc evenimente de interes istoric, menite a confirma mai mult faptul că Romani sunt Troiani prin originea lor, și a stabili, că legenda fundării, cum am esplicat'o noi și cum e întărită esplicarea de tradiție, conține un adevăr istoric.

Romani n'au serbat numai ziua căderei Troiei, ci și ziua fugei lui Enea din Pergam; căci în fastele lor găsim la d. III non. Quintilis (5 Iulie) o serbătore numită *Poplifugium*, adică fuga Poporului. Intrebarea este: ore acésta serbătore aminteste ea într'adevăr o fugă a poporului? Și dacă ea aminteste o fugă, să fie ore fuga din Troia și nu vre-o altă întâmplare?

În ce privesce primul punct, Varro ȳice: *aliquot hujus diei vestigia fugae in sacris apparent de quibus rebus antiquitatum libri plura referunt*¹⁾, iar Plutarch, confundând ziua *poplifugium*, care cade III non. Quintilis (5 Iulie) cu nonele

¹⁾ Varro L. L. VI, 18. Dies Poplifugia videtur nominatus, quod eo die tumultu repente fugerit populus; non multo enim post hic dies quam decessus Gallorum ex urbe, et qui tum sub urbe populi ut Ficulates ac Fidenates et finitimi alii, contra nos conjurarunt. Aliquot hujus diei fugae in sacris apparent, de quibus rebus antiquitatum libri plura referunt.

caprotine, care cad peste două zile adevărat în ziua chiar a nonelor lui Quintilis (la 7 Iulie), arată că în acea zi de *poplifugium*, Romanii, mergând la locul de jertfă, strigau Marcus, Lucius, Caius și alte nume obicinuite, pentru a reprezenta o fugă¹⁾. Iată două dovezi că serbătorea *poplifugium* a fost instituită pentru a aminti o fugă, care trebuie să fie de importanță istorică și sacrală pentru Statul roman.

De care fugă este însă vorba?

Varro nu se pronunță cu siguranță în amintirea cărei fugi s'a instituit acea zi. El crede că e amintirea fugei dinaintea Galilor, și confundă serbătorea aceasta cu nonele caprotine, când ar fi dispărut Romul²⁾, ceea-ce face și Plutarch³⁾, Dionisiu face același lucru⁴⁾, iar Macrobiu vorbește de o fugă în urma unei înfrângerii suferite de la Etruscii⁵⁾. Toți acești autori însă comit o mică greșală: ei nu observă că *poplifugium* cade la 5 Iulie (III non. Quintilis) iar nonele caprotine cad chiar în ziua nonelor lui Quintilis, adevărat la 7 Iulie⁶⁾; e aci o deosebire de două zile. Apoi mai vine ceva important: oare o fugă în urma unei bătălii pierdute poate avea ea importanța politico-religioasă sacrală pentru a fi consemnată în fastele unui popor? Ni se pare că nu. Si apoi e vorba aci de fuga unui *popor* iar nu de fuga unei *armate*; deosebirea e mare, e enormă. Esistând o singură fugă a unui *popor*, acea fugă nu poate fi decât fuga Troianilor din Troia. Iată și dovezi spre a sprijini această părere:

În timpul războaielor punice și înainte de înfrângerea suferită de Romani la Canne, poetul Marcius ar fi preșis marele desastru de care va fi încercată Roma, făcând atunci o comparație cu Troia și căderea ei. El a zis: *Annem Tro-*

1) Plutarch Romulus, 29. Quum ad sacrificium pergunt, nomina multa patria proclamant, ut Marcum, Lucium, Caium; illius temporis trepidationem et fugam referentes, quemadmodum mutuo se appellarint in metu illo et tumultu.

Ibid. Camill, 33.

2) Varro L. L. loc. cit.

3) Plutarch. Romulus, 29. Camille, 33. Numa, 2.

4) Dionys, II, 56. Propterea etiam aiunt, eum diem quo clades illa accidit (uciderea lui Romul) a populi fuga nomen accepisse et ad nostra usque tempora Poplifugium appellatum.

5) Macrob. Saturn. III, 2, 14. Piso ait, vitulam victoriam nominari. Cujus rei hoc argumentum profert, quod postridie nonas Iulias re bene gesta, cum pridie populus a Tuscis in fugam versus sit, unde Poplifugia vocantur, post victoriam certis sacrificiis fiat vitulatio.

6) Mommsen C. I. L. vol. I, pag. 309.

iugena, Romane fuge Cannam, ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conserrere manus ¹⁾). In acelaș carmen, poetul Marcius ar mai fi ȃis: *sed nec credes tu mihi, donec comple-
pleris sanguine campum, miliaque multa occisa tua tetulerit*, etc. El n'a fost creȃut, deși a afirmat cȃ insuși Jupiter i-a fȃcut cunoscut ce se va intȃmpla. Bȃtaia de la Canne a avut loc și Romanii aũ fost cu totul infrȃnți.

Dupȃ infrȃngere, acelaș poet a sfȃtuit pe Romani ca sȃ dedice jocuri ȃeului Appolo ²⁾, cari jocuri sȃ se facȃ in toți anii *graeco ritu* ³⁾. Liviu spune cȃ aceste jocuri aũ fost instituite printr'un senatus-consult ⁴⁾. In anul 543 a. u. c. ele aũ fost celebrate pentru prima orȃ ⁵⁾. Inșȃ senatus-consultul n'a fost observat mai tȃrȃiu și Liviu scie sȃ pove-
stȃscȃ despre nenorociri ce a cȃdut asupra Romei din acȃstȃ pricinȃ ⁶⁾. Autoritȃțile s'aũ vȃȃut silite, pentru a face sȃ se observe cultul ca sȃ facȃ o lege. Legea s'a fȃcut și jocurile aũ fost fixate pentru tot-d'a-una pe ȃiua III non. Quintilis (5 Iulie) adecȃ pe *poplifugium* ⁷⁾. De atuncea vedem in fastele Praenestine, Amiterne, Antiate ⁸⁾ și de sigur in ale intregului Lațiu, *ludi Appolinaris* lȃngȃ *Poplifugium* in aceeaș ȃi. In

¹⁾ Liv. XXV, 12, 5. Annem Troiugena, Romane fuge Cannam, ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conserrere manus, sed nec credes tu mihi, donec complessis sanguis campum miliaque multa occisa tua tetulerit.

²⁾ Liv. XXV, 12. Hostem, Romani, si expellere vultis vomicae, quae gentium venit longe Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant.

³⁾ Liv. l. c. Decemviri graeco ritu hostiis sacra facient. Hae si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam is divus extinguet perduellos vestros, qui vestros campos pascunt placide.

⁴⁾ Liv. l. c. censuerunt patres. Apollini ludos vovendos faciendosque: et quando ludi facti essent duodecim millia aeris praetori ad rem divinam et duos hostias majores dandas.

⁵⁾ Liv. XXVII, 23. Ludi Apollinares Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus e P. Cornelio Sulla praetore urbis primum facti erant. Inde omnes deinceps praetores urbani fecerant.

⁶⁾ Ibid. Sed in unum annum vovebant dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque; quae tamen magis in longos morbos, quam in perniciosos evasit.

⁷⁾ Ibid. Ejus pestilentiae causa et supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus praetor urbis legem ferre ad populum iussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita movit, fecitque ante diem tertium nonas Quintiles. Is dies deinde sollennis servatus.

⁸⁾ Mommsen C. I. L., vol. I, pag. 324, 328.

acéstă și se ved de o parte femeii cari plâng, iar de alta bărbații coronați¹⁾, unele arată tristeță, alții bucuria, victoria.

Când vedem deci că avem a face cu o serbătore nu numai romană ci a întregului Lațiu; când instituirea jocurilor fixate pe ziua *poplifugium* a fost inspirată prin exemplul cădereii Troiei; când acele jocuri se fac în onórea zeului care a luptat pentru Troianii; când din serbare reese și ideea fugei, ideea tristeții și aceea a victoriei, iar aceste condițiuni neputând să le îndeplinescă decât fuga din Troia; atunci e permis a se conchide că *poplifugium* amintesce exodul din Troia. Acéstă fugă e de sigur cea mai însemnată pentru istoria Romei, mai însemnată decât fuga dinaintea Galilor, decât fuga în momentul dispariției legendare a lui Romul și decât o fugă dinaintea Etruscilor, când au putut fugi armate iar nu un întreg popor.

Dionisiu dice că în cele 37 de zile după cuprinderea Troiei, Acheii au pus la cale afacerile Statului Troian, iar Troianii au părăsit orașul în anul următor cam pe timpul echinoptiului de tómnă²⁾. Acéstă aserțiune nu este verisimilă, fiind-că tradiția ne arată că Enea fuge cu paladiul pe timpul pe când cetatea se cuprinde. E mai probabil că Troianii să fi fugit în timpul celor 30 zile după luarea cetății și anume în ziua 26 după cuprinderea ei, când cade serbătoreea *poplifugium*. Cuvintele acestea ale lui Dionisiu nu trebuie de altfel luate ca istorie, de óre-ce el însuși spune, că socotéla ce face cu privire la fuga lui Enea, e o socotéla a sa proprie³⁾.

Așa dar putem conchide dicénd, că pe lângă serbătoreea Vestalia, se mai găsesce în fastele romane consemnată o și memorabilă, istorică, care légă Roma de Troia.

§ 30. Parilia.

În ziua de XI cal. Mai (21 Aprilie) ale fie-cărui an, Romanii țineau serbătoreea numită Parilia sau Palilia. Despre

¹⁾ Fest v. Apollinares ludos.

²⁾ Dionys. I, 63. Ita que intra XXXVII dies qui urbis expugnationem sunt secuti, existimo Grecos res urbanas composuisse, et legatas ab illis qui recesserant recepisse, foedusque cum eis fecisse. Sequenti autem anno, qui primus erat ab urbe capta sub aequinoctio autumnali Troiani a terra solventes Hellespontum trajecerunt.

³⁾ Dionys. I, 63 in fine. Atque opinionem, quam ego de rebus istis habeo, satis declaravi.

acastă serbătoare, care e ținută în aceeași încă și acum în Italia¹⁾, dar care e serbată și în țara noastră în ziua de 9 Martie, adică în ziua echinoptului de primăvară²⁾, se dicea și se dice încă, că este serbătorea fundării Romei, deși Plutarch ne spune că această serbătoare a existat încă înainte de fundarea acestui oraș³⁾, iar în obiceiurile practicate la această serbătoare, nimic, dar absolut nimic, nu ne îndreptățește ca să vedem o alusie la fundarea orașului.

Iată pe scurt acele obiceiuri:

În dimineața zilei de XI cal. Mai (21 Aprilie), poporul se purifica cu felurite parfumuri amestecate cu sânge de cal și cu cenușa unui vițel ars în momentul când a fost scos din pânțelele mamei sale. Păstorii purificau staulul și turmele cu fum de pucioasă, stropiau pământul cu o ramură de dafin muiată în apă, aprindeau grămeți de paie și săriau peste ele⁴⁾.

¹⁾ Bruto Amante. *Il natale di Roma*.

²⁾ Dem. G. Theodorescu. *Credințe, datine și moravuri ale poporului român*.

³⁾ Plutarch. Romulus 12. Imo jam ante urbam conditam eundem diem festo pastoralis habebant sacrum, et Parilia vocabant.

Dionys. I, 88 in fine. Utrum vero hunc diem (Parilia) jam antea publica laetitia peregerint et ideo urbi condendae optissimum existimaverint, an eum quod urbs eo condi coepta sit consecraverint, et deos pastoribus propitios eo colendos censuerint, certo affirmare non possum.

Ovid. Fast. IV, 810:

Au magis hunc morem pietas Aenea fecit
Innocuum victo cui dedit ignis iter.

⁴⁾ Ovid Fast IV, 724:

Certe ego de vitulo cinerem stipulasque fabales
Saepe tuli plena, februa casta, manu
Certe ego transilui positas ter in ordine flammas
Virgaque roratas laurea misit aquas.

Ibid. IV, 814:

Mutantesque domum tectis agrestibus, ignem
Et cessatura supposuisse casae;
Per flamas saluisse pecus, saluisse colonos
Quod fit natali nunc quoque Roma tuo.

Tibul. Eleg. II, 87:

At mudidus Baccho sua festa Palilia pastor
Concinet a stabulis tunc procul est, lupi.
Ille levis stipulae solemnes potus acervos
Accendet, flammas transilietque sacras.

Dionys, I, 88.

În aceste obiceiuri, cari în unele părți ne amintesc minunea întâmplată la fundarea Laviniului¹⁾ unde focul se aprinde în pădure, un vultur sbóră pe de-asupra, un lup aduce lemne uscate spre a hrăni focul, iar o vulpe móie códa în apă și se cercă a'l stinge, — în aceste obiceiuri, ȕicem, putem mai curând vedea o lustrațiune, o serbare de purificare²⁾, decât amintirea fundării unui oraș. Tradiția fiind unanimă pentru a recunósce că Roma a fost fundată după rítul etrusc³⁾, în serbarea amintirei acestei fundări însă negăsindu-se nici o alusie la acel ceremonial sacru al fundării, Schwegler⁴⁾ a văđut aci mai curénd serbarea unei colonisări decât aceea a unei fundări, colonisarea iar nu fundarea avénd nevoie de o lustrație. Acéstă părere a lui Schwegler, are ceva pentru sine, mai cu sémă că sərbătórea *parilia* saú *palilia* a existat, după cum am văđut mai sus, înainte de fundarea Romei; o colonisare însă puténd ușor fi confundată cu o fundare, se póte explica ast-fel de ce ziua de 21 Aprilie, care amintesce o colonisare, a fost considerată ca ȕiua fundării.

Pentru a dovedi cele spuse, trebuie să observăm un

¹⁾ Veđi mai sus § 26 in fine.

²⁾ Propert. Eleg. IV, 1:

Annaque accenso celebrare Palilia feno
Qualia nunc curto lustra novantur equo.

Dionys I, 88.

³⁾ Plutarch, Romul. 11: Romulus postquam Remum cum nutritiis suis in Remoria sepeliverat, condidit urbem: ad quod opus ex Etruria accivit viros, qui, velut in misteriis, ceremoniis quibusdam et scriptis praeirent agenda quaeque et docerent. Fossa igitur in circumulum ducta Comitium cingebatur in eamque primitias detulerunt omnium, quae de more ut bonis, natura utebantur ut necessariis. Postremo ex qua quisque advenerat regione, ejus terrae portiunculam collatam illis adjecerunt et commiscuerunt. Fossam hanc eodem quo coelum nomine vocaverunt Mundum. Hinc urbem, sicut circumulum a centro, circumscripsere. Ipse conditor aratro aereum vomerem affixit, junctisque bobus mare et femina, ipse in lineamentis profundum ducit sulcum: sequentium munus est, ut excitatas ab aratro glebas intro vertant, nec ullam sinant extra ferri. Ita moenia definiunt linea, idque velis aliquot literis pomerium dicitur, quasi post moerum seu murum. Ubi portam designare visum est, vomere exempto atque aratro sublato, spatium relinquunt. Unde totum murum praeter portas habent sacrum: nam has si ducerent sacras, religiosum esset necessariorum rerum earumque impuram alias in urbem recipere, alias exportare.

Dionys, I, 88.

⁴⁾ Schwegler. Róm. Gesch. I, pag. 446.

lucru : Serbătorea ce ne preocupă are două nume : *Parilia* și *Palilia*. În faste, pe inscripțiunile lapidare, se găsește gravat cuvântul *parilia*, scriitorii întrebunțază cuvântul *palilia*. Aceștia susțin că *palilia* e adevăratul nume, fiind-că este serbătorea deștei *Pales* ¹⁾. În ce privesce denumirea *parilia*, găsim în Polemiu Silvius ²⁾ *Parilia dictu de partu Iliæ*. Acéstă derivație e de sigur fantastică, și am întreba noi de ce n'ar veni de la *par-Iliæ*, adecă *perechea Iliiei*, când se scie că Iliia a avut doi copii ? Să cercăm însă a explica obiceiurile de la acéstă serbare.

Calul la Romanii era simbolul victoriei (al resboiului reușit) ³⁾; sărirea peste foc o obiceiuia Romanii când se întorceau de la o înmormintare spre a se purifica ⁴⁾; cu ramura de dafin muiată în apă, ei stropiau miresele la logodnă ⁵⁾. Tóte aceste obiceiuri ne dau ideea unei lustrațiuni, despre acéstă nu începe indoială; însă după noi despre o lustrațiune în urma căderei unei cetăți și cu prilejul unei noi colonisări. Căci la ce mort putea face alusie sărirea întregii populațiuni peste foc, dacă nu la căderea Troiei ? Ce logodnă putea simbolisa stropirea, dacă nu colonisarea pământului Italiei, care e stropit cu ramura de dafin muiată în apă ? Că avem a face cu o colonisare o dovedesce și minunea de la fundarea Laviniului; acolo s'au aședat Troianii pentru

¹⁾ Varro, l. l. VI, 15. *Palilia dicta a Pale, quod ei feriae, ut Cerealia a Cerere.*

²⁾ Th. Mommsen, C. I. L., vol. I, pag. 332—333.

³⁾ Virg. Aen. I, 441 :

Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae
Quo primum, jactati undis et turbine, Poeni
Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello
Egregiam, et facilem victu per saecula gentem.

Virg. Aen. III, 537 :

Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentis campum late, candore nivali.
Et pater Anchises: Bellum o terra hospita, portas;
Bello armantur equi; bellum haec armenta minantur;
Sed tamen idem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et frena iugo concordia ferre:
Spes et pacis ait.

⁴⁾ Fest, v. aqua.

⁵⁾ Fest, v. facem, v. laureati, v. aqua.

prima oră și acolo s'a vădut minunea de care am vorbit mai sus.

Din cele expuse se vede, că minunea întâmplată la aședarea Troianilor în Laviniu, nu este alta decât îmbrăcarea într'o formă mai frumoasă a obiceiurilor de la serbătorea Parilia. E necesar să relevăm această împrejurare, căci din ea rezultă că această serbătore e veche, că trebuie să fie pusă chiar în timpul dinainte de fundarea Laviniului, și că Parilia nu este o serbare în amintirea fundărei Romei numai, ci și una în amintirea fundărei Laviniului prin Troianî; alt-fel nici nu s'ar explica de ce această serbătore se găsește consemnată și în alte faste ca fastele Praenestine ¹⁾, formând o serbătore de ordine politico-religiósă a întregului Lațiu. Inșă fundarea Laviniului însemnă stabilirea definitivă a Troianilor în Italia și colonizarea acestei țări de către Troianî; de aceea lesne își pôte cine-va explica de cum o serbare în amintirea colonisării Italiei a putut fi prefăcută în serbarea fundărei Romei.

Acum s'a întemeiat primul Stat al Troianilor pe solul Italiei.

SECȚIA II.

NASCEREA ROMEI

§ 31. Observări critice.

Am ajuns la acea parte a istoriei Statului roman care are pretenția de a fi cu adevărat istorică, de care nimeni nu se pôte atinge fără împotrivire din partea acelora, pentru cari cuvintele lui Tit Liviu, ale lui Dionisiu din Halicarnas, ale lui Cato sau ale altor scriitori, sunt cuvinte de evanghelie. Și cu tóte acestea nici cei vechi, nici Tit Liviu ²⁾, nici Cicero ³⁾ n'aũ cređut în istoria acestor timpuri. Tit-Liviu a

¹⁾ Th. Mommsen, C. I. L., vol. I, p. 317.

²⁾ Tit. Liv. Hist. prefata.

³⁾ Cicero, De rep., II, 2.

scris chiar: *Quae ante conditam condendamve urbem, poetiis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, et nec affirmare, nec repellere in animo est*; numai Varro, eruditul anticuar al Romei, a crezut în veracitatea istoriei primelor timpuri ale Romei. În ce ne privește, s'a vădut, că noi găsim istorie în legendele pe cari Liviu și Cicero le numesc fabule, prin urmare avem credința că și ceea-ce ne povestesc Liviu, Dionisiu și alții despre timpurile relativ mai nouă ale Romanilor, tot adevărată istorie este. Însă, istoricii încep istoria Romei cu *fundarea orașului*, deaceea trebuie să ne înțelegem mai întâiu asupra acestui cuvint ca și asupra datei.

Toți scriitorii sunt unanimi pentru a admite că istoria Romei începe cu anul *fundării orașului, ab urbe condida*. Însă de fundarea căruî oraș pôte fi vorba aci? De cea a *Septimontului*, oraș ce a stat odată pe locul pe care s'a clădit mai târziu Roma? de fundarea *Romei patrate*? sau de ultima fundare a orașului, atribuită lui Romul, fiul Iliei? Scriitorii admit ultima fundare; însă în ce an s'a întemplat ea? Legenda spune că Ilia a născut în momentul căderii Troiei, adecă la 1183 înainte de Christ; scriitorii dau ca dată a fundării olimpiada a 7-a sau 750—753 înainte de Christ; alții pun data fundării la anul 38 înainte de prima olimpiadă. Ennius urcă data fundării la vre-o 900 înainte de Christ. Unde e adevărul și ce ne pôte ajuta la descoperirea lui?

Scriitorii cei vechi s'aŭ basat, dacă trebuie să credem pe Cicero, pe analele pontificilor. Acestea ar fi fără îndoială un isvor temeinic. Însă pe analele pontificilor ôre s'aŭ basat aceia cari aŭ dat domniei regilor 244 de ani? În analele pontificilor aŭ fost descrise viața și activitatea lui Romul, a lui Numa și a celor-l'alți regi?

Vom vedea că Romul e un nume legendar, că un rege cu acest nume n'a existat. Iar ceea-ce spunem despre Romul, putem s'o spunem tot cu atâta dreptate și despre Numa; în ce privește numele regilor Tullu Hostiliu, Ancu Martiu, Tarciniu Priscu, Serviu Tului și Tarciniu Superbu, numele inșeși dovedesc că avem a face cu nume făcute. Căci ce alta înșamnă Tul Hostiliu decăt „cel ce *duce dușmânia*?” și Tul Hostiliu e acela care pörtă răsboi cu Alba. Ce înșamnă Servius Tuluius dacă nu cel ce desființéza sclăvia? Vom vedea că și cele-l'alte nume sunt făcute pentru a caracteriza perioade. Decî în numele acestor presupuși regi, trebuie să vedem caracterisându-se unele epoce ale istoriei Romei.

Apoi anii ce se atribue domniei acestor regi, sunt nemăsurat de lungi. Regii Romei fiind electivi, ajung la o vîrstă respectabilă când sunt aleși; ei domnesc apoi 44, 38, 37, 32 etc. ani și mor prin mîrte nenaturală. Acest lucru fiind firesc cu neputință, e clar că perioada regilor de 244 de ani e prea lungă și că, sau cifrele anilor de domnie a regilor sunt fictive, sau că s'a făcut niscai-va intercalări. După noi, e cert că nici numele regilor, cu tôte că Cicero afirmă contrariul, nu sunt sigure, și nici cifra care arată perioada domniei lor.

Ce aș urmărit deci pontificii?

Pentru noi nu încapă îndoială că pontificii, cari aș existat și în Laviniu ca și în Alba și cari deci aș putut să ție anale și acolo, aș vrut să combine istoria Laviniului și a Albei cu aceea a Romei. Acéastă istorie ei aș împărțit'o în șapte perioade, dintre cari prima cuprinde tôte începuturile Romei, Albei și Laviniului, a doua organizarea acestor State și așa mai departe. In ce privesc anii, e aprópe sigur că după arderea Romei de către Galii s'a combinat cei 431 de ani dinainte de fundarea Romei cu cei 366 de după fundare, adică o perioadă de 798 de ani, care s'a împărțit ast-fel ca din combinația meșteșugită a cifrelor să resulte anii fie-cărei perioade.

Ne vom ocupa despre acésta în ultimul paragraf al acestui capitol. Aci ținem numai a spune, că față de isvó-rele pe cari aș putut să le aibă Romanii după invasiunea Galilor, față de inexperiența istoricilor, față de lipsa de critică ce caracteriséză acel timp, și față de faptul că se face istoria a trei State, Laviniu, Alba și Roma, nu e nefiresc să vedem aceeaș legendă repetându-se cu o óreșicare schimbare la două intervale deosebite, și ca să găsim aprópe o istoriă dublă.

Pentru a scóte adevérul din acest haos, există numai un mijloc: desvoltarea logică a instituțiunilor Statului roman. Urmărind cine-va în chip logic desvoltarea firéscă a acestora, el póte în cele din urmă restabili adevérul istoric cuprins în istoria Romanilor și confundat in legende.

§ 32. Septimonțiul.

Regele Latinus — spune tradiția — a dăruit Troianilor 700 juguri loc pe care noi veniți se aședără. După un timp

Enea murind, a lăsat ca urmaș pe Ascaniu, fiul său, adus din Troia, care în al treizecilea an al domniei sale (adecă a urmașilor Troianii ai lui Enea) a clădit Alba-Longa, unde mai târziu a domnit Sylvii, adecă succesorii lui Enea prin Lavinia, sau succesorii latini ai lui Enea. Schimbarea ordinei de succesiune, — și o schimbare a ordinei este când succesiunea în loc de a se transmite din fiu în fiu după ordinea primogeniturerii, acéstă succesiune deviază și trece de la un frate la altul, — e de sigur de mare importanță, când tradiția o menționează. Aci importanța crește încă, din pricină că acéstă schimbare arată o trecere a dreptului de succesiune de la fiul legitim Troian al lui Enea la alt fiu tot legitim însă Latin, al aceluiași Enea, dar care singur pare a avea dreptul de succesiune la tronul ramas de la Enea și Lavinia împreună. Ne vom ocupa de acéstă cestiune; însă până atunci să urmărim pe Troianii lui Enea, fiind de mare interes istoric de a vedea ce s'a făcut ei.

Varro și Hygin au făcut cercetări asupra familiilor troiane ¹⁾ iar cercetările lor și ale altora au dat următorul rezultat: Se consideră ca familii sau ginți troiane, fără discuție, Nautii ²⁾, Iulii ³⁾, Geganii ⁴⁾, Sergii ⁵⁾, Iunii ⁶⁾, Cloelii ⁷⁾, Cluentii ⁸⁾, Aemilii ⁹⁾. Se discută originea troiană a Caecililor și a Memmiilor. Din aceste ginți numai Cluentii sunt din afară de Roma și Alba, Iulii, Geganii și Cloelii sunt familii cari au stat în *Alba* ¹⁰⁾, Nautii, Iunii, Aemilii, Sergii, etc. sunt familii troiane cari au trăit pe teritoriul pe care s'a ridicat mai târziu *Roma*. Fiind ast-fel, se impune întrebarea dacă nu cum-va tradiția despre teritoriul de 700 juguri se confundă cu teritoriul celor *șapte munți* de care ne vor-

¹⁾ Serv. Aen. V, 389, 704.

²⁾ Serv. Aen. II, 166; III, 407; V, 704; Dionys, VI, 69; Fest. v. Nautiorum.

³⁾ Serv. Aen. X, 316. Th. Mommsen: de colleg et sodalit. p. 11.

⁴⁾ Serv. Aen. V, 117.

⁵⁾ Virg. Aen. V, 121.

⁶⁾ Dionys, IV, 68.

⁷⁾ Fest. ep. v. Cloelia cf. Mommsen Röm. Forsch. I, p. 105.

⁸⁾ Virg. Aen. V, 116.

⁹⁾ Fest. ep. v. Aemiliam.

¹⁰⁾ Liv. I, 30, 2. Principes Albanorum in patres; ut ea quoque pars reipublicae cresceret, legit Iulios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curiatios, Cloelios templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est.

besc Varro și Festus¹⁾ ca de un Stat constituit²⁾, de cei șapte pagii de cari vorbeste Dionisiu³⁾ și cari formeză încă o enigmă pentru istoria Statului roman?

Când cine-va aruncă o privire asupra munților pe cari s'a clădit mai târziu Roma, și despre cari ne vorbeste atât Varro⁴⁾ cât și Festus⁵⁾, el vede, că ceea-ce numesc Romanii *montes*, nu sunt decât nisce mari coline, dintre cari cele mai înalte se ridică cu 150—170, cel mult cu 200 picioare peste nivelul mării⁶⁾; de munți în adevăratul sens al cuvîntului nu se pôte vorbi. Ast-fel fiind, vine greu ca din multele coline să distingî pe acelea pe cari Romanii le-aū numit munți, și sarcina ar fi prea grea chiar, dacă antichitățile romane nu ne ar fi arătat anume munții.

Așa nu pôte încăpea îndoială că *Palatinul* este un munte, că *Eschilinul* coprinde doi munți, pe *Oppius* și pe *Cispinus*⁷⁾, că *Caelius* e asemenea un munte⁸⁾ și *Saturnius*, *Tarpeius* sau *Capitolinus* e iarăși un munte; toate cele-l-alte ridicături ca *Quirinalis*, *Viminalis* etc. sunt cunoscute ca făcînd parte din regiunea numită *Colina*, a colinelor. Pentru a completa cei 7 munți, suntem nevoiți a lua *Aventinul* și *Ianiculul*; însă *Ianiculul* n'a fost locuit, colonizarea acestui munte era considerată încă pe timpul lui *Cicero* ca o a-

¹⁾ Varro l. l. V, 41. Ubi nunc est Roma, erat olim Septimontium, nominatum ab tot montibus, quos postea urbs muris comprehendit.

²⁾ Varro l. l. VI, 24. Dies Septimontium nominatum ab hi septem montibus, in quis sita urbs est; feriae non populi, sed montanorum modo, ut Paganalia qui sunt aliquoijus pagi.

³⁾ Dionys. II, 55. Nec multo post, cum legati Veientium pacem petituri venissent, postulassentque ut sibi delictorum venia daretur. Romulus, illis hanc irrogavit mulctam, ut Romanis agrum Tiberi contiguum darent, qui septem pagi vocatur cet.

Dionys. II, 31. Sibi vero pro pace peti jussit Septem pagos, quos ita vocant; hic enim ager olim Etruscorum fuerat, sed Romani eum armis occuparunt, possessoribus ejectis.

Dionys. V, 36. Sacrificia itaque magno impendio diis persolverent, quae se facturos voverant, si Septem pagos recuperassent.

Dionys. V, 65 et agri parte mulctari, Etruscis Septem pagis cedentes cet.

⁴⁾ Varro l. l. V, 41. VI, 24.

⁵⁾ Fest. v. Septimontium v. Septimontio v. Sacrani.

⁶⁾ Becker, Röm. Alterthümer, fol. I, pag. 83.

⁷⁾ Fest v. Septimontium. Varro l. l. V, 50. Dela § 41 până la

54. Varro enumeră șese munți.

⁸⁾ Varro l. l. VI, 24.

menințare pentru Roma¹⁾ prin urmare el n'a putut fi numerat între cei șapte munți cari trebuiau să fie pe malul din stânga Tibrului. Până la completarea numărului de șapte munți, trebuie să numărăm și muntele Alban, care, deși mai la sud, totuși stă în legătură cu istoria începuturilor Romei. Vom vedea mai târziu dacă e întemeiată această părere că muntele Alban e al șaptelea munte.

Intrebarea e acum dacă acești șapte munți sunt identici cu cei șapte *pagi* ai lui Dionisiu, ai căror sortă ne interesează. La acesta se poate răspunde: Dionisiu vorbind despre împărțirea și organizarea Romei prin Serviu Tulliu, care apare în istoria tradițională ca un al doilea fondator al Romei, dice, că acest rege, după ce a împărțit poporul în centuri și triburi, teritoriul în patru triburi urbane, a mai împărțit și teritoriul din spre înălțimi în regiuni, numind *pagus* munții, cari au putut da o mai bună siguranță țăranilor, și a instituit sârbări, ținute cu sfințenie de către cei ce făceau parte din fie-care *pagus*, numite *paganalia*²⁾.

E evident că Dionisiu confundă o împărțire veche cu una nouă, de ôre-ce acelaș legiuitor, care a împărțit teritoriul în triburi, n'a putut face și o altă împărțire a aceluiaș teritoriu în *pagi*, care să stea alături cu cea d'întăi împărțire. Acesta însă nu ne interesează aci, pe noi ne interesează numai faptul că munții sunt identificați de către Dionisiu cu *pagi*, de unde urmează că teritoriul Septimonțiului e identic cu teritoriul pagilor lui Dionisiu.

Acest prim Stat al Troianilor, cu organizația căruia ne vom ocupa mai târziu, având Laviniul, cetate clădită de Enea pe teritoriul dat de Latini, ca metropolă, pare a fi trăit numai un foarte scurt timp; căci legenda ne spune că Lavinia, veduva lui Enea — Statul rămas după moartea lui Enea — rămânând însărcinată și vedând tronul ei ocupat de Ascaniu,

¹⁾ Cicero de leg. agr. I, 27. Quid igitur est causae quin coloniam in Ianiculum possint deducere, et suum praesidium in capite atque cervicibus vestris collocare.

Cf. Liv. I, 33, 6.

²⁾ Dionys. IV, 15 „Divisit etiam totum agrum, ut Fabius quidem ait, in partes viginti sex, quas et ipsas tribus appellat; ita ut quatuor urbanis ad illas additis, triginta utriusque generis tribus a Tullio institutas esse tradat cet.” și mai departe zice:

Tullius igitur diviso agro in quotcunq̄ue partes, in collibus, qui loci natura muniti agricolos facile tutari possent, refugia paravit, quae Graeco nomine Pagos vocavit cet.

fiul lui Enea venit din Troia (vădând cu Troianii aŭ supremația) temându-se apoi de viața sa, (adică de existența Lațului), s'a ascuns în pădure unde a născut un fiu, pe care l'a numit Sylviu, tocmai din pricină că se născuse în pădure. Poporul începând a murmura pentru lipsa Laviniei, Ascaniu cedeză tronul seŭ acesteia și urmașilor ei Sylviŭ, cari capătă supremația peste Lațiu și peste Septimonțiu.

După legendă, succesoriŭ lui Enea prin Lavinia, clădesc Alba și se încercă a aduce penatiŭ din Laviniu la Alba, adecă a preface Alba în metropolă Lațului și al Septimonțului; acésta însă nu le reușesce, și legenda ne spune că penatiŭ aduși la Alba s'aŭ reintors peste nópte singuri la Laviniu.

Cu întemeerea Albei, întemplată după arătarea unanimă a tradiției la 37 de ani de la căderea Troiei, se nasce în Septimonțiu însuși încă un oraș latino-troian, rival cu Laviniu în privința supremației, iar situația juridică a acestor două orașe e cea următoare: De o parte sunt Latino-Troianii cu Laviniu ca metropolă, ocupând întregul Septimonțiu, cu elementul *troian* ca predominant; de altă parte, sunt Latino-Troianii cu Alba ca metropolă, având elementul *latin indigen* ca predominant.

§ 33. Dualismul.

Legenda fundării Romei ne spune că Ilia a născut două fiŭ, pe Romulus și pe Remus. Acești două fiŭ nu pot fi fără îndoială Troianii și Latiniŭ, ci popore ale căror origine trebuie găsită în Troia și prin urmare eșite din amestecul Troianilor cu poporele Italiei. Iată cum se completeză acésta legendă a lui Romul și Rem.

Hercules, dice tradiția, păstrată de Liviu, Dionisiu, Aurelius Victor și alții, dedicând tatălui seŭ Jupiter un altar, *ara maxima*, și-a ales două ginți pentru a le instrui în usurile cultului. Când a trebuit să se jertfescă vițelul ce n'a purtat încă jugul, prevădută în ceremonial, una din ginți, *Potitii*, a fost față, cea-l-altă ginte însă, numită *Pinarii*, a venit prea târziu. Atunci Hercules a decis ca numai Potitii să guste din carnea de jertfă, Pinarii însă nu, și ca să rămână

aşa obiceiul ¹⁾. — Trebuie să adăogăm că Potitii însemnă cei puternici, Pinarii, cei slabi și suferinși prin răbdare; și deși găsim familii cu numele de Potitus și Pinarius în istoria Romanilor, aceste două nume nu sunt aci mai puțin legendare.

Cei ce au fost instruiți în serviciul de la *ara maxima*, pe care Hercules ar fi dedicat' o lui Jupiter, sunt după Festus ²⁾, Ovidiu ³⁾ și Pliniu, gintea Fabiilor — pe această ginte Livius o numesce *genus* ⁴⁾ întocmai precum el numesce *genus* și gințile legendare ale Potitiilor ⁵⁾ și Pinariilor ⁶⁾. E deci sigur că prin Potitii legendari, trebuie să înțelegem pe Fabii isto-

¹⁾ Liv. I, 7. Ibi tum primum bove eximia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis quae tum familiae maxime inclutae ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus praesto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii extis adesis, ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit donec Pinarium genus fuit, ne extis sollennium vescerentur.

Dionys. I, 49. Illos vero, qui tunc Graecam sacrorum disciplinam didicerunt, fuisse Potitios et Pinarios, penes quas gentes curam sacrorum ut ille instituerat (Hercules), diu mansisse. Potitios quidem sacros praefuisse, atque victimarum igne crematarum primitias accipere solitos esse, Pinarios autem a viscerum communione exclusos ceteris quoque in rebus, quas communi utrorumque ministerio fieri oportebat, secundum honorem habuisse.

Ovid Fast II, 376:

Dicta facit, Fabiique simul: venit irritus illuc
Romulus et mensas ossaque nuda videt
Risit; et indoluit Fabios potuisse Remumque
Vincere Quinctilios non postuisse suos.
Fama manet facti.

²⁾ Fest. ep. v. Fovii.

³⁾ Ovid Fast. II, 235:

Una dies Fabios ad bellum miserat omnes
Ad bellum missos perdidit una dies
Ut tamen Herculeae superessent semina gentis
Credibile est ipsos consoluisse Deos.

⁴⁾ Liv. II, 46, 4.

⁵⁾ Liv. I, 7, 14.

⁶⁾ Liv. I, 7, 13.

rici¹⁾. Acest gen al Fabiilor locuia însă pe muntele Alban după cum o dovedește Pliniu²⁾; dicătorea că Fabii ar fi Sabinii, e neîntemeiată. O altă dovadă că Fabii nu sunt Sabinii și că sunt Albani, este sərbătorea numită *Lupercalia* care se serba de două colegii dintre cari unul era al Fabiilor și cel-l-alt al Quintiliilor. Fabii erau considerați ca soții lui Rem, iar Quintiliile ca soții lui Romul. Dar pentru timpul când exista Rem după legendă, nu se pôte vorbi încă de Sabinii, prin urmare Fabii, soții lui Rem, nu pot fi Sabinii, ei sunt Albani precum îi arată cu precisiune Pliniu — și sunt întru-pați de legendă în persóna lui Rem. Rem deci, Fabii, Potiții și Albani sunt identici, și ca urmare se identifică Romul cu Quintiliile, cu Pinarii și cu Ramnes. Un argument încă în favórea ideei că Quintili sunt Ramnes, este că sub Quintiliile — trebuie să înțelegem pe locuitorii celor 5 munți, pe care s'a clădit Roma și cari sunt: Palatinus, Oppius, Cispus, Caelius sau Querquetulanus și Tarpeius.

Rem personifică deci Alba și nu încapă — după cele spuse până aci — nici o îndoială despre acesta. Legenda despre Romul și Rem, arătându-ne pe Romul ca eroul Romei, nu pôte arăta pe Rem decât ca pe eroul Albei. Propertiu³⁾ în elegiile sale, făcând alusii la Alba și vrënd să arate Roma ca succesóra acestui oraș, vorbește numai de Remus.

În ce privește obiceiul ca Pinarii să nu mănânce din carnea de jertfă, acest obicei a cădut — ne spune legenda — prin faptul că Potitiile în loc de a face înșiși serviciul, au instruit sclavii în usul serviciului ceea-ce a cauzat peirea Potitiilor și trecerea serviciului divin dela *ara maxima* la Pinarii, adecă la Quintiliile, sau cu alte cuvinte de la Alba la Roma.

Statul cel puternic a fost Statul Alban cu Latiniile, cel slab a fost Statul format pe cei cinci munți. În raport deci cu Alba, Statul Quintiliilor, era numai o ramura a Statului

¹⁾ Ovid Fast. II, 376:

Dicta facit Fabiique simul: venit irritus illuc
Romulus, et mensas ossaque nuda videt
Risit; et indoluit Fabios potuisse Remumque
Vincere Quinctilios non potuisse suos.
Fama manet facti.

²⁾ Plin. H. N. III, 9, 11. Fabienses in monte Albano.

³⁾ Propertiu, IV, 1.

latino-troian și de aceea legenda l'a numit *Rāmulus*. Cuvântul Romulus este o modificare a cuvântului *rāmulus*, litera *a* apare chiar în cuvântul *Ramnes*. În ce privește cuvântul *Rēmus*, el vine de la *remaneo* care înseamnă a rămâne ce a fost. Ennius arătându-ne cărtă dintre frați asupra hegemoniei Septimontului, dice: *certabant urbem Romam Remamne vocarent*, adică se certaū dacā trebue să dea un nume orașului după *rāmulus*, sau de n'ar fi mai bine ca numele să rămână astfel cum a fost.

§ 34. **Ramnensii.**

Din cele spuse până acum reese, că serbătorea *Lupercalia* celebrată la XV cal. Mart. (15 Februarie) a fost înscrisă în faste spre amintirea existenței a două State adică a Statului Fabiilor și a Statului Quintiliilor, ambele eșite din amestecul Troianilor cu autochtonii; și dacā o găsim înscrisă în luna Februarie — luna lustrațiunilor — se pōte dice că a fost instituită pentru ispășirea dihoniei ce esista odinorā între dēnsele. Intrebarea ce nasce acum este, dacā existența Quintiliilor se pōte dovedi istoricesce — a dovedi existența istorică a Albanilor, a Fabiilor nu e nevoe — și dacā acești Quintilii aū format într'adevēr un Stat. Iată ce scim în acéstă privință.

Istoria tradițională ne arată că atât lui Romul cât și lui Tul Hostiliu li-aū venit în ajutor, în luptele pe cari aceștia le-aū purtat, diferiți duci ai căror nume se asemănă cu cel al vre-unuia din cei cinci munți ai Romei. Aceste nume de duci sunt istorice fiind-că le găsim și în fastele consulare, iar purtătorii lor mai posedă și epitetul de *montani*. Acésta dovedesce că montaniū aū fost șefi ai diferitelor *pagi* sau *montes*, că ei, în împrejurări grele, s'aū unit unii cu alții spre a lupta în comun și a se menține în pozițiunile pe cari le-aū ocupat. Impărțirea în *pagi* și *montes* despre care Dionisiu din Halicarnas ne vorbesce ca făcută de Serviu Tulliu, se dovedesce ca fantastică, căci montaniū ne apar în istorie ca duci independenți, ai unor mici State independente fondate pe munții Romei.

Iată acum numele acestor duci montani.

Intăi găsim sub Romulus pe un Spurius Tarpeius,

comandantul cetății Tarpeu¹⁾; acest nume e istoric, fiindcă găsim în fastele consulare un consul cu numele *Spurius Tarpeius montanus Capitolinus*²⁾. Mai găsim pe un *Opiter Oppius Tusculanus*, și un munte *Oppius* ear în fastele consulare găsim pe un *Opiter Verginius Tricostus* și *Montanus*. — *Tricostus* vine de acolo că pe *Eschilin* erau trei coste doi munți *Oppius*, *Cispus* și pagus *Succusanus*. Găsim pe un *Laevius Cispus Anagninus* și un munte *Cispus*³⁾.

Mai găsim pe un *Caelius Vibenna*⁴⁾, iar fastele consulare ne arată pe un *Caelimontanus*⁵⁾. Putem să mai adăugăm ca montan și pe *Valerii*, de ôre-ce ei locuiaă pe *Velia*, care făcea parte din muntele *Palatin*⁶⁾, iar numele *Valeriu* vine probabil de la *Velia*. Aceste nume fiind istorice, iar purtătorii lor prezentându-se în istoria tradițională cu uniți, nu încapе îndoială că faptul existenței tribului *Ramnensilor* e istoric; și fiindcă nu sunt mai mult de cinci munți și toți atâția montani, ei formeză *Quintili* legendei, ei sunt soții lui *Romul*.

Formaă însă acești cinci munți într'adevăr un Stat?

Ubi nunc Roma — ðice *Varro* — *erat olim Septimontium nominatum a tot montibus quos postea urbs muris comprehendit*⁷⁾. În amintirea acestui *Septimontiu* s'a instituit o sêrbătore numită și dênса *Septimontium* și care a fost pusă în legătură cu paganaliel⁸⁾, observându-se însă că ea nu este o sêrbătore a întregului popor și nici a fie-cărui pag în parte, ci este o sêrbătore când se fac *ferii* pentru toți *Montanii*.

Când se fac *ferii*, atunci se sêrbéză — precum am arătat-o — o unire politică; deci sêrbătorea *Septimontium* trebuie să amintescă o unire politică a celor șapte montani.

Când căutam în fastele romane ziua în care aceste ferii se făceau⁹⁾, ziua *Septimontium*, nu o găsim; de abia calendarele lui *Philocalus* și cel al lui *Polemiu Silviu*¹⁰⁾ ne

¹⁾ Liv. 11, 16. Plut. Rom. 17. Dionys. II, 38.

²⁾ Mommsen C. I. L., vol. I, pag. 426.

³⁾ Fest. v. *Septimontio*; Mommsen l. c. p. 425.

⁴⁾ Varro, l. I. V, 46. Dionys. II, 36. Fest v. *Tuscum vicum*.

⁵⁾ Mommsen, l. c. p. 426.

⁶⁾ Varro. l. I. V, 45.

⁷⁾ Varro, l. I. V. 41. Fest v. *Sacrani*.

⁸⁾ Varro l. I. VI, 24. Macrob. Saturn. III, 16. Dionys. IV, 15.

⁹⁾ Fest. v. *Septimontium*.

¹⁰⁾ Th. Mommsen, C. I. L., vol. I, pag. 356 și 357.

amintesc această serbătoare și o noteză la III Id. Dec. (11 Decembre). Scaliger, basat pe Suetoniu și pe Tertulian, admite această dată, și Varro pare a ne spune asemenea că pe atunci cam se făceau feriile Septimontîului, de ôre-ce în enumerarea serbătorilor anului, învętatul anticuar pune Septimontîul între cele din urmă *feriae stative* ale lunei Decembre¹⁾.

Raportând dar data III Id. Decembre (11 Decembre) la fastele romane ale lui Maffei, găsim acolo o serbătoare numită *Agonia*; atari serbători mai găsim încă la V Id. Ianuar (9 Ianuarie) și la XII cal. Iuni (21 Mai). *Agonia in-semnă* serbătoare de jertfe generale, și e sigur că și *Septimontium* a fost o atare serbătoare. Nu încape dar — după noi — îndoială, că aci avem a face cu o serbătoare de ordine politico-religiôsă, care amintescce unirea într'un tot a diferiților șefi și constituirea unui Stat comun.

Când însă citim mai de aproape textul pe care ni l'a păstrat Festus, vedem, că deși Labeo a dis *hisce montibus feriae*, totuși nu se vorbesc în el numai de *feriae*, adică sacrificii cu jertfe de animale, ci și de *sacrificia* adecă sacrificii simple fără jertfe. Așa din trei locuri de pe Palatin pe cari le enumeră Festus, la douë el precisază că s'aũ făcut sacrificii ear nu *feriae*, și anume pe Palatin și pe Velia, iar *feriae* s'aũ făcut pe Germalus, tot o parte din Palatin. Numarul ferielor se reduce astfel cu douë. Labeo însă enumerând 8 locuri ear nu șapte, numarul ferielor se reduce la 6. Din aceste șese ferii textul lui Labeo ne arată numai Palatinul și trei locuri cari pot fi calificate munți și anume Caelius, Oppius, Cispius, lipsindu-ne până la 7 încă munții, Tarpeiul, Aventinul și Albanul. Albanul fiind departe și despărțit ne rămâne Aventinul, în locul căruia vedem un sacrificiu în lunca Fagutalis și Tarpeul în locul căruia vedem, o jertfă în pagul succusan. Resultă de aci că serbătorea Septimontîului deși instituită la început pentru amintirea unirei tuturor celor 7 munți amintiți mai sus, cu timpul a fost redusă la serbătoare de ferii a cinci munți numai *Palatin, Caelius, Oppius, Cispius, Tarpeius* și era o serbătoare importantă de ordine politico-religiôsă și anume o serbătoare a Quintiliilor, adecă a Ramnensilor, cari pe lângă cinci jertfe niai aveau trei sa-

¹⁾ Varro, l. c.

crificii în amintirea Aventinului, a Albanului și probabil a Laviniului.

Nu se scie cât timp a trăit Statul Septimontiu al Ramnensilor, se poate însă presupune că el a avut o durată lungă, cel puțin tot atât de lungă ca Alba, de ôre-ce anti-chitățile romane ne-au păstrat urme tot atât de importante despre existența acestui Stat, dacă nu și mai importante, decât cele despre existența Albei.

§ 35. Unirea Ramnensilor cu Tițiensii.

În scurt timp, ȃice legenda, puterea Romei crescú așa de mult, încât noul oraș se putea măsura cu vecinii săi. Însă, din cauza lipsei de femei, existența lui a fost redusă la timpul cât ține o generație. Romanii se vedură dar din această pricină fără speranță în viitor. Fiind-că, spre a putea lua soții dintre vecini, nu exista încă o convenție care să permită aceasta, Romul a cerut de la Statele vecine să închee cu densusul atarî convenții pentru a înlesni căsătoriile, și fiind refusat, a recurs la o stratagemă. El anunță că va da în orașul său jocuri în onórea ȃeului Consus, invitând la acest spectacol pe vecinii săi. Aú venit, ȃice legenda, vecinii din Caenina, Crustumeriú și Antemna; apoi au sosit și Sabinii cu soțiile și fetele lor.

Jocurile începură, când, la un moment dat, Romul dădú un semn, și tinérii Ramnensii se repeȃiră asupra vecinilor și le răpiră fetele cari le căȃură în mână, iar bărbații speriați fugiră care în cotro.

Acest fapt a dat loc la răsboie, cari se sfârșiră prin cucerirea de cătră Ramnensii a orașelor Caenina, Crustumeriú și Antemna, precum și la un răsboi cu Titu Tatiu, un puternic și renumit rege al Sabinilor. Acest răsboi nu se termină așa de ușor ca cel cu popórele deja numite. Aci lucrurile se complică, se întâmplă incidente nêinsemnate cari sunt păstrate de legendă, iar sfârșitul răsboiului nu e cucerirea unui popor prin cel-l-alt, ci o unire cu o comunicare de sacre¹⁾, adică o însoțire a celor doué popóre și prefacerea lor într'unul singur.

¹⁾ Cic. de rep. II, 7 quo foedere Sabinos in civitatem adscivit, sacris communicatis. et regnum suum cum illorum rege sociavit.

Dionys II, 46 et qui de Sabinis vellent Romae degerent, et communicatis utrimque sacris in tribus et curias distribuarentur.

In acéastă legendă vedem că Sabinii cuprind muntele Tarpeiu, Capitoliul. Legenda dice, că o virgină, eșind din zidurile cetății spre a lua apa necesară pentru serviciul divin, — întocmai ca la căderea Ilionului — vinde cetățuia și piere sub scuturile dușmanilor. Sabinii pătrund în cetate și o cuprind.¹⁾ Răsboiul însă continuă, inamicii mergând spre cucerirea Palatinului²⁾. În luptă Romul, e lovit de o piatră în cap³⁾ și e aproape să cadă, dar totuși prinde curagiū, promite lui Jupiter Stator un templu, și lupta reîncepe cu succes pentru Romani. În acest timp Mettus Curtius, un nobil Sabin, ajunse până la porțile Palatinului; deja anunța el Sabinilor victoria, când armata sabină crunt atacată de Romani, începu a se retrage. Atunci calul lui Mettus Curtius cădu într'o mlaștină din care nu putu eși⁴⁾. Acéastă întâm-

¹⁾ Liv. I, 12, 1. Tenuere tamen arcem Sabini.

Dionys. II, 38. Plutarch, Romul. 17.

²⁾ Liv. I, 12, 1. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complexset non prius descenderunt in aequum, quam ira et cupiditate recuperandae arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere.

Dionys, II, 42. Plut. Romul. 18.

³⁾ Plutarch Romul. 18. Quum autem certamina de integro multa, ut verisimile est, brevi tempore fierent, unius potissimum meminerunt novissimi: quo quum in capite esset Romulus saxo ictus, ut paene in terram prolaberetur, et resistere Sabinis jam desineret, pedem retulerunt Romani, et planis locis excussi, fuga delati ad Palatium sunt.

Dionys. II, 43. Romulus vero alios persequens, cum jam ad Capitolium accessisset, et in magnam spem venisset arcis capiendae, praeter alia vulnera, quibus erat fatigatus, infausto etiam jactu saxi de locis superioribus in tempora delati sauciatus, semimortuus a proximis sublatus et in urbem relatus est.

⁴⁾ Liv. I, 12. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit; adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri.

Se cunoște interpretarea ce dăm calului.

Dionys. II, 42. At Curtius jam exsanguis et telis saucius pedetemptim recedebat, eumque a tergo palus profunda excepit, quam circumire difficile erat, hostibus undique circumfusus; transire vero non poterat, tum ob coeni copiam, quod stagna circumdedit, tum ob aquae profunditate, quae in ejus medio erat. Itaque cum ad hanc accessisset, armatus se in aquam conjecit.

Plutarch, Rom. 18. Nam Curtius, vir nobilis, claritate et suo spiritu elatus, longe ante signa evectus est equo. Qui quum in voraginem demergeretur conatus est cum aliquamdiu cædendo et excitando expedere: ubi id parum procedit, omisso equo ipse evadit. Locus ob eo etiam hodie Lacus Curtius dicitur.

plare fu observată de Sabinii. Mettus scăpă, dar Sabinii fură bătuți. Acum intervin ficele Sabinilor, cari sunt deja soțiile Romanilor, ele se pun între luptători, și cer împăcarea; cererea lor e ascultată, și din cele două popore se face unul singur numit *populus Romanus Quiritium*¹⁾.

Acéstă povestire a fost luată drept istorie adevărată. N'aũ vędut istoricii cari ne-aũ transmis'o, că povestirea e o legendă care urmăresce un scop și anume cel arătat la sfârșitul ei, adevă de a transmite posterității faptul istoric al unirei Ramnensilor cu Sabinii. Autorii povestirii aũ îmbrăcat acest fapt în forma unei însoțiri legendare și aũ căutat să-l presinte ca o căsătorie a Ramnensilor cu Tițiensii.

Din legendă reese, că acéstă însoțire nu s'a făcut voluntar. Locuitorii răsboinicii ai regiunii din stânga Tibrului, numită collina și cari se numiaũ Sabinii, descindeaũ dintr'un *ver sacrum* și erau veniți acolo din Reate²⁾; ei urmară cuceririle lor și cuprinsera cetățuia Romei, muntele Tarpeiu. Acéstă lovitură dată Ramnensilor—arătată prin legendă ca o lovitură cu o piatră dată în capul lui Romul—a fost durerósă, însă cea din urmă. Sabinii nu putură să nimicescă pe adversarii lor și să cuprindă Palatinul; victoria lor se opri în valea dintre Capitoliu și Palatin—acéstă o arată legenda prin calul lui Curtius cădut în mlaștină — avënd de efect încheerea păcii între beligeranții, și terminându-se prin transformarea cetății vechi a Ramnensilor într'una nouă a Ramnensilor și a Tițiensilor.

În chip logic, istoria Septimontiuului trebuie să se sfârșescă atunci, când tribul Ramnens se unesce cu cel Tițiens.

¹⁾ Liv. I, 13. Inde ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt, regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur Quirites a Curibus appellati.

Dionys. II, 46. Quae vero illi inter se pacti sunt, et quorum confirmandorum causa jusjurandum interposuerunt haec sunt: ut Romulus et Tatius essent Romanorum reges, pari potestate et pari honore fruentes; urbs vero vocaretur a conditore idem Romae nomen servans, et unusquisque civis Romanus ut ante appellaretur, sed universi a Tatii patria communi appellatione comprehensi Quirites vocarentur; et qui de Sabinis vellent Romae degerent, et communicatis utrimque sacris in tribus et curias distribuarentur.

Plut. Rom. 19. Roma urbs a Romulo, Romani omnes Quirites a Tatii patria vocarentur; regnum domi militiaeque consociaretur utrisque.

²⁾ Fest. v. Sacrani. Serv. Aen. VIII, 638.

Cu toate acestea prima perioadă a istoriei Romanilor nu se sfârșește aici, ci se termină cu dispariția lui Romul, adică ceva mai târziu. Aceste două evenimente, unirea celor două triburi și peirea șefilor lor, nu sunt contemporane, și tradiția ne arată că Romul și Titu Tațiu au domnit un timp împreună, că Titu Tațiu a pierit întâi, și după un timp deabia, a pierit și Romul. Fiind însă că după noi Romul nu e o persoană, ci o idee care personifică toate începuturile Romei, reprezentând prima perioadă a Statului roman, noi nu putem să urmărim până la sfârșit istoria lui Romul și o întrerupem aci la unirea Ramnensilor cu Tițienșii. Legenda însăși ne dă de alt-fel destule indicii spre a ne arăta că și pentru dânsa prima perioadă a Septimontului se sfârșește cu unirea dintre Ramnes și Tities. Așa ea ne arată că luptele dintre aceste două triburi se sfârșesc cu întâmplarea lui Mettus Curtius, care cade într'o mlaștină, *lacus Curtius*—și sfârșitul lui Romul tot la o mlaștină se întâmplă, *mlaștina Caprei*. Ziua peirei lui Romul, întâmplată la nonele lui Iulie (7 Iulie) se numește după numele mlaștinei ziua nonei *Caprotine*¹⁾.

În urma dispariției lui Romul, dice apoi legenda, regele dispărut ar fi apărut unui oarecare Iulius Proculus, cu mult mai mare și mai frumos—alusie la noua cetate eșită din unirea dintre Ramnes și Tițies—și i-ar fi disp; că de acum înainte el va fi zeul *Quirinus* al Romanilor; însă acest nume *Quirinus* stă în legătura cu *Quirinal* și cu *Quirites*, cu *Quiritium* adică cu Sabinii, cu Tities, nu cu Ramnes; de unde rezultă că legenda vrea să spună că Romanii dispar devenind Sabinii. În fine legenda despre luarea de către patricii în sinul lor a părților lui Romul, arată desfacerea organizației Septimontului, iar numirea curiilor, a noii despărțiri administrative, după Sabinele răpite, învederează intrarea Ramnensilor în organizația sabină.

În ce an s'a întâmplat însă acest eveniment? Ne-a păstrat istoria vre o amintire, care să nu fie legendară, despre acest eveniment istoric de o importanță atât de mare?

Iată ce găsim în istoria Romanilor.

În anul 294 de la fundarea orașului, un număr de sclavi sub conducerea Sabinului Appiu Herdoniu cuprind într'o

¹⁾ Plutarch, Romulus, 27, 29. Numa 2.

noapte, pe neasteptate, Capitoliul. Acastă întâmplare, ne e relatată și de Liviu¹⁾, și de Dionysiu²⁾, și are toate însușirile pentru a fi istorică. Însă istoria nu ne spune nimic, nici în ce privește cauza acestui eveniment, nici în ce privește scopul lui; și apoi ast-fel precum e povestit ca întâmplat în mijlocul liniștei generale și al păcii, printr'o surprindere, evenimentul pare neverisimil. Date fiind obiceiul vechilor istorici și pornirea lor de a da cauzele evenimentelor, intercalarea acestei întâmplări în anul 294 de la fundarea Romei, e inexplicabilă și se presintă fără nici o legătură de cauză și de efect. Cum se poate explica acest lucru?

Iată cum îl explicăm noi.

Istoricii au găsit înscrise în analele celor vechi, că la anul 294 Capitoliul a fost cuprins de Sabinul Appius Herdoniu. Ei l'au trecut deci în istorie ca întâmplat la anul 294 de la fundarea orașului. De ore-ce însă așa cum e prezentat faptul, deși istoric, el nu poate cădea în anii de la fundarea orașului, fiind-că o surprindere de acastă natură aci e cu totul exclusă, de aceea el trebuie să fie anterior fundării. În adevăr, înainte de fundarea orașului—noi ne ocupăm de timpul care precede regilor — s'a întâmplat odată că cetățuia Romei, Tarpeiul, Capitoliul, a fost coprinsă de Sabinii și anume de Sabinii pe care legenda îi numește ai lui Titu-Tațiu. Să nu fie ore acelaș fapt, adică cuprinderea Capitoliului de Titu Tațiu povestit istoricesce? Dacă ar fi așa, cum se face însă că el figurază la 294 după fundarea Romei? Răspunsul nostru e următorul: Istoricii cari n'au înțeles legendele și n'au cunoscut istoria începuturilor Statului roman, n'au putut admite existența unei întâmplări privitoare la Roma, înainte de anul fundării oficiale a acestui oraș. Găsind în analele anul 294 trecut cuprinderea Capitoliului de către Appiu Herdoniu, ei n'au putut să se gândescă la anul 294 de la căderea Troiei sau de la fundarea Albei, cari sunt asemenea date importante.

Iată un argument pentru părerea, că anul 294 trebuie să fie anul de la fundarea Albei, și că prin urmare cuprinderea muntelui Tarpeiu de Titu Tațiu și cea a cuprinderei Capitoliului de Appiu Herdoniu este acelaș fapt.

Se scie că poetul Enniu, care s'a născut cam pe la

1) Liv. III, 15—17.

2) Dionys X, 14.

514 de la fundarea Romei, și a scris poemul său despre Roma în vîrstă cam de vre-o 48 ani, adică cam pe la 559 de la fundarea orașului, a 48¹⁾:

Septingenti sunt paulo plus aut minus anni.
Augusto Augurio postquam incluta condita Roma est.

Urmând socoteleii lui Enniu, Roma la 559 ar fi numărat vre o 700 ani de existență și nu s'ar fi fundat la 752 înainte de Christ, ci cam pe la 894, ceea-ce ne-ar da o diferență de vr'o 138 de ani. Dacă comparăm această deosebire de date dintre 753 și 894 și deosebirea de date de la 432, anul în care a fost fundată Roma după căderea Troiei, și anul 294 data de mai sus, vedem că diferența e cam aceeași; căci scăzînd din 432 ani 294, avem diferența de 138.

Urméază deci că anul 294 al analelor trebuie să fie socotit ca anul de la fundarea Albei, că în acest an a cuprins Sabini Capitoliul, și că poetul Enniu datéază începutul Romei de la acea dată.

În ce privește ziua unirei, Plutarch ne spune că ea ar fi ziua de 18 a lunii Sextilis²⁾, numită *consualia*. Se vede că Plutarch s'a servit de isvóre necunoscute până acum și pôte dinainte de timpul când Caesar a modificat calendarul, de óre-ce ziua *consualia* din Sextilis cade la XII Cal. Sept., adică la 21 August, și nu la 18. În această zi, dice legenda, ar fi răpit Romanii Sabinilor fetele, și în amintirea acestui mare eveniment s'a instituit serbătórea *consualia*. Dar cuvîntul *consualia* vine de la *con-suo* a împreuna, ceea ce arată că serbătórea *consualia* pusă în legătură cu răpirea Sabinelor a fost instituită pentru a aminti ziua în care s'a răcut contopirea Sabino-Romană prin comunicarea sacrelor. De alt-fel pentru unirea politică există o altă zi de serbătóre, analógă zilei *Septimontium* și anume *Agonia* de la V Id. Ianuar (9 Ianuarie) sau *Agonia* la XII Cal. Iun. (21 Mai). E probabil că cuvîntul *Consuo* a suggerat idee cásătoriei și idee rîpirei fetelor care se dá ca pricină a răsboiului și ca efect al lui.

¹⁾ Varro, R. R. III, 1.

²⁾ Plutarch, Romul. 14. Admissus denique hic raptus est octavo decimo die Sextilis quem nunc vocant Augustum, quo Consualia festum celebrant.

Acastă contopire a Ramnensilor cu Titiensii a avut de efect o mai mare despărțire politico-religioasă de Alba, și istoria ne spune că Albaniii aū săpat *fossa Cluilia*¹⁾, care a despărțit mulți ani agrul roman de cel latin, unde se făceau în toți anii ambarvaliile și amburbaliile²⁾.

§ 36. Luceres.

Cei vechi n'aū sciut din cine a fost compus al treilea trib al poporului, numit Luceres³⁾ și cu toate acestea nimic, ni se pare, nu era mai ușor de aflat, dacă se urmăria pas cu pas desvoltarea Statului roman. Ceea-ce nu s'a făcut de alții, aceea o vom face noi.

Ramnensii uniți cu Titiensii, devenind puternici atât prin număr cât și prin organizația lor unitară, după cum vom vedea în partea politică interioară a Statului roman, căutară să pună capăt schismei ce exista între Albano-Latinii și Ramnensio-Titiensii. Legenda ne spune și dēnsa în chipul ei acēsta, arătând că a existat o cērtă între frații gemeni Romul și Rem, despre cari se scie deja că reprezentaū Roma și Alba, și că pentru sfârșitul certeii cei doui frați recurg la un auguriu. Enniu ne spune, că Romul s'a urcat pe muntele Aventin, alții spun că Romul s'a urcat pe muntele Palatin, iar Rem pe muntele Aventin, așteptând acolo decisiunea ȃeilor. Iată versurile prin cari poetul roman Ennius povesteste cērta și decisiunea :

¹⁾ Liv. I, 23, 3. Fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot saecula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. Dionys. III, 4. Castra posuerunt quadragesimo ab urbe stadio, Albani, quidem ad fossas quae Cluiliae vocantur (servant enim ad hoc nomen ejus viri a quo factae fuerunt).

Fest. v. Cloelia. Fossa cluilia insamnă șanț de purificare. cf. Plin. H. N. XV, 36, 119. Cluere enim antiqui purgare dicebant.

²⁾ Fest. v. ambarvalibus.

³⁾ Varro, l. l. V, 55: Ager Romanus primus divisus in partibus tribus, e quo tribus appellata Tatiensium, Ramnium Lucerum: nominatae ut ait Ennius, Tatienses a Tatio, Ramnenses a Romulo, Luceres ut Iunius, a Lucumone.

Fest. ep. v. Lucereses et Luceres, quae pars tertia populi Romani est distributa a Tatio et Romulo, appellati sunt a Lucero, Ardea rege, qui auxilio fuit Romulo adversus Tatum bellanti.

Liv. I, 13, 6: Eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt, Ramnenses a Romulo, ab Tito Tatio Tatienses appellati Lucerum nominis et originis causa incerta est.

Curantes magna cum cura, concupientes
Regni, dant operam simul auspicio, augurioque.
Huic Remus auspicio se devovet, atque secundam
Solus avem servat. At Romulu'pulcher in alto
Quaerit Aventino, servans genus altivolantum.
Certabant, urbem Romam Remoramne vocarent.
Omnibu' cura viris, uter esset induperator;
Expectant, veluti, consul quum mittere signum
Vult, omnes avidi spectant at carceris oras,
Quam mox emittat pictis ex faucibu' curus:
Sic expectat populus, atque ore tenebat
Rebus, utri magni victoria sit data regni.
Interea sol albu' recessit in inferra noctis;
Exin candida se radiis dedit icta foras lux:
Et simul ex alto longe pulcherrima praepes
Laeva volavit avis, simul aureus exoritur sol.
Caedunt de coelo ter quatuor corpora sancta
Avium, praepetibus sese pulchrisque locis dant.
Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
Auspicio regni stabilita scamna, solumque ¹⁾.

Adică amândouă frații dorind să guverneze, ei observă cu aceeași grijă auspiciile și auguriile. Remus din partea sa așteptă un auspiciu fericit și urmărește sborul favorabil al unei păsări. Dar frumosul Romulus se așează pe înălțimea Aventinului pentru a observa păsările care sboră în ceruri. Cum se va chema orașul, Roma sau Remora? Care dintre cei doi frați va avea puterea supremă? acesta e subiectul luptei. Nerăbdător de a ști o decizie, poporul așteptă, asemenea mulțimei curioase întrunite la intrarea în arenă, în jurul consulului gata de a da semnalul care va permite cailor de a trece peste bariera colorată. Ast-fel se agita poporul, întrebându-se cu grijă pe care dintre doi frați îl va încununa victoria. Intre acestea sôrele alb se ascunde în umbrele nopții, dar îndată o lumină curată strălucesce pe orizont și în aceeaș clipă apare la stânga o pasere tot atât de frumoasă cât și de ușoră la sbor; de-odată apare sôrele de aur. De trei ori patru păsări divine scobor repede din cer și se așează în locuri alese. Romulus înțelege în fine că acest auspiciu îi dă puterea și că de acum înainte tronul său stă pe base solide.

Cei ce au citit această parte a poemului lui Enniu, n'au vădit alegoria ce conține. Noi, care am dovedit că prin Rem se înțelege Alba și prin Romul Roma, vedem clar că aci

¹⁾ Cic. de Divinatione I, 48.

e vorba de o certy pentru supremație între aceste două State, o certy, precum o spune clar Enniu, ce se invartia asupra cestiunilor, dacá Statul trebuie să pórte un noú nune saú să rýmâná nunele cel vechiú, acésta ne-o spune versul :

Certabant, urbem Romam Remoramne vocarent

și care să aibă egemonia. Acésta ne-o spune versul :

Omnibus cura viris, uter esset induperator.

Cu acest punct invętații s'aú ocupat puțin ; ei s'aú ocupat însă mult cu conținutul urmátórelor patru versuri :

Interea sol albu' recessit in infera noctis
Exin candida se radiis dedit icta foras lux
Et simul ex alto longe pulcherrima praepes
Laeva volavit avis, simul aureus exoritur sol.

Dic unii că Romul a așteptat o ți, alții mai puțin de cât o ți¹⁾ răspunsul țeilor, ca și cum țeii ar sta la dispoziția ómenilor și ar răspunde la întrebările ce aceștia le-ar adresa. Acésta din pricina cuvintelor *sol albus* și *sol aureus*. Poetul însă în aceste versuri n'a vorbit nici de sóre și nici de lună, precum admit invętații, ci de doi sorii, de un sóre alb și de un sóre de aur, țieând că pe când sórele alb apune, apare sórele de aur ; ceea ce însămnă că pe când sórele Albei a apus, a resărit sórele Romei.

Aceste versuri ale lui Enniu și esplicarea lor simplă se mai pot întări prin explicarea unei legende care privesce acelaș eveniment atât de însemnat în istoria Romei ca unirea Ramnensio-Tițiensilor cu Albanii.

Iată ce ne spune acésta legendă :

Declarându-se resboiú între Roma și Alba, șefii respectivi ai armatelor, pentru a cruța o mare vęrsare de sânge s'aú înțeleș între ei, ca din ambele armate să se alégă câte trei luptători, cari prin luptă să decidă de sórta Statelor lor. Albanii aú ales trei frați gemeni numiți Curiatii, și Romanii aú ales trei gemeni numiți Horații. Legenda variază căci schimbă aci nunele țieând că Romanii s'aú numit Curiatii și Albanii Horații²⁾, acésta din urmă versiune pare a fi cea

¹⁾ Niebuhr, R. G. I, p. 235. Schwegler. R. G. I, p. 388.

²⁾ Liv. I, 24, 1.

adevărată, de óre-ce cuvîntul Horatîi vine de la *hortus* și în-sémnă grădină, parc, iar cuvîntul Curiatii vine de la curia. Albanii aũ fost *Sylvii*, aũ stat în pădure, iar curiile aũ fost introduse de către Sabinii în Roma; de aceea preferim a crede că Horatîi represintă pe Albani iar Curiatii pe Romani. Noi totuși în narațiunea noastră vom urma pe Liviu și pe cei-l'altîi cari numesc pe Albani Curiatii și pe Romani Horatîi.

Acești trigemeni Romani și Albani, aũ fost și ei copiii a douë surori de gemene¹⁾; e greũ óre de a vedea că aci e vorbă de luptă între popórele a douë cetăți surori?

Lupta se face, peripețiile ei nu ne interesază, rezultatul ei este că Curiatii (Albani) cad toți trei și rămâne numai în Horatîu. În urma acestui rezultat, după o veleitate de independentă a Albei, vechea metropolă a Lațiuului e distrusă și locuitorii ei sunt aduși la Roma. Ce s'aũ făcut acești locuitori între cari sunt unele ginți nobile? Nu încapc îndoială că ei aũ fost încorporați în cetatea Roma, formând pe cel de al treilea trib, tribul numit *Luceres*.

Iată și explicația de ce acest trib a fost numit *Luceres*.

Cuvîntul *Luceres* vine, după cum prea bine observă Plutarch²⁾, de la *lucus*, care e identic cu *Sylva* și de unde vine numele Rhea Sylvia, care s'a tradus prin mama Alba, orașul saũ cetatea în care aũ domnit Sylvi, coborătorii lui Enea prin Lavinia. Când s'a făcut unirea, și Albani aũ intrat în comunitatea politico-religiósă a Ramneso-Tițiensilor, a trebuit să se dea și tribului lor un nume; acest nume nu putea fi decât unul care să amintescă pe Sylvi, pe cei ce aũ stat sub domnia Sylviilor, și acest nume e *Luceres* de la *lucus*.

Că și aci s'a făcut o unire sacrală cu comunicare de sacre, nu încapc îndoială; căci precum cu ocazia comunicării sacrelor între Ramnes și Tițies s'a ridicat câte un altar lui Ianus Geminus și Iunonei Curitis, tot așa s'a ridicat acum câte un altar Iunonei Sororia și lui Ianus Curatius.

¹⁾ Dionys III, 13: Sicinius enim Albanus gemellas filias, alteram Horatio cuidam Romano, alteram Curiatio, qui erat genere Albanus, eodem tempore desponderat.

Columela R. R. III, 8, 1: Albanas Curiatiae familiae trigeminarum matres.

²⁾ Plutarch. Romulus, 20: Tribus tres factae nominantur Ramnenses a Romulo, a Tatio Tatienses, tertia Luceres a luco, quo, postquam incolumitas concessa confugerant multi et in civitatem recepta erant: lucos autem nemora vocant.

Legenda ne mai spune că pe când Horatiu se întorcea învingător din lupta cu Curiatii, soră-sa, care a fost logodnica unuia din Curiatii, zări pe umerii fratelui său mantaua pe care dânsa o făcuse mirelui ei, și înțelegând că a murit, a isbucnit în lacrimi. Horatiu indignat de acesta, a ucis-o. Tras înaintea judecății, el a fost condamnat la moarte ca paricid, însă a fost iertat de popor, nu fără ca el să-și espieze fapta. Legenda spune că învingătorul Horatiu a fost nevoit să trecă cu capul învelit sub un fel de jug pus de-a curmezișul străzii; iar jugul acesta se mai află încă pe timpurile istorice ¹⁾.

E de sigur aci o alegorie, care arată paricidiul, uciderea Albei de către Roma și ceremonia de expiere instituită spre a arăta că a fost aci o luptă fratricidă și că învingătorul expiază fapta sa.

Ca și ziua contopirei Ramnensilor cu Titiensii, a trebuit să fie conservată în fastele romane și ziua unirei Ramnensio-Titiensilor cu Lucerensii; această zi a trebuit să fie și a fost asemenea o zi de *consualia*. În adevăr mai găsim o asemenea zi la XVIII cal. Ianuar (15 Decembre). În ce privește anul în care această contopire s'a făcut, isvórele nu ni-l arată cu esactitate. Unii dic că Alba a trăit 300 de ani, alții că ar fi trait 400, alții iar dau Albei o viață de un secol după fundarea Romei, ceea-ce ar ridica anii vieții Albei la 495, dată fiind împrejurarea că tradiția pune fundarea Albei în anul 38 după căderea Troiei întâmplată cu 431 de ani înainte de fundarea Romei. Dionisiu dă Albei o viață de cincisute fără trei-spre-zece ani (487) ²⁾.

Acum se termină prima perioadă a istoriei romane, acum e cetatea Roma definitiv formată. Vom vedea mai târziu că în Alba au fost troiani.

Până în acest an a existat Septimontium.

¹⁾ Fest. v. Potitium.

²⁾ Dionys III, 31: Albanorum igitur urbs, quam condiderat Ascanius ex Enea Anchisae filio et Creusa Priami filia progenitus, postquam stetit per quingentas annos tredecim minus ex quo erat condita, quo tempore spatio valde hominum frequentia et opibus et reliqua felicitate aucta est, quae triginta Latinas colonias condiderat, et semper ejus gentis imperium habuerat, a novissima colonia eversa ad hoc usque tempus deserta permanet.

CAP. II.

ROMA ȘI ALBA

SECȚIA I.

ISTORIA SEPTIMONTIULUI

§ 37. Inceputurile.

Am urmărit prin legende și faste istoria nașterii și a constituirii Statului roman, și am văzut că acest Stat își are originea sa în Troia, că el s'a dezvoltat prin unirea într'o singură cetate a trei popóre, adecă a Ramnensilor (Quintili) eșii din amestecul Troianilor cu indigenii, a Tițiensilor, și a Lucerensilor (Fabienses) asemenea născuți din amestecul Troianilor cu indigenii. Intrebarea ce se nasce acum este: lăsat-aŭ cronicarii la o parte istoria întregă a populațiunilor și Statelor fondate dela descălecarea lui Enea pentru a se ocupa exclusiv de Statul roman care ar fi luat naștere în anul 432 după căderea Troiei? Lucrul acesta pare imposibil, și un studiu interpretativ al legendelor ne arată că cronicarii aŭ transmis posterității istoria acestor timpuri, în același chip în care s'aŭ transmis posterității istoriile tuturor popórelor vechi.

În adevér, din cercetările noastre de până acum rezultă, că Roma s'a fundat în trei perióde cari corespund celor de'nteiŭ trei regi și anume: Prima periódă, cea a lui Romul, cuprinde tóte inceputurile Statului roman; a doua, cea a lui Numa, organizarea acestui Stat; a treia, cea a lui Tull Hostiliu, coprinde terminarea fundării prin contopirea acestui Stat cu cel al Albanilor. Ceí trei regi de'nteiŭ represintă

decî cele trei faze dela început ale istoriei Statului roman. Dacă e ast-fel cu cei trei regi dela început, de ce n'ar fi tot așa și cu cei-l'alți patru regi? De ce n'ar reprezenta și acești periode ale istoriei Statului roman, referitoare la cele trei triburi, cari mai înteu erau state deosebite și apoi au devenit părți integrante din cetatea Romei? Odată admise perioadele pentru regi, trebuie să fim logici până la sfârșit, și, din momentul ce avem Roma fondată, să ne întorcem către istoria triburilor cari au compus această cetate, urmărind istoria ei în legendele celor vechi și începând cu timpurile cele mai îndepărtate.

§ 38. Căderea Laviniului.

Prima perioadă pe care cronicarii o pun imediat după definitivă constituire a Statului roman, este perioada numită Ancu Martiu.

Ancus Martius tradus în românește înseamnă *servul resboinic* sau *ful lui Mars*, Romanii, — Romul și Rem fiind fi acestui deu — în *servitute*. Corespunde ôre această simbolizare unui adevăr? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să consultăm legenda, istoria, fastele timpurilor celor mai vechi. Aci găsim, că Troianii, așezându-se în Italia, au găsit ca primii adversarii pe Turnus, adică pe Etruscii, cu cari poartă războie din pricina Laviniului, cari războie se termină în cele din urmă printr'un tribut în vin plătit Etruscilor. Logica ne spune, că nici nu se putea altfel: Etruscii fiind un mare și puternic popor care a dominat o mare întindere de pământ pe malul drept al Tibrului, și a stăpănit marea care a purtat și poartă numele lui, fiind un popor cult și bine organizat, nu s'a putut ca, fie de voie, fie de nevoie, Laviniienii să nu vină în luptă cu Etruscii și ca în cele din urmă ei să nu recunoscă supremația Etruriei.

Istoria Romei nu ascunde acest fapt al căderii Laviniului sub Etruscii, ea ne o spune în legenda lui Ancu Martiu. Iată ce atribuie legenda acestui rege. Ea îi atribuie:

- a) Facerea podului peste Tibrul.
- b) Fundarea portului Ostia la gura Tibrului.
- c) Construirea unei închisori în centrul orașului.

Întrebarea e dacă acestea sunt fapte sau legende. Noi credem că avem a face aci cu legende.

- a) În adevăr, în ce privește facerea primului pod de

lemn peste Tibru, deja, dacă admitem această construcție de un caracter arhitectonic indoiios pentru anii 600 înainte d. Chr. ca un fapt istoric, trebuie să-l punem câte-va vécuri în-apoi nefiind cu putință, ca între state înfloritóre și puternice ca cel al Etruriei și al Lațiuului să nu se fi făcut din vreme un pod de lemn pentru a servi ca mijloc de comunicație între popórele acestor State. Dar facerea unui pod de lemn, fie acesta chiar în períoda cea mai depărtată, și fie făcut acest pod peste un fluviu ca Tibrul, constituie el óre un eveniment atât de însemnat în cât să merite a fi înscris în anale și transmis secolelor? Noi credem că nu, și ne îndoim chiar de existența acestui pod. Iată și motivele nóstre contra existenței reale a podului și pentru părerea că avem a face cu o legendă.

Ni se spune că podul a fost făcut pentru a lega Ianiculul cu Roma. Acesta aserțiune ca fapt e falsă, fiind-că muntele Ianicul n'a fost locuit nici pe când trăia Cicero, care încă pe timpul său a considerat popularea acestui munte ca un pericol pentru Roma¹⁾, necum să fi fost locuit în timpuri atât de îndepărtate. Astfel fiind, legarea Ianiculului cu Roma e contrară adevérului.

Un pod peste Tibru nu putea fi folositor Romei, și dovadă despre acesta este nu numai părerea de mai sus a lui Cicero ci și resboiul cu Porsenna, regele Etruriei—istoric va fi faptul saú legendar—in acest rėsboiú Romanii taie acest pod pentru a împedeca năvălirea Etruscilor.

Deci istoria despre facerea podului este o *legendă*, inventată vizibil pentru a exprima formarea unei legături între Lavinianii și Etruscii — o legatură, care în folosul Romanilor nu putea fi — precum tăierea podului de către Horațiu Cocles e o legendă inventată pentru a arăta ruperea de la Etruscii.

b) În ce privește facerea portului Ostia, se știe că Roma n'a avut nici marină comercială și nici marină rėsboinică în cele d'intăi timpuri și prin urmare n'avea nevoie de port de mare. În schimb aveau Etruscii nevoie de un asemenea port, pentru a apăra malul drept al Tibrului și a domina pe cel stâng. Deci facerea portului Ostia trebuie interpretat asemenea în sensul căderii Romei saú a Laviniului sub Etruscii.

c) Nu se póte esplica apoi construirea unei închisóri

¹⁾ Cicero de lege agr. I, 27 cf. Liviu I, 33, 6.

într'un stat gentiliic unde șefii ginților aveau jurisdicția asupra ginților lor respective; prin urmare și facerea unei închisori în centrul orașului este o legendă, menită a arata supunerea Romei sub Etruscii.

Deci legenda numită Ancu Martiu conține după cum o arată numele, istoria căderii Romei sub dominația etruscă.

Când a început această perioadă și cât a ținut dânsa?

Fiind-că legenda lui Ancu Martiu cuprinde prima perioadă istorică, de aceea trebuie să o punem în timpurile cele mai vechi și căderea sub Etruscii se referă la timpul ce urmează perioadei, lui Enea.

Istoria dând, lui Enea șapte ani de existență, perioada Ancu Martiu începe după moartea lui. Că această perioadă este o perioadă de servitute, rezultă și din faptul că după legendă Ancu Martiu poartă războaie contra Latinilor lucru inexplicabil dacă admitem o Roma independentă cuprinsă în confederația statelor latine.

În acest timp după trei-deci de ani legenda pune și nașterea Albei, de ore-ce Lavinia, soția lui Enea, se duce atunci în pădure la unul Tyrrhus¹⁾ și dă viață lui Sylviu. Ceea ce însemnă că în timpul când Lavinia fu cuprins de Tyrrheniani (Etruscii) s'a născut Alba în pădure. Acum istoria Septimonțiului se bifurcă și anume o parte se lăgă de Lavinia, iar o alta de Alba, care începe a avea existența proprie, însă, pre cât se pare, nu independentă.

§ 39. Prima fundare a Romei.

Pe când domnia în Roma regele Ancu Martiu, dice legenda, a venit în acest oraș un ore-care Lucumo, fiu al lui Demarat din Corint. În momentul când scoboria muntele Ianicul pentru a intra în Roma, el a fost martor la o minune ce i s'a întâmplat lui chiar. Iată minunea: un vultur se scobri în sbor de pe înălțimi deasupra capului lui, îi ridică pileul — pălăria — se ridică cu acest pileu în aer și apoi se lăsă jos și-l

¹⁾ Dionys, I, 70. Cum enim Ascanius regno potitus esset, Lavinia vehementer metuens ne quid gravius propter novercae nomen ab eo acciperet, cum esset gravida se commisit fidei Tyrrheni cujusdam, qui regis subulcis preerat, quod cum Latino eum primis familiarem fuisse sciebat.

repuse lui Lucumo în cap. Mirat, el întreabă pe soția sa Tanacila, pricepută în tălmăcirea minunilor, ce pôte însemna acésta? Tanacila îi respunse, că acésta e prevestirea unui viitor mare pentru el în orașul în care se duce să se așede.

Venind în Roma Lucumo își schimbă numele în Lucius și mai luă numele de Tarciniu, după orașul de unde venise. Cu timpul el deveni tutor sau guvernator al fiilor lui Ancu Martiu și apoi rege al Romanilor. Acésta e legenda; adevărul istoric însă trebuie să fie cel ce ese din interpretarea esactă a acestei legende.

Înainte de tôte Lucumo, nu este un nume, ci o demnitate etruscă, demnitate de guvernator. Decî cel ce venia din Tarcinia nu se chema Lucumo, ci *era un lucumo*; și dacă n'a fost trimis în acésta calitate, el a obținut-o fiind în Roma. Acésta ne-o spune și minunea de pe muntele Ianicul, vulturul fiind pasérea de bun augur a Etruscilor, iar pileul semnul stăpânirei; ne-o spune și legenda numirei lui Tarciniu ca tutor sau guvernator al celor două fii ai lui Ancu Martiu, dintre cari unul era major. Ancu Martiu nefiind persoană, el n'a putut avea fii, și nici fiii n'au putut avea tutor pe când trăia tatăl lor; fiii legendei nu sunt decât cele două popóre ale Septimontului, Lavinianii și Albanii, dintre cari Alba e majoră.

Laviniul devenind o provincie etruscă, iar lucumonul trebuind să aibă o reședință și un centru, acesta fundă pe muntele Palatin prima urbe după ritul etrusc, dându-i forma pe care o aveau mai tôte urbele etrusce¹⁾: acésta urbe e *Roma Quadrata*. Acum istoria Laviniului se transformă în istoria Romei.

Iată care a fost acest rit ȃis etrusc, după care a fost fundată Roma și care împreună cu forma orașului dovedesc, că Roma a fost fundată de Etruscî:

Se săpa într'un loc destinat a forma centrul orașului, o grópă rotundă. În acésta grópă se aruncau premițiile tuturor produselor a căror întrebuițare era necesară sau permisă, fie-care cetățén mai arunca apoi într'ensă câte un pumn din pământul orașului de unde a venit și totul se amesteca ear gura se acoperia cu o piatră. Grópa se numia *mundus* și piatra ce o acoperia *lapis manalis*. După acésta, fun-

¹⁾ Veđi *Atlasul* lui Micali.

datorul oraşului trăgea cu un plug, la care erau înjugaţi un bou şi o vacă, o brazdă răsturnată în lăuntru, în jurul gropii la o distanţă ore-care. Perimetrul cuprins în brazdă era urbea, iar brazda înşăşi se numia *pomeriu*.

Pomeriul pare a-şi avea originea în Asia mică şi poate fi deci mai curând adus în Italia de către Troianii decât de Etrusci. Ceea-ce ne face să credem acesta, este, că Evreii, cari 'şi au şi ei obârşia în Asia Mică ca şi Troianii, au păstrat până în ziua de azi instituţia pomeriului. Fie-care oraş locuit de Evrei, are un pomeriū, şi dacă nu mă înşel, Evreii din Iaşi au un chrisov domnesc prin care li se întăreşte dreptul de a avea pomeriul în jurul Iaşilor. Acest pomeriū are două părţi: una formată de perimetrul oraşului în care se constituie o proprietate comună şi o comunitate de drept, şi alta, dincolo de pomeriu, la o distanţă ore-care de el, până unde unele acţiuni sunt permise. Fiind-că însă la fundarea Laviniului nu se vorbeşte de pomeriu, iar la fundarea Romei se specifică că ritul fundării oraşului e etrusc, nevoiţi suntem a admite că Etruscii sunt aceia, cari au introdus instituţia pomeriului în Italia.

Există o mare nedumerire în ce priveşte data fundării Romei, această nedumerire trebuie să fie potenţată încă prin faptul că venim şi noi de o punem în timpul dominaţiunii etrusce, care a precedat anul 432 de la căderea Troiei, când de comun acord învetaţii pun fundarea acestei cetăţi; nedumerirea însă va dispărea când vom aminti că urbea Roma a fost fundată de două ori şi anume, odată pe muntele Palatin, având aci un *mundus*¹⁾ şi o dată mai târziu, având un *mundus* pe Comitium²⁾.

Chronicarii Romei făcând dintr'o întrégă perioadă etruscă — o perioadă în care lucumonii Etrusci au guvernat Roma — un rege, nu pot să-i dea acestui rege decât un timp scurt de domnie.

§ 40. Independenţa Septimonţiului. Serviu Tulliu.

Tarciniu Priscu, dice legenda, a fost omorît de fiul lui Ancu Martiu, ceea ce înseamnă ca lucumonii au fost alun-

¹⁾ Fest. v. mundus, Fest. ep. v. Manalem. Solin I, 17—18. Dionys. II, 65.

²⁾ Plutarch, Romulus 10.

gați de popórele Septimonțiului. In urma lui aú rămas două fiice, dintre cari una a fost măritată după *un sclav roman de origine etruscă* crescut la curtea romană; ceea-ce însamnă că, alungându-se lucumonií remaseră cele două cetăți Roma și Alba, dintre cari una Roma, era de origine etruscă, cu cultură tot etruscă. Aú mai rămas însă și doui fii, ceea-ce pare a dice, că in afară de cele două cetăți aú mai existat două popóre.

După noi acele două popóre nu sunt poporul roman și cel alban, ci cele două popóre din cari s'a alcătuit mai târziu poporul Roman, adecă Ramnensii și Tițiensii.

In adevěr, scuturarea jugului Etruscilor, nu se putea face de însu-și poporul saú de popórele subjugate, ci trebuia să intervină un popor puternic străin cu ajutorul căruia să se ajungă acest scop. Poporul străin pare a fi poporul Sabin care, venind din Reate, a cuprins Collina și in cele din urmă s'a unit cu Ramnensii pentru a trăi un timp împreună și a funda apoi un Stat independent.

Odată cu Roma devenită independentă, a scăpat de suzeranitatea etruscă și Alba; însă Roma deveni puternică prin unirea cu Sabinii și ajunsese a'și supune Alba. Acum se fundează pentru a doua oră Roma, și perióda e numită Serviu Tulliu adecă perióda *ridicării sclăviei*, când se pune și noua fundare și reorganizarea cetății.

§ 41. Regii Romei.

Serviu Tulliu a avut două fiice de la soția sa Tarcinia, dice legenda. Pe aceste fiice el le-a măritat după cei doui fii ai lui Tarciniu, dând pe cea mai mare fiică după Lucius, fiul cel mai mare al lui Tarciniu, iar pe cea mai mică după Aruns, fiul cel mai mic al lui Tarciniu. S'a întâmplat ca aceste căsătorii să nu fie potrivite, și anume ca lui Lucius, un tiner de un temperament despotic, tiran și îngâmfat, să-i cadă o soție virtuoasă și modestă, iar lui Aruns, un tiner de un caracter blând, să-i cadă o soție rea. Lucius vroia să alunge de pe tron pe Serviu Tulliu, dicénd că domnia îi se cuvine lui de drept, iar soția sa il oprea; din contra, Aruns a fost impins de soția sa ca să facă să valoreze drepturile sale la tron, fără a reuși. Intr'o di, fiica cea mai mică a lui Serviu, fiica cea rea, a chemat la ea acasă pe Lucius și amândoi s'aú înțeles asupra cestiunei succesiunei la tron.

După un scurt timp de la această întrunire, fiica cea mai mare a lui Serviu Tulliu și fiul cel mai mic al lui Tarciniu, Priscu muriră de aceeaș mörte, iar fiica cea mai mică se căsători cu Lucius. Istoria povestesc intrigile acestor soți, cari după ce nu reușiră odată în planul lor de a înlătura pe Serviu Tulliu și de a-l lua locul, reușesc în cele din urmă. Luciu aruncă pe Serviu Tulliu de pe treptele Palatului și când cel lovit de mörte zăcea murind pe stradă, fiica sa, în batjocură, trece cu trăsura peste corpul tatălui ei. Tarciniu rămase acum stăpân al Romei.

Ca de obicei se ia și această povestire drept adevărată istorie, și învățații nu väd că avem a face cu o legendă în care Roma și Alba sunt reprezentate ca ficele lui Serviu Tulliu, cari cetăți cad din noți, însă unite de astă-dată, în mânil Etruscilor—acesta o arată legenda prin măritarea fiicelor lui Serviu Tulliu după două Tarcinii—că după o luptă de intrigă între cele două surori, fiica cea mai mică (Roma) unită cu Etruscii, devine stăpână și desființeză libertățile de ordineöră. Acest din urmă fapt îl arată trecerea cu trăsura a ficei celei mai mici peste corpul lui Serviu Tulliu, aruncat din palat în stradă. Periöda acesta a revenirei Tarciniilor este periöda regilor.

Cronicarii dau acestui rege o domnie de 25 de ani, însă fiind-că și prin Tarciniu Superbu trebuie să înțelegem o întregă periöda, periöda Etruscilor reveniți ca regi și superbi în Roma, cifra acesta nu pöte arăta nici mai mult nici mai puțin decât arată cifrele date celor-l'altți șase regi.

E aci locul, în interesul unei bune aprecieri a desvoltării Statului roman, ca să recapitulăm periödele și să încercăm a face o mică chronologiă, basându-ne pe cifrele ce le avem și cari de sigur conțin într'insele secretul periödelor.

§ 42. Incercare chronologică.

Să recapitulăm întâi periödele.

Din cele vädute până aci avem următöarele periöde din istoria Septimonțiului :

- a) Periöda lui Enea și Ascaniu.
- b) Periöda cäderei Laviniului sub Etruscii.
- c) Periöda fundării Romei (Romulus).
- d) Periöda organisării Romei (Numa).
- e) Periöda Lucumonilor.

f) Perioada dualismului Albano-Roman.

g) Perioada Regilor.

Aceste șapte perioade însă nu pot fi luate ca perioade istorice, de ore-ce fundarea și organizarea Romei nu pot forma perioade. Asemenea nu poate fi luată ca perioadă pentru sine, perioada căderii Laviniului, fiind-că fundarea Romei cade în această perioadă. De aceea cele șapte perioade se reduc numai la patru reprezentate prin ultimii regi și anume:

a) Perioada dominației etrusce (Ancu Martiu).

b) Perioada lucumonilor (Tarciniu Priscu).

c) Perioada independenței (Serviu Tulliu).

d) Perioada Regilor.

Tote aceste perioade se referă la Roma, dar cuprind în sine atât istoria Laviniului cât și pe cea a Albei și a Romei. Așa istoria lui Romulus cuprind fundarea Laviniului, a Albei și a Romei; cea a lui Numa, organizarea acestor state; istoria lui Tull Hostiliu pe cea a întemeerii Statului roman pe baza celor trei triburi: Ramnes, Tities și Luceres. Întrebarea ce ne interesează acum este, cât a durat fie-care din aceste State, pentru a avea o idee despre dezvoltarea istorică a fie-căruia din ele și a tuturor împreună.

* * *

Nu încapă îndoială că la întrebarea de mai sus nu se poate răspunde decât printr-un calcul ipotetic.

Ipoteza noastră este cea următoare:

Înainte de toate trebuie să lăsăm la o parte, afară din calcul, anii domniei primilor regi cari ani nu corespund unor adevărate perioade. Acești ani sunt:

Romul	37 ani
Interegnul	1 an
Numa	43 ani
Tul. Host.	32 "
Ancu Martș.	24 "
	<hr/>
	137 "

Adecă în total 137 de ani sau cei 37 de ani dați lui Enea și Ascaniu dela căderea Troiei și până la fundarea Albei, și 100 de ani, un secol, care cuprinde organizarea Romei.

Deci în anul 138 de la căderea Troiei cade fundarea

primă a Romei și vom vedea că acest an corespunde în realitate cu fundarea Romei Quadrata pe muntele Palatin de către Lucumoni.

În acest timp Alba trăia deja și ambele State aș esistat unul lângă altul până la anul 294 dela fundarea Albei, când Sabinii aș cuprins Capitoliul, precum am văduț'o mai sus.

Când legenda ne spune că Enea a trăit 3 ani, că Lavinii a trăit 30 de ani și Alba a trăit 300 de ani, până când a fost fundată Roma, ea dă numai cifre rotunde; cifrele exate însă sunt, precum am văduț: 7 ani ai lui Enea, 30 ani ai Lavinii și 294 ani ai Albei; e o diferență de 2 ani aci, cari ani pot foarte bine forma anii de luptă între Romani și Sabinii până când s'a stabilit o înțelegere între aceste două popore și când vine a doua fundare a Romei, adică fundarea Romei Ramnense-Titiense.

Acum avem de abia o dată aproape precisă a unei alte fundări a Romei și acesta este anul 294 sau 296 dela fundarea Albei, la care adăogând cei 37 de ani dela căderea Troiei, avem anul 331 sau 333 dela căderea Troiei. Acest an nu este anul fundării orașului, ci anul dela Troia al fundării Statului Ramnense-Titiense.

Cât timp a trăit acest Stat, nu se poate spune cu exactitate; se pare însă că el a trăit un secol sau 98 de ani, când Roma a fost reorganizată și fundată de a doua oară de Serviu Tulliu în anul 431 dela căderea Troiei. Acesta e anul de când cronicarii numără era romană.

* * *

După anul 431 dela căderea Troiei, Alba a mai trăit un timp de 56 de ani când a fost dărâmată și încorporată în Roma, dacă credem pe Dionisiu care ne spune că Alba a trăit cinci sute fără trei-spre-dece ani. Pe acești ani îi avem dacă scădem din 431 dela căderea Troiei cei 37 de ani trecuți până la fundarea Albei și adunăm 93 de ani, aproape un secol care timp se dă de istorie existenței Albei după fundarea Romei, la acea sumă:

$$431 - 37 = 394 + 93 = 487.$$

Istoria Albei însă fiind intercalată de cronicarii în istoria Romei, aceștia aș trebuit să combine cronologia Romei cu cea a Albei ast-fel ca acești 487 de ani să fie repartisați în perioadele Romei. Ei aș procedat atunci ast-fel:

a) Aŭ pus afară din calcul 37 de ani ai lui Enea și Ascaniu pe cari îi aŭ dat lui Romul ca ani necuprinși în istoria Albei.

b) Aŭ scos secolul organizării Romei ca comun Romei și Albei, și l-aŭ dat primilor regi și anume: 1 an interregnum, 43 ani Numa, 32 ani Tull Hostiliu, 24 ani Aucu Martiu ($1+43+32+24=100$).

c) Pe cei 387 de ani remași 'i-aŭ combinat cu 387 de ani ai Romei *ab urbe condita* până la ultimii tribuni militari.

Acești 387 de ani cuprind deci 387 de ani din istoria Romei și 387 de ani din istoria Albei.

Însă, istoria Romei începe cu fundarea Romei Quadrate pe muntele Palatin, fundare anterioară chiar unirei cu Sabinii, cei 387 de ani sunt deci precedați de alte perioade ale Statului roman anterioare anului 431, ear aceste perioade sunt:

a) Perioada dela căderea Troiei până la fondarea Romei Quadrate.

b) Perioada Lucumonilor până la unirea Ramnensilor cu Sabinii.

c) Perioada Dualismului Sabino-Roman până la fundarea a doua.

* * *

Cât a ținut fie-care din aceste perioade de mai sus?

Știm că ultima perioadă a ținut, precum am vădit mai sus, un secol sau 98 de ani; trebuie acum să scim cât a ținut primele două perioade; acesta o putem sci, când ne dăm seama de faptul că Sabinii aŭ cuprins Capitoliul în 294 dela fundarea Albei, sau 331 sau 333 dela căderea Troiei, că deci în acest an se termină perioada Lucumonilor. Însă acești 333 de ani cuprind două perioade: cea dela căderea Troiei până la fundarea Romei Quadrate, și cea dela fundarea Romei Quadrate până la cuprinderea Capitoliului. Prima perioadă pare a fi fost de 137 de ani.

Iată de ce suntem de această părere.

Cei ce aŭ alcătuit cronica aŭ împărțit perioadele ast-fel:

37 ani Romul,

100 ani primii trei regi după Romul,

107 ani ultimii trei regi,

143 ani republica până la 387.

Însă aceste patru perioade cuprind toate perioadele istorice ale Romei, Albei și Laviniului.

Pentru a stabili periódele ce preced regii trebuie să urmăm regulei stabilite pentru fixarea periódei regilor. Adecă să adunăm anii tuturor regilor precedenți plus anii regelui care represintă perióda.

Așa, dacă vroom să stabilim perióda regilor, adunăm anii tuturor regilor și avem 244. Dacă vom vroi să aflăm perióda ce a precedat imediat perióda regilor, adecă perióda Serviu Tulliu, avem să adunăm anii regilor afară de anii ultimului rege. In acest caz vom avea pentru perióda Albano-Romană reprezentată prin Serviu Tulliu:

$$37+1+43+32+24+38+44=219 \text{ an.}$$

Vroind să cunoșcem perióda care precede acéstă periódă, adecă perióda lucumonilor, procedem tot ast-fel și avem pentru dênsa:

$$37+1+43+32+24+38=175 \text{ an.}$$

De cea-l'altă periódă scim că cuprinde 137 de an (37 + 1 + 43 + 32 + 24 = 137).

Cifra de 244 de an cuprinde deci următoarele perióde mergând îndărăt:

Regii	244 an
Roma-Alba	219 „
Lucumonii.	175 „
Până la lucumonii	137 „

* * *

Domnit'aú însă regii în adevăr 244 de an?

Iată ce respundem la acéstă întrebare:

Istoria ne arată că regii n'aú domnit în mod continuu la Roma. După primul rege a urmat un interegnu, cu o formă curiosă de guvernământ și apoi a reinceput regalitatea.

Să vedem mai întâi cât aú domnit cei 7 regi.

E incontestabil ca anii dați regilor ca 44, 43, 38, 37, 32, 25 și 24 sunt prea mulți pentru regi electivi cari pentru a fi aleși aú trebuit să aibă o vârstă matură și să se fi făcut cunoscuți atât prin faptele cât și prin virtuțile lor. De aceea nimene n'a cređut, că cei 7 regi ai Romei aú domnit atât de mult și învățații aú căutat să-și esplice cum s'a făcut cifra de 244. Noi am arătat'o în parte, și vom cerca a arăta acum, cât aú domnit regii.

Pentru a afla cât au domnit regi, trebuie să ne amintim că Alba a căzut sub Roma în domnia celui de al treilea rege al Romei, în al 56-lea sau al 57-lea an a. u. c. după socotelele noastre (487—431=56). Ar urma de aci că primul rege n'a domnit 37 de ani, că al 2-lea rege n'a domnit 43 de ani și că al 3-lea n'a domnit 32 de ani, ci că au domnit toți trei împreună ca la 56 de ani. Acastă cifră se poate obține scădând din suma de $37+1+43+32=113$ ani, 57 de ani ($113-57=56$) sau adăogând diferența de 3 sau 4 ani ce se găsește în calculul anilor Romei, 60 de ani. Resultă de aci că regilor li s'au intercalat fie-căruia câte 20 de ani. Dacă e așa, cei 244 de ani ai regilor se reduc la 104 sau la 107 numai, fiind intercalați 137 sau 140 de ani. Regii au domnit deci ast-fel:

Primul rege	37— 20=	17 ani
Interregnul	1	1 an
Al doilea rege	43— 20=	23 ani
Al treilea rege	32— 20=	12 „
Al patrulea rege	24— 20=	4 „
Al cincilea rege	38— 20=	18 „
Al șeselea rege	44— 20=	24 „
Al șeptelea rege	25— 20=	5 „
Total	244—140=	104 „

* *

Așa dară periódele de mai sus ale Romei se cifrează ast-fel:

Regii	104 ani
Roma-Alba	219 „
Lucumonii	175 „
Prima periódă	137 „

Sau în ordine chronologică:

Prima periódă sau periódă Laviniană	137 ani
Prima periódă romană sau a Lucumonilor	175 „
Periódă Sabino-Romană	98 „
A doua periódă romană sau Albano-romană	219 „
A treia periódă romană sau a regilor	104 „

Dacă cercăm a reconstitui periódele, vedem că Septimontiu a existat 531 de ani, în cari figurază:

Periódă laviniană cu	137 ani
Periódă lucumonilor cu	175 „
Periódă Albano-romană cu	219 „

Ceea-ce dă un total pentru Laviniū, Alba și Roma de 531 ani.

* * *

Legenda pune interegnul îndată după Romul, adecă după fondatorul Romei; fondatorul ei fiind însă Serviu Tulliu, interegnul cade deabia după acest rege și se pare că a fost ținut de tribunii militari. În adevăr, atât situația acestor tribuni cât și șovăirea în ce privesce numărul și succesiunea lor, face cu totul problematică existența acestor magistrați; neputându-se însă admite că istoria i-a inventat, e probabil că instituția lor e veche, mai veche decât consulatul. După noi, acești tribuni militari par a fi fost înființați atunci când Romanii s'au unit cu Albanii. Noul Stat având nevoie de o nouă magistratură care trebuia să împace toate trei triburile pe Ramnes, Tițies și Luceres, s'a înființat tribunul militar. Neputându-se apoi admite că s'a șovăit în număr și succesiune, e probabil că tribunii au stăpănit Roma un timp continuu fără întrerupere câte trei pe an, ceea-ce dă pentru 264 tribuni un total de 88 de ani. După acești tribuni au revenit regiile patru la număr cari au domnit încă 47 de ani când al șaptelea rege a fost depus. Au urmat apoi 59 de ani pretorii și apoi au venit decemvirii cari, după ce au stat două ani, au făcut loc consulilor pentru 28 de ani. În tot acest interval cinci ani au lipsit magistrații în Roma, iar suma totală a anilor este:

$$57+88+47+59+2+28+5=286.$$

Cronologia se poate deci rectifica ast-fel:

Perioda Laviniană 137 ani.

În această perioadă, la anul 37 dela căderea Troiei, s'a fundat Alba.

Perioda Laviniano-Albană 296 ani.

În această perioadă, la anul 137 dela căderea Troiei, s'a fundat Roma Quadrată.

Periódă Albano-Romană 219 ani.

În această perioadă, la anul 331 dela căderea Troiei, s'a înființat Statul Sabino-Roman.

Periódă Sabino-Romană 100 sau 98 de ani.

În această perioadă, la anul 531 dela căderea Troiei, s'a fundat Roma de a treia oară, vine apoi

Periódă Romană 387 de ani, cu cei 98 de ani sau secolul din perioadă ce urmează anului 294 al Albei.

În această perioadă se organizează Roma în interiorul ei în următoarele perioade:

Periódă primilor regi	57 ani când se încorporează Alba.
Tribunii militari	88 "
Ultimii regi	47 "
Pretorii	59 "
Decemvirii	2 "
Consulii până la 387	28 "
Lipsă de magistrați	5 "

În total sunt deci . . 286 ani. Împreună cu cei 531 ai Septimonțiului avem un total de 817 ani dela căderea Troiei și până la anul 387 a. u. c.

TABULA FASTORUM ¹⁾

1	A	K. IAN.	F	H	K. FEB	N	D	K. MAR	NP	C	K. A	[PR F
2	B	4	F	A	4	N	E	6	F	D	4	[F
3	C	3	C	B	3	N	F	5	C	E	3	C
4	D	PR	C	C	PR	N	G	4	C	F	PR	C
5	E	NON	F	D	NON (NP ⁴)	H	3	C	G	NON	(N)	
6	F	8	F	E	8	N	A	PR	NP ²	H	8	NP ⁴
7	G	7	O	F	7	N	B	NON	F	A	7	N
8	H	6	C	G	6	N	C	8	F	B	6	N
9	A	AGON (NP)	C	H	5	N	D	7	C	O	5	N
10	B	4	EN	A	4	N	E	6	C	D	4	N
11	C	CAR	NP	B	3	N	F	5	C	E	3	N
12	D	PR	C	C	PR	N	G	4	C	F	PR	N
13	E	EID	NP	D	EID	NP	H	3	EN	G	EID	N
14	F	19	EN	E	16	N	A	EQ	NP	H	18	N
15	G	CAR (NP)	F	LUPER	NP	B	EID	NP	A	FORD	NP	
16	H	17	C	G	14	EN	C	17	F	B	16	N
17	A	16	C	H	QUIR	NP	D	LIB	NP	C	15	F
18	B	16	C	A	12	C	E	15	C	D	14	N
19	C	14	C	B	11	C	F	QUIN	N	E	CER	N
20	D	13	C	C	10	C	G	13	C	F	12	N
21	E	12	C	D	FERAL	F	H	12	C	G	PAR	NP
22	F	11	C	E	8	C	A	11	N	H	10	N
23	G	10	C	F	TER	NP	B	TUBIL	NP	A	VIN	NP
24	H	9	C	G	REGIF	N	C	Q. REX. C.	F	B	8	C
25	A	8	C	H	5	C	D	8	C	C	ROB	NP
26	B	7	C	A	4	EN	E	7	C	D ³	6	F
27	C	6	C	B	EQ	NP	F	6	NP ⁴	E	5	C
28	D	5	C	C	PR	C	G	5	C	F	4	NP ⁴
29	E ³	4	F			H	4	C	G		3	C
30	F ³	3	NP ⁵			A	3	C	H		PR	C
31	G	PR	C			B	PR	C				

¹⁾ Literile dela A până la H repetate neconțin, arată zilele nundinale (un fel de săptămâni). Cele-lalte înseamnă astfel: K(alendae), NON(ae), EID(us), PR(idie), F(astus), N(efastus), EN(dotercisus-interciscus), C(omitialis), AGON(ia), ARM(ilustrium), AUGUST(alia), CAR(mentalia), CER(ialia), CONS(ualia), DIV(alia), EQU(irria), FER(alia), FONT(inalia), FORD(icidia), FURR(inalia), LAR(entalia), LEM(uria), LIB(eralia), LUC(aria), LUPER(calia), MATR(alia), MEDITR(inalia), NEPT(unalia), OPAL(ia), OPIC(onsiva), PAR(ilia), POPLIF(ugium), PORT(unalia), Q(ando) R(ex) C(omitavit) F(as), Q(uando) ST(ercus) D(e-latum) F(as), QUIN(quatrus), QUIR(inalia), REGIF(ugium), ROB(igalia), SAT(urnalia), TER(minalia), TUB(ilustrium), VEST(alia), VIN(alia), VOLC(analia), VOLT(urnalia). În ce privește semnele NP care în unele faste se găsește însemnat NP, adică e o prescurtare din NP sau NF și FP însemnarea lor nu e știută. Se poate însă observa că semnul NP sau

TABULA FASTORUM

1	A	K. MAI	F	H	K. IU]N.	N	F	K. IUL	N	E	K [AUG.	NP ⁴
2	B	6	F	A	4	F]	G	6	N	F	4	[N ⁴
3	[C	5	C	B]	3	C	H	5	N	G	3	C
4	D	4	[C]	C	PR	C	A	4	NP ⁴	H	PR	C
5	E	3	C	D	NON	(N)	B	POPLIF	N	A	NON	F
6	F	PR	C	E	8	N	C	PR	N	B	8	F
7	G	NON	N	F	7	N	D	NON	N	C	7	C
8	H	8	F	G	6	N	E	8	N	D	6	C
9	A	LEM	N	H	VEST	N	F	7	N	E	5	NP ²
10	B	6	O	A	4	N	G	6	C	F	4	C
11	C	LEM	N	B	MATR	N	H	5	C	G	3	C
12	D	4	NP	O	PR	N	A	4	NP ²	H	PR	C
13	E	LEM	N	D	EID	N	B	3	C	A	EID	NP
14	F	PR	C	E	18	N	C	PR	C	B	19	F
15	G	EID	NP	F	Q. ST. D.	F	D	EID	NP	C	18	C
16	H	17	F	G	16	C	E	17	F	D	17	C
17	A	16	C	H	15	C	F	16	C	E	PORT	NP
18	B	15	O	A	14	O	G	15	C	F	15	C
19	C	14	C	B	13	O	H	LUCAR	NP	G	VIN	FP
20	D	13	C	C	12	C	A	13	C	H	13	C
21	E	AGON	NP	D	11	C	B	LUCAR (NP)	A	CONS	NP	
22	F	11	N	E	10	C	C	11	C	B	11	EN
23	G	TUBIL	NP	F	9	O	D	NEPT (NP)	C	VOLC	NP	
24	H	Q. REX. C.	F	G	8	U	E	9	N	D	9	C
25	A	8	C	H	7	C	F	FURR	NP	E	OPIC	NP
26	B	7	C	A	6	C	G	7	O	F	7	C
27	C	6	C	B	5	C	H	6	C	G	VOLT	NP
28	D	5	O	O	4	C	A	5	C	H	5	NP ⁴
29	E	4	C	D ³	3	F	B	4	C	A ³	4	F
30	F	3	C	E	PR	C	C	3	C	B ³	3	F
31	G	PR	C			D		PR	C	C	PR	C

NP, adecă semnul compus din NP sau NF, se găsește în dreptul mai tuturor serbătorilor, și de ôre-ce serviciul divin era încredințat unor gentilități, aceste zile erau serbări ce steteau în legătură atât cu religia cât și cu diferitele gentilități.

Tabula de mai sus am copiat-o din *Bruns Fontes juris Romani antiqui* cu toate modificările pe cari el s'a creșut în drept a le face tablei Maffeiane, noi însă ne facem rezervele noastre asupra acestor modificări. Aceste rezerve sunt:

a) Nu admitem intercalarea semnului NP acolo unde el nu există în tabula Maffeiană. Deci scótem acest semn la *Agonalia* dela 9 Ianuarie, la *Carmentalia* dela 15 Ianuarie, la *Lucaria* dela 21 Iulie, la *Neptunalia* dela 23 Iulie, la *Meditranalialia* dela 11 Octombre și la *Saturnalia* dela 17 Decembre, adecă în total 6 semne.

b) Nu admitem complectarea tablei fastelor Romei în ce pri-

TABULA FASTORUM

1	[D	K. SEPT	F	B	K. OCT.	N	A	K[NOV	F	G	K. DEC	N
2	E	4	NP ⁴	C	6	F	B	4	F	H	4	N
3	F	3	NP ⁴	D	5	C	C	3	[C	A	3	N
4	G	PR	C	E	4	C	D	PR	[C	B	PR	C
5	H	NON	F	F	3	C	E	NO[N	[F	C	NON	F
6	A	8	F	G	PR	C	F	8	E	[D	8	F
7	B	7	C	H	NON	F	G	7	C	E	7	C
8	C	6	C	A	8	F	H	6	C	F	6	C
9	D	5	C	B	7	C	A	5	C	G	5	C
10	E	4	C	C	6	C	B	4	C	H	4	C
11	F	3	C	D	MEDITR (NP)	C	3	C	A	AGON	NP	NP
12	G	PR	N	E	AUGUST NP ⁴	C	PR	C	B	PR	EN	EN
13	H	EID	NP	F	FONT	NP	E	EID	NP	C	EID	NP
14	A	18	F	G	PR	EN	F	18	F	D	19	F
15	B	17	N	H	EID	NP	G	17	C	E	CON ³	NP
16	C	16	C	A	17	F	H	16	C	F	17	C
17	D	15	C	B	16	C	A	15	C	G	SAT	(NP)
18	E	14	C	C	15	C	B	14	C	H	15	C
19	F	13	C	D	ARM	NP	C	13	C	A	OPAL	NP
20	G	12	C	E	13	C	C	12	C	B	13	C
21	H	11	C	F	12	C	E	11	C	C	DIV	NP
22	A	10	C	G	11	C	F	10	C	D	11	C
23	B	9	NP ⁴	H	10	C	G	9	C	E	LAR	NP
24	C	8	C	A	9	C	H	8	C	F	9	C
25	D	7	C	B	8	C	A	7	C	G	8	C
26	E	6	C	C	7	C	B	6	C	H	7	C
27	F	5	C	D	6	C	C	5	C	A	6	C
28	G	4	C	E	5	C	D	4	C	B	5	C
29	H ³	3	F	F	4	C	E ³	3	F	C ³	4	F
30	A	PR	C	G	3	C	F	PR	C	D ³	3	F
31			H		PR	C			E		PR	C

vesce semnul MP prin alte faste ca cele Praenestine — altă cetate, alte gentilitați—și prin urmare nu primim schimbarea notei N dela 30 Ianuarie în MP, rămânând ca în tabula Maffeană numai nota N ia acea zi.

Observăm că cifra 2 în dreptul semnului NP înseamnă că acest semn e vechiu dinainte de Cesar; cifra 3 pusă în dreptul unor litere arată că acele zile au fost adăugite de Cesar la calendar, cifra 4 în dreptul literelor arată serbători instituite de Cesar. Totuși fiind-că noi suntem de părere că semnul NP n'a putut fi schimbat, admitem că acest semn a figurat la acele zile înainte de Cesar. Cifra 5 în dreptul semnului NP înseamnă schimbarea notei N din tabula Maffeană în NP.

CARTEA II.

ISTORIA INTERIOARA A STATULUI ROMAN

CAP. I.

STATUL ȘI DREPTUL GENTILIC

SECȚIA I.

CONSTITUȚIA RAMNENSILOR

§ 43. Forma primului Stat roman.

Istoria Romei ne spune că Romul, care a fundat Roma, i-a dat și prima ei organizație: el a creat gințile, triburile, curiile, totul în fine; iar ceea-ce a lipsit pentru completarea operei, aceea a făcut-o succesorul său Numa. Fînd însă că iusuși Romul e un nume legendar, iar Roma s'a dezvoltat în chip istoric dela sine, precum am văzut în capitolul I, de aceea trebuie să admitem în conformitate cu ideea fundamentală a școlei istorice, că și organizația Statului roman a urmat o cale evolutivă în dezvoltarea ei.

Acesta fiind principiul, se comite un falș istoric și o greșală logică, când se atribuie unor regi, odată cu fundarea Statului roman, și organizarea lui. În adevăr, dacă populația teritoriului pe care s'a ridicat mai târziu Roma, a trăit organizată în ginți—și acesta se dovedește prin întreaga istorie a Romei—și dacă șefii acelor ginți sau genuri au fost, precum am văzut, suverani absoluți ai ginților lor, suverani întăriți și asigurați în drepturile și puterile lor prin conven-

țiuni sancționate de sacre, instituirea unui rege, adică a unui suveran peste suverani, de către aceștia chiar, ar implica o renunțare de bună-voe la o suveranitate, ceea-ce ar fi absurd logicesce. Dar dacă ei n'ar fi făcut acesta, dacă șefii de ginți 'și-ar fi rezervat drepturile și puterile lor—sub regî—lucru ce nu se pôte sustine, cu tôte că Cicero în *Re-publica* se cercă a înfrumuseța lucrul, susținend că *patres* aũ menținut dreptul lor și regele a fost obligat de a face să i se voteze o lege *curiata* ¹⁾—atunci te întrebî ca ce atribuțiunî aũ mai putut avea regî? In atari împrejurări existența regelui într'un Stat compus din ginți ai căror șefi erau, precum am vëduț, inșiși duci, preoți, proprietari, judecătorei etc., nu se pôte esplica decât cu o impunere din afară și nici de cum ca o desvoltare firëscă din lăuntru în afară.

Cum însă a trăit Roma înainte de regî și de fundarea cetății? Răspunsul la această întrebare ar fi greũ de făcut, dacă Romanii n'ar fi avut obiceiul de a nu desființa instituțiunî odată create și de a le menține.

În timpurile cele mai vechi, organizațiunile sociale aũ avut caracter teocratic. Când douë sau mai multe ginți s'aũ unit, această unire, pentru ca să fie perpetuă, s'a pus sub protecția sacrelor, adică a convenției cu caracter religios, comune ginților unite. Am vëduț că în afară de sacrele private, particulare, fie-care din gințile unite mai avea sacre comune, născute atunci când unirea s'a făcut prin comunicarea reciprocă a sacrelor și adoptarea cultului unui eroi eponim comun, carî erau sacre publice. Pentru oficiarea serviciului la aceste sacre publice era nevoie de un ministru, de un preot; iar sacrele fiind perpetue funcțiunea această de preot trebuia să fie și dënsa perpetuă. Unirea avënd un caracter politic și religios în acelaș timp, preotul avea și el

¹⁾ Cicero, de rep. II, 13: Qui ut huc venit, quanquam populus curiatis eum comitiis regem esse jusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit.

Ibid. II, 17: Tullum Hostilium populus regem, interrege rogante, comitiis curiatis creavit: isque de imperio suo, exemplo Pompilii populum consuluit curiatim.

Ibid. II, 18: Post eum Numae Pompilii nepos ex filia rex a populo est Ancus Martius constitutus: itemque de imperio suo legem curiatam tulit.

Ibid. II, 21: Tarquinio sepulto populum de se ipse (Servius Tullius) consuluit; jusque regnare, legem de imperio suo curiatam tulit.

acest caracter. Când din cauza desvoltării politice însă, ministrul a devenit de prisos ca utilitate lumescă, ministerul său religios n'a încetat și consecința a fost că ministerul lumesc și religios de altă dată a devenit religios numai. Avem un atare exemplu în regiile Romei. Când poporul roman s'a revoltat contra regilor, el n'a desființat pe rege, ci l'a luat numai puterea lumescă, lăsându-i atribuțiile religioase. După cum găsim pe regele Romei ca preot mai târziu, așa trebuie să găsim între preoții ce în ordinea erarchică îi găsim alăturați cu regi, pe șefii politico-religioși de odinioară ai organizațiilor care au procedat la înființarea regatului. Până ce însă ne vom ocupa de ei, trebuie să continuăm cu cercetarea desvoltării istorice a genurilor, care ne-au preocupat în partea pe care am numit-o metapolitică.

§ 44. Impărțirea.

Antichitățile Romei arată că teritoriul Septimonțiului a fost presărat de un număr de capele numite *sacella*. Aceste capele au o mare importanță, fiind-că într'însele se oficia de către *genuri* sacrificiul ce erau publice, *sacra publica*, de unde rezultă că împărțirea Statului după genuri și *sacella* a fost o împărțire de ordine publică. Având fie-care gen capela sa, numărul capelilor trebuie să corespundă cu numărul genurilor. Dacă vom avea numărul capelilor și al genurilor și împreună cu dăsele și împărțirea teritorială a Septimonțiului, vom avea o idee precisă despre organizația acestui Stat. Genurile fiind unități independente cu religiunile lor, cu teritoriile lor, cu suveranii lor, Septimonțiul ne apare ca o federațiune de genuri compusă din atâtea State câte genuri sunt.

Istoricii vechi și antichitățile romane ne vorbesc de *sacraria argeorum*, ca de sacrele cele mai vechi ce s'au găsit pe teritoriul Romei. Liviu¹⁾ ne spune că în Roma au fost *multelocuri* numite ast-fel, Varro²⁾ precisază, însă într'un

¹⁾ Liv. I, 21, 5. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quae Argeos pontifici vocant dedicavit.

²⁾ Varro l. l. V, 40, urm. Fest. ep. v. argea.

loc vorbește de 27 locuri¹⁾, iar în alt loc vorbește numai de 24 de Argei²⁾. Dionysiu³⁾ în fine, vorbește de 30 de locuri. Dintre toți anticuarii numai Varro își dă ostenta de ale enumerate; însă în loc de a ne da 30 de locuri sau 27 el ne dă numai 24, arătând numele fie-cărui sacrariu, al fie-cărei capele, precum și locul unde a existat.

Așa el ne vorbește de șese regiuni și anume a Aventinului, a Suburei, a Exquiliilor, a Palatinului, a Capitoliului și a Colinei, arătând anume fie-care capelă din fie-care din aceste regiuni.

El procede cu enumerarea capelor pe regiuni. Aceste capele sunt:

În regiunea *Aventinului* este o capelă:

Sacellum Velabrum.

În regiunea numită *Subura* sunt cinci capele

Mons Caelius, Caeliolus, Carinae, Subura și Caerolia.

În regiunea numită *Exquiliae* sunt 7 capele:

Lucus fagutalis, lucus larum, sacellum Querquetullanum, lucus Mefitis, lucus Iunonis Lucinae, Mons Oppius și Mons Cispius.

În regiunea *Palatinului* sunt trei capele:

Mons Palatinus⁴⁾, Germalus și Velia.

În regiunea *Capitolinului* sunt trei capele:

Sacellum Iovis, sacellum Iunonis și sacellum Minervae.

În regiunea numită *Collina* sunt cinci capele:

Viminalis, Quirinalis, Salutaris, Martialis și Latiaris.

¹⁾ Varro l. l. V, 45, urm. Reliqua urbis loca olim discreta, quom Argeorum sacraria in septem et XX partis urbis sunt disposita. Argeos dictos putant a principibus, qui cum Herculo e Argivo venere Romam et in Saturnia subsederunt.

²⁾ Varro, l. l. VII, 44. Argei fiunt e scirpeis, simulacrae hominum XXIV, ea quotannis de ponte sublicio a sacerdotibus publice dejici solent in Tiberim.

³⁾ Dionys. I, 38. Hoc die Pontifices, qui summum inter sacerdotes locum tenent et cum illis virgines, quae ignem perpetuum servant, et praetores, ceterique cives, quos sacris interesse fas est, sacrificio rite peracto simulacra ad humanae formae similitudinem facta triginta numero, de ponte sacro in Tiberim fluvium jaciunt, quos argeos appellant.

⁴⁾ Sacellum, Caciae Serv. Aen. VIII, 190.

În total avem după Varro 24 *loca sacris faciundis*¹⁾ adică capele, și lunci sfinte în cari se făceau sacrificii; acestea nu se deosebiau de *sacella* întru nimic.

Acți trebuie observat că în aceste șese regiuni se cuprinde și *collina* care nu făcea parte din Septimonțiu, dar lipsesc de altă parte Laviniu și muntele Alban, ast-fel că de o parte trebuie să scădem cinci capele ca făcute mai târziu, de alta trebuie însă să presupunem o lipsă de vr'o 11 capele până la împlinirea numărului 30, cari capele de sigur au trebuit să se afle în Alba și Laviniu, că prin urmare prima confederațiune, cea a Septimonțiului se compunea din 30 de State independente unele de cele-l-alte, fie-care cu teritoriul seǔ, fie-care cu religiunea sa, fie-care cu suveranul seǔ. Întrebarea ce se nasce acum este, ce a dat unitate acestui Stat federal și cum s'a guvernat confederațiunea.

§ 45. Pontifex Maximus.

Confederația Septimonțiului fiind basată pe convențiuni și sancționate prin sacre, caracterul ei a fost politico-religios în același timp, ceea-ce dedea însă acestei confederațiuni caracterul unitar, n'a putut fi principiul politic, care a fost federal, ci numai principiul sacral, religiunea comună. Făcându-se unirea între Troianii și indigenii, s'au comunicat sacrele și, s'au instituit ferii, iar legenda ne spune că Enea a devenit după mórtea sa, eroul eponim al noului popor creat de el. Noi avem aci un erou eponim cu caracter religios comun întregului popor troiano-latin; însă acest erou nu este numai al poporului roman dinainte de fundarea Romei, și nouă ne trebuie un asemenea erou pentru a avea unitatea romană.

Cercetând antichitățile romane, găsim că a existat la acest popor o sǎrbătore de ferii generale, care amințea o unire sacrală numită *Septimontium* sau *Agonia*, când se serba unirea Montanilor între ei. Ca sǎrbătoreă acésta generală, mai există și altele speciale pentru fie-care *pagus* în parte numite *paganalia*²⁾. Aceste ferii se făceau în zile anumite ale anului; ele erau publice, aveau un ceremonial fixat o dată cu facerea uni-rei și cu stabilirea sacrelor. Fiind-că sacrele erau perpetue, tre-

¹⁾ Varro, l. l. V, 40—152.

²⁾ Varro, l. l. VI, 24.

buia o autoritate superi6ră care să privegheze păzirea întocmai a acestor sacre. Care a fost această autoritate?

Antichitățile romane ne arată, că pentru supravegherea acestor sacre era instituit, în timpurile cele mai vechi, un ministru cu caracter politico-religios, care dacă nouă acum ne apare ca preotul cel mai mic în erarchia marilor dignitarii bisericesci, ca fiind cel din urmă în această ordine, el cu toate acestea a fost cel mai înalt altă-dată, și această se vede în atribuțiunile sale; căci el era *iudex atque arbiter divinarum humanarumque*¹⁾, era pontificele. Ce putea în adevăr să fie mai mare decât un judecător și arbitru în cestiuni ce interesau suveranii unui popor²⁾?

Se dice că acest ministru al cultelor și suprem judecător, ar fi căpătat numele de la însărcinarea ce ar fi fost legată cu ministeriul său și care consta în a ține în bună stare podul de peste Tibru³⁾. Această origine a cuvintului *pontifex* de la *pons* și *facere*, a părut și pare tuturor foarte îndoelnică și cu drept cuvint; căci să numesci pe *iudex atque arbiter divinarum humanarumque* de la o însărcinare accidentală ce-l s'ar fi dat, e ciudat și neverisimil. Nouă ni se pare că acest cuvint *pontifex*, pe care Varro îl scrie adesea *pontufex*⁴⁾, vine de la *pontus* și *fax* și înseamnă *făclia lucrurilor adânci și necunoscute*⁵⁾. Această derivație se explică prin ocupațiunea principală a pontificelui, de a explica toate amănuntele dedalului inextricabil al sacrelor; el trebuia să cunoscă sacrele seculare în toate amănuntele lor, obiceiurile multiple ale ginților, să explice obiceiurile și să judece în caz de trebuință; nouă ne pare această derivație mai potrivită. Cu timpul numărul pontificilor a crescut și cel mai mare al colegiului a fost numit *pontifex maximus* sau precum îi place lui Varro a-l numi *pontufex maxumus*.

1) Fest. v. Ordo sacerdotum. Fest. ep. v. Maximus pontifex.

2) Plutarch, Numa 9, 12.

3) Varro, l. I. V, 83. Serv. Aen. II, 166. Ex qua etiam causa Pontifices a ponte publicio, qui primus Tybri impositus, appellatos tradunt sicut Saliorum Carmina loquuntur.

4) Varro l. I. V, 83. Pontifices, ut Scævola Quintus pontufex maxumus dicebat a posse et facere ut potifices, ego a ponte arbitror; nam ab his publicius est factus primum, ut restitutus saepe, quom in eo sacra et uis et cis Tiberim non mediocri ritu fiant.

5) Cic. de leg. II, 8. Divis aliis alii sacerdotes, omnibus pontifices, singulorum flamines sunt... eorum (sc. publicorum sacerdotum) duo genera sunt: unum, quod praesit caerimoniis et sacris: alterum, quod inter preteretur fatidicorum et vatium effata incognita.

Sarcina de ministru al cultelor și de judecător și arbitru într'un Stat federal compus din ginți independente și cu cultele lor, este, nu încape indoială, unica pe care nisce suverani aū putut să o delege în chip permanent unei persoane în interesul existenței federațiunei. Iar pentru noi e sigur, că prima formă a unui Stat teocratic desvoltat în chip firesc din ginți prin convențiuni positive și care sunt istorice, este cea federativă a ginților autonome, independente, avēnd un sfetnic și un arbitru în cestiuni de ordine religioasă, care a fost pontificele.

§ 46. Curia Calabra.

Atribuțiunile pontificelui aū fost restrinse precum am vędut, la cult; federațiunea avea însă și alte interese interioare și exteriore de regulat; pentru această exista *curia*, care în forma ei cea mai veche e cunoscută sub numele de *curia calabra*.

Cuvintul *curia* il derivă Varro și Verrius Flaccus de *cura*, Pott de la *co-viria*, Corsen de la *convisia* (coabitatie); oricare ar fi însă originea acestui cuvint, înrudirea lui cu *cura* grijă, îngrijire, nu pōte fi tăgăduită și *curia* a fost în tot-d'a-una o autoritate cu caracter administrativ. De o asemenea autoritate a avut nevoie și Septimontiu ca Stat; însă cei cari aū putut să o constituască aū fost numai șefii ginților mari la început, ai tuturor ginților mai târziu.

Autoritatea administrativă centrală se presenta dar în chip firesc ca o adunare a șefilor de ginți pentru a îngriji de interesele comune tuturor ginților, și din această pricină s'a numit *curia* de la *cura*. Cuvintul *calabra* ce se adaogă numelui *curia*, vine de la *calo* a chema, a convoca, de unde vine și termenul *comitia calata* de unde vine și cuvintul *calendae*, și însămnă corpul administrativ convocat.

În curii șefii ginților se consfătuiau asupra intereselor comune ale confederațiunei și luaū decisiuni ce legaū pe toți. Când un șef de gen lua o hotărire în curie, această hotărire avea puterea unui decret solemn și era obligătoare pentru toți; această hotărire însă trebuia manifestată *imperativis verbis* și în limitele drepturilor stabilite prin convențiunile cari aū dat naștere Statului federal.

Curia calabra a fost autoritatea centrală a confederațiunei Septimontiuului, ea formeză embrionul Senatului de

mai târziu. Puterea de a face legi n'a avut ea, de ôre-ce ea însași exista pe baza unor convențiuni cari stabileau perfectă autonomie a fie-cărui gen în parte și completa independență a fie-cărui suveran peste genul său. Putea numai fie-care șef să decidă pentru genul său; puteau toți decide în acelaș chip pentru genurile lor respective, și lua o măsură generală, uniformă, obligatorie pentru toți supușii ginților împreună; însă a impune unul altuia, a face legi cari să oblige pe un șef față de altul, sau pe membrii ginților față de șefii lor, ca măsură legală, această nu se putea, căci atingea principiul federativ.

Chiar în timpurile târzie, se îndoia Gaius dacă senatul avea putere de a legifera¹⁾, și îndoială nu pôte fi că această putere nu a avut-o nici-o-dată senatul roman, din pricină că principiul *legei*, contrar principiului *decretului*, cere ca *cel legat prin lege să se lege personal, prin votul său*.

A fost pôte obicei ca în această curie să vie numai bătrânii. Liviu în formula fețialilor întrebuintează încă cuvîntul *majores natu* pentru Senat²⁾, de unde a venit mai târziu ideia și vom vedea și necesitatea unui Senat; însă existența unui asemenea senat, și încă ales³⁾, pe timpul independenței ginților, nu este admisibilă, fiind-că e contrară întregii organizațiunii gentilice. S'a putut cel mult ca la *patres majo-*

1) Gaius I, 4. Senatus consultum est quod senatus jubet atque constituit, idque legis vicem optinet, quamvis fuerit quaesitum.

2) Liv. I, 32, 10. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus quo pacto jus nostrum adipiscamur.

3) Dionys. II, 12. Romulus igitur his constitutis statim de crevit senatores creare, ut cum eis rempublicam administraret, eligens centum viros ex ordine patricio. Hos autem ita elegit: ipse ex omnibus unum declaravit, quem maxime idoneo judicavit, cui rerum urbanarum administrationem committeret, quoties ipse copias extra agri Romani fines duceret.

Dionys. II. 47. Rebus autem compositis visum est regibus, quoniam ipsa multitudo non parum crevisset, duplicare patriciorum numerum allectis in eum ordinem ex illustrissimis familiis de novis civibus totidem quot erant priores, quos et ipsos patricios juniores vocarunt: et quibus centum viros curiarum suffragiis creatos ad veterem senatorum numerum addiderunt.

Dionys. III. 19. Reliquaque vestra multitudo cum nostro populo in tribus et curias discripta pecuniam contribuat, ad senatum vero et magistratus gerendos admittantur, inque patriciorum numerum recipiantur hae gentes: Iulii, Servillii, Curiatii. Quintillii, Cloelii, Geganii, Metillii.

Liv. I, 95. Centum in patres legit.

rum gentium, adică ai genurilor cari ca șefii, preoții genurilor și suverani absoluți, puteau singuri, de drept, să reside în curia calabra, să se adauge și *patres minorum gentium*, adică ai ginților cuprinse în genuri și în cari șeful era numai șef al ginții sale private iar nu ducele întregului gen și nici preotul sacrelor publice gentilice. Această reformă s'a făcut chiar mai târziu. Tradiția spune că Tarciniu Priscu a fost acela care a introdus în senat pe *patres minorum gentium*¹⁾, ceea-ce înseamnă că sub lucumonii deja șefii ginților mici făceau parte din Senatul Romei.

Avem acum o idee de organizația Statului gentilic în prima sa formă, ast-fel după cum el se lasă a fi restituit în chip logic pe baza antichităților privitoare la instituțiunile romane; putem face deci un pas mai departe și să ne ocupăm de viața acestui Stat.

SECȚIA II.

REFORMA SABINĂ.

§ 47. Flamenii.

Am văzut în partea în care ne-am ocupat de istoria exterioară a Statului roman, că Ramnensi s'au unit cu Tițiensi prin comunicarea sacrelor devenind ast-fel *parentes* unii cu ceil-alți. Întrebarea ce se naște acum este, dacă constituția Septimonțiului care a fost stabilită prin convențiunii sacrale, a permis o atare unire.

Septimonțiul a avut în afară caracterul unui Stat unitar, o unitate pe care i-o dădea numai pontificele unic ce

¹⁾ Cicero de Republ. II, 20. Isque ut de suo imperio legem tulit principio duplicavit illum pristinum patrum numerum; et antiquos patres majorum gentium appellavit, quos priores sententiam rogabat; a se adscitos, minorum.

Liv. I, 35. Nec minus regni sui firmandi, quam augendae reipublicae, memor, centum in patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati; factio haud dubia regis, cujus beneficia in curiam venerant.

avea; înlăuntru însă din cauza autonomiei saū independentei genurilor saū a gintilor și a nemărginitei suveranității a fie-cărui șef de ginte, unitatea a lipsit cu desăvârșire. Urmază de aci, că unirea temeinică a două popóre compuse fie-care din ginti independente prin comunicarea sacrelor și o contopire între dênsele e esclusă. Cu tôte acestea, unirea și contopirea e istorică, și întrebarea ce se nasce este cum ea a putut să se efectueze.

Pentru a ne explica acest fapt, trebuie iar să recurgem la obiceiul Romanilor de a păstra în museul lor religios, instituțiunile ce aū supraviețuit politicesce. Am găsit aci deja pe *pontifex maximus* ca pe cel mai vechiū însă cel mai inferior ministru în ordinea ierarhică a marilor demnitarî religioși, numiți sacerdoți. Trebuie acum să ne urcăm ceva mai sus în acéstă ierarhie. Aci găsim trei *flamines maiores*, carî staū în ierarhia sacerdotală pe deasupra marelui pontifice. Fiind de un rang superior pontificelui, aceste demnități aū trebuit, în chip firesc desvoltării instituțiunilor sociale superiøre, să fi fost infiintate mai târziū, adecă atunci când pontificele a existat deja. Prin urmare e logic ca, după ce ne-am ocupat de pontifice, să ne ocupăm de *flamines*.

Flamenul a fost un sacerdot — acest cuvânt însamnă prin etimologia sa un ministru politico-religios — însărcinat cu misiunea de a deservi un cult public determinat al Statului roman, al cetății politico-religiöse ca atare. El se deosebește de pontifice într'aceea că, pe când pontificele supraveghia cultele publice și private, fără de a deservi el însuși vreun cult determinat al Statului, ast-fel că putem spune despre dênsul că a fost un ministru *al cultelor* și nu ministru al unui cult, flamenul deservește în calitate de preot un cult anumit al Statului ast-fel că el este ministrul unui cult al Statului și nu ministrul cultelor Statului. Pontificele adevărat, pontificele suprem, n'a putut fi de cât *unul*, flamines însă aū putut fi și aū fost atâția, câte culte publice a avut Statul constituit ca atare.

Istoria ne spune că aū fost 15 *flamines* dintre carî trei *flamines maiores* și 12 *flamines minores*, deservind fiecare un cult deosebit al cetății; ea ne-a păstrat chiar numele acestor sacerdoți. Știm că aū existat următorii *flamines*: *Flamen Dialis*, *flamen Martialis*, *flamen Quirinalis*, *flamen Carmentalis*, *flamen Portunalis* și *flamenii Volturnalis*, *Volcanalis*, *Furrinalis*, *Floralis*, *Falacer*. Pentru unii din

acești *flamines* găsim și deii ai căror culte au deservit și găsim și dizele de sărbători când s'au făcut sacrificiile acestor deități de către ministrii creați de cetate în acest scop și numiți după cultul ce deserviau.

Dintre toți acești *flamines*, numai trei au fost considerați ca *flamines majores*, precum am văzut-o mai sus, și acestia sunt: *flamen Dialis*, *flamen Martialis* și *flamen Quirinalis*. În ordinea ierarhică, *flamen Dialis* e cel mai mare preot al Statului, după el vine *flamen Martialis* ca al doilea în rang și apoi cel *Quirinalis* ca al treilea în rang, superior pontificelui suprem. Ceil'alți 12 au fost *flamines minores* și erau probabil unul de fie-care trib patrician¹⁾.

Credincioși metodei noastre, trebuie să explicăm mai întâi născerea acestui din urmă *flamen* și scopul cultului lui. Recurgem pentru acest sfârșit iar la legendă.

Legenda ne spune, că în urma catastrofei de la mlaștina Caprei, întâmplată în ziua nonelor Caprotine, și când Romul, legendarul fondator al cetății, a dispărut, și când legenda dice că patricii și-au împărțit corpul lui, ascunzând câte o parte din el sub pulpana hainelor sașu în sên, acesta a întâlnit pe patricianul Proculus, căruia îi a comunicat că s'a suit în ceriș și că poporul trebuie să-l adore sub numele de *Quirinus*.

Acest nume *Quirinus* e curios, căci el nu pare de loc a fi de origine romană și pare mai curând a fi de origine sabină. Sabinii cari au locuit regiunea numită *collina* au avut acolo o colină, cea mai însemnată dintre toate, pe care o numiau *Quirinalis*. După ce Ramnensii s'au unit cu Sabinii, noul popor a luat numele de *populus Romanus Quiritium*; nu încape deci îndoială că cuvântul *Quirinus* își are obârșia sa la Sabinii. Cum se face deci ca tocmai fondatorul Romei să ia un nume sabin?

Lucrul pare a se explica ast-fel:

Statul Septimonțului, fiind un Stat federal, n'a putut ca atare să se unească cu Sabinii pentru a forma un singur popor, din pricină că îi lipsea unitatea în lăuntru. El a trebuit mai întâi să adopte un erou eponim pentru ca toate gințile ce compunea tribul Ramnensilor să aibă acelaș deș, să devină *parentes* între dênsele. Făcându-se acesta din partea Ramnensilor ca și din partea Tițiensilor,

¹⁾ Vom vedea acesta mai jos.

cele două triburi au devenit două unități religioase, cari au putut să-și comunice sacrele între ele.

Dar eroul eponim al Ramnensilor a fost zeul Marte, care a fost tatăl gemenilor Romul și Rem, eroul eponim *Quirinus* n'a putut atuncea fi decât eroul eponim al Tițiensilor așezați pe colina și pe Quirinal.

Se pare deci că, atunci când s'au comunicat sacrele, triburile saū gințile ce și le comunicaū, adoptaū reciproc unul eroul eponim al celui-l-alt și ast-fel s'a putut face ca *Quirinus* al Tițiensilor să devie eroul eponim al Ramnensilor, iar *Marte* al Ramnensilor, eroul eponim al Tițiensilor și amândoi uniți într'unul, eroul epomin al poporului Ramnensio-Tițiens. Legenda când pune pe Romul să spună lui Proculus ca poporul său să-l adopte pe *Quirinus* ca zeū, nu face alta decât a spune că Romanii au adoptat un zeū sabin ca erou eponim.

Quirinus și Marte fiind zeī publici, au trebuit să aibă câte un ministru public care să deservescă cultele lor și așa s'a instituit câte un atare ministru, sacerdot, de fie-care cult. Ast-fel s'a născut flamenul *Quirinalis* și tot ast-fel s'a născut și flamenul *Martialis*.

În ce privește dar partea politică, avem două popore unitare unul lângă altul și anume tribul Ramnensilor cu flamenul *Martialis* și tribul Tițiensilor cu flamenul *Quirinalis* ca autorități politico-religioase superioare.

Făcându-se comunicarea sacrelor și adoptând triburile reciproc unul cultul celui-l-alt, s'a făcut din două popore unul, care la rândul său a trebuit să aibă un zeū eponim comun și acesta a fost îndoitul Ianus numit și Dianus, căruia i s'a dat asemenea un ministru public al cultului numit *flamen Dialis* care era sacerdotul suprem, *universi mundi sacerdos*¹⁾. El dedea Statului caracterul său unitar în afară și în lăuntru.

Creațiunea flamenilor pare deci a fi sabină și a avut drept cauză nevoia unirei Ramnensilor cu Tițiensii într'un singur popor. Dacă atunci când s'au unit Ramnensii cu Tițiensii saū creat cei trei *flamines maiores* se pôte admite că *flamines minores* s'au creat mai târziu și anume atuncea când s'a dat poporului un cult public în afară de cultele ginților. Tradiția ne-o spune acesta în chipul ei făcând din Sabinul Numa fundatorul cultului Romei.

¹⁾ Fest. v. Maximae dignationis.

§ 48. Curile.

Cu intrarea Sabinilor în comunitatea romană și cu comunicarea sacrelor dela trib la trib, s'a impus și o nouă organizație administrativă. Aci însă se presintă o dificultate: sacrele fiind perpetue iar împărțirea administrativă — care a fost și religioasă și politică — fiind sacrală, n'a putut fi schimbată, desființată și înlocuită prin una nouă. Ce era de făcut?

Cei vechi au avut regulele lor fixe în materie de organizare socială; forma mare nu era decât o reproducere a aceleia ce exista în mic, și atunci când forma mică a devenit neîncăpătoare, ei au recurs la forma cea mai încăpătoare.

La venirea Sabinilor, existați genurile și tribul federal cu pontificele suprem, care nu era decât reproducerea în mare a genului; pentru a face o nouă organizare ei n'au avut decât să adopte această formă mare a întregului Stat părțile lui. Iată cum au procedat:

Septimonțiul a avut 30 de genuri cu sacrele lor; peste dênsele se afla pontificele și curia calabra. Ei au adoptat acest principiu pentru o nouă unitate și au creat *curia*, o nouă divisiune a cetății.

Cetatea fiind împărțită în trei-deci de părți corespunzătoare cu cele 30 de genuri Ramnense s'a adăogat la fie-care din aceste 30 de genuri și genuri sabine; însă fiind-că un număr din aceste 30 de genuri se afla în Alba, un număr corespunzător până la cifra 30 s'a adăogat cu genuri sabine. Fie-care gen 'și-a păscrat capela sa, teritoriul său, religia sa, organizația sa, ca lucruri consacrate, întemeiate prin sacre; însă fie-care dintr'insele a intrat într'o nouă divisie administrativă numită *curia* în care se aflați și genuri sabine cu cultele lor.

Acastă curie a căpătat, după exemplul Septimonțiului, un șef superior numit *curio*, analog pontificelui, iar toți curionii au căpătat pe un *curio maximus* analog cu *pontifex maximus*¹⁾. Ea, ca parte a cetății a avut ca protectoare pe deita

¹⁾ Varro l. l. VI, 46: Curare a cura dictum. Cura quod corurat. Curiosus, quod hac praeter modum utitur. Recordari rursus in cor revocare. Curiae, ubi senatus rempublicam curat, et illa ubi curam sacrorum publica, ab his curionis.

Varro l. l. V, 83: Curiones dicti a curiis, qui fiunt ut in his sacra faciunt.

Dionys, II, 64: Primum sacrorum ministeriorum ordinem assignavit Curionibus, quos dixi publice pro curialibus rem divinam facere. Fest. ep. v. Maximus curio.

cetății *Iuno Curitis* și a avut o ȃi pe an, cȃnd *curialii*, adicȃ cei ce făceau parte dintr'o curie, s'au întrunit la o masă comună pentru a serba unirea lor ¹⁾.

Aceste curii sunt cele numite *curiae veteres*, ca cele ce mai întâi au fost înființate.

Se susține că fie-care curie a avut un local al său de rugăciune. Acest lucru nu este exact; căci în curii existau capelele genurilor în care fie-care ginte își avea altarul său, iar comunitatea religioasă între Romani și Sabinii era în cultul public al cetății deservit de *flamines* speciali pentru fie-care ȃeu. Fie-care curie a putut avea numai un loc de întrunire pentru a se ocupa de interesele administrative ale curiei sub protecția *Iunonei Curitis*.

Ca divizie administrativă fie-care curie a purtat un nume. Sunt cunoscute numele de *Faucia*, *Foriensis*, *Rapta*, *Titia*, *Veliensis* și *Velitia*. Numele *Foriensis*, *Rapta*, *Veliensis* și *Velitia* cel puțin arată că e legendă numai ȃicetȃrea, că curiile au luat numele femeilor rȃpite de la Sabinii și că numele îl aveau după locul pe care-l ocupau, după situația lor geografică ²⁾.

Cu intrarea Lucerensilor în comunitatea Ramnensio-Tițiensă, s'a făcut o ȃre-care modificare în curii, ast-fel că genurile albane au intrat în curiile compuse numai din genuri sabinie și așa numărul de 30 și organizația curiilor n'au fost modificate ³⁾.

¹⁾ Fest. ep. v. *curiales mensae*.

²⁾ Fest. v. *Novae curiae proximae compitum Fabricium aedificatae sunt quod parum amplae erant veteres a Romulo factae, ubi is populum, et sacra in partis triginta distribuerat, ut in is ea sacra curarent.*

³⁾ Liv. 1, 13, 6: *Itaque, quum populum in curias triginta divideret (Romulus) nomina earum curiis imposuit.*

Cicero de rep. II, 8, 14: *Populumque et suo et Tatii nomine et Lucumonis qui Romuli socius in Sabino proelio occiderat, in tribus tres curiasque triginta descripserat quas curias earum nominibus nuncupavit, quae ex Sabinis virgines raptae, postea fuerant oratrices pacis et foederis.*

Dionys, II, 7: *Majores autem partes appellavit tribus, minores curias, ut et hodie vocantur. Quod si haec nomina Graece interpretaris, tribus nihil aliud significat quam φυλή et τριῦς. Curia vero ῥάτρα et λόγος.*

Ita igitur toto populo in tribus et curias descripto, et agro in

SECȚIA III.

REFORMA ETRUSCĂ

§ 49. Regalitatea.

Renunțarea șefilor de ginți la suveranitatea lor, la bunul lor drept garantat prin sacre, spre a'și da un suveran arbitru în persóna unui rege pe viață, este atât de contrară întregii direcțiuni în care se urma desvoltarea firéscă a Statului gentilic, atât de lipsită de un motiv intern fundat, de o nevoe reală, încât însăși legenda, neputând scóte instituția regelui din desvoltarea firéscă a Statului, a făcut din rege pe creatorul lui, și a dat Romei ca fundator pe un om, fiu de deū, dar om în fine, pe care l'a numit rege. Căci cum ar fi putut legenda, fără de a părea absurdă, să arate instituirea unui legislator de către aceia ai căror voință avea puterea pe care o au astăzi legile? Prin ce minune ar fi putut ea explica călcarea sacrelor în chip atât de flagrant și cu totul inutil, a acelor sacre cari formaū sanctiunea autonomiei ginților și a independenței, suveranității șefilor lor? Cum ar fi putut consimți judecătorii poporului și proprietarii solului, să accepte un judecător care să-l judece pe ei după placul său—legile scrise lipsind încă—și să împartă moșia comună între streinii aduși de aiurea și așezați în mijlocul lor? Tóte aceste întrebări, cari sunt legate cu instituirea regalității în Roma, forméză un problem ciudat pe care logica și bunul simț în zadar ar căuta să-l explice. Cei-ce au creat legen-

triginta aequales partes diviso, unicuique curiae unam partem sortito attribuit.

Dionys, II, 23: His constitutis quae ad deorum cultum pertinent, rursus, ut dixi, valde apposite divisit sacra curiis, assignans singulis deos et genios quos perpetuo colere deberent; et certam pecuniam ad sumptus in sacris faciendis constituit, quae ipsis ex aerario daretur.

Fest. ep. v. Curia. Curiae etiam nominantur, in quibus uniuscuiusque partis populi Romani quid geritur, quales sunt hae in quas Romulus populum distribuit, numero triginta, quibus postea additae sunt quinque, ita ut in sua quisque curia sacra publica faceret feriasque observaret.

Fest. v. novae curiae.

dele s'aũ vędũt dar nevoiŃi a ręsturna lucrurile, a face din rege pe fundatorul cetăŃii Ńi organisatorul ei Ńi ast-fel li-a fost lesne ca sã punã pe Ńefii de ginŃi sub autoritatea lui; istoria adevęratã însă, care urmãrescę desvoltarea firęscã Ńi normalã a institutelor, nu pôte sã urmeze aci legenda Ńi sã ręstorne rolurile: istoria ne aratã cã regii aũ venit in urma ginŃilor. Ńi dacã inŃinŃarea regilor nu pôte fi rezultatul unei desvoltãri normale a institutelor interiøre de drept Ńi politice ale poporului roman, atunci trebuie sã fie o nevoie exteriõrã care a silit pe Romani de a primi regi.

In adevęr, istoria intręgã a regilor Ńi sfãrșitul tragic al mai tuturor acestor înalŃi demnitari ai Statului roman, precum Ńi oprobiul cu care legenda acopere domnia lor, alãturate la neexistenŃa lor logicã pe deasupra Ńefilor de ginŃi, ne explicã intru cãt-va fiinŃa lor Ńi justificã pãrerea cã ei aũ venit din afarã Ńi cã s'aũ suprapus organizaŃiei gentilice. Cicerõ ne spune, cã regii aũ fost creaŃi de cãtre Ńefii de ginŃi printr'o *lex curiata* Ńi cã dupã acęsta regele punea curiile cã sã'i voteze o nouã lege; acęsta se facea la venirea fie-cãrui rege. Ni se aratã ast-fel cã de bunã-voia lor Ńefii de ginŃi renunŃau la drepturile lor in favõrea alesului, Ńi cã, dupã propunerea acestuia, poporul promitea solemn supunere Ńi ascultare. Acęstã formalitate dovedesce, nu se pôte mai bine, directã supunere a Ńefilor de ginŃi sub regi. Tõte acestea spun cã instituŃia regelui a fost streinã organizaŃiei romane. Intrebarea ce se nasce acum este de unde a venit.

Noi am vędũt, cãnd ne-am ocupat de legendele Romei, cã acest oraș a stat sub Etruscii Ńi cã Regii aũ fost Etruscii. Pentru a dovedi acest din urmã fapt, e de ajuns ca sã se arate cã tõtã pompa regescã a fost etruscã; cãnd studiãm atribuŃiunile regilor, drepturile lor, vedem cã ele se asęmãnã in tõtul cu cele ale lucumonilor etrusci.

Cãnd facem o comparaŃie vedem :

1. Cã întocmai ca lucumonul etrusc, regele Romei este legislatorul Statului.
2. Cã întocmai ca lucumonul etrusc, regele Romei este judecãtorul poporului ¹⁾.

¹⁾ Liv. I, 26, 5 : Tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratiq̃ue ad vulgus iudicii, aut secundum iudicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato. Duumviros, inquit, qui Horatio perduellionem iudicent secundum legem facio.

Liv. I, 40, 5 : Inde quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo

3. Că întocmai ca lucumonul etrusc, regele Romei are puterea executivă în Roma¹⁾.

4. Regele este șeful cultului și al sacrelor suprapus însuși flamenului *Dialis*, care era considerat ca *universi mundi sacerdos*²⁾.

5. El e șeful suprem al armatei³⁾.

6. El e proprietarul teritoriului⁴⁾.

Fiind ast-fel, începe ore îndoiială că instituția regelui, care usurpă toate drepturile șefilor de ginți, e streină și că e etruscă? Însăși legenda ne spune că Tarcinu Priscu a primit din Etruria insigniile regale, iar tronul și tot fastul regesc fiind etrusce vin de întăresc legenda.

Spre a învedera mai bine caracterul usurpator al atribuțiunilor regelui etrusc, trebuie să observăm, că regele a exercitat singur toate atribuțiunile sale de preot și funcționar și n'a creat funcțiuni permanente cu cari să investescă pe anumiți funcționari ai Statului pe viață sau pe un timp de

uterque vociferari et certatum alter alteri obstrepere; coerciti ab lictore, et jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur.

Liv. I, 41, 5: Servius cum trabea et lictoribus prodit; ac sede regia sedens, alia decerint, de aliis consultiorum se regem esse simulat.

Liv. I, 50, 8: Disceptatorem ait (Tarquinius) se sumptum inter patrem et filium.

¹⁾ Dionys II, 14: Ac regis quidem haec numera esse jussit: primum ut sacrorum et sacrificiorum principatum haberet, et omnes res divinae per eum agerentur. Denique ut legem ac morum patriorum custos esset, et omnis juris naturalis et ex communi hominum consensu scripti curam gereret; et de gravissimis injuriis ipse cognosceret, leviorum verum caussarum cognitionem senatoribus permetteret, ita tamen ut caveret ne quid in judicii peccaretur; et senatum cogeret populum que convocaret, primusque sententiam diceret, quaeque pluribus visa fuissent, ea faceret.

L. 2, § 14, § 1, D. 1, 2.

²⁾ Fest. v. Ordo sacerdotum.

³⁾ Dionys, II, 14: Atque hos quidem honore, regi detulit: praeter ea vero ut in bello summum haberet imperium.

⁴⁾ Cic. de rep. II, 14, 26: Ac primum agros, quos bello Romulus ceperat, divisit viritim civibus.

Ibid. II, 18, 33: Atque idem Aventinum et Coelium montem adjunxit urbi quosque agros ceperat, divisit et silvas maritimas omnes publicavit, quas ceperat.

Liv. I, 46, 1: Conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, vellent, jubere, se regnare?

ani. El s'a mulțumit ca, acolo unde singur n'a putut exercita o funcțiune din cele ce avea, să o delege vremelnic ca o delegațiune trecătoare, unui om de încredere al său. Ast-fel, numai în timp de război, el, ca șef al armatei, a delegat comanda celerilor — cavalerilor — unui *tribunus celerum*¹⁾ din pricină că neputând comanda și infanteria și cavaleria, el a trebuit să delege comanda unui corp altuia. Dar dacă delega numai comanda celerilor, acesta o făcea din cauză că regele fiind preot, el nu putea merge călare²⁾. Fiind numai absent din oraș, regele a numit un *praefectus urbi*³⁾; numai când s'a întâmplat un cas de înaltă trădare, regele a creat *ad-hoc* pe *duumviri perduellionis*⁴⁾; numai pentru caz de război el a creat pe *pater patratus* al colegiului fețialilor, și numai în caz de omor a creat pe *quaestoris paricidii*; el avea deci în mână sa totă puterea și totă suveranitatea Statului roman, iar șefii ginților au fost reduși la ascultare.

Centralisând în mâinile sale totă suveranitatea și totă puterea, Regele roman a dat Statului gentilic federalist și oligarhic mai mult caracterul unei ginți al cărei *pater* a fost el. Ast-fel fiind, regiul a trebuit să fie rău văduț de către șefii de ginți, ai căror suveranitate și putere le absorbi el; însă de altă parte, slăbindu-se puterea acestora, s'a permis șefilor de familie de a se ridica și a pretinde la o independență față de șefii ginților din cari făceau parte. Tradiția ne spune că Tarciniu Priscu a adus în *curia*, adică în sfatul obștesc compus din șefii genurilor, și pe șefii de ginți. Sub Etruscii deci, a început și *patres minorum gentium* a face parte din *curia calabra* pe lângă *patres maiorum gentium* sau ai genurilor. De Tarciniu Superbu istoria scie că s'a lipsit cu totul de concursul șefilor de ginți.

Dar nu numai această reformă a introdus-o regiul etrusc, ca reprezentanți ai unei rase streine; ei au căutat să modifice organizarea într-egă a Statului roman, care era basată pe combinația celor trei triburi. Legenda ne spune că Tarciniu Priscu, a vrut să dublice triburile, adică pe lângă Ramnes, Tities și Luceres să mai adauge și alte triburi; în această încercare însă el n'a reușit, căci a găsit o opoziție puternică în înțeleptul augur Attius Navius. Acesta, înțele-

1) L. 2, § 15 și § 19. D. 1, 2.

2) Cf. Gell. N. Att. X, 15.

3) L. un. D. 1, 3. L. 2. §§ 22 și 23. D. 1, 2.

4) Liv. I, 26, 5.

gînd pericolul ce amenința Roma latină, s'a opus cu totă energia proiectului etrusc și pare a fi reușit, de ôre-ce poporul recunoscător i-a ridicat o statuă.

Se dice despre acest augur că, întrebât de rege dacă e cu putință a se face ceea-ce regele gîndesce, Attius Navius a răspuns că da. Atunci regele, pentru a discredita pe augurul care s'a opus planurilor regesci, i-a dis să taie cu briciul o piatră. Attius Navius luă briciul și tăia cu dînsul piatra. Acastă legendă e de sigur făcută pentru a explica convenția făcută între augur și rege, după care nu s'aû mai înființat triburi noi, ci s'aû menținut cele vechi, adăogindu-se însă un număr de trei centuri de *celeres*, adică pe lângă *celeres* ai celor trei triburi, s'aû mai adăogit încă trei centuri de *celeres* etrusci, probabil, numiți *Ramnes*, *Tities* și *Luceres secundi*.

SECȚIA IV.

ORAȘUL ROMA

§ 50. Poporul.

Fiindu-ne cunoscute diferitele faze prin care a trecut Statul Roman spre a ajunge la forma sa definitivă, putem să intrăm acum în organizația interioară. Înainte de toate însă trebuie să vedem cum e compus poporul, acel popor pe care istoria îl numesce *populus Romanus Quiritium*.

Cînd cine-va întrebă din cine a fost compus *populus Romanus Quiritium*, i se răspunde îndată că a fost compus din Romani și Sabinii, sau că a fost compus din cele trei triburi cunoscute sub numele de *Ramnes*, *Tities* și *Luceres*, fără a se sci, bine înțeles, cine a fost acei *Luceres*¹⁾. Noi am arătat cine a fost cei ce compuneau acest trib, dar nu ne mulțumim numai cu atât. Se scie că la Romani se făcea o foarte mare deosebire între *populus* și *plebs* și o temeinică

¹⁾ Liv. I, 13, 6: Eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt, Ramnenses a Romulo, ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est.

sciință în organizația Statului roman cere în chip imperios o cunoșcere a compoziției poporului.

Răspunsul nostru la întrebarea din ce elemente a fost compus *populus Romanus Quiritium*, e foarte simplu și foarte clar: el e compus din *genurile* cuprinse în cele trei triburi.

Acest răspuns al nostru are un mare avantaju asupra tuturor răspunsurilor date până acum, din pricină că e natural și în concordanță cu dezvoltarea Statului roman, pe care am urmărit-o până acum; și apoi, se poate răspunde în urma acestui prim răspuns și la întrebarea ce este plebea, a cărei ființă de drept formeză încă o enigmă pentru cei ce se ocupă de istoria Statului și a dreptului Romei.

În adevăr, toți aceia cari au admis ginte sa familia ca unitatea constitutivă a Statului roman, au ajuns sa a clasa pe plebei între clienți, adecă a confunda aceste două categorii de cetățeni, sa a nu putea deosebi pe patricieni de plebei; căci dacă cetatea e compusă din ginți, plebeii trebuie să facă parte din una sa alta din gințile ce alcătuiesc poporul roman și devin ast-fel clienți. Cicero ne spune chiar că Romul a împărțit plebea ca clientelă șefilor de ginți¹⁾, de unde rezultă o existență a plebei anterioră cetății și dispariția ei în cetate, ceea-ce e fals în chip manifest. Dacă însă unitatea Statului nu o formeză ginte, ci familia, atunci nu se poate găsi o rațiune istorică care să deosebescă diferitele familii între ele, să facă din unele clienți, din altele plebei, din altele patriciani, cari făceau plebei o vină din faptul că nu are ginți. E însă cu totul alt-fel când unitatea ce intră în formarea cetății este *genul*.

Am vădit că *genul* sa ginte mare cuprinde mai multe ginți. Pe teritoriul decî pe care-l ocupă un *gen* se pot așeza familii cari, fără de a lua protecția unui anume șef al uneia din gințile ce compun *genul*, se pot bucura de protecția colectivă a genului, a șefilor ginților ce compun *genul*. În acest cas aceste familii nu sunt familii de clienți, adică de oameni supuși unui șef de ginte în care acele familii au intrat, ci oameni liberi cari se bucură de o protecție comună a tuturor *patres* ai genului. Familiile acestea sunt fără îndoială familii de plebei, și atari familii au putut conține și *genul Corneliilor* din Roma și *genul Claudiilor* și cele-lalte genuri cari compun poporul roman; atari familii a trebuit să le cuprindă și Septimonțiul și Roma.

¹⁾ Cic. De rep. II, 8.

Format'ău însă într'adevăr *genurile* unitatea constitutivă a Statului roman, sau gințile? Și dacă da, prin ce se dovedesce acésta?

Am urmat până acum drumul sacrelor și am căutat a sprijini espicările nóstre cu privire la sacre prin fapte ce sunt de domeniul istoric; aceaș cale o vom urma și aci.

Se știe că sacrele genurilor aũ fost numite sacre gentilice și ca atari erau *sacra publica*¹⁾ fiind întreținute *publico sumptu*. In acest caz însă, ele aũ trebuit să fie consemnate în *tabula fastorum* spre eterna memorie, avënd pontificele sarcina de a priveghia ca ele să se perpetueze. Fiind-că aceste sacre s'aũ născut, precum am vëdut, prin convențiunii însoțite de *ferii*, câte o și pe *ana trebuit* să fie consacrată amintirei acestor uniri, făcëndu-se ferii anuale. Se găsesce ore în fastele romane consemnate aceste zile?

Până acum am găsit consemnate în fastele romane în amintirea evenimentelor istorice ce interesaũ cetatea și poporul roman: *Vestalia*, sau ziua căderei Troiei, serbată în ziua de 9 Iunie (d. V Id. Iun.), *Poplifugium* sau ziua fugei din Troia, serbată la 5 Iulie (d. III Non. Quint), *Parilia* sau ziua fundării Laviniului sau a descălecării Troianilor, serbată la 21 Aprilie (XI cal. Mai). Am mai găsit ziua întemeerii Septimonțiului, a unirei Ramnensilor cu Titiensii, a unirei acestora cu Luceres și pôte și a fundării Romei, XI cal. Iun. (21 Mai) din cauză că acéști și de *agonium* e precedată de trei zile nefaste cu acelaș nume *Lemuria* 9, 11 și 13 Mai (III, V și VII Id. Mai) despre care a și Ovid că le a instituit Romul pentru a uita de uciderea lui Rem²⁾ și cari zile precedau de regulă fundării unei cetăți³⁾. Fiind consemnate în faste zilele memorabile pentru cetate, de ce ore nu s'ar fi consemnat în aceleași faste zilele de *feriae* ale diferitelor genuri ce constituiaũ cetatea, când aceste ferii aũ fost publice și când pontificele avea însărcinarea de a veghia ca ele să se observe? El a trebuit să țină un registru de

¹⁾ Fest. v. publica sacra. Publica sacra, quae publico sumptu pro populo fiunt, quaeque pro montibus, pagis, curiis, sacellis; at privata, quae pro singulis hominibus, familiis, gentibus, fiunt.

Liv. V, 52: An gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deserui placet? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solenni gentis fuerit?

²⁾ Ovid. Fast. V, 461.

³⁾ Fest. v. mundus, Varro ap. Macrob Saturn I, p. 288.

aceste zile și credem că ele au trebuit să fie consemnate în faste ca serbări publice speciale fie-cărui gen și că ele au fost *feriae stativae*, adică ferii instituite odată pentru tot-d'una la anumite zile ale anului.

În adevăr, cercetând cine-va *tabulae fastorum* ale cetățitor romane și în special *tabula fastorum* a Romei, vede în dreptul fie-cărei zile a anului o literă inițială care arată caracterul acelei zile și anume dacă e religioasă sau civilă ¹⁾ și de ce natură anume este cea zi. Aceste inițiale sunt: **F, C, N, EN, NP** (compus din **NP** sau **NF**). Până acuma se știe că inițiala **F**, pusă în dreptul unei zile, arată că acea zi e *fastă*; în această zi magistratul putea să judece. Inițiala **C**, pusă în dreptul unei zile a anului, arată că acea zi e *comițială*, adică acea zi e conservată pentru întruniri, comiții. Inițiala **N**, pusă în dreptul unei zile a anului, arată că acea zi e o zi *nefastă*, o zi tristă și de serbătoare, în care magistrații au fost oprți de a judeca ²⁾ fiind oprite și feriile. Inițiala **EN** înseamnă *dies intercisus*, sau o zi împărțită *medio tempore inter hostiam caesam et extam porrectam fas*. Cea-ce a rămas neexplicat până acum e semnul **NP**; zilele acestea ar fi, după Varro, zile de serbători nefaste, *dies nefasti* ³⁾ și pe cari le numără între zilele de *feriae* ⁴⁾. Resultă de aci că zilele ce au în dreptul lor inițiala **NP**, (care se poate descompune în **NF** sau **NP**) ar fi *dies nefasti feriatii*, adică zile cari au dublu caracter și anume de a fi în același timp și zile de serbătoare și zile de ferii. După noi, aceste sunt feriile statice din faste, în care diferitele genuri au serbat prin jertfe amintirea unirei lor. În ce privesce descompunerea semnului **NP** în **NP** se poate și ea explica ca *nefastus publicus* sau *poplicus*. Noi preferim descompunerea în **NF** din pricină că acest semn se găsește ast-fel descompus în unele faste și deci numim zilele ce au în dreptul lor aceste inițiale ca *dies nefasti feriatii*.

O dată stabilit acest punct, resultă că vor fi atâtea zile de serbări ale genurilor câte atari semne vor fi în *faste*. Însă când numărăm zilele cu semnul **NF** din faste, vedem ca ele sunt, după compilația lui C. G. Bruns, în număr de 61, de unde ar resulta că în Roma au existat 61 de genuri.

Dar din aceste zile avem de scăzut următoarele: Bruns înseamnă cu **NP** ziua de 30 Ianuarie (III cal Febr.) deși

¹⁾ Varro l. l. VI, 12.

²⁾ Varro l. l. VI, 29, 30.

³⁾ Varro l. l. VI, 31.

⁴⁾ Varro l. l. VI, 12, 24.

fastele Maffeiane au numai semnul **N**, din pricină că fastele Praenestine au semnul **NF** și din pricina unui senatus consult care a declarat acesta ca sărbătorea *Pacis Augustae*.

Nu putem admite că exista o eróre atât de gravă în tabula maffeiană și în tot cazul nu prin fastele Praenestine se pot complecta cele romane, mai cu sémă asupra punctului țilei când genurile își serbeză feriile și asupra punctului compunerii poporului, de óre-ce fie-care cetate își avea genurile sale, și semnul țilelor asupra acestui punct puteau deci să difere și diferă în realitate. Senatus consultul nu are nici el ce face aci și litera **N** e suficientă pentru a arăta o țil de sărbătore. Din 61 de țile au mai rămas deci numai 60.

În al doilea loc trebuie să scădem semnul **NP** de la țilele la care el nu figuréză în fastele maffeiane și pe cari învățaii le adaog de la ei pe motive că tabula maffeiană ar fi greșită. Asemenea țile sunt 7 la număr și anume: 9 și 15 Ianuarie, 7 Februarie, 21 și 23 Iulie, 11 Octombre și 17 Decembre. Ast-fel fiind, numărul de 60 țile se reduce la 53 și acesta trebuie să fie numărul genurilor Romei.

Acum se nasce o întrebare: Cesar, modificând calendarul, a adaogit 2 țile la lunile Ianuarie, 1 la Aprilie, 1 la Iunie, 2 la August, 1 la Septembrie, 1 la Noembrie și 2 la Decembrie—in total 10 țile—și a adaogit și ferii noi, ceea ce a făcut și August; feriile noi însă însemnate cu **NP** sunt 1 la 30 Ianuarie, 1 la 27 Martie, 2 în Aprilie (6 și 28), 1 la 4 Iulie, 2 în August (1 și 28), 3 în Septembrie (2, 3 și 23) și 1 la 12 Octombre, adică în total 11 țile sunt ele făcute de Cesar sau August ca ferii cu semnul **NP**? La acesta răspundem: Printre acestea numai feria din 30 Ianuarie de mai sus cade într'una din țilele adaogite de Cesar la calendar și e sigur că e nouă, despre cele-l'alte nu se pôte sci dacă și înainte de Cesar au avut semnul **NF**, adică au fost *dies nefasti feriatii*. Numărul genurilor deci cari au putut compune poporul roman a fost sau de 53 sau de 43, fiind în doială asupra exactității semnului **NP** la 10 țile.

Nici numărul de 43 și nici cel de 53 genuri nu e prea mare pentru cetatea Roma; nici unul dintr'ensele nu pôte însă fi admis fără cercetare, iar cercetări asupra ginților Romei s'au făcut după istorie și fastele capitoline de mare învățat și ilustrul profesor de la universitatea din Berlin, Theodor Mommsen. Dar acest mare învățat, nefăcând deosebire între gen și ginte, sau ginte mare și ginte mică, ne-a dat numai numărul ginților ear nu și al genurilor. Numărul

genurilor însă nu e greu de aflat, căci n'avem decât să grupăm gințile în jurul numelui lor comun.

La Romani fie-care om avea trei nume: unul era numele său — *praenomen*, cel-l'alt era numele genului său — *nomen*, și al treilea numele ginteii din care făcea parte sau al complexului agnaților — *agnomen*. Pentru a căpeta un gen n'avem decât să unim pe toți aceia cari poartă același *nomen* — genul se numia și *nomen*, iar gințile le vor formați toți aceia cari având același *nomen* diferă prin *agnomen*. Cercetând deci și grupând gințile romane, căpătăm următoarele genuri asupra existenței cărora nu pôte încăpea nici o îndoială:

1. Genul *Aemilii* cu gințile: Mamerci, Mamercini, Barbulae și Papi.
2. Genul *Aternii* cu gințile: Varii și Fontinales.
3. Genul *Claudii* cu gințile: Sabini, Caeci, Crassi și Marcelli.
4. Genul *Cornelii* cu gințile: Maluginenses, Sullae, Rutili și Scipiones, având Rutili o stirpe, Cossi și Scipiones 4 stirpe ca Barbati, Asinae, Nasicae, și multe familii plebeene ca Arvinae, Scutuli, Lupi, etc.
5. Genul *Curiatii* cu trei ginți: Fisti, Trigemini și Philones.
6. Genul *Fabii* cu patru ginți: Maximi, Ambusti, Vibulani, Pictores și mai multe stirpe ca Rulliani, Gurses și Verrucosi.
7. Genul *Furii* cu trei ginți: Camilli, Fusi și Medullini.
8. Genul *Geganii* cu două ginți, dintre cari una numită Macerini.
9. Genul *Horatii* cu două ginți: Pulvili și Barbati.
10. Genul *Lucretii* cu trei ginți: Triceptini, Rufi și Cassi Vitellini.
11. Genul *Manlii* cu trei ginți: Capitolini, Vulsones și Imperiosi.
12. Genul *Menenii* cu două ginți: Agrippae și Lanati.
13. Genul *Papirii* cu trei ginți: Crassi, Cursores și Mugillani.
14. Genul *Postumii* cu trei ginți: Albini, Comnini, Tuberti și câte-va stirpe.
15. Genul *Quinctii* cu două ginți: Capitolini și Penni.
16. Genul *Romilii* cu două ginți: Roci și Vaticanii.
17. Genul *Servilii* cu 4 ginți: Ahalae, Axillae, Prisci și Gemini cu mai multe stirpe.
18. Genul *Sulpicii* cu trei ginți: Camerini, Cornuti și Rufi.

19. Genul *Valerii* cu șese ginți: Maximi, Publicolae, Potiti, Corvi, Volusi, Sacrini și mai multe stirpe.

20. Genul *Verginii* cu trei ginți: Montani, Tricosti și Rutili, cu mai multe stirpe.

21. Genul *Veturii* cu trei ginți: Crassi, Cicurini, Gemini.

Cu privire la existența acestor genuri, cari cuprind fie-care câte două, trei și mai multe ginți, nu încapă nici o îndoială despre existența lor istorică *ca genuri*. Însă în timpurile cele mai vechi n'aũ existat numai genuri atât de mari, aũ existat și genuri mai puțin numerose și acestea trebuiesc trecute în rindurile genurilor cu acelaș titlu ca Aemilii, Fabii sau Valerii.

Aceste genuri sunt :

22. Genul *Caecilii* cu ginte Metelli.

23. Genul *Cloelii* cu ginte Siculi.

24. Genul *Genucii* cu ginte Augurini.

25. Genul *Iulii* cu două ginți: Iuli și Vopisci.

26. Genul *Iunii* cu ginte Bruti.

27. Genul *Larcii* cu ginte Flavii.

28. Genul *Nautii* cu ginte Rutili.

29. Genul *Minucii* cu două ginți: Augurini și Exquilini.

30. Genul *Pinarii* cu ginte Rufi.

31. Genul *Quinctilli* cu ginte Varri.

32. Genul *Sempronii* cu ginte Atratinii și pöte și Grachi.

33. Genul *Sergii* cu ginte Fidenates.

34. Genul *Sestii* cu ginte Capitolini și cu stirpe.

35. Genul *Tarpei* cu ginte Montani Capitolini.

36. Genul *Tarquitii* cu ginte Flacci.

37. Genul *Volumnii* cu ginte Amiterni Galli.

Pe lângă aceste genuri se mai găsesc în fastele consulare un număr de ginți simple care sunt istorice și anume:

38. *Aebutii*, care pare chiar a fi fost un gen cu *Helvae*.

39. *Aquillii*.

40. *Cassii*.

41. *Cluentii*.

42. *Memmii*.

43. *Sicii*.

44. *Siccinii*.

Vine apoi un număr de ginți ce nu par a fi tocmai sigure ca :

45. *Foslii*.

46. *Metillii*.

47. *Numicii Prisci*.

48. *Racilii*—arătați de Mommsen.

49. *Vitelii*.

După acestea vine un număr de ginți ce par a fi mai curând legendare ca :

50. *Curtii*.

51. *Hermenii*.

52. *Marcii*.

53. *Tarquini*.

Adică avem în total 53 de nume de genuri sau ginți mari dintre cari 5 nume par a fi legendare, 5 nesigure, 7 probabile și 38 certe că au constituit genuri. Pe baza acestora se poate afirma că numărul genurilor la Romani a fost de cel puțin 43 și de cel mult 53, adică că nota **NP** din faste arată *dies nefasti feriat* ale genurilor.

Conclusia finală e că *populus Romanus Quiritium* a fost compus din 43—53 genuri ¹⁾.

§ 51. Plebea.

Când din acest tot al poporului scotem complexele de agnați, cari erau înrudiți prin sânge și legați prin sacre, ne rămâne o populație din care o parte a stat sub *protecția* diferiților șefi de ginți, aceștia au fost clienții ginților ; o altă parte a fost *supusă* de-adreptul diferitelor ginți, aceștia au fost sclavii ; o parte însă, așezată pe teritoriul *genurilor*, compusă din două sau mai multe ginți, a stat sub *protecția colectivă* a tuturor șefilor de ginți ce compunea acele genuri ; aceștia au format acea populație care s'a numit *plebea*.

Plebei n'au fost organizați în ginți, ei n'au avut sacre comune cu una sau cu alta din ginți sau genuri, ci erau grupați în familii naturale, cari cu timpul s'au organizat și îndepărtat una de alta perțându-și până și amintirea unei origini poate comune.

Neavând *patres*, neavând *sacre*, și nefiind constituiți în familii recunoscute de vre-o lege, plebei au fost mai liberi decât patricianii și clienții acestora ; însă de altă parte fiind numai tolerați și neavând vre-o comunitate politică alta cu gințile și genurile pe ale căror teritorii erau așezați, decât pe aceea de a fi supuși Statului ca atare, ei nu se bucurau

¹⁾ Cf. Mommsen: Röm. Forsch. vol. I, pag. 71—127.

de folósele ce le putea da Statul, adecă nu puteau ocupa funcțiunii publice, și nici lua parte din pământul său prada luată inmicilor. Ei au fost considerați ca streini în Statul roman, streini supuși datoriiilor către Statul care îi tolera, însă lipsiți de vre-un drept.

§ 52. Patres.

Din momentul ce Roma a căpătat un rege, șefii de odinióră, din suverani ce erau, au devenit o stare în Stat. Acéstă stare a fost decí compusă din șefii ginților numiți *patres*. Toți cei-l'alți cari n'au fost *patres*, au fost considerați ca *liberi*, cuvînt ce însemnă *copii*.

La început numărul acestor *patres* a fost cât se póte de restrâns și e probabil că a fost de 43—53, coprinđend numai pe șefii ginților mari, de unde le-a și venit numele de *patres majorum gentium*, adică șefii genurilor în opunere cu șefii ginților mici numiți *patres minorum gentium*; aceștia au fost puși pe aceiaș tréptă cu *patres majorum gentium*, mai târziu, de lucumoní saú de către unul din regi. Acești *patres* au păstrat asupra ginților lor puterile pe cari le-au avut și înainte de venirea regilor; însă în ce privesce puterea suverană a Statului ca atare, ea a trecut de la ei la rege. Căci în momentul când regele s'a suit pe tron, șefii ginților s'au adunat în *curia* și au votat o lege care s'a numit *lex curiata* prin care ei treceau drepturile lor politice adecă administrative ale Statului (*cura*) regelui¹⁾.

Am đis că votaú o *lege*, și în adevér, hotărârea luată de *curia* era o lege, căci întrunea elementele necesare legii, adecă forma o convenție între egali, adecă între rege de o parte și *patres* ai ginților ca suverani de alta, și care hotărâre forma norma ce regula raporturile reciproce cu privire la interesele politice ale Statului.

Scriitorii vorbesc pentru timpurile regilor de *senat* și încă de un *senat ales*. Acéstă denumire e falsă, nefiind admisibil ca acolo unde existaú ginți și șefii de ginți ca suverani ai ginților, să se mai alegă—din sinul acestor ginți—bêtrâni pe cari să-i puí alătura cu șefii ginților. E însă probabil că în *curia* veniau cei mai în vîrstă dintre șefii

¹⁾ Fest. ep. v. Curia. Curia locus est, ubi publicas curas gerant.

gintilor—Livius vorbese de *maiores natu*¹⁾—și că de acolo a venit ideea senatului mai târziu.

Acești *patres* ai gintilor având caracterul suveranității inherent lor, un caracter și o calitate ce nu li se putea lua fără de o călcare a sacrelor, ori-ce lege, ori-ce dispoziție, trebuia să aibă aprobarea lor, învoirea lor. Această învoire o dedeaș sub republica într'o adunare în *curia* și se numia *auktoritas patrum*.

Nici un act de ordine politică nu avea putere dacă nu avea învoirea acestor *patres*.

În ce privește numărul total al lor, adecă atât al șefilor gintilor mari cât și al șefilor gintilor celor mici, se pare că a fost de 136, de ôre-ce un text al lui Festus ne spune, că la alungarea regilor s'a aflat numai 136 de *patres*²⁾, iar neînsemnatul lor număr—istoricii admitând un senat de 300 membri și confundându-l cu *patres*—se atribue crușimeii Tarciniilor. Aceșta e o erezie; după cum nu mor regii, așa n'aș murit nici *patres*, fiind-că dacă a fost ucis tatăl, a rămas în locul său un fiu care moștenia drepturile tatălui său, o întrégă ginte de *agnafi* care n'aș fost exterminați. *Patres* apoi, nu trebuie confundați cu senatorii de mai târziu, și numărul de 136 nu e de loc mic.

Am văduț că aș existat 43—53 de genuri, dintre cari multe cu câte 2, 3 și 4 ginti. Se pôte deci ca numărul de 136 să repesinte numărul gintilor cetății Roma. Mommsen, în cercetările sale asupra gintilor se apropie chiar de acest număr³⁾.

§ 53. Jus feciale.

Cetatea Roma, constituită sub regi în interiorul ei ast-fel că putea să apară cu o ginte organizată și închisă în sine, pri-
via pe ori-ce individ strein ca *hostis*, cuvint al cărui sens se află între *hospes*—mosafir—și *hostia*—jertfă. Acest cuvint însemna la început strein și sfârșia în definitiv prin a lua

¹⁾ Liv. I, 32, 10.

²⁾ Fest. v. Qui patres. Qui patres, qui conscripti vocati sunt in curiam Quo tempore regibus urbe expulsis P. Valerius cons. propter inopiam patriciorum ex plebe adlegit in numerum senatorum CLXIII, ut expleret numerum senatorum trecentorum, ita ea duo genera appellata sunt.

³⁾ Römische Forschungen, vol. I, pag. 71—127.

însemnarea de dușman, fiind dată noțiunea de strein prin *peregrinus*. Nici Statul Roman, ca atare, nici indiviții, nu recunoscă unu *hostis* vre-un drept; și dacă i se acorda prin o convenție expresă vre-unul, el înceta de a fi *hostis* și devenia *hospes*. Nevoia în care se afla poporul roman, constituit în cetate, de a trăi în relațiuni cu alte popóre din prejur, îl sili a căuta un mijloc prin care să pótă intra în negociațiuni cu acele popóre și cetăți și deci el aplica cetății norme de cari gințile saú genurile usară atunci când ele, trăind unul lângă altul, s'aú apropiat și s'aú unit.

Când genurile saú gințile aú contractat unirea, acésta s'a făcut de-a dreptul între cei doi șefi de ginte cari s'aú unit, fie la o viață comună, fie la o coviețuire în pace; în cetate, însă și mai cu sémă în cetatea federală, care a precedat monarchia, n'a existat un *pater* care să trateze cu reprezentantul poporului strein, de aceea se creá un *pater* care fu numit *pater patratus*, adecă șeful *executor* (de la *patro*) care executa ceea-ce voea poporul roman, adecă declara resboi, încheea pace, cerea repararea unei nedreptăți, saú o repara el în numele poporului roman împuternicit de acesta. El era șeful unu colegiu instituit ca să represinte poporul.

Acest *pater patratus* avea următoarele însărcinări:

a) *Repetere res*, adecă atunci când pe nedrept un dușman al poporului roman a luat ceva ce aparținea poporului, Romanii trimiteaú o comisiune, cu *pater patratus* în frunte, ca să céră restituirea ¹⁾. Acéstă cerere s'a făcut în formă anumită numită *clarigatio* ²⁾ și care era cea următoare:

¹⁾ Liv. I, 22: *utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi.*

Liv. I, 32: *jus ab antiqua gente Aequicoles, quod nunc fetiales habent descripsit (Numa) quo res repetuntur.*

Liv IV, 30: *Tunc quoque ne confestim bellum indiceretur... religio obstitit; fetiales prius mittendos ad res repetendas censuere.*

Ibid. *Missi tamen fetiales; nec eorum quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita.*

²⁾ Plin. H. N. XXII, 2, *clarigatum i. e. res raptas clare repetitum.*

Serv. Aen. IX, 53: *Hoc est Romana solennitate tractum est. Cum enim volebant bellum indicare, Pater patratus. hoc est, princeps Fetialium, proficiscebatur ad hostium fines; et praefatus quaedam solennia, clara voce dicebat: se bellum indicare propter certas causas: aut quia socios laeserant, aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios reddiderant. Et haec clarigatio dicebatur, a claritate vocis.*

Comisiunea trimisă de poporul roman spre a cere restituirea, compusă din patru inși numiți *legati* și cu *pater patratus* în frunte, mergea la frontiera Statului de la care se cerea restituirea, și acolo cu capul învelit, *pater patratus* dicea : *Audi Jupiter, audite fines* (numia hotarele Statului poporului respectiv) *audiat fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani, juste pieque legatus venio verbisque meis fides sit* ¹⁾.

Apoi expunea cererea, și după ce a chemat protecția lui Jupiter (Jovem testem facit) prin următoarele cuvinte : *Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriae compotem me nunquam sinas esse*, pe cari le pronunța atunci când trecea hotarul, când întâlnea pe cel d'intăi om, când intra pe porța cetății unde avea a-și îndeplini însărcinarea ²⁾. Dacă nu i se restituia îndată lucrul cerut, el acorda adversarului trei-deci și trei de zile pentru a-l restitui; și dacă nici după trecerea acestui termen cererea nu se executa, el pleca la Roma după ce arunca asupra adversarului răspunderea celor ce se vor întâmpla, luând pentru acesta de martori pe toți zeii. Formula pe care o pronunța legatul suna ast-fel : *Audi Jupiter et tu Iuno, Quirine, Diique omnes coelestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum* (il numesce) *injustum esse neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus quo pacto jus nostrum adipiscamur* ³⁾.

Reîntorși acasă, cei mai bătrâni ai poporului au fost consultați asupra cazului dacă trebuie să nu declarat război; dacă majoritatea s'a pronunțat pentru război, atunci declarația s'a făcut de către *pater patratus*, în chipul următor :

Pater patratus a mers cu o lance arsă la vârf, sau bătută cu fer, sau pătată de sânge, în mână, la hotarul Statului respectiv, și pronunța în prezența a trei cetățeni majori următoarele cuvinte : *Quod populus... hominesque... adversus populum Romanum Quiritium fecerunt. delinquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum... jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum... fieret, ob eam rem ego populusque Romanus*

¹⁾ Liv I, 32; Dionis II, 72.

²⁾ Liv I, 32.

³⁾ Liv I, 32.

populi... hominibusque... bellum indico facioque ¹⁾. După acesta el arunca lancea pe teritoriul adversarului și războiul just a fost declarat.

În război, tot ce se lua inamicului devenia proprietatea justă a poporului roman ²⁾, ómenii liberi prinși în război deveniañ *servi*, adică sclaviî Romanilor ³⁾ pe cari îi vindeañ *sub hasta* sañ *sub corona* ⁴⁾. Războiul se termina sañ prin supunerea poporului dușman, sañ prin încheierea unui armistițiũ, sañ, în fine, prin încheierea păcii.

În caz de supunere, pentru a nu fi duși toți sclavi la Roma, cei învinși preferiră sclăvia de drept celei de fapt și se predară. Predarea se făcea ast-fel:

Cei învinși aũ trimis o deputațiune la poporul roman unde regele, praetorul, dictatorul sañ consulul le-a pus unele întrebări solemne la cari ei aũ răspuns în chip solemn.

Iată întrebările și răspunsurile:

— *Es'isne vos legati oratoresque missi a populo... ut vos populumque... dederitis?*

— *Sumus.*

— *Estne populus... in sua potestate?*

— *Est.*

— *Deditisne vos populum... urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia in meam populique Romani ditionem?*

— *Dedimus.*

¹⁾ Liv I, 32.

²⁾ Gai II, 69: *Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.*

Ibid IV, 16! *Hasta est signum justae dominii: quod maxime sua esse credebant quae ex hostibus cepissent.*

§ 17, L. 2, 1: *Item ea, quae ex hostibus capimus jure gentium statim nostra fiunt.*

Cf. L. 5 § 7. D. 41, 1.

³⁾ § 17, I, 2, 1: *Item ea quae ex hostibus capimus jure gentium statim nostra fiunt adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem nostram deducimus, qui tamen si evaserint nostram potestatem et ad suos reversi fuerint pristinum statum recipiunt.*

Liv. V, 22: *Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit.*

Cf. Liv. IV, 34.

⁴⁾ Varro, R. R. II, 10: *aut si e praeda sub corona emit; tumve quum in bonis sectioneve cujus publice venit.*

Liv V, 22.

— *At ego recipio* ¹⁾.

În urma acestora poporul supus a rămas fără nici un drept, libertatea de care se bucura, averea ce o poseda, aparținerea de drept poporului roman, cetățenii lui erau *dediticii*.

Se putea însă încheia pace cu orice condițiuni, în acest caz poporul învins își păstra libertatea sa, Romanii impunea celui învins o despăgubire de război ²⁾ și i se acorda un armistițiu ³⁾.

În afară de casurile de încheeră de pace sau de armistiții, poporul roman mai încheia alianțe, amicitii cu popoarele vecine; aceste alianțe se pot împărți în două: ele pot fi *hospitia* sau *foedera*.

Prin *hospitium* se înțelege acel tratat de alianță, prin care un popor permitea supușilor celui-l'alt popor de a intra pe teritoriul său fără de a fi taxat de *hostis* și făcut serv.

Acest tratat a fost numai un tratat de amicitie ⁴⁾ și se făcea prin acordarea din partea șefilor de ginți, a regelui sau a Senatului, a dreptului de a veni în oraș și a sta aci. Poporul căruia se acorda această favoare era un popor amic.

Prin *foedus* se înțelege o alianță între două popoare,

¹⁾ Liv I, 38. VII, 31. IX, 9. Plaut. Amphitr. I, 1, 102 dedunt se, divina humanaque omnia, urbem et liberos in deditioem atque in arbitratum Thebano poplo.

²⁾ Liv XXXIV, 57: Esse autem tria genere foederum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque.

Unum quum bello victis dicerentur leges; ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quae ex iis haberi victos, quibus mulctari eos velit; ipsius jus atque arbitrium esse.

Alterum, quum pares bello aequo foedere in pacem atque amicitiam venirent; tunc enim repeti reddique per conventionem res, et si quarum turbata bello possessio sit, eos aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi.

Tertium esse genus, quum, qui hostes numquam fuerint, ad amicitiam sociali foedere se jungendam coeant; eos neque dicere, neque accipere leges, id enim victoris et victi esse.

Dionys II, 50: armis spoliarunt (sc Camerinos) et tertia agri parte multarunt.

³⁾ Liv I, 15: ea clade subacti Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos indutiae datae.

Liv II, 25, 31, 41.

⁴⁾ Liv I, 45: Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerunt.

Ibid. V, 28: Hospitium cum eo (sc Timositheo) senatusconsulto est factum.

Ibid. V, 50: Senatusconsultum fecit... Cum Caeritibus hospitium publice fieret.

după care cei doi aliați nu deveniaū numai *amici* ci își acordaū reciproc unele drepturi. Acest tratat se făcea prin anumite solemnități și putea fi un *foedus aequum* sau *foedus non aequum*¹⁾. Iată solemnitatea :

Pater patratus se întâlnește cu regele, cu un *pater patratus* sau un alt însărcinat al poporului cu care încheia alianța, și după ce citește punctele asupra cărora s'a căuț de acord, el pronunță următoarele cuvinte :

Audi Jupiter, audi pater patratus populi... audi tu populus... ui illa prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo, tu illo die Jupiter populum Romanum sic ferito ut ego hunc porcum hic hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.

Si după ce a ăis acestea, el dă cu o bucată de cremene ce ține în mână, o lovitură porcului de-l spintecă²⁾. De la această sarcină de a tăia—*ferire*—porcul, legații au fost numiți *fetiales*³⁾. După când s'a încheat un asemenea *foedus* a fost trecută între feriile popórelor.

¹⁾ L. 7 § 1. D. 49, 15: Liber autem populus est, qui nullius alterius populi potestati est subiectus, sive is foederatus est, item sive aequo foedere in amicitiam venit, sive foedere comprehensum est, ut is populus alterius populi majestatem comiter conservaret; hoc enim adicitur, ut intelligatur, alterum populum superiorem esse, non ut intelligatur, alterum non esse liberum; et quemadmodum clientes nostros intelligimus liberos esse... sic eos, qui majestatem nostram comiter conservare debent, liberos esse intelligendum est.

Dionys VI, 65. Liv VIII, 2: in foedere Latino nihil esse, quo bellare cum quibus ipsi velluit, prohibeantur.

Gell. VI. 5: In foedere, inquit (se Alfenus) quod inter populum Romanum et Carthaginienses factum est, scriptum invenitur, ut Carthaginienses quotquot annis populo Romano darent certum pondus argenti puri puri.

Liv XXX, 15: Leges pacis se has dicere (se Scipio): Captivos et perfugas et fugitivos restituant... naves longas, praeter viginti, omnes tradant; tritici quingenta, hordei trecenta millia modium. Pecuniae summam quantam imperaverit, parum convenit; alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio.

²⁾ Liv I, 24. IX, 5: Quid enim aut sponsoribus in foedere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur: per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quem admodum a fetialibus porcus feriat.

Liv XXX, 43. Cf. Polyb. III, 25.

³⁾ Asupra originei cuvintului *fetiales* există o mare deosebire de vederi atât între autorii vechi cât și între autorii noi. După Varro l. l.

Foedus aequum era acea alianță, în care părțile își recunoscău reciproc egale drepturi și anume, *commercium* și *recuperatio*, atare a fost *foedus Cassianum* cu Latini ¹⁾).

Foedus non aequum era acea alianță, prin care un popor recunoscă superioritatea celui-l'alt, și, cu tóte că își păstra libertatea sa ²⁾ se putea ca să fie obligat a da anual un tribut său o prestație óre-care ³⁾).

Cetățile cu cari s'a încheiat *foedera aequa* aũ fost cetăți *liberae foederatae et immunes* ⁴⁾); ele se guvernaũ prin legile lor, prin magistrații lor și numai în caz de răsboiũ popórele ce le locuiaũ mergeaũ împreună cu Romanii ca aliați—*socii*—la resboiũ; acelea însă cari aũ fost supuse prin arme, făceau parte din *provincia* și eraũ administrate de proconsulii său de praetori trimiși din Roma și după legile pe cari Roma li le impunea.

În afară de *civitates liberae* și de *provinciae*, mai existaũ orașele numite *municipia*, cari steteaũ într'o strinsă legătură cu cetatea Roma, însă natura legăturii municipiilor ținând mai mult de organizația internă a cetății, vom vorbi despre dînsele la locul cuvenit; aci ajunge ca să amintim că tóte aceste alianțe se făceaũ prin fețialii.

V, 86, acest cuvânt ar veni dela *foedus*; după Serviu, Aen. I, 62, el ar veni dela *fides*; după Götting, pag. 195, nota 7, dela *fides, foedus*, în legătură cu *facere*; după Lange, Althertüm, p. 243, dela *fis, fateri*; după Fröhner dela *faces*, fiind-că arunca făclia aprinsă asupra teritoriului inimic; după Schoell, Leg. XII tab. pag. 94, cuvântul acesta ar sta în legătură cu *fateri, infitari* etc. Numai Paulus Diaconus dice: *Fetiales a feriendo dicti* fiind-că tăiau porcul; nu după cum vor Becker Marquardt, IV, pag. 382, să cetească *fetiales a foedere feriendo*.

¹⁾ Dionys VI, 95. Liv II, 33; VIII, 2.

²⁾ L. 7, § 1. D. 49, 15.

³⁾ Gell VI, 5. Liv XXX, 15. Liv II, 25. XLII, 6

⁴⁾ Cic in Verr. III, 6; V, 22. L. 7, § 1. D. 49, 15. Liv XXXVIII, 39; XXXV, 46; XXVIII, 45; XXVI, 2.; XXXVIII, 13.

CAP. II.

DREPTUL STATULUI GENTILIC

SECȚIA I.

DREPTUL PUBLIC

§ 54. Persóne și avere.

Astă-dí toți locuitorii Statului sunt supuși legilor și forței publice, și în această privință ei sunt cu toții egali. Acastă stare de lucruri nu se potrivește cu starea lucrurilor în Statul gentilic, fiind-că în acest Stat locuitorii se împart în două părți: în suverani cari ordonă și în supuși cari ascultă, în proprietari ai averii Statului și în proletari posesori de fapt al unor averi ce nu erau de drept ale lor. Cei d'întâi, *patres* ai ginților mari sau mici erau persóne *sui juris*, persóne înzestrate cu toate drepturile politice și private cari pe atunci nu se deosebiau încă, persóne suverane și independente, cei de al doilea erau persóne *alieni juris*, adică persóne cari prin sine înseși nu aveau nici un drept, cari existaú și posedaú numai mulțumită șefilor de ginți cărora ele erau supuse.

Un *pater* al unei ginți fiind singura persónă *sui juris* în ginte, a fost și singurul proprietar; averea pe care o poseda un membru al ginței sale, era considerată ca un *peculiu* ¹⁾ pe care șeful ginții îi l'a încredințat spre administrare dar

¹⁾ Fest. v. pecunia v. peculium. Peculium servorum a pecore item dictum est, ut et pecunia patrum familiae.

Fest. v. Patrocinia. Patrocinia appellari coepta sunt, cum plebe distributa est inter patres ut eorum opibus tuta esset.

al cărui proprietar era șeful ginții. Gințile fiind compuse din mai multe familii, fie-care familie avea un *peculiu* iar toate peculiile făceau parte din *pecunia* șefului ginții.

Ast-fel fiind, toate averile Septimonțiului său ale Statului gentilic federativ au avut fie-care caracterul unei mici averi publice. De unde urmează că transacțiunile au putut fi de două feluri și anume: ele s'au putut face în interiorul aceluiași gen, și au putut să fie făcute de la gen la gen.

În primul cas, când mutațiunile s'au făcut în interiorul aceluiaș gen sau al aceleiaș ginți, proprietatea n'a trecut, fiind-că tot numai la șeful ginței ea rămănea de drept; numai în al doilea cas mutațiunile au trebuit să aibă ca efect trecerea proprietății, fiind-că trecea din pecunia unuișer la cea a altuișer.

Resultă dar din acésta, că avem două feluri de transacțiuni și anume, unele private, cari privesc numai gințile; altele publice, cari se referă la întreaga organizare a Statului. Fiind-că atari mutări de proprietate, de la gen la gen, nu se puteau face din pricină că averile ginților erau, cum am dice, imobilisate prin sacrele cari le garantaū fie-cărei ginți în perpetuu, de aceea a trebuit o formalitate specială care să satisfacă două nevoi și anume:

- a) să permită mutarea proprietății de la ginte la ginte sau de la gen la gen și
- b) să garanteze rămânerea ei în acelaș timp în comunitatea romană.

Pentru acest scop s'a inventat *mancipațiunea* care era o vândare imaginară și afacerile *per aes et libram* în genere, de cari ne vom ocupa în secția următoare.

§ 55. Herediul.

Toți scriitorii antichității ne povestesc despre împărțiri de pământ pe cari regii le-ar fi făcut. Aceste împărțiri de pământ făcute la cetățeni sunt surprindătoare, fiind-că pe acele timpuri cetățenii au avut pământ îndestulător ear pământul însuși nu avea vre-o valoare mare. Cu toate acestea faptul împărțirii pământului e istoric, iar chipul parcimonios în care prima împărțire s'a făcut ne arată, că nu dotarea cetățenilor cu pământ arabil sau de pășune a fost scopul împărțirii.

În adevăr, măsura în care s'a făcut prima împărțire de pământ e atât de mică, încât pământul împărțit n'a fost destul pentru a hrăni o familie. Varro ne spune că s'au îm-

părțit câte două juguri ¹⁾). Ce sunt în Țările noastre două juguri de pământ, adică 50 ari și 40 m. p.? Câtă valoare au ele acum, pentru ca împărțindu-se o atare întindere acum 2000 de ani, istoria să fie plină de acest mare fapt? Când pe lângă acesta se știe că locuitorii Romei au fost împărțiți în *pecuniosi*, adică oameni cu cireză de vite și turme de oi, cari aveau nevoie de întinderi mari de pământ, și în *locupletes*, adică oameni cari aveau mult pământ, mirarea crește de cum s'a putut da acestor locuitori o întindere atât de neînsemnată. Ceva mai mult încă; timpurile cari ne preocupă sunt timpuri în cari unitatea Statului o formați genurile. Să se dea două juguri de pământ unui gen întreg! acest lucru e cu totul enigmatic.

Chiar dacă pământul ar fi fost atât de fertil precum l'a laudat Pliniu ²⁾ și după el Niebuhr, lucrul nu s'ar explica; când însă se știe că locul pe care se afla Roma antică a fost un loc sterp, nisipos, mlăștinos și ast-fel făcut încât, după legendă, a speriat pe Enea când l'a văzut, atunci această măsură pare cu totul neverisimilă. Că a fost prea mică măsura chiar pentru o familie, ne-o dovedește faptul că făcându-se mai târziu împărțiri de pământ, s'a dat familiilor de plebei câte 7 juguri, adică 358 ari și 80 m. p., adică aproape întreit de familie, sau cu un hectar și jumătate mai puțin decât se dă acum pe bani după legea d-lui P. P. Carp în țara românească familiilor de țărani.

Varro spune că cele două juguri s'au împărțit *viritim*. Dar *viritim* nu poate însemna aci fie-cărui bărbat, ci înseamnă fie căruși bărbat care era *sui juris*; căci nu se poate concepe o împărțire de pământ la persoane ce erau în puterea altora. Deci acele 2 juguri s'au dat numai șefilor de *genuri* la fundarea cetății. Că acesta e adevăratul sens al cuvântului *viritim*, mai reese și din următoarea împrejurare:

Făcându-se pe timpul republicei împărțiri de pământ la familiile plebeene, Liviu dăce că acel pământ s'a împărțit: *nec patribus familiae tantum sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur* ³⁾. De unde rezultă că cea d'întâi măsură de câte două juguri n'a fost dată genurilor ast-fel ca fie-care membru al genului să aibă partea sa în cele două juguri, ci au fost date numai șefului de gen.

¹⁾ Varro, R. R. I, 10, 2.

²⁾ Pliniu, H. N. XVIII, 2, 7.

³⁾ Liv. V, 30.

Acest lucru pare paradoxal, însă pe de o parte măsura cea mică, de alta chipul de a se exprima al lui Varro ne întăresc în părerea noastră. El dice: *bina jugera a Romulo primum divisa viritim, quae quod heredem sequerentur heredium appellarunt, haec postea a centum centuria dicta*¹⁾. Se vede aci că această măsură s'a dat numai șefului de ginte sau gen, cu scop și însărcinare de a o transmite heredului. Lucrurile deci se lămuresc ast-fel: pe când scopul împărțirii celor 7 juguri a fost de ordine economică, adică de a se da pământ de hrană celor lipsiți de instrumentul necesar întreținerii lor, cu excluderea înstrăinării, cel al împărțirii celor două juguri n'a avut de scop întreținerea familiilor ci a avut un scop de ordine politică și anume: *se instituita de Stat dreptul de succesiune*.

Când socotim că în Roma au existat 53 de genuri sau aproape atâtea, atunci se explică de ce dice Varro: *haec postea a centum centuria dicta*, — au fost 106 juguri, — și de ce acel agru s'a numit *centuriatus ager*²⁾ sau *ager viritanus*³⁾. Acest agru a fost împărțit ca și poporul în trei părți: o parte fiind a Ramnensilor, una a Tițiensilor și una a Lucevensilor. Textele spun că centuria are 200 de juguri; însă textul lui Varro, e cel decisiv fiind mai natural ca centuria să arate 100 de juguri decât 200. Se poate ca la început să fi existat vre-o 50 de genuri simple sau ginți și ca cu timpul numărul lor să se fi duplicat, duplicându-se ast-fel și numărul jugurilor.

§ 56. Testamentum calatis comitiis.

Că dreptul de succesiune a fost la înființarea sa un drept de ordine politică, nu încapă îndoială pentru acei cari admit că Statul roman a fost un Stat gentilic, de óre-ce organizația gentilică escludea chiar orî-ce idee de drept privat. Avem însă și afară de acesta un sprijin pentru ideea că succesiunea e de ordine politică chiar în cel mai vechiu testament roman, căci acest testament a fost un *testamentum*

¹⁾ Varro, R. R. I, 10, 2.

²⁾ Fest. ep. v. centuriatus ager. Centuriatus ager in ducena jugera definitus, quia Romulus centenis civibus ducena jugera tribut. v. Centuria. Centuria in agris significat CC jugera.

³⁾ Fest. ep. v. viritanus. Viritanus ager dicitur, qui viritim populo distribuitur.

calatis comitiis, adecă un testament făcut în *curie*, unde nu se pôte vorbi de drept privat. Facerea testamentului în *curie*, adică natura politică a acestui act, era chiar condiționată prin faptul că dându-se șefului de gen cele două juguri pentru a fi transmise heredelui pe care acesta și-l va alege, nu s'a avut ca scop înzestrarea acestui herede cu două juguri de pământ, ci s'a avut ca scop continuarea organizației stabilite. Șefii de ginți au fost siliți să numescă câte un succesor, iar succesorul a fost un *pater* care înlocuia pe cel mort.

Testamentul nu e apoi o dispoziție pentru caz de mörte care începe a exista în momentul decesului aceluia care și-a exprimat ultima sa voință, Romanii n'au putut să fie atât de nelogici, precum suntem ađi, și să dispună ca deabia atunci când mörte cine-va să începă a exista o voință a lui. Ei au dispus între vii. Pe când șefii de ginți erau adunați în *curie*, acela dintre dênșii care voia să facă testament, declara *imperativis verbis* pe cine numia *heres*. El ȃicea, înaintea celor adunați în *curie*, cuvintele: *Titius heres esto* sau *Titius heres sit* sau *Titium filium meum heredem esse jubeo*¹⁾ și testamentul a fost făcut printr'un *decret public*. Din momentul când șeful de ginte a pronunțat cuvintele de mai sus, cel instituit *heres* era considerat ca și cel ce a fost *pater*²⁾ al ginții, fără nici o deosebire, de și de fapt era supus al șefului care l'a declarat *heres*³⁾. Dispoziția avea deci valöre și putere încă de pe timpul vieței celui ce a făcut testamentul, iar heredele după mörtea testatorului a căpătat numai libera dispozițiune a averei și succeda în drepturile fostului său șef, fără deosebire de drepturi de ordine politică, sau drepturi de ordine privată.

În ce privesce însuși cuvântul *testamentum*, el e înrudit fără îndoială cu *testu*, *testa* și cu *detestari*; el conține ideea unei protecțiuni⁴⁾ precum conține cuvântul *detestari* ideea lepădării de o protecție⁵⁾. Testamentul nu e deci un act privat prin care un șef de familie dispune de averea sa, ci

¹⁾ Gai II, 117. Ulp. XXI, 1.

²⁾ Gai II, 157. L. 11, D. 28, 2.

³⁾ Liv. XXIV, 11, 7; XXXIX, 3, 5. Fest. ep. v. Duicensus.

⁴⁾ Jovem testem facit Liv. I, 32, 7—10. Ignes ac numina testor Macrob. Saturn III, 2, 9.

⁵⁾ Cic. De leg. II, 7, 16. Varro l. l. V, 161. Ihering. Geist d. Röm. R. I, p. 134.

e un act public prin care un șef de ginte numește un *heres*; el face un act politic și pune acest act sub protecția celor-l'alți șefi de ginți cari trebuie să recunoască pe *heres* ca egal cu ei.

§ 57. Testamentum in procinctu.

În afară de *testamentum calatis comitiis*, prin care șefii de genuri instituiau un *heres*, Romanii au mai avut și un alt *testamentum* care se făcea atunci când Romanii luați armele spre a merge în război și care se numea *testamentum in procinctu*¹⁾.

Fiind-că instituirile de *heres* se puteau face de două ori pe an, *testamentum in procinctu* pare de prisos. Imprejurările apoi în care acest testament se făcea, nu par tocmai propice pentru a dispune după voință de averea și succesiunea sa; se putea întâmpla ca atât testatorul cât și heredele să meargă în război; se mai putea întâmpla iarăși ca cel ce avea calitatea de *pater* să nu fie sub arme, fiind-că de obicei tinerii se duc în război, iar bătrânii stau acasă; la urmă nu se prea pricepe două formalități distincte, pentru unul și acelaș scop—cu interes privat precum în genere se consideră testamentul—în timpuri atât de depărtate. Ideea unei dispozițiuni asupra averii în momentul când mergi în război, mai are și ceva repulsiv pe lângă că nu se poate spune că libera și clara voință domnesc la acest act. De aceea suntem de părere că acest *testamentum* diferă în scop de cel *calatis comitiis*, și dacă acesta crea un *heres*, cel în *procinctu* trebuia să facă mai puțin.

Cicero ne arată în chip destul de clar scopul acestui testament, și numai necunoșterea organizațiunii celei mai vechi a cetății a putut face pe învățați să treacă peste arătările scriitorului roman fără de a le înțelege. El dice: *duos filios suos parvos tutelae populi commendasset, ac se, tanquam in procinctu testamentum faceret, sine libra atque tabulis, populum romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati*²⁾. Se vede înainte de toate din aceste cuvinte că la *testamentum in procinctu* nu era vorba de o instituție de *heres* și nici de o împărțire a averii pentru caz de moarte. Din vorbele lui Cicero reese, că testamentul în *procinctu* avea de scop ca să

¹⁾ Gai II, 101. Fest. ep. v. endoprocinctu. Gell. N. Att. XV, 27, 3.

²⁾ Cic. de orat. I, 53, 228.

institue un *tutor* peste copii și că acel *tutor* a fost însuși poporul roman. Un atare testament îl putea face nu numai un șef de gen, un *pater*, ci ori și care cetățen care avea nevastă și copii, în momentul când se ducea la război. Ast-fel fiind, cele două feluri de testamente ce le găsim la începutul Statului roman și anume *testamentum calatis comitiis* și *testamentum in procinctu* se explică. Și unul și cel-alt avea de scop de a pune actul șefului de ginte sub protecțiunea colectivă a poporului roman; însă cel d'întăi instituia un *heres* care avea o existență de drept din momentul când actul s'a făcut în *curie*, iar cel de al doilea instituia poporul roman ca *tutor* peste soția și copiii săi, îi punea sub protecțiunea poporului, din momentul când pleca în război.

SECȚIA II.

NEGOTIA PER AES ET LIBRAM

§ 58. Nexum¹⁾.

Romanii cei vechi au plecat de la ideea fundamentală în drept, că o legătură odată liber făcută, e irevocabilă, e ceva ce există și nu poate fi desființat. Această idee logică a fost în acelaș timp foarte practică pentru o societate care de abia a început a se organiza, neavând alte legi decât convențiile forțamente laconice cari nu puteau stabili decât autonomia ginților și independența suveranilor, garantându-le reciproc drepturile și posesiunile.

Această împrejurare făcu ca respectul convențiunilor să fie prima dogmă în relațiile de la ginte la ginte, și ca ori-ce modificare de stare sau de posesiune să fie făcută în unele

¹⁾ Fest v. Nexum est, ut ait Gallus Aelius, quodcumque per aes et libram geritur, id quod necti dicitur; quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio.

v. Nexum aes apud antiquos dicebatur pecunia, quae per nexum obligatur.

v. Nectere ligare significat, — quin etiam in comentario sacrorum usurpatur hoc modo: PONTIFEX EX STRAMENTIS NAPURAS NECTITO.

forme anume fixate. Aceste forme au fost cu atât mai necesare cu cât pe atunci nu exista nici legi care să reguleze afacerile, în cazurile când părțile singure nu le-ar regula precis de mai înainte, nici judecătorii care să judece pricinile litigioase, iar hotărîrea judecătorului, dacă vre-un judecător sau arbitru a fost, nu putea avea sancțiunea necesară. Orice afacere trebuia dar, pentru ca să aibă efect, să corespundă următoarelor cerinți :

- a) să conțină o transacțiune,
- b) să formeze legea părților,
- c) să fie lucru judecat, și
- d) să aibă o sancțiune.

Tote aceste condițiuni trebuia să le îndeplinescă orice afacere între șefii de gînți. Urmarea acestui fel de transacțiunii a fost, că dacă cine-va s'a obligat a da, a face sau a presta cui-va ceva, el a devenit *nexus* și era *vinctus* sau *nexu vinctus*¹⁾ cât timp a stat în obligație; el era *solutus* sau *nexu solutus*²⁾, când, prin legătura ce a făcut, a eșit din obligație. Intrarea în obligație ca și eșirea dintr'însa se făcea într'o anumită formă *per aes et libram*. Afacerea însăși s'a numit *nexum*, formalitatea în care ea se făcea s'a numit *mancipatio*, iar întreaga afacere împreună cu formalitatea ei s'a numit *negotium per aes et libram*, se făcea de la ginte la ginte și era specifică poporului roman numai.

Iată cum se făcea negoțul *per aes et libram*:

S'au adus de părți nu mai puțin decît cinci cetățeni romani ca *testes* (cuvîntul se traduce prin martori, noi însă îl traducem prin protectori) și un *libripens*. În prezența acestora, cel ce cumpăra obiectul, fie acesta un sclav spre pildă, dice: *hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus est hoc aere aeneaque libra*³⁾. La acesta răspundea *libripensul raudusculo libram ferito*⁴⁾, ceea-ce se făcea, și afacerea a fost făcută.

Când însă trebuia să se desfacă o afacere, căci în loc ca să se vîndă un sclav putea să se vîndă un om liber care se putea răscumpăra, se înapoia un obiect sau o sumă de bani, se proceda ast-fel:

¹⁾ Liv. II, 24, 6; II, 23, 8. Varro l. l. VII, 105.

²⁾ Liv I, 23, 8; VIII, 28, 9. Varro l. l. VIII, 105. Gai III, 173.
Cic. de leg. II, 20, 51; II, 21, 53.

³⁾ Gai I, 119.

⁴⁾ Fest. v. Rodus Varro l. l. V, 163.

Veniau tot cinci *cives romani* majori cu *libripensul*. De astă-dată însă nu vorbia cel ce cumpăra, ci cel ce se rescumpăra sau plătea datoria; el dicea: *Quod ego tibi tot milibus condemnatus sum, me eo nomine a te solvo liberoque hoc aere aeneaque libra, hanc tibi libram primam potremamque expendo (secundum) legem publicam* ¹⁾.

Aceste procedări nu sunt înțelese astă-zi și explicarea lor e greșită. Așa se dice, că în această afacere vine o monedă de aramă numită *aes* și o cumpănă numită *libra*; cumpărătorul sau plătitorul, după ce pronunță formula, *atinge cu moneda cumpănă*. Erôrea este aci atât de nostimă, încât trebuie să te miri, cum de învățații gravi au putut să cadă într'ênsa și să o și transmită *din secol în secol*.

Înainte de toate trebuie să se scie că în totă această afacere nu figurază nici o *cumpănă*; acesta din simpla pricină că *libra* nu însemnă cumpănă, ci însemnă numai *livra*, măsură de greutate ca de 327.45 grame, care cuprindea 12 uncii, fie-care uncie sub-împărțindu-se în 4 sicilici, de câte 1 ¹/₂ *sextulae* fie-care. Acest lucru e atât de clar, încât nici o discuție nu pôte încăpea. Insuși Gaius explică acest cuvint și dice: *hanc libram primam postremamque expendo* ²⁾, unde *libra* în nici un chip nu pôte fi tradusă prin cumpănă. Dar chiar în cuvintul *libripens*, cuvint derivat din *libra* și *pendere*, partea cuvintului care dă ideia cântăririi ar fi *pendere* și nu *libra*, acesta putând cel mult forma obiectul de cântărit. *Libra* este deci *livra moneda* sau *as libralis*, care a și dat afacerii numele de afacere *nummo uno*.

Dacă *libra* e monedă, atunci *aes* nu mai pôte fi monedă — se confundă cuvintul *aes* cu *as* — și este ceea-ce însemnă, adecă o bucată de aramă ³⁾. În această afacere vine în realitate o bucată de aramă numită *raudusculum*, de ôre-ce *libripensul* dice *raudusculo libram ferito* și Gaius ne spune că cel ce cumpăra sau se rescumpăra *aere tangit libram* ⁴⁾. Dacă traducem cuvintul *aes* cu monedă și *libram* cu cumpănă, ne lipsesce acel *raudusculum* despre care ne vorbesc Varro și Festus; când însă traducem pe *aes* prin aramă, și *libra* prin *livră*, atunci avem cele două elemente de care se vorbește în

¹⁾ Gai III, 174.

²⁾ Gai III, 174 cf. Gai ep. I, 6, 3. Gai I, 122.

³⁾ Varro, l. I, V, 163. Fest v. Rodus. Am tradus *aes* prin aramă fiind-că la început *aes* însemna aramă și de abia mai târziu a venit aliagiul aramei cu cositorul.

⁴⁾ Gai I, 119.

afacerea *nummo uno*, adică *libra* și *raudusculum*, căci de cumpănă nu se pomenesce nicăieri.

Vine apoi cuvîntul *ferito*. Acest cuvînt vine de la *ferio*, a tăia, a sparge, a sdrobi și are sens când avem o bucată de aramă și o monedă, dar care n'are nici un sens când *libra* înseamnă cumpănă, căci nu se pôte tăia, sparge, sdrobi cumpăna cu moneda. *Raudusculo libram ferito* va însemna dar: Spargeți livra cu bucata de aramă. Urméază de aci că *aeris confessi* înseamnă cei ce au *tăiat, spart, sdrobot* împreună o livră prin ajutorul aramei ear nu că au recunoscut. *Confessus* în sensul de *confiteor* a început a se întrebuița târziu, iar *fessus* vine de la *ferio*.

Și Gaius dice *percutit*¹⁾ ceea-ce e identic cu *ferit*.

Întrebarea e acum, ce înseamnă această formalitate complicată?

Iat'o în puține cuvinte:

Am dis că afacerea *per aes et libram* a trebuit să fie o afacere de comerciū care să întrunească trei condițiuni și anume:

- a) să fie lege între părți,
- b) să fie lucru judecat, și
- c) să aibă sancțiune.

Pentru ca afacerea să facă lege între părți, s'au adus cinci cetățeni majori sub a căror protecție s'a pus afacerea; căci *testis* nu înseamnă martor, ci protector, precum s'a vădut mai pe larg la testament. De aceea și o lege din cele XII table sună ast-fel: *Cum nexum faciet mancipiumque uti lingua nuncupassit ita ius esto*²⁾; era o convenție între părți, deci o lege.

Libripensul reprezenta pe judecătorul care ținea în mână sa obiectul litigiului reprezentat prin *libra* — el ținea în mână *causa*. Urméază în prezența acestuia procesul în care cumpărătorul revendică lucrul său, sau debitorul libertatea, în urma căruia judecătorul, libripensul, dă hotărîrea sa prin cuvintele *raudusculo libram ferito*; el pune *libra* jos, iar cel ce revendică o sparge cu ajutorul raudusculului pe care-l dă apoi adversarului. Gaius dice *quasi pretii loco*. Neputënd fi însă vorba de preț, el i-o dă ca dovadă și pentru ca să fie

¹⁾ Gai I, 119; III, 173.

²⁾ Fest. v. nuncupata. Nuncupata pecunia est ut ait Cincius in libro secundo officio jurisconsulti nominata, certa nominibus propriis pronuntiata: Cum nexum faciet, etc.

confessus. Ast-fel afacerea *per aes et libram*, era o transacție între ginți, îmbrăcată în formă de lege, care își găsește des-nodământul într'un proces iar sancțiunea într'o hotărîre primită de părți și pusă sub protecția cetățenilor. Afacerea *per aes et libram*, unde părțile sunt *confessi*, a fost considerată ca *res iudicata*¹⁾. În ce privește alegerea aramei, a monedei și a formalității spargerei, se poate spune că arama pe lângă că avea un caracter de sanctitate²⁾, simboliza tăria convenției, moneda arăta unitatea Statului; iar spargerea de către cei ce transigeau arăta ferma voință a părților de a schimba o stare de lucruri și a o modifica după placul lor în interesul lor.

§ 59. Mancipium și res Mancipi.

Nu încapă îndoială că există o strînsă înrudire între cuvintele *mancipium*, *manceps* și *res Mancipi*. Pentru a fi bine înțelese toate aceste cuvinte, ele trebuiesc explicate unul prin ajutorul celor-l'alte, căci numai ast-fel ne vom putea da sémă despre scopul și rațiunea străvechei instituțiuni de drept a Mancipiului. Acestă explicare ne-o înlesnesce întru cât-va Paulus Daiconus, care ne spune ce însemnă *manceps*.

Manceps, dice epitomatorul lui Festus, *quod manu capiatur* și apoi:

Manceps dicitur, qui quid a populo emit conducitve, quia manu sublata significat se auctorem emptionis esse; qui idem

¹⁾ Gell. N. Att. XX. 1. 45. Confessi igitur aeris ac debiti iudicatis triginta dies sunt dati, conquirendae pecuniae causa quam dissolverent: eosque dies decemviri justos appellaverunt, velut quoddam iustitium, id et juris, inter eos quasi interstitutionem quandam et cessationem: quibus diebus nihil cum iis age jure posset: post deinde, nisi dissolverent, ad praetorem vocabantur: et ab eo, quibus erant iudicati addicebantur, nervo quoque aut compendibus vinciebantur.

²⁾ Fest. v. Rodus vel raudus significat rem rudem —; nam saxum quoque raudus appellant poetae. — Vulgus quidem in usu habuit non modo pro aere imperfecto, — sed etiam pro signato, quia in Mancipando cum dicitur rudusculo libram ferito asse tangitur libra.

Fest. v. Sacramentum. Sacramenti autem nomine id aes dici coeptum est, quod et propter aerari inopiam et sacrorum publicorum multitudinem consumebatur id in rebus divinis.

praes dicitur, quia tam debet praestare populo, quod promisit, quam is, qui pro eo praes factus est ¹⁾.

Și fiind-că se vorbește de cuvântul *praes*, să arătăm însemnarea acestui cuvânt tot după Paulus Diaconus.

Praes, dice el, *est is qui populo se obligat, interrogatusque a magistratu, si praes sit ille respondet: praes* ²⁾. Din această rezultă că cel ce cumpără ceva de la popor, adică de la o licitație publică, se numia *manceps* și era garant pentru lucrul ce cumpăra, și că, față de popor, atât cel ce cumpăra cât și cel ce lua o întreprindere de la Stat tot *manceps* se numia.

Pe noi interesându-ne cumpărătorul numit *manceps*, trebuie să vedem când și cum cumpăra cine-va de la popor.

De la popor se putea cumpăra prada făcută de armată în război; se cumpărau obiectele luate inamicului. De și cel ce lua ceva de la inamic credea că cea-ce a luat e cea mai justă a lui proprietate ³⁾, totuși prada o lua magistratul superior și o vindea *sub hasta* ⁴⁾ sau *sub corona* ⁵⁾; iar această operațiune se numia *praedae sectio*, împărțirea prăzii ⁶⁾. Cel ce cumpăra sau lua de la această vânzare se numia *manceps*. *Praedae sectio* ne-fiind o vânzare ci o împărțire a prăzii, plata *manubiae* ce dădea *mancepsul* în schimbul obiectul ce a cumpărat, nu putea forma prețul adevărat al lucrului; prin urmare cel ce lua obiectul n'a fost un adevărat cumpărător,

¹⁾ Fest. ep. v. *Manceps*.

²⁾ Fest. ep. v. *Praes*.

³⁾ Gai. IV. 16, quod maxime sua esse credebant quae ex hostibus cepissent. 16. Lib. D. 41. 1.

⁴⁾ Liv. VI. 4, 2. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. Quibus sub harta venundatis, tantum aeris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres paterae aureae factae sint.

Liv. XXIII. 37, 13. Supra mille captivorum sub hasta venierunt: praeda alia militi concessa, exercitum Luceriam reductus.

⁵⁾ Varro. R. R. 10. 4, si e praeda sub corona emit.

⁶⁾ Gell. N. Att. XIII. 24. 3. „Praedam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompeii sedente imperatore decemviri vendunt“. Et infra itidem duo haec simul junctum posita dixit. „Ex praeda, ex manubiis, ex auro coronario“.

Liv. VII 27. 8. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis praeda militi data.

Liv. IX. 37. Aurum argentumque jussum referri ad consulem; cetera praeda militis fuit.

Diony, VII. 63.

și *praedae sectio*, nu servia pentru a face din cel ce cumpăra un proprietar, el se numia în adevăr *manceps* în tocmai ca și întreprinzătorul de lucrări publice. Acest punct trebuie să-l reținem și să-l apropiăm de *mancipatio* care era considerată ca o *imaginaria venditio*¹⁾. Întrebarea ce se nasce acum ce fel de afacere e aceea în care cine va capătă prin formele cele mai legale un obiect, capătă *dominium*²⁾, iar la urmă nu se vorbește de cât de o vinzare imaginară.

Răspunsul la această întrebare e cel următor. Vinzarea *sub hasta* sau *sub corona* avea de efect trecerea unor anumite obiecte de la poporul roman, la câte un anumit cetățean roman. În acest caz nici nu exista de drept o vânzare, fiind-că poporul roman a vândut și tot poporul roman printr'un membru al său a cumpărat, obiectul neeșind din proprietatea poporului roman. Ast-fel fiind cel ce obținea un obiect de *sub hasta* sau de *sub corona* era considerat ca unul ce deținea obiectul de la popor pentru popor, și putea fi indentificat cu conductorul ce întreprindea o lucrare sau lua o arendă, el era mai mult garantul obiectului ce a luat de la popor față de acest popor de cât proprietarul acestui obiect; de aceea el a fost numit *manceps* sau *praes*.

Dar cel ce cumpără *sub hasta* sau de *sub corona* nu lua lucrul în război; de aceea nu se poate dice că cuvântul *manceps* vine de la *manu-capio*. După noi acest cuvânt vine mai curând de la *manu-cupio* și s'ar putea traduce prin *amator*, de a avea un lucru în *manu-sua*. Această derivație a cuvântului *manceps* de la *manu-cupio* iar nu de la *manucapio*, precum se obicinuește a se deriva cuvântul, nu are nimic straniu, fiind că avem în limba latină exemple în cari *u* se schimbă în *i*. Așa este cunoscută întrebuințarea cuvântului *reciperare* în loc de *recuperare* și *reciperator* în loc de *recuperator*; de ce atunci nu s'ar fi dis *mancipium* pentru *mancupium*? Dar avem chiar o dovadă că vorbele *manceps* și *mancipium* sunt înrudite și vin de la *manu-cupio*. Noi găsim cuvântul *mancupes* întrebuințat ca pluralul cuvântului *manceps*; acesta

¹⁾ Gai, I. 113, per mancipationem id est per quandam imaginaria venditionem.

Gai 119. Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam venditio.

²⁾ Varro. R. R. II. 10. 4. In emptionibus (servorum) dominium legitimum sex fere res perficiunt: si hereditatem justam adiit; si ut debuit mancipio ab eo accepit, a quo jure civili potuit; aut si in jure cessit qui potuit cedere et ubi oportuit; aut si usu cepit; aut si e praedae sub corona emit, tumve, cum in bonis sectioneve cujus publice venit.

constitue o dovadă irefutabilă că acest cuvânt vine de la *manu-cupio*. Iată ce dice Varro ¹⁾. *Praedia dicta sunt, item ut praedia a praestando quod ea pignore data publice mancipes fidem praestent*. Asemenea găsim că și cuvântul *mancipium* vine de la *manu-cupio*, de ôre-ce o inscripție sună; *L. Titurius Sabinus se vivo donavit, L. Salvio Symphoro mancupavitque sestertio nummo uno* ²⁾. Nu încape deci nici o îndoială că *manceps* și *mancipatio* ne dau ideia celui ce do-rește a lua ceva în *manu-sua* de la popor, rămânând acest obiect tot al poporului, iar cel ce l ia este răspundător pen-tru lucrul ce a luat. Acéstă concepție concordă cu ideia unei comunități de drept în incinta pomeriului.

Fiind ast-fel afacerea *per aes et libram*, mancipația în special, nu avea de scop trecerea proprietății din mâna unuia în mâna altuia, ci numai trecerea sarcinei de *praes* sau *manceps*—obiectul însuși fiind considerat ca proprietate co-mună a poporului roman—de la popor la cetățean prin mij-locirea altui cetățean.

Neputând însă poporul roman să cêră garanți pentru tôte obiectele ce se află în comerciū, el le-a împărțit în douë clase și a numit *res Mancipi* pe acelea pentru cari el își reserva proprietatea având pentru dênsele *mancupes* în cetățenii poporului roman, și *res nec Mancipi* pe acele ce nu aveaū acéstă calitate. *Res Mancipi* erau: 1) *praedia in ita-lico solo tam rustica quam urbana*, 2) *jura praediorum rus-ticorum*, 3) *servi* și 4) *quadrupedes quae collo dorsove do-mantur* ³⁾. Alegerea obiectelor arată în de-ajuns că era un in-teres de ordine publică, care dicta acéstă împărțire a lucrurilor.

Resultă de aci că atunci când pentru prima ôră s'a făcut o unire între ginți pentru o viață în comun, șefii gin-ților admitând comunitatea de drept au devenit reciproc unii garanții averei celor-l'alți; însă nu a întregii averi, ci nu-mai a obiectelor specificate anume și clasificate sub *praedia urbana* și *rustica*, *jura praediorum rusticorum servi* și *qua-drupedes quae collo dorsove domantur*. Mutăționile la cari de-deau loc aceste obiecte angajând răspunderea și trecerea garanției, s'a inventat mancipațiunea.

¹⁾ Varro L. L. V. 40.

²⁾ Orelli inscrip. Lat. No. 4567.

³⁾ Gai, I. 14 urm. 120. Ulp. XIX. 1.

SECȚIA III

JUDECATA CIVILĂ ȘI PENALĂ

§ 60. Judecătorii.

Starea socială care ne preocupă, este, precum am vădut'o mai sus, o stare basată pe convențiunile generale făcută între ginți, dar lipsită de legi speciale cari să reguleze diferitele incidente ce se puteau ridica între vecini. Suveranitatea integral menținută de către șefii acestor ginți exclu-dea, până la regi, ideea existenței unui judecător permanent, și dacă pontificele suprem putea fi chemat ca arbitru într'o neînțelegere, hôtărîrea lui nu putea avea nici puterea, nici efectul unei sentințe judecătorești, bazate pe lege, de ôre-ce nimic nu obliga și nu putea obliga pe părți de a se supune ei. Lucrurile se schimbă însă în afacerile *per aes et libram*; aci cei ce erau *aeris confessi* erau considerați ca judecați, raporturile lor fiind regulate prin legea man-cipiului (*lex mancipii*) de mai înainte, care dicea *cum nexum facient mancipiumque uti lingua nuncupassit ita jus esto*¹⁾, care princip s'a stabilit probabil atunci când prin convenția făcută între ginți s'a fixat unirea precum și viața comună. Aci există o lege și judecătorului său arbitrului i-a fost ușor să se pronunțe. Când însă s'a ivit o ne-înțelegere asupra unei cestiuni, un litigiu ce privia două ginți de odată, ca o cestiune de servitute și altele asupra cărora nu existau legi cari să le reglementeze și să fixeze norme de mai înainte aplicabile la toate casurile de același fel, ce se făcea atunci? In acest caz trebuia un judecător care să fie și legislator *ad-hoc*, adecă un judecător care să aibă misiunea nu numai de a se pronunța, *jus dicere* ci și aceea de a face legi *jus facere*; dar care în acéstă calitate să nu atingă nici suveranitatea șefilor de ginți în neînțelegere și nici au-tonomia ginților.

¹⁾ Fest. v. Nuncupata. Nuncupata pecunia, est ut ait Cincius in l. II, de officio J.—Cti nominata certa nominibus propriis pronuntiata. CUM NEXUM etc ita uti nominarit locutusve, ita jus esto.

Problema așa pusă are aparența de a fi grea, însă Roma-nii au rezolvit-o în modul cel mai simplu și cel mai original. Ei au făcut în aceste cazuri judecătoria pe toți șefii de gînti împreună. Să o dovedim:

În timpurile cele mai târzii ale Romei exista un tribunal care nu se mai potrivea cu ordinea socială stabilită și căruia îi cădea de drept judecarea unor anumite chestiuni. Acest tribunal formeză o enigmă pentru jurisconsultii și istoricii, cari nu înțeleg rațiunea specială a tribunalului, nu cunosc compunerea lui, și nu știu când și în ce împrejurări el s'a născut. Se știe numai în ce anumite chestiuni el judeca ¹⁾, se cunosc forma în care judeca ²⁾, se știe numele tribunalului; era *judicium centumvirale* și judecătorii se numiau *centumviri*.

Cu privire la compunerea tribunalului unii țin că ar fi fost compus din 105 membrii, câte 3 aleși din fiecare din cele de trei-deci și cinci triburi ³⁾; alții țin că acest tribunal ar fi numărat 180 membrii aleși ⁴⁾; Varro țin că a vorbi de *centumviri* e ca și cum ai vorbi de 1000 corăbii ce au

1) Cic. de orat. I. 38. 173. Nam volitare in foro, haerere in jure ac praetorum tribunalibus, judicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto, sed de aequitate ac jure certetur, jactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum, ceterarumque rerum innumerabilium jura versentur, quum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiae.

Cicero. pro Caecina 38, pro domo 29.

2) Quintil. V. 2. 1, et partibus centumviralium, quae in duas hastas divisae sunt:

Ibid. XI. 1. 78, aut in centumviralibus judiciis duplicibus.

Plin. Ep. VI. 33. 2, quadruplici judicio bona paterna repetebat.

Val. Max. VII. 7. 1. Acerbe. Cum improbissimis enim heredibus de paternis bonis apud centumviros contendit, omnibusque non solum consiliis, sed etiam sententiis, superior discessit.

Gai. IV 16.

3) Fest. ep. v. Centumvitalia. Centumvitalia judicia a centumviris sunt dicta. Nam cum essent Romae XXXV tribus, quae et curiae sunt dictae, terni ex singulis tribubus sunt electi ad judicandum, qui centumviri appellati sunt; et licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt dicti.

4) Plin. VI. 33. 2.

mers contra Troiei¹⁾; deci n'aũ fost nici o sută. Toți însă — afară de Varro bine înțeles — sunt de părere că centumviri se alegeau. Cu alegerea însă lucrurile nu prea stau tocmai bine, din pricină că nicăirea, afară de textul mai sus citat²⁾, nu se vorbește de așa ceva, iar Th. Mommsen a observat cu multă dreptate, că epitetul de *viri* cu numărul ce precede acest cuvânt, se dă în tot-d'auna unor magistrați independenți, iar nu unor jurați aleși de magistrat³⁾. Dat fiind, că pricinile asupra cărora trebuie să se pronunțe *centumviri* sunt toate pricinii ce ating ordinea gentilică precum reese acésta în chip neîndoios din citatul de mai sus al lui Cicero (De orat. I. 38.173); dat fiind, că acești judecători se pronunțau asupra unor cesțiuni de drept fără ca o lege să stabilească normele de aplicat; dat fiind, că instituția acestor judecători trebuie să fie veche din pricină că procesul se făcea în forma procesului numit *legis actiones*; nu încapă îndoială, că acest tribunal se compunea din șefii ginților, ai căror număr a crescut cu timpul și a variat după împrejurări, iar cifra de o sută nu poate fi de cât aproximativă.

Căci în adevăr care putea fi acel tribunal, care să facă lege, să judece *non de facto sed de jure et aequitate* precum țice Cicero în textul citat⁴⁾, dacă nu înșiși suveranii Statului? Aceștia numai au putut forma un mare colegiu de arbitri care să judece, și n'același timp să facă lege; acest tribunal e singurul care se putea pronunța cu autoritate în cesțiuni cari priveau gințile ca atari; el avea caracterul de a nu fi permanent și a nu sta prin urmare ca o autoritate stătătoare pe deasupra șefilor de ginți, ci era chemat numai când nevoia îl cerea.

Așa dar judecătorii cei d'întâi cari au putut să judece diferendele ce se puteau ivi între două ginți, cu privire la posesiunile și drepturile lor reciproce, au fost *centumviri*.

§ 61. Procesul.

Gințile fiind independente și legi neexistând ca să reguleze toate raporturile dintre ele, și un șef de ginte, un

¹⁾ Varro. R. R. II. 1. 26. Si inquam numerus non est ut sit ad amussim, ut non est, cum dicimus mille naves iisse ad Troiam, centumvirale esse iudicium Romae.

²⁾ Fest. ep. v. Centumviralia.

³⁾ Th. Mommsen Röm. Staats-Recht, vol. II, pag. 220, nota 2.

⁴⁾ Cicero. De orat. I, §8. 173.

suveran, neputând să se înfățișeze înaintea unui tribunal, a unui judecător ca un reclamant care cere de la judecător repararea unei nedreptăți, și nici nu putea chema pe altul în aceleași condițiuni, cel mai vechi proces în dreptul roman se prezenta ca simulacrul unui război între gințile ce se aflau în conflict. Acesta se putea chiar între un *pater* al unei ginți și fiul moștenitor, în caz de exheredare, din pricină că testamentul era valabil pe timpul vieții testatorului, iar *filius* fu considerat pe timpul vieții tatălui său chiar ca *pater*, precum am văzut-o mai sus.

Când șeful unei ginți s'a simțit atins în drepturile sale de către un alt șef de ginte sau de supuși ai acestuia, el strângea armata sa — *manu-sua* — compusă din *parentes, agnati, clientes, servi* și declara război ginții adverse. Inșă fiind-că prin convenție și prin sacre exista un *foedus*, unde sau pacea trebuia să domnască, sau războiul trebuia să fie legitim, de aceea, în lipsa unei legi și a unor judecători autorizați, cel ce se credea nedreptățit a notificat adversarului prin pontifice că se crede nedreptățit, că sacrele nu sunt păzite și-l invita a fi față peste 30 zile pentru a se supune cazul judecării pontificiului. Acesta a fost primul act al procesului numit *actio legis*, care se numea *denunciatio* ¹⁾. Reclamantul provoca pe intimat *ut at iudicem capiendum die XXX adesset* ²⁾.

În ziua a treizecea adversarii erau la pontificele suprem. Aci s'a petrecut al doilea act numit *actio legis per iudices postulationem*. Nedreptățitul dicea, după sigiliile lui Valeriu Probu, *te pontificem populi Romani iudices arbitrosve postulo uti des* ³⁾. Pontificele dedia arbitri *in diem tertium vel perendinum litis aestimandae* ⁴⁾. Se făcea o *comperendinatio* ⁵⁾, adică părțile se înțelegeau ca să vină a treia zi la judecători.

Acum începe al treilea act. Arbitrul judecând valoarea

¹⁾ Fest. ep. v. *Condicere*. *Condicere est dicendo denunciare*.

Fest. ep. v. *Condictio*. *Condictio in diem centum ejus rei, quae agitur denunciatio*.

Fest. ep. v. *Condictum*. *Condictum est quod in commune est dictum*.

²⁾ Gai, IV, 18. 20.

³⁾ Val. Prob. IV, se cetește: *te praetor iudicem arbitrumve postulo uti des*

⁴⁾ Gai, IV, 15. Val. Prob. IV.

⁵⁾ Gell. N. Att. X. 24. 9. *Sacerdotes quoque populi Romani cum condicunt in diem tertium, diem perendini dicunt*.

Gai, IV. 15.

litigiului, cel nedreptățit provoca pe adversarul său să depună sacramentul său *praedes* garanție prin cuvintele: *Aio te mihi milia dar oportere. Quando negas seu quando neque ais neque negas — te sacramento L (D) provoco*¹⁾.

Intimatul atunci răspunde:

*Quando ais egoque abste ea re captus sum similiter ego te sacramento L (D) provoca*²⁾.

Părțile au depus apoi după valoarea obiectului în litigiu 50 sau 500 bani ca *sacramentum*, când o nouă înțelegere, condiție, a avut loc, care a putut fi o *comperendinatio*³⁾, pentru a se prezenta înaintea judecătorilor. O *lex Pinaria* de mai târziu, a cerut ca între sacramentul și între *causae collectio*, adică expunerea procesului, să treacă *XXX dies iusti*⁴⁾, când apoi se adună judecătorii ca să audă al patrulea act al procesului și să se pronunțe. Judecătorii au fost *centumviri* cari erau presidați de *praetor*, adică de comandantul șef al armatei, cari toți formau *curia calabra*; o *hasta*, lance, era plantată în semn de răsoi.

Înaintea acestor judecători au apărut cei doi șefi cari se judecau, fie-care cu ai săi, *cum manu-sua*. Acum începe al patrulea act al procesului numit *legis actio* adică *vindicatio*.

Reclamantul expune cererea astfel:

Fundus qui est in agro qui Sabinus vocatur, ex jure Quiritium meum esse aio.

Intimatul răspunde:

Quando in jure te conspicio postulo anne far auctor.

La acesta răspunde reclamantul printr'o provocare la luptă, un fel de ordaliu mai cu minți, care se numește *manus conserere*, la o luptă afară din locul (for) unde se petrece procesul. Cuvintele prin care el provacă la luptă sunt:

Ego te ex jure manu consertum voco.

La acesta cel provocat răspunde:

Unde tu me ex jure manu consertum vocasti inde tibi ego te revoco.

Praetorul, comandantul suprem, intervine aci asupra provocării și ordonă:

Suis utrisque superstitibus istam viam dico: inite viam.

Părțile împreună cu ai lor se conformă ordinului prae-

¹⁾ Gai, IV. 15. Val. Prob. IV.

²⁾ Gai, IV. 15. Val. Prob. IV.

³⁾ Gell. N. Att. X. 24. 9. Gai, IV. 15.

⁴⁾ Gai, IV. 15.

torului și merg pe drumul indicat de comandant. Apoi praetorul comandă din nou :

Redite viam ¹⁾.

Și părțile se întorc pe drumul pe care au mers.

Acum reclamantul revendică lucrul său zicând : *Hunc ego hominem et jure Quiritium meum esse aio secundum suam casuam, sicut dixi, ecce tibi vindictam imposui*, punând festuca pe om; adversarul făcea același lucru. Aici intervine magistratul zicând *Mittite ambo hominem*. Apoi intimatul zicea : *Postule anne dicas, qua ex causa vindicaveris*, iar reclamantul răspundea : *Jus feci, sicut vindictam imposui*. Judecătorii ascultau fondul și hotăriaș.

După ce una din părți a obținut câștig de cauză, iar cel osândit nu se conformă hotărârii centumvirilor, partea câștigătoare avea dreptul de a executa hotărârea și această execuție putea fi de două feluri și anume: era *legis actio per pignoris capionem* sau *manus injectio judicati* care formeză al cincilea act al procesului.

Legis actio per pignoris capionem consta în dreptul celui ce a câștigat procesul, de a pune mâna pe obiectele adversarului său condamnat și a le deține pentru a obține conformarea la hotărârea dată și a le vinde spre a se despăgubi ²⁾.

Manus injectio judicati constă în faptul că cel ce a câștigat cauza poate pune pe al său, *manum suam*, ca să prindă pe cel condamnat ³⁾. Acesta era pus în închisoare, unde sta până ce se plătia de datoria sa recunoscută prin judecată ⁴⁾.

Tot acest proces cu formalitățile sale bizare, arată, nu se poate mai bine, gradul de independență a ginților și conștiința șefilor de ginți de drepturile lor suverane. Autorii rid de aceste ceremonii : dar de câte *grave nimicuri* din obiceiurile internaționale de azi nu se poate face același haz, și câte griji, câte lacrimi și chiar cât sânge, câtă cernelă, în cel mai favorabil caz, n'a costat călcarea acestor nimicuri.

Când căutăm să deosebim diferitele faze ale procesului prin *legis actiones*, vedem că în ce privește partea formală, se disting următoarele faze :

¹⁾ Cicero. pro Murena XII, 26. Val. Prob. 4.

²⁾ Gai, IV. 26. 30.

³⁾ Gai, IV. 21.

⁴⁾ Gai, IV. 24.

- a) Denunțare saŭ in jus vocatio.
- b) Judicis postulatio.
- c) Stipulatio și restipulatio sacramenti.
- d) Vindicatio.
- e) Manus injectio.

In ce privește partea de fond avem :

- a) Vindicatio.
- b) Judicatio.
- c) Condamnatio.
- d) Executio.

Cele d'întâiŭ faze adecă cele formale, aŭ servit mai târziu ca bază procesului formular; cele d'al doilea, fazele de fond, aŭ servit la crearea diferitelor forme de *legate*.

§ 62. Dreptul penal.

Ordinea în societate, cere o sancțiune potrivită cu starea de cultură și de independență a membrilor acestei societăți. In societatea Statului gentilic, unde puterea totă se afla în mâinile șefilor de ginți, aceștia trebuiau să aibă și dreptul și puterea de a pedepsi, calități inerente potestății lor. O atare putere însă, în ce privesce pe miniștrii religiei, o avea și pontificele suprem și această putere nu este de disprețuit, când se scie că sacrele formaŭ sancțiunea stărei de drept de pe atunci.

Crimele în cel d'întâi timp aŭ fost :

a) *Perduellio*¹⁾, adică revolta contra ordinii sociale și a organizației cetății.

b) *Parricidium*²⁾, adică omorul semenului său sau furtul sacrelor.

¹⁾ Varro. L. L. VI. 1. Perduelles sunt hostes.

L. 234. X. 50. 16. Quos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant, per eam adjecionem indicantes, cum quibus bellum esset.

²⁾ Fest. ep. v. Parrici (dii) quaestores appellabantur, qui solebant creari causa rerum capitalium quaerendarum. Nam parricida non utique is, qui parentem occidisset, dicebatur, sed qualemcumque hominem. Id autem fuisse indicat lex Numae Pompili regis his composita verbis: „SI QUIS HOMINEM LIBERUM DOLO SCIENS MORTI DUIT PARRICIDA ESTO“.

Cic. Liv. de leg. II. 9. Sacrum sacrove commendatum qui cleperit rapsitve parricida esto.

c) *Incestus* ¹⁾, în care se cuprindea nu numai incestul precum îl înțelegem azi, ci și furtul și raptul ²⁾.

d) *Frauda clientii* ³⁾.

e) *Mutarea hotarului* ⁴⁾.

Pedepsele au fost cele următoare:

1. *Consecratio capitis* ⁵⁾, sau declararea de *sacer* a cui-va împreună cu familia și averea lui, nefiind pedepsit cel ce omora pe unul declarat *sacer* ⁶⁾.

2. Spânzurătorea la *arbor infelix* ⁷⁾, pentru *perduellio*.

3. *Tăerea capului* ⁸⁾.

4. *Inmormântarea de vii* ⁹⁾.

¹⁾ Fest. ep. v. *Incestus* a Graeco trahitur. Nam illi facinus dicunt *ἑνίκεστον*.

Cic. de leg. II. 9. *Incestum* pontifices supremo supplicio sanciuo.

²⁾ Non. Marc. *Castum* a furtis et rapinis abstinens.

³⁾ Serv. Aen. VI. 609. PATRONUS SI CLIENTI FRAUDEM FECERIT SACER ESTO.

cf. Diony. II. 10.

⁴⁾ Diony. II. 74. Si vero quis sustulisset aut suo loco movisset terminos, eum qui patrare ausus fuisset, huic deo sacrum esse sanxit (Numa Pompilius), ut cuilibet impune eum interficere, tanquam sacrilegum, liceret, et purus ab eo piaculo esset.

Fest. ep. v. *Termino*. Denique Numa Pompilius statuit, eum qui terminum exarasset, et ipsum et boves sacros esse.

⁵⁾ Zonar VII. 15. Sacrum autem esse idem erat, quod perisse: sic enim omnia, quae instar victimae ad caedem destinata sunt, appellantur. cf. Dionys II. 74.

Fest. v. *Sacrae* leges. *Sacrae* leges sunt, quibus sanctum est, qui quid adversus eas facerit, *sacer* alicui deorum sit cum familia pecuniaque.

⁶⁾ Fest. v. *Sacer* mons... At *homo sacer* ist est, quem populus iudicavit ob maleficium; neque fas est eum immolari, sed, qui occidit, paricidii non damnatur, nam lege tribunicia prima cavetur „si quis eum, qui ei plebeiscito sacer sit, occiderit, parricida ne sit“...

⁷⁾ Liv. I. 26. *Lex Horrendi carminis* erat: Duumviri *perduellionem* iudicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato; si vincent, caput obnubito; infelice arbori reste suspendito. Verberato vel intra pomoerium vel extra pomoerium.

Val. Max. VI. 3. 8. *Publica*... item *Licina*, quae... viros suos veneno necaverant, proprinquorum decreto strangulatae sunt.

⁸⁾ Liv. II. 5. *Consules* in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis caedunt, securique feriunt.

Liv. XXII. 57.

⁹⁾ Fest. v. *Seceleratus* campus app[ellatur] *prope portam Colli-*nam, in quo virgin[es] *Vestales*, quae *incestum* fecerunt, defossae sunt v[ivae].

Diony. II. 67. Pult. Numa 10.

5. *Exilul* ¹⁾.

6. *Taliunea* ²⁾.

7. *Amenda* ³⁾.

Aceste pedepse le pronunța, bine înțeles, șeful ginții pentru supușii săi, și pontificele suprem pentru sacerdoți, adică pentru cei însărcinați cu un oficiu religios.

În ce privește pedepsele pronunțate de șefii de ginți, istoria ne relatează cazul cu Horațiu, unde se dice: *P. Horatio proclamante, se filiam jure caesam judicare; ni ita esset patrio jure in filium animadversurum fuisse* ⁴⁾. Avem apoi cazul cu fiul lui Brutus unde se dice: *Brutus.... filios.... virgis caesos et ad palum religatos securi percuti jussit* ⁵⁾. Există cazul cu Titu Manliu Torquatu ⁶⁾, este cazul cu Cassius ⁷⁾.

¹⁾ Liv. II. 2. Brutus ex Senatusconsulto ad populum tulit ut omnes Tarquiniae gentis exsules essent.

Liv. III. 13. Hic primus (Caeso) vades publicos dedit; dimisus e foro nocte proxima, in Tuscos in exilium abiit.

Liv. XXVI. 3.... priusquam dies comitiorum aderat. Cn Fulvius exulatum Tarquinius abiit; id ei justum exilium esse scivit plebs.

Liv. XXV. 4.... plebesque ita scivit: Si M. Postumius ante Kal. Maias non prodisset citatusque eo die non respondisset neque excusatus esset, videri eum in exilio esse, bonaque ejus venire, ipsi aqua et igni placere inderdici.

²⁾ Gell. XX. 1.... lex talionis cuius verba, nisi memoria me fallit, hae sunt: SI MEMBRUM RUPIT, NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO.

Fest. v. Talionis. Talionis mentionem fieri in XII, ait Verrius hoc modo: „Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto“ neque id quid significet, indicat, puto quia notum est: permittit enim lex parem vindictam.

³⁾ Plut. Numa 12., et si qua prius nupserit, bovem foetam immolare debet ex illius lege.

Plut. Rom. 22., si vero aliter quis a se dimitteret uxorem, bonorum ejus partem uxoris fieri, partem Cereri sacram esse jussit. Qui autem venderet uxorem, diis inferis immolari.

Serv. ad. Bucol. IV. 43. Sane in Numa legibus cautum est, ut si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisi et natis (ex conj. agnatis) ejus in cautione (concione?) offerret arietem.

⁴⁾ Liv. I. 26.

⁵⁾ Val. Max. V. 8. 1.

⁶⁾ Val. Max. V. 8. 3.

⁷⁾ Val. Max. V. 8. 2.

Cassius filium, qui tribunus plebis agrariam legem primus tulerat..... postquam illam potestatem deposuit, adhibito propinquorum et amicorum consilio, affectati regni crimine domi damnavit, verberibusque affectum necari jussit, ac peculium ejus Cereri consecravit.

Liv. II. 41. Quem (sc. Sp. Cassium), ubi primum magistratum

Pedépsa, șeful familiei, al ginții, o pronunța adunând un consiliu de familie, ca obiceiș, nu ca chestie de princip.

Despre pedepse pronunțate de pontifice, se cunosc ca-surî diferite ¹⁾).

abii, damnatum necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem ejus supplicii ferant. Eum cognita domi causa verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse; signum inde factum esse, et inscriptum: ex Cassia familia datum.

¹⁾ Fest. ep. v. Maximus pontifex dicitur, quod maximus rerum, quae ad sacra et religiones pertinent, judex sit vindexque contumaciae privatorum magistratumque.

Fest. v. Ordo sacerdotum . . . Pontifex maximus, quod judex atque arbiter habetur rerum divinarum humanarumque.

Cicero. de leg. II. 9, Incestum pontifices supremo supplicio sanciunt.

Dionys II. 73. Etenim hi cognoscunt de omnibus causis ad sacra pertinentibus, et inter privatos et magistratus et deorum ministros.

Ibid. Et si quos animadvertant suis mandatis non parere, pro cuiusque delicti magnitudine eos multant.

Liv. XXII. 57. L. Cantilius scriba pontificis. . . . qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio caesus est, ut inter verbera expiraret.

CAP. III.

STATUL DEMOCRATIC

SECȚIA I.

REVOLUȚIUNEA

§ 63. Noul princip.

Istoria tradițională a Romei atribue regelui al șeselea al cetății, împărțirea orașului în patru triburi locale, ca și împărțirea poporului în clase după rang și avere. Insa această împărțire presupune deja existența familiei independente politicesce și economicesce, ceea-ce dă naștere întrebării: când și cum a devenit familia independentă de ginta din care făcea parte, pentru ca, basat pe independența economică și politică a acestui nou organism, un rege să pótă da Statului, care a trăit secole organizat în ginți și genuri, o constituție nouă intemeiată pe familie și cens. Respunsul la această întrebare e greu de făcut, dacă luăm tradiția drept istorie adevărată; căci, după tradiție, familia a fost chiar la începutul istoriei Romei unitatea constitutivă a Statului, pe când în realitate organizația gentilică, nu numai că se dovedesce că a precedat în Roma pe cea basată pe familie, dar existența ei se și pótă urmări încă până pe timpul imperiului roman, neputându-se cunósce și explica bine instituțiunile acestui Stat, fără o cunósccere adâncă a ginții și a importanței sale în Roma. Respunsul devine mai lesne de făcut, când urmărim cu atenție desvoltarea interioară a stațului Roman; în acest caz însă nu putem atribui voinței și puterei unui rege constituirea noului organism constitutiv al

Statului, adecă a familiei, ci trebuie să admitem trei puncte determinante și anume:

- a) o nevoie internă a Statului;
- b) căderea în desuetudine a puterii șefului de gen și de ginte în partea ei practică;
- c) o legislație care să reguleze noua stare.

În ce privește primul punct, este de observat, că nu toată populațiunea genurilor și a cetății Roma, a fost organizată în ginți. Pe teritoriile diferitelor genuri ca și pe colinele și în intermonțiul Romei, locuiau din timpuri imemorabile un număr de plebe, cari, precum am văzut, se bucurau de protecția colectivă a șefilor de ginți. Acești plebei lipsiți de *pater* sau de patron au avut pe lucumoni sau pe regi — cuvântul *rex* pare mai curând a însemna *judcător* decât șef politic și religios — ca protector și judecător în diferendele și nevoile lor. Nu se putea ca aceeași plebe cu capi lor firești să fi văzut cu ochi buni alungarea lucumonilor sau depunerea regilor, de ôre-ce situațiunea ce li se crea lor prin această schimbare a formei de guvernământ era intolerabilă. În adevăr, înainte de venirea lucumonilor Statul gentilic avea forma unui Stat federal, și fie-care șef de gen putea fi protectorul și judecătorul plebeilor ce locuiau pe teritoriul ocupat de genul respectiv. După venirea lucumonilor însă lucrurile s'au schimbat: acum Statul, din federalist ce a fost, deveni un Stat unitar prin viețuirea în comun ca și prin egalarea de fapt din partea lucumonilor a tuturor *șefilor de familie* în tot ce privea raporturile lor economice, iar șefii de gen și de ginți au apărut ca o oligarhie ce nu putea decât să apese greu asupra acestor familii. O nevoie internă deci exista; mai cu sémă că aceste familii au fost numeroase.

Dar pe timpul lucumonilor, șefii de genuri și de ginți perdură mult din autoritatea, prestigiul și puterea lor de odinioare, prin faptul că la venirea unui lucumon sau rege, ei erau siliți să voteze o lege curiată, prin care treceau lucumonului său regelui puterile ce aveau pentru timpul domniei acestuia. Această împrejurare a făcut ca șefii familiilor din cari se alcătuiau diferitele ginți, șefi cari conform ordinii de succesiune a agnaților nu succedau imediat șefilor de ginte, să li fie aprópe egali acestora; nu se putea dar ca să se nu deșteptat la capi acestor familii dorința de a deveni independenți economicesc de șefii ginților din cari făceau parte. Îndepărtarea firască de la tulpina principală

a ginții, ar fi contribuit asemenea la relaxarea relațiilor ce uniaș aceste familii cu șeful ginții, și e probabil, că aceste familii cu peculiile lor să fi devenit chiar de fapt independente. Puterea șefului de ginte a cădută ast-fel în desuetudine sub lucumonii săi regi, și greu a trebuit să simtă chiar familiile de agnați, alungarea lucumonilor și intronarea oligarchiei șefilor de ginți; fiind-că dacă de fapt s'au bucurat ei și averile lor de o independență óre-care, această independență n'a putut fi decât precară și atârna de bunul plac al șefilor de ginți. Aceștia puteau să învóce drepturile lor întemeiate pe legătura seculară de sânge și consfințită prin sacre comune, pentru ca această independență să dispară. Ceea-ce trebuia pentru a face aceste familii independente de drept, era o dispoziție pozitivă, care pe de o parte să declare familia independentă, și să reguleze raporturile ei, să dea șefului de familie asupra membrilor familiei sale, acele drepturi pe care le avea șeful de ginte asupra ginții sale, iar de alta să nu se atingă întru cât-va drepturile suverane ale șefilor de ginți, întemeiate de secole și consacrate prin convențiuni sacrale.

Când și cum s'a făcut acesta? Iată ce ne va preocupa. Cu independența familiei și declararea ei ca unitate constitutivă a Statului Roman, acest Stat se reorganiză pe baze noi care îi permit a complica mecanismul său și a da Statului vechiu roman tária lui cunoscută. Căci în locul a 53 de *patres* de genuri săi 136 de *patres* de ginți au răsărit sute, miș, chiar decii de miș de *patres* cu *liberi* lor, cari au transformat Statul oligarchic într'un Stat democratic.

§ 64. Praetorii sau Consulii.

În anul 244 de la fundarea orașului, țice tradiția, s'a născut în Roma o revoluție, care s'a terminat cu alungarea regilor și înlocuirea lor prin doi magistrați aleși pe un an numai, numiți consuli săi mai curând praetori, de óre-ce de abia după decemvirii ei pörtă numele de consuli¹⁾.

¹⁾ Fest. v. praetoria porta . . . initio praetores erant, qui nunc consules.

Liv. III, 55. Quod his temporibus nondum consulem judicem, sed praetorem appellari mos erat.

Zonar, VII, 19. Consules vero, quibus tum primum — după desființarea decemviratului — id nomen factum esse fertur, cum ante praetores vocarentur.

În ce privește alungarea regilor, faptul pare numai întru atât adevărat întru cât au fost alungați regii străini, Etruscii, funcțiunea însă-și de rege însă n'a fost desființată. Scriitorii romani nici nu scriu *post pulsos reges*, ci țin *post reges exactos*, ceea-ce însemnă după punerea în neactivitate politică a regilor (*ex-ago*). În adevăr noi întâlnim pe regi în timpul republicei cu numele de *rex sacrorum*¹⁾, *rex sacrificulus*²⁾ sau chiar numai *rex*³⁾ și existența lui se explică. Regele Romanilor n'a fost numai cel mai înalt magistrat, el a fost în acelaș timp și cel mai înalt sacerdot, sacerdotul pus în rang pe deasupra flamenului *Dialis*⁴⁾, de care se știe că a fost *universi mundi sacerdos*⁵⁾. Ast-fel fiind el a avut să deservească un cult, a avut să facă sacrificii, iar sacrele fiind perpetue, a trebuit să existe și ministrul care să le deservească, un ministru cu rangul cerut de sacre; deci regele a existat. Ceea-ce s'a luat regelui, a fost calitatea politică. În tocmai ca flamenul *Dialis*, *Martialis* sau *Quirinalis*, a fost și el un demnitar bisericesc și atâta tot. Trecut-au însă puterile lumesci ale lucumonului sau ale regelui asupra celor două pretori aleși? Sunt învățați și chiar scriitorii vechi, cari răspund la această întrebare în mod afirmativ⁶⁾, greșit însă după noi. Căci istoria ne arată că regii, când se alegeau, veniau cu o lege curiată pe care o votașefii de ginți, prin care lege, aceștia treceau drepturilor lor suverane asupra regelui. Când însă se creau consuli, nu se făcea tot ast-fel; consuilor nu li se vota nici o lege curiată, și efectul a fost că șefii, *patres* ai ginților, și-au păstrat lor suveranitatea. Regii puteau, în virtutea legii curiate, da decrete ce aveau putere obligatorie pentru orî cine, consuli nu puteau face aceasta, ci puteau face propunerî, cari deveniau legî, de abia după ce șefii de ginți le au aprobat dându-le ceea-ce se nu-

1) Liv. III, 29, 4. XXVII, 6: XXXVI. Ovid Fast. I, 383. Macrob. Sat. I, 16, VII, 13.

2) Fest. v. sacrificulus v. sacram viam. Varro L. L. VI, 31. Liv. II, 2, 6; VI, 41. Serv. Aen. VIII, 654.

3) Varro L. L. VI, 12, 13, 28, 31. Gell. XV, 27, 1. Fest. v. Agonium.

4) Fest. v. Ordo sacerdotum. Gell. X, 15, 21. Serv. Aen. II, 2.

5) Fest. ep. v. Maximae dignationis.

6) Schwegler. R. G. vol. II, p. 142, nota 3.

mia *patrum auctoritas*¹⁾. Deosebirea între puterile regelui și ale consulilor a fost deci mare: unul a fost cel mai înalt sacerdot, singurul suveran, cei-l-alți au fost ceea-ce îi arăta numele, *consules*, sfetnicii șefilor de ginți, fiind aceștia suveranii poporului Roman sau conducătorii lui în timp de război, când Statul era federalist și oligarhic și când cei aleși se numiau *praetores*. Dar acești sfetnici n'au fost cu totul lipsiți de putere; ei au fost *praetori* cari aveau imperiul²⁾ în timp de război, jurisdicțiunea în timp de pace, astfel că se poate spune despre ei că au avut potestatea³⁾ asupra poporului roman, o potestate analoagă cu aceea pe care o avea șeful de ginte sau mai târziu *pater familias* asupra ginții, relativ asupra familiei sale, însă cu restricțiuni ca dreptul de apel la popor.

Acești magistrați par a nu fi corespuns tuturor nevoilor Statului și nici nu puteau corespunde acestor nevoi fiind-că de o parte erau dependenți de șefii de ginți, iar de alta nu putea plebea să fie mulțumită de dênșii. De aceea vedem, dacă urmărim tradiția, 17 ani după întemeierea republicei, plebea făcând secesiune.

§ 65. Secesiunea.

Istoria ne spune că secesiunea plebei romane, întâmplată 17 ani după înființarea republicei, a fost pricinuită de

¹⁾ Textele sunt numeroase; numai în Liviu sunt vr-o 20 în care se vorbește despre acésta.

²⁾ Varro l. l. V, 14. Praetor dictus qui praeiret jure et exercitu.

Liv. I, 60, 3. Duo consules inde centuriatis comitiis a praefecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt.

Cic. de leg. III, 3. Regio imperio duo sunt: iique praeundo, judicando, consulendo praetores iudices, consules appellantur.

Varro ap. Non. Marc. I, 91. Consulium . . . iidem dicebantur consules et praetores; quod praeirent populo praetores; quod consulerent senatui (leg. senatum) consules.

Fest. ep. v. Cum imperio est dicebatur apud, antiquos, cui nominatum a populo dabatur imperium.

³⁾ Fest. ep. v. Cum potestate est dicebatur de eo, qui a populo alicui negotio praeficiebatur.

Cic. de rep. II, 32. Uti consules potestatem haberent tempore dumtaxat annuam genere ipso de jure regiam.

Liv. II, 1, 8. Dionys. V, 2; X, 1.

exacțiunile patricianilor și de aviditatea acestora. Se poate ca acesta să fie în parte exact, adică în sensul că relațiile economice au contribuit puternic la determinarea secesiunii; însă nu putem admite că numai cauze de *ordine economică* au putut determina această gravă hotărîre a plebei, pentru simplul motiv că împăcarea s'a făcut pe baza unor înțelegeri *de ordine politică și administrativă*.

În adevăr, în timpurile cari ne preocupă, Statul Roman n'a fost un Stat industrial în cari muncitorii să lucreze colectiv în fabrici, să aibă aceleaș țeluri, aceleași nevoi, iar nedreptățile posibile să-i lovască pe toți deopotrivă și de-odată. Statul roman a fost un Stat agricol, în care agricultura se făcea saū de familii pentru dênsele, saū de sclavi pentru stăpâni. În atari împrejurări o revoltă comună a plebei e exclusă din domeniul probabilităților; în afară de acesta istoria, vorbind de relațiunile economice cari au determinat secesiunea, ne spune, că datoriiile plebeilor către patriciani au fost cauzele secesiunii precum și asprimea creditorilor față de debitorii lor; însă o egală strășnicie a tuturor creditorilor față de toți debitorii e ceva care ține de domeniul fantaziei.

Dar dacă ar fi adevărat că cestiuni de ordine economică au motivat secesiunea, atunci împăcarea s'ar fi făcut pe baza unor concesiuni și reforme economice, ceea-ce nu s'a întâmplat, știut fiind că ea s'a făcut pe baza unor concesiuni de ordine politică și administrativă numai, cestiunea economică precum e cea agrară (și acesta pare a fi fost mai mult economico-politică decât pur economică, de ôre-ce împărțirile de pământ au ca efect crearea de noi triburi) și ceea a datorilor au venit mai târziu.

Adevărata cauză a secesiunii a fost cea următoare: Prin depunerea regilor plebea a pierdut pe șeful care o apăra, pe judecătorul care judeca pricinile sale, diferendele și neînțelegerile ce se puteau ivi în sinul ei. Afară de acesta ea a cădut politicesce sub dominația unei oligarchii, cea mai rea formă de guvernămînt posibilă. A fost deci natural ca ômenii cari se credeaū liberi, să caute a restabili lucrurile de mai 'nainte, să se revolte la nevoie, și acesta a făcut'o plebea. Șefii ginților nu s'au așteptat de sigur la o asemenea hotărîre, și secesiunea a fost pentru ei un eveniment ne mai pomenit care conținea o nesocotire a sacrelor cețății. De aceea ea a calificat muntele pe care plebea s'a retras, și care pare

a fi fost muntele Aventin, ca *mons sacer*¹⁾, iar ruptura, dacă ruptura se p^ote numi plecarea unui popor de streinⁱ dintr'un Stat care nu li recunoscea nici un drept, ci li cerea numai datorii în schimbul unei toleran^{te}, amenin^{ta} existen^{ta} chiar a Statului. Poporul Roman Quirit, mândru de originea divină a cetă^{ții} sale, ca și de originile ilustre ale gin^{ților} ce-l compunea^u, pu^{țin} numeros însă și slab pentru a putea lupta fără plebea urită și streină contra vrăjmașilor săi puternici, v^{ed}ând inevitabila sa peire, a alergat la împăcăciune.

S'a^u trimes fe^{țiali}²⁾ adică ministri religioși și politici cari trata^u despre răboi și pace cu poporele streine, ca să trateze cu plebea, p^{re}cum se obi^cnuia a se face cu orⁱ-ce popor strein; dar negociările nereușind, a mers elocintele Meneniu Agrippa, pentru a convinge pe plebeⁱ de necesitatea reⁱⁿt^orcerei lor în cetate. Din discursul acestuⁱ orator roman, al căruⁱ elocin^{ță} ciclopică e lăudată până a^{di}, reese clar, că n'a putut fi aci o cesticie economică la mijloc; căci, dacă economică ar fi fost cesticia, exemplul clasic ales de Meneniu Agrippa cu stomachul și membrele, ar fi pledat contra patricianilor și ar fi întărit plebea în rezisten^{ța} ei, ceea ce ne-ar da o idee cu totul rea de cumintele Meneniu Agrippa, despre ceⁱ-ce l'a^u ales și trimes, ca și de ceⁱ ce s'a^u convins de el. Exemplul cu stomachul și cu membrele a convins însă pe plebeⁱ de importan^{ța} lor pentru stomach, și Meneniu Agrippa a reușit să împace lucrurile. Intre patricianⁱ și plebeⁱ s'a încheat un tratat, o conven^{ție}³⁾ care regula drepturile reciproce între cele două popore ale Romei.

§ 66. Conven^{ția}, lege.

Se discută între învă^{ța}ți asupra caracterului legei sacrate, sus^{tin}ând, unii că ac^{es}tă lege a fost un *foedus* încheat prin mijlocirea fe^{țiali}lor între două popore, al^{ții} că ac^{es}tă *lex sacrata* n'a fost decât un act revolu^ționar fără

1) Fest. v. sacer mons v. sacratae leges.

2) Dionys. VI, 89. Sequenti die Brutus cum collegis reversus est, icto foedere cum senatu per εἰρηνοδίκας quos Romani fetiales vocant.

3) Liv. 11, 33. Sunt qui duobus tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam.

Dionys. II, 89. Brutus vero convocata concione suasit plebi, ut magistratum sacrosanctum esse decerneret, lege et jurejurando re confirmata. Placuerunt haec omnibus exque ab ipso ejusque collegis scripta est. Legis autem verba haec sunt: Tribunum plebis etc.

Fest v. sacratae leges.

valore juridică. Toți acești învățați însă caută să explice actul important care a legat de acum înainte plebea cu poporul pentru vecie și care a pus temelie unității Statului Roman și reformelor viitoare, prin texte din istorici iar nu prin starea reală a lucrurilor combinată cu principiile fundamentale ce stau la baza oricărei ordine politice și de drept. În cât ne privesce, noi credem că, admitând că secesiunea a fost urmată de o împăcare¹⁾, această împăcare a trebuit să fie sancționată printr'o convențiune formală²⁾, iar această convențiune formală e cea ce numim noi o *lex*³⁾, concepția noastră despre lege nefiind alta decât acea de contract sau convențiune care lăgă pe suveranii cari o încheie⁴⁾. Întrebarea e însă cum s'a putut efectua convențiunea între un popor organizat și o mulțime neorganizată care convențiune să aibă de efect o *lex sacrata*? La acesta răspund textele ce le avem.

Poporul a recunoscut plebei dreptul de a avea și densa magistrați, cari să aibă sarcina de a da ajutor plebeilor, intercedând în favoarea lor ori de câte ori autoritatea constituită sau vre-un membru din popor ar atinge plebea și drepturile ei. Acești magistrați au fost creați de patriciani în comițiile curiate, adecă printr'o *lex curiata*⁵⁾ în care șefii de

¹⁾ Liv. II, 33.

²⁾ Dionys. VI, 89.

³⁾ Fest. v. *sacratae leges*; Theophil ad § 5, I, 1, 2.

⁴⁾ Cf. supra § 10. E de remarcat aci, că în anul 30 plebei cerend ca unul din consuli să fie un plebeu, Caius Claudius a propus omorirea tribunilor, iar Cincinnatus și Capitolinus din gintea Quinctiilor s'au opus. Liviu (IV, 6, 7), dice *abhorebant*. Propunerea această aminteste vechiul usagiū sacral, după care ori-ce unire între ginți cerea o jertfă de om pentru a căpăta un eroū eponim. Așa au perit Enea, Romul, Tatius; iar familiile însărcinate cu jertfirea par a fi fost cele două ginți *lupercalae* Quinctilii și Fabii, singurele familii în care se afla câte un membru care portă numele de *Caeso*, nume care cuprinde idea a tăia, jertfi.

⁵⁾ Dionys. VI, 89. Plebs vero divisa în *φάρκας*, quae tunc erant sine quocumque alio nomine vellit quis eas appellare, quas illis curias vocant, *annuus magistratus creavit Lucium Iunium Brutum et Caium Licinium Bellutum, quos ad id usque tempus duces habebant*; et praeter istos Caium et Publium Licinius, atque Caium Vesselium Rugam.

Dionys. IX, 41. legem promulgavit de tribunorum creatione. eam quidem ex curiatis (quae eo nomine a Romanis appellatur) in comitia tributa diferens.

Liv. II, 58. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt, numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est.

Cic. in fragm. Cornel I. Itaque auspiciato postero anno decem tribuni plebis comitiis curiatis creati sunt.

Ibid. Decem tribunos plebis per pontificem, quod magistratus nullus erat, creaverunt.

gintî se obligară a recunoşce pe aceştî magistraţi aleşi de ei câte unul din fie care trib al poporului, de unde magistraţii au căpătat numele de *tribuni plebei*; cu aceştia ca reprezentanţi ai plebei s'a încheeat convenţiunea care s'a pus sub protecţia deilor *lex sacrata* dovada se va vedea în paragraful următor.

§ 67. Numerul Triburilor.

Există discuţie între istorici asupra numărului tribunilor plebei aleşi la început; unii susţin că au fost aleşi doi tribuni plebei numai, alţii vorbesc de cinci, iar noi căutând numele acestor tribuni, cari au fost la început, îi găsim că sunt următorii: *Lucius Iunius Brutus*, *Caius Sicinius Belutus*, ambii patriciani, *Icilius Ruga*, *Caius Licinius* şi *Lucius Albinus*. Toţi aceştia sunt arătaţi de diferitele isvóre ca primii tribuni plebei¹⁾ şi sunt cinci la număr. Pentru a sci dacă au fost în adevăr 5 sau numai 2 tribuni, e nevoie a se cunoşce mai întâi câte triburi au existat, de óre-ce trebuie să existe o corelaţie între numărul tribunilor şi al triburilor, mai cu sémă că cuvintul tribuni vine de la trib. Asupra acestui punct găsim următoarele:

Când s'a făcut secesiunea, imensa populaţie a Statului Roman a fost împărţită în 17 triburi²⁾ regionale şi anume:

1. Aemilia
2. Camilia
3. Claudia
4. Cornelia
5. Crustumina
6. Fabia
7. Horatia
8. Lemonia
9. Menenia
10. Papiria
11. Pollia
12. Pupinia
13. Romilia
14. Sergia

¹⁾ Liv. II, 33. Dionys. VI. 89.

²⁾ Th. Mommsen. Röm. Forsch. I, p. 106, nota 80.

15. Valeria (în loc de Galeria)
16. Veturia și
17. Voltinia.

Dintre aceste 17 triburi regionale, 12 sunt triburi patriciane, adică triburi formate de teritoriile ocupate de genuri cari au și dat numele lor triburilor respective; ele sunt:

1. Aemilia
2. Camilia
3. Claudia
4. Cornelia
5. Fabia
6. Horatia
7. Menenia
8. Papiria
9. Romilia
10. Sergia
11. Valeria și
12. Veturia.

Celelalte triburi nu mai poartă numele vre-unui gen cunoscut ca patrician, ci sunt probabil numite astfel după locuri. Așa sunt: Crustumina, Lemonia, Pollia, Pupinia și Voltinia. Aceste triburi au fost probabil locuite de plebeii numai, altfel ele ar fi putut căpăta numele vre-unuia din genurile ilustre ale Romei, dacă întâmplarea făcea ca să locuiască una din ele pe aceste teritorii.

Numărul triburilor de plebeii fiind de cinci și coincidând cu numărul tribunilor plebeii, putem dice, că fiecare trib a avut tribunul său, ceea-ce explică împrejurarea că se găsesc cinci nume de tribuni plebeii pentru primul tribunat, deși istoricii afirmă că au fost creați numai doi tribuni. Dacă istoricii vorbesc de doi tribuni la început, și aceștia sunt patricianii Lucius Iunius Brutus și Caius Licinius Belutus, atunci e probabil că acești doi tribuni au fost creați printr'o lege curiată de patricianii pentru ca să aibă cu cine încheea convenția, legea sacrată, în numele plebeii și să-i acorde formal cele stabilite de mai înainte. (Cf. din nota 5, pag. 207).

Persoana tribunului a fost sacrosanctă, adică inviolabilă; el a avut *jus auxilii*, adică dreptul de a da ajutor ple-

bei¹⁾, care cuprind: *jus intercedendi*, adică dreptul de a interveni între diferendele dintre patrici și plebe, dreptul de *veto*, adică de a opri orî-ce măsură a șefilor de ginți care ar putea fi prejudiciôsă plebei, ceea ce are ca urmare dreptul de sancțiune a iezilor, fiind-că orî-ce hotărîre a șefilor de ginți, trebuia să trecă prin colegiul tribunilor, cari, dacã nu exercitaũ dreptul de *veto*, puneau sigiliul, un *T*²⁾ pe act.

Ca ajutóre tribuniĩ au avut pe ediliĩ plebei și 'n loc de lictori *viatores*.

Cu tôte că prin împăcarea făcută între poporul roman Quirit și plebe, Statul a căpătat o formă unitară: cetatea Roma avea totuși mai mult un Stat dublu, căci de o parte este poporul roman Quirit cu organizația sa gentilică nesdruncinată, cu curia sa ca suprema autoritate, cu consuliĩ seĩ, cu drepturile în fine imperscriptibile ale șefilor de ginți, cari se transmiteau prin moștenire în aceeași ginte în ordinea agnațiilor și gentililor, iar de alta se află plebea ce trăesce desorganizată în familiĩ, neavînd nici ginți și nici curia, avînd însă ca autoritate politică superiôră curia șefilor de ginți, contra căreia s'a ridicat prin secesiune, și nisce umilĩ reprezentanți ce steteau la ușa curiei³⁾, fără de a avea voie să intre înăuntru, ascultând desbaterile suveranilor poporului și ai plebei, oprîți de a se amesteca în acele desbateri și

¹⁾ Liv. II, 33. Agi deinde de concordia coeptum concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus, auxilii latio adversus consules esset.

Cf. Liv. II, 55—56; III, 20—24; V, 12; VI, 35.

Dionys, VI, 87. Concedite inquit nobis, ut quotannis aliquot ex ordine nostro eligamus, qui magistratum gerant, quique nullam aliam auctoritatem ac potestatem habeant, sed tantum plebeis injuriam et vim patientibus opem ferant, nec quemquam jure suo fraudari patientur.

Dionys. VII, 17. Sciebant enim tribunis nihil aliud concessum a senatu, nisi ut opem ferrent plebeis injuriam patientibus.

Gell. XIII, 12. „Quod tribunus plebis antiquitus creati videntur non juri dicundo, nec causis querelisque de absentibus noscendis sed intercessionibus faciendis, quibus praesentes fuissent, ut injuria quae coram fieret arceretur.

²⁾ Val. Max. II. 2—7. Illud quoque memoria repetendum est, quod tribunis plebis intrare curiam non licebat; ante valvas autem positis subsellis, decreta patrum attentissima cura examinabant, ut si qua ex eis improbassent, rata esse non sinerent; itaque veteribus senatus consultis T littera subscribi solebat, eaque nota significabatur, illa tribunos quoque censuisse.

³⁾ Val. Max. II, 2—7.

a spune și ei o vorbă în interesul binelui comun. Inșă, cruda ironie ce vecinic însoțesce trufia, a vrut ca prin aceea ușa la care steteau umil, tribunii plebei urite, grosiere și streine de neamul și deii străluciților Ramnes, Tities și Luceres, să nu pôtă eși o hotărîre ce displăcea acestor plebei urîți. Cine ar fi putut crede atunci, când s'au acordat plebei tribunii cu puteri negative numai, că s'a creat primul rege constituțional, că s'a pus piatra fundamentală a unui nou Stat, că cu timpul tribunul se va pune deasupra organizației gentilice în acest Stat, și că de la ușa curiei, el va ajunge *pater patriae*, după ce de două ori el va fi r-fusât ca înjicator titlul de *parens patriae*! Și acesta s'a întemplat: tribunul plebeu de odineoră a ajuns cu timpul împeratul Romei.

Alătura decî cu Statul patrician s'a ridicat un nou Stat, cel al plebei, care, tocmai fiind că a fost lipsit de ginți, a format baza Statului viitor democratic.

În lăuntru s'au avut ordinea sa: După cererea unuia d'între cei d'întăi tribuni Icilius Ruga, *curia*, adevă *patres* întruniți, a votat o lege care asigură plebei întrunirile sale ¹⁾. În aceste întruniri, plebea chemată la viața publică discuta interesele sale, iar colegiul tribunilor chibzuia și lua o hotărîre ²⁾. Mai târziu în urma propunerii tribunului Publius Volero ³⁾ s'au înstituit comițiile tri-

¹⁾ Dionys. VII, 17. Tribuno concionem ad populum habenti nemo contraria oratione adversator, neve dicentem interpellato. Cf. Liv. II, 56, 15; 57, 2; 58, 2; 60, 5; III, 13, 9; 14, 5; 16, 6; 18, 6; 54, 15; 64, 8; VI, 35, 8; 38, 4; 39, 1.

²⁾ Dionys. X, 30, 48.

³⁾ Dionys. IX, 41. Ille igitur, simulatque placata divini numinis ira licuit sibi negotia publica facessere, populo ad concionem convocato, legem promulgavit de tribunorum creatione, eam quidem ex curiatis (quae eo nomine a Romanis appellantur) in comitia tributa deferens.

Dionys. IX, 43. At Publius tribunus cum collegis suis, nihil amplius cunctatus, legem, quam superiore anno perferre non potuerat, iterum promulgat, hoc capite legi addito, ut iisdem comitiis etiam aedilitius magistratus crearetur, et quidquid aliud apud populum agi decernique oporteret, tributis comitiis eodem modo decerneretur. Quod nihil aliud erat, quam senatus potentiam aperte abrogare, eamque ad plebem transferre.

Dion s. IX, 49. Ex illo tempore usque ad nostram aetatem tribunorum atque aedilium creandorum comitia, sine auspiciis et omni alia religione, comitiis tributis peraguntur.

bute¹⁾ ce se ținea sub presidenția unui tribun²⁾ în care comiții plebeii vota propunerile ce de mai înainte au fost publicate³⁾. Aceste propunerii votate se numiau plebiscite, aveau puterea de lege pentru plebe și prin ele se alegeau de acum înainte tribunii și edilii plebei⁴⁾. Situația reciprocă a popoului și a plebei cu privire la legi în Statul roman a fost dar cea următoare:

a) Tote propunerile pe cari le vota *curia* șefilor de ginți, erau în formă *lege* pentru *populus* și *decret* pentru plebe, dacă acea propunere n'a întâmpinat un *veto* al tribunilor plebei.

b) Tote propunerile pe cari le vota plebea în comițiile sale tribuate erau *plebiscite* și aveau putere de lege pentru plebei numai.

În anul după tradiție 297 adică 36 ani după înființarea tribunatului, se votă o lege curiată prin care se acorda

Liv. II, 56. Volerem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habent, contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum; ut plebei magistratus tributis comitiis fierent.

Cf. Liv. II, 57, in fine.

Ibid II, 58. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt.

¹⁾ Cf. Schwegler R. G. vol. II, pag. 553 urm.

²⁾ Liv. II, 56, 9; III, 17, 1; Cic. de ind. II, 17, 52. Hunc (C. Flaminus trib. pleb.) pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit accessitur majestatis. Intentio est: Majestatum minuisti, quod tribunum plebis de templo deduxisti.

³⁾ Dionys. VII, 58. Ubi vero tribuni senatus consultum acceperunt, progressi in comitium populum ad concionem convocarunt; et valde laudato senatu, lectoque ejus decreto, diem indixerunt, qua die finem huic iudicio imposituri erant, omnesque cives rogarunt ut ad eam diem adessent, quod de summa rerum essent cognitori.

Liv. IV, 1. Nam anni principio de connubio patrum et plebis C. Canulejus, tribunus plebis, rogationem promulgavit.

Liv. IV, 48. Turburatores vulgi erant Spuri Maecilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. Et quum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnaue partes nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae.

Liv. X, 6, 6. Rogationem ergo promulgarunt (sc. tribuni), ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augere sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes allegerentur.

Fest. v. promulgari. Promulgari leges dicuntur, cum primum in vulgus eduntur, quasi provulgari.

⁴⁾ Dionys. IX, 49.

plebei dreptul de a alege zece tribuni¹⁾, adecă îi se dă și dreptul de alegere a tribunilor pe cari până acum îi alegea curia și dreptul de a avea câte două tribuni de trib.

§ 68. Decemvirii.

Prin înființarea tribunatului (261 a. u. c.) și acordarea dreptului electoral plebei (297 a. u. c.), bărbații acestei populațiuni a Romei căpătară în Stat o situațiune politică cu mult superioară bărbaților ce făceau parte din diferitele ginți, afară bine înțeles de șefii de ginți înșiși; căci, pe când cei de întâi aveau dreptul de a-și alege pe magistrații lor și de a contribui prin vot la facerea plebiscitelor care erau adevărate legi ale plebei, cei de al douălea, adecă membrii familielor patriciane, erau supuși voinței șefilor de ginți de cari atârnau politicește și economicește, voința acestor fiind obligatorie pentru dênșii. Bărbații plebei aveau o independență politică și economică pe care nu o aveau membrii de familie ce compuneaū diferitele ginți. Astfel fiind, libertatea plebei a trebuit să aibă o influență disolvantă asupra ginților, și capiū de familie agnați aū trebuit să dorască cel puțin o pozițiune în Stat egală cu cea a bărbaților plebei. De aceea când tribunul plebeū Terentil Arsa a venit cu o propunere cerënd, pentru completarea independenței plebei, ca să se numescă o comisiune de 5 plebei²⁾ care să scrie legile penale³⁾ pentru a sustrage plebea de la bunul plac al consulilor în materie de a pedepsi, această

1) Liv. X, 30. Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni sinerent, non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi praesidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur

Tricesimo sexto annō a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus: itaque cautum est ut postea crearentur.

Dionys. X, 30. In hanc igitur sententiam factum est senatusconsultum. Licere plebi decem tribunos quotannis creare; sed nullum ex illis, qui tunc magistratum gerebant. Id senatusconsultum acceptum Virginius et collegae promulgarunt atque, legem de ea re scriptam plebiscito confirmantes, decem tribunos in annum insequentem designarunt.

2) Liv. III, 9, 2, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis.

3) Liv. III, 9. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate, qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem.

propunere a trebuit să convină și capilor de familii, patriciane. După o esitare și o opunere firăscă a șefilor de ginți, aceștia cedară în cele din urmă, suspendară ori-ce magistratură și numiră din sînul lor o comisiune de zece bărbați, numiți *decemviri*; cu misiunea de a scrie legile.

Sarcina acestei comisiuni, care înlocui pentru doi ani ori-ce magistratură, n'a fost grea; căci deși în fond avea să pună bazele unei noi constituțiuni, ea totuși n'a avut să facă alta decât să scrie normele stabilite prin convențiunile ce legaū diferitele *ginți* ale cetății, și să le aplice *familiei*. Raporturile de drept public de la ginte la ginte, ca și raporturile ce erau normale în sînul ginților, trebuiau să devină ast fel raporturi de drept public și privat pentru familii; legile create prin convențiunii încheate între ginți, trebuiau să fie recunoscute bune pentru șefii de familii, cari putură să se ridice ast-fel în Stat de odată la rangul ocupat până acum de șefii de ginți, în acest Stat.

Prin această reformă s'a creat de drept familia plebee și cea patriciană și s'a introdus egalitatea în Stat între patriciani și plebei; căci precum a fost chemat șeful de familie patrician la o viață economică și politică independentă tot așa a fost chemat și capul de familie plebeu la o asemenea viață în Statul roman. Această egalare în drepturi între șefii de familii cu șefii de ginți a permis reorganizarea Romei pe baza familiei și instituirea acelei organizațiuni cunoscute sub numele de constituția lui Serviu Tulliu, dar care după noi nu pôte fi decât constituția decemvirilor.

Cauzele cari ne fac pe noi ca să atribuim reforma cunoscută sub numele de reforma lui Serviu Tulliu decemvirilor sunt următoarele:

a) Reforma lui Serviu Tulliu presupune deja existența familiei independente, care însă, după concepțiunea noastră despre nascerea și dezvoltarea instituțiunilor de drept și Stat, n'a precedat ginta, ci a urmat-o, și am vădut că ginta saū mai corect genul este unitatea constitutivă a Statului. Familia independentă a trebuit dar să se nască în Statul deja format. Pe când pentru a crea Statul era nevoie de ginta indepentă, și trebuia o convenție între șefii de ginți, pentru a-l reforma pe baza familiei independente nu-i trebuia decât voința formal declarată a șefilor de ginți.

b) A trebuit mai întâi ca plebea să ajungă la o situație politică în Statul roman, egală cu cea a patricianilor, pentru ca plebeii și patricianii să pótă fi uniți într'un

singur corp electoral ca cel al centurielor. Insa plebeii de abia in 261 a. u. c. au capatat tribunii si de abia in 297 a. u. c. au capatat dreptul de a-si alege pe magistratii lor. Urméza ca, pentru a alege pe magistratii comunii, a trebuit sa treca inca un timp, si ca deci nu inainte de tribunat au putut plebeii sa faca parte din centurii.

c) Organisația lui Serviu Tulliu e făcută pe baza censului însă; pe censorii îi întâlnim deabia în 311 adică șese ani după facerea legilor de decemvirii.

Aceste argumente, scóse din logica internă a lucrurilor, ne fac să admitem, că Statul democratic organizat pe baza censului familiilor începe de abia cu anul 306 a. u. c. după cronologia generalmente admisă, adică după decemvirii și de aci e permis a crede că, triburile esistând deja în număr de 17, decemvirii au fost aceia cari au format clasele și centuriile, bázându-se pe aceste triburi.

SECȚIA II.

CONSTITUȚIA LUI SERVIU TULLIU.

§ 69. Clase și Centurii.

Prin legea celor XII table făcute de decemvirii, familiile căpătând independența economică precum și cea politica în Stat, s'a putut procede la o nouă organizare a Statului pe baza censului, în care organizație sarcinile să fie purtate *pro habitu pecuniarum* ¹⁾. Pentru acest scop întreaga populație a fost împărțită mai întâi în trei categorii și anume în *locupletes*, *assidui* și *proletarii* adică proprietarii de moșii și deci ai solului pe care se afla Statul roman, birnici ²⁾ și proletarii, dându-se celor d'întâi un drept mai bun precum

¹⁾ Liv. I, 42, 5. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent.

²⁾ De la *assem dare* cf. Gell. N. Att. XVI, 10. Fest. ep. v. Assiduus. . . Alii assiduum locupletem, quasi multorum assium dictum putarunt. Alii qui sumptu proprio militabat, ab asse dando vocatum existimarunt.

afirmă Cicero. ¹⁾ După acesta, întreaga populație a celor 17 triburi fără deosebire de patricianși și plebei, a fost împărțită în cinci clase după cifra averii lor, iar aceste cinci clase au mai fost împărțite în *juniores* și *seniores*.

Clasa întâia a cuprins pe toți aceia cari posedau o avere evaluată la 100.000 ași.

Clasa a doua a cuprins pe toți cari posedau o avere evaluată la 75.000 ași.

Clasa a treia a cuprins pe toți acei cari posedau o avere evaluată la 50.000 ași.

Clasa a patra a cuprins pe toți acei cari posedau o avere evaluată la 25.000 ași.

Clasa a cincea a cuprins pe toți acei cari posedau o avere evaluată la 11.000 ași după Tit Liviū ²⁾, de 12.500 ași după Dionisiu din Halicarnas ³⁾.

Nu încapă îndoială că în prima clasă se aflau, dacă nu toți, cel puțin aproape toți acei cari erau calificați ca *locupletes*. În celelalte clase erau *assidui*.

Pe lângă aceste cinci clase se mai aflau însă cetățeni, cari, sau aveau averi mai mici de 12.500 sau 11.000 ași, sau n'aveau averi de loc. Acești cetățeni n'au format o a sésea clasă, ci au format *proletarii*, a treia parte a diviziunii *locupletes*, *assidui* și *proletarii*.

Poporul ast-fel împărțit în trei părți și în cinci clase s'a numit *exercitus* care a fost apoi împărțit în centurii.

Prima clasă a conținut 80 centurii dintre cari 40 centurii *juniores* adecă bărbați în etate de 17—45 ani și 40 centurii *seniores* adecă bărbați de la 45 ani în sus.

Clasa a doua a conținut 20 centurii dintre cari 10 *juniores* și 10 *seniores*.

Clasa a treia a conținut asemenea 20 centurii dintre cari 10 *juniores* și 10 *seniores*.

¹⁾ Cic. de rep. II, 22, 39—40. Deinde equitum magno numero ex omni populi summa seperati reliquum populum distribuit in quinque classes, senioresque a junioribus divisit; eosque ita disparavit ut suffragia non in multitudinis, sed in locupletum potestate essent: curavitque quod semper in republica tenendum est, ne plurimum valeant plurimi.

²⁾ Liv. I, 43. Undecim millibus haec classis censebatur.

³⁾ Dionys. IV, 17. In quintam classem rejecti sunt, quorum facultates censebantur intra viginti et quinque minas usque ad duodecim cum dimidia, et in triginta centurias hos divisit.

Clasa a patra a conținut tot 20 centurii, dintre cari iarăși 10 *juniores* și 10 *seniores*.

Clasa a cincia a conținut 30 centurii dintre cari 15 *juniores* și 15 *seniores*.

Avem deci în total 170 de centurii divizate după cens, dintre cari 85 centurii *juniores* menite a merge în război și 85 centurii *seniores* menite a îngriji de interesele Statului în oraș sau cu alte cuvinte câte 10 centurii de fie care trib.

Pe lângă aceste 170 de centurii mai exista, precum am văzut, o populație de *proletari*. Din sînul acesteia s'au făcut două centurii *fabrum* adică lucrători în lemn, fer și, piatră, una de *seniores* și alta de *juniores*, cari s'au adăugat după Liviu și Cicero, clasei întâia ¹⁾ după Dionisiu clasei a doua ²⁾. Tot din acea populație s'au mai format două centurii *cornicinum et tibicinum* adică corniști și flautiști cari s'au adăugat — după Liviu — la clasa a cincia ³⁾, iar după Dionisiu la clasa a patra ⁴⁾. Livius mai adăogă o centurie numită *accensorum*, probabil compusă din cetățeni înscriși după facerea censului și cari pentru un lustru nu faceau încă parte din nici una din cele cinci clase, deși aveau censul pentru a figura în vre-una dintr'ensele; apoi mai exista restul proletarilor cari formau o centurie numită *centuria capite censorum*, cea-ce dă în total 176 de centurii.

Din aceste 176 de centurii, numai *centuria capite censorum* a fost scutită de serviciul militar, toate cele-lalte au avut obligația de a face acest serviciu, de a se ajusta și înarma într'un chip uniform prescris pentru fie-care clasă, așa dic isvórele, dar în contradicere cu ele însăși, cari împărțind poporul în *juniores* și *seniores* obliga numai pe *juniores* a merge la război, iar pe cei bătrâni a îngriji de interesele publice înlăuntrul Statului, conform principiului *militiae et domi*.

În ce ne privește pe noi care ne ocupăm de partea de politică a acestei organizațiuni, noi avem 176 centurii de

¹⁾ Liv. I, 43. Additae huic classi (primae) duae fabrum centuriae, quae sine armis stipendia fecerent.

Cic. de rep. II, 22.

²⁾ Diony. IV, 17. Atque opifces secundae classi additi sunt.

³⁾ Liv. I, 43. In his accensi, cornicines, tubicinesque in tres centurias distributi. Undecim millibus haec classis censebatur.

⁴⁾ Dionys IV, 17. Tibicines vero et cornicines in quarta classe collocati sunt.

cetățeni, cari de la al 17-lea an al vieții au căpătat toate sarcinile cetățenului precum și drepturile acestuia.

Însă unii scriitorii susțin că n'au fost numai 176 de centurii ci 193 sau 194, acesta din pricină că la aceste centurii se mai adaugă 18 centurii de cavalerie. În adevăr, Livius ne spune că după ce Servius a organizat infanteria, el a creat 12 centurii de cavalerie din gințile cele mai nobile, îndoind cele trei centurii de cavalerie create de Romulus, astfel că a făcut șase în loc de trei, cea-ce dă 18 centurii de cavalerie ¹⁾.

O singură greșelă comite Livius aici și anume, că numără aceste 18 centurii de două ori; căci, censul fiind determinant, cavaleria e cuprinsă în prima clasă, ca având censul de 100.000 ași. (Statul îi-a dat numai calul. ²⁾) Această greșelă o comit toți acei cari văd în împărțirea poporului în clase o împărțire a armatei, iar nu cea ce era în realitate, adică o organizare și împărțire a poporului pe baza censului. Dacă scădem aceste 18 centurii căpătăm 176 centurii astfel precum arată isvoarele și nu încapem îndoială că n'au existat mai mult decât 176 de centurii iar nu 193 sau 194. Numărul acesta de 176 de centurii dintre cari 170 formate din cele 5 clase, corespunde numărului triburilor regionale, în care era împărțită Roma, și cari erau în totul 17 pe acea vreme, astfel că fie-care trib a dat 10 centurii, cinci centurii de *seniores* și cinci de *juniores*, cari toate împărțindu-se în clase după averi, au dat 80 de centurii de prima clasă, câte 20 de a doua, a treia și a patra clasă și 30 de a cincea clasă. Că triburile au intrat și ele în organizația pe centurii, se contestă de Livius ³⁾ dar obiceiul de a se procedea la vot *după triburi*, dintre cari centuria ce mai întâi trebuia să voteze era trasa la sorți *dintre triburi*, dovedește contrariul celor șise de Livius, care de altfel vorbește de cele 4 triburi în care a fost divizat orașul ear nu de cele 17 cari ne preocupă.

¹⁾ Liv. I, 43. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Lex item alias centurias, tribus a Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit.

²⁾ Liv. I, 43. Ad equos emendos dena millia aeris ex publico data; et quibus equos alerent, viduae attributae, quae bina millia aeris in annos singulos penderent.

³⁾ Liv. I, 43. Neque hae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quiquam pertinere.

Cele-lalte 6 centurii au fost formate dintre proletari și adăogate claselor afară de *accensi*, cari erau tineri neînscrisi încă pe timpul lustrului în vre-una din centuriile claselor, sau cetățenii noi. În ce privește numărul omenilor cari compunea o centurie, el poate să fi fost la început de o sută, dar centuria *capite censorum* cuprinzând mai mulți de cât cele 80 centurii împreună din clasa întâia ¹⁾, care cuprindea pe *locupletes*,—cele-lalte clase cuprinzând pe *assidui* — urmază că centuriile cuprindeau un număr nedefinit de oameni, sau pe toți cetățenii cari au trecut vârstă de 17 ani, conținuți în trib.

Ast-fel a fost organizat poporul pentru a governa Statul și a merge la război; pe baza acestei organizațiuni el alegea magistrați ²⁾, primea sau respingea propunerile ³⁾, decidea de război și de pace ⁴⁾ și despre *caput civis* ⁵⁾.

¹⁾ Cic. de rep. II, 22, 40. Illarum autem sex et nonaginta centuriarum in una centuria tum quidem plures censebantur quam paene in prima classe tota.

²⁾ Liv. I, 60, 3. Duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbi ex commentariis Serv. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

Cf. Dionys. IV, 20; VI, 66; VII, 56.

³⁾ Liv. III, 34, 6. Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt.

Cic. de rep. II, 31, 53. Idemque, in quo fuit Publicola maxime, legem ad populum tulit eam, quae centuriatis comitiis prima lata est, ne quis magistratus civem Romanum adversus provocationem necaret, neve verberaret.

Ibid. II, 35, 60. Gratamque etiam illam rem quarto circiter et quinquagesimo anno post primos consules de multae sacramento Sp. Tarpeius et A. Aternius consules comitiis centuriatis tulerunt.

⁴⁾ Liv. IV, 30, 15. Controversia inde fuit, utrum populi ussu indiceretur bellum, an satis esset senatus consultum. Pervicere tribuni, denuntiando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. Omnes centuriae jussere.

Cf. Dionys. l. c. Accelași VIII, 91; IX, 69.

⁵⁾ Liv. I, 26, 12; VIII, 33, 7. Cic. de rep. II, 31, 54. Provocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontificii libri, significant nostri etiam augurales: itemque ab omni iudicio poenaeque provocari licere indicant XII tabulae compluribus legibus.

Cf. Dionys. V, 19. Val. Max VIII, 1, 1; L. 2, § 16; D. 1, 2; Fest. v. sororium.

§ 70. **Votul.**

Cicero ne spune în repetite rînduri ¹⁾, că regii, fiind creați printr'o *lex curiata*, după ce au primit a fi regi, au mai propus o nouă *lex curiata* care iarăși s'a votat de curii. Cicero insistă asupra acestei formalități pe care o crede foarte importantă. Scopul insistenței lui e de arăta că suveranitatea a fost și a rămas inherentă poporului și că regele nu putea fi rege fără de aceste legi. Întrebarea ce se naște, de ce regele, după ce curia l'a numit printr'o *lex curiata*, a mai propus și el o altă *lex curiata*, care se vota iarăși în curii după genuri ²⁾.

Respunsul nostru la această întrebare e următorul: Cuvîntul *votum*, venind de la *voveo*, care înseamnă a promite în chip religios sau solemn, conține idea unei *promisiuni solemne*. Dacă prima *lex curiata* a fost o promisiune solemnă făcută de la sine de curie și era un *vot creator* al regelui, al doilea vot, cel de la a doua *lex curiata*, a fost o asemenea promisiune de supunere și ascultare cerută de rege. Acest vot n'a mai fost un vot liber și creator, ci un *fel de jurămint*. *Votul* la începutul lui nu era totdeauna expresiunea voinței libere a cetățenului, ci era și modul prin care cetățenul declara supunerea sa, fie autorității, fie unei convențiuni.

Când plebeii au căpătat dreptul de a-și alege tribuniilor lor, precum și o oarecare autonomie în cetate, ei au exercitat acest drept al lor, de alegere și de hotărîre asupra propunerilor tribunilor lor, prin *vot*; însă acest vot al plebeului se deosebia mult de cel al patricianului tocmai în ce privește punctul *deciziunii*; căci pe când votul patricianului conținea o declarație solemnă de supunere la magistratul ales sau la hotărîrea luată, votul plebeului apare ceva mai liber. El cumula în realitate ambele elemente ale votului adică *deciziunea și supunerea*, pe când votul patricianului care nu a fost șef de gen sau ginte, nu conținea decât declarația solemnă de supunere. Plebeul *aproba* în tribul său propunerea sau candidatul, patricianul *făcea jurămint* în curia sa că se va supune și va da ascultare propunerii sau magistratului prezentat; aceasta reese din organizația însăși a Statului.

¹⁾ Cic de rep. II, 13, 17, 18, 20, 21.

²⁾ Gell. N. Att. XV, 27. Cum ex generibus hominum suffragium feratur curiata comitia esse.

Când s'a u instituit comițiile centuriate, s'a adoptat idea votului plebiscitar și voința centuriilor s'a numit *suffragium* de la *sub* și *frango* adecă supunere sau rupere a voinței proprii de către cea generală, sau votul pe care-l avem ađ. Acest vot era creator, căci decidea într'un sens sau altul, crea sau respingea legi, alegea sau făcea să cadă magistrați, condemna sau achita pe cei dați în judecată.

Fie carefel de votare adecă în curii, în triburii și în centurii avea modul său de convocare; așa când trebuia să se adune șefii de ginți care vota în curii, ei erau chemați prin lictori, comițiile se numiau *calata* și adunarea se făcea în *curia hostilia*. Când trebuia să se adune plebeii pentru un plebiscit, ei erau vestiți de mai înainte de tribuni într'o întrunire în zile anumite, și votarea se făcea în fie-care trib. Când trebuia să se voteze în centurii, poporul și plebea erau adunați *per cornicinem* în afară de *pomoerium* pe câmpul lui Marte¹⁾. Aci se adunau toți cetățenii după triburii, se trăgea la sorți tribul care avea a vota mai întâi, și apoi se proceda la vot, începând cu clasa I de care se scie că a fost compusă din 80 centurii. Votul s'a făcut la început oral mai târziu însă prin mijlocirea unor tăblițe (*tesserae*) pe cari erau scrise literile *U. R.* (*uti rogas adecă pentru*) sau *A* (*antiquo adecă contra*) când a fost vorba de lege. În alegerii de magistrați se scria numele; în cestiuni judiciare tăblițele purtau inițialele *A* (*antiquo*) sau *C* (*condemno*²⁾.

¹⁾ Gell. N. Att. XV, 27. Centuriata comitia intra pomoerium fieri nefas esse; quia exercitum extra urbem imperari oporteat; intra urbem imperari jus non sit, propterea centuriata comitia in campo Martis haberi. Dionys. IV, 84. Liv. XXXIX, 15.

²⁾ Schol. Bob. p. 303. (Orel) Hanc (sc legem tabellariam) L. Cassius tulit, ut non voce suffragium pronuntiarent, sed tabellae conscriberent.

Fest. ep. v. Antiquare est in pristinum morem reducere.

Liv. V, 30. legem una plures tribus antiquarunt quam jusserunt.

Liv. IV, 58, quam (sc legem) si subiecta invidiae esset, antiquari apparebat.

Cic. ad. Att. I, 14, operae Clodianae pontes occuparunt. Ta bellae ministrabantur ita, ut nulla daretur uti rogas.

Fest. v. Rogat est consultit populum vel petit ab eo, ut id sciscat, quod ferat; unde nos quoque in consuetudine habemus pro petere et orare.

Liv. XXII, 10. Rogatus in haec verba populus: velitis jubeatis, hoc sic fieri.

Fie-care centurie avea un vot numai, și dacă în prima clasă voturile nu s'aũ alternat, fiind unele centurii *protru* iar altele *contra* ci erau toate pentru sau contra, atunci această clasă a decis asupra cestiunei; dacă însă ele s'aũ alternat, atunci a fost chemată la vot clasa a doua care a decis. Dacă și 'n această clasă voturile s'aũ alternat, fiind unele centurii pentru și altele contra, atunci s'a chemat a treia clasă la vot și așa mai departe, în caz de alternare, până la a cincea clasă inclusiv, ceea-ce se întempla foarte rar, după cum spun isvórele, de óre-ce de obicei clasa întâia decidea.

Și cu tóte acestea chiar în cazul când întâia a decis, cele-l-alte clase și centurii n'aũ fost scutite de a-și da votul, căci se duceau și ele la vot ¹⁾; ba, mai exista încă o centurie numită *ni quis scivit* ²⁾ în care votaũ toți acei cari n'aũ putut, dintr'o cauză sau alta, vota la timp în centuriile din cari făceau parte. Cum se esplică acesta?

Iată ce reese din isvóre și din concepția nóstră asupra Constituției noue romane și a votului:

Când Romaniĩ aũ împărțit poporul în *locupletes*, *assidui* și *proletariĩ*, ei aũ dat *locupletilor* un drept mai bun și anume dreptul de a decide prin votul lor. Aceștia aũ avut ceea-ce Liviu numesce *vota libera* sau voluntaria în opunere cu *vota necessaria* sau *serva* ale celor-l-alți ³⁾. În mâna acestora a stat decisiunea, dupe cum reese acesta din faptul că se vota după clase și se chemaũ clasele urmátóre la vot decisiv

¹⁾ Cic. de rep. II, 22, 39. Nunc videtis esse talem ut equitum centuriae cum sex suffragiis et prima classis addita centuria, quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data VIII centurias habeat: quibus ex centum quatuor centuriis (tot enim reliquae sunt) octo solae si accesserunt, confecta est vis populi universa, *reliquaque multo major multitudo sex et nonaginta centuriarum neque excluderetur suffragiis, ne superbum esset, nec valeret nimis, ne esset periculosum.*

²⁾ Fest. v. Ni quis scivit centuria est, quae dicitur a Servio Tullio rege constituta, in qua liceret ei suffragium ferre, qui non tulisset in sua, ne quis civis suffragii jure privaretur. Sed in ea centuria neque censetur quisquam, neque centurio praeficitur, neque centurialis potest esse, quia nemo certus est ejus centuriae; est autem ni quis scivit, nisi quis scivit.

³⁾ Liv. VI, 41, 2. Est aliquis, qui se inspici, aestimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis faciat.

Cic. de leg. III, 3, in fine. Creatio magistratuuum, judicia, populi jussa, vetita, quum suffragio consciscuntur, optimatibus nota, plebi libera sunt.

numai atunci, când clasa întâia sau clasele următoare ei nu puteau decide. Admițând acum că prima clasă în unanimitatea centuriilor s'a pronunțat *pentru* sau *contra* unei legi, această lege a fost adoptată, sau respinsă, votarea celorlalte a fost de prisos. Totuși și celelalte centurii mergeau la vot; această se explică prin ideea că votau ca să facă promisiunea solemnă de supunere la legea admisă de întâia clasă. Ast-fel fiind nu poate fi vorba de majoritate și minoritate formată între cele 176 de centurii împreună, în materie de decizie, ci numai de centuriile primei clase. În cazuri excepționale deci, când voturile în aceste centurii se deosebiau, veniau la vot centuriile clasei a doua mai întâi și așa mai departe până când 80 de centurii au votat într'unul și acelaș sens. Pentru a se lua o hotărîre nu trebuia jumătate plus una din cele 176 de centurii, adică $88 + 1 = 89$ ci trebuiau 80 centurii numai cari să se pronunțe în același sens.

Fiind ast-fel, se poate explica pasagiul lui Cicero din Republica, care a dat loc la atâtea interpretări și care sună :

Nunc vidietis esse talem, ut equitum centuriæ cum sex suffragiis et prima classis addita centuria, quæ ad summum usum urbis fabris tignariis est data VIII (așa era scris pe palimpsestul Republicei și nu LXXXVIII cum arată manus secunda) centurias habeat quibus ex centum quattuor centuriis (tot enim reliquæ sunt) octo solæ si accesserunt, confecta est vis populi universa, reliquæ multo major multitudo sex et nonaginta centuriarum neque excluderetur suffragiis, ne superbum esset, nec valeret nimis, ne esset periculosum ¹⁾.

În acest text trebuie să observăm mai întâi, că Cicero atrage atenția asupra punctului că cele 96 centurii ce rămân formează marea majoritate. Această mare majoritate nu poate fi interpretată ca mare majoritate de oameni, de alegători, ci ca mare majoritate de centurii, căci o centurie are un vot numai și chiar textul dice: *reliquæ multo major multitudo sex et nonaginta centuriarum*. Și 'n adevăr dacă scotem clasa întâia de 80 centurii din 176 câte erau în totul, ne rămân numai 96 centurii. Prin urmare în acest text se vorbește de 80 de centurii ca de o minoritate ce decide și de 96 centurii ca de o majoritate ce se supune deciziunii primei clase. Și fiind că ceva mai sus în acest

¹⁾ Cic. de Rep. II, 22, 39.

text, Cicero vorbește de 104 centurii, rămân numai 72 de centurii despre cari dă socotélă Cicero, iar semnul VIII din palimpsest pôte să fi fost corupt sau rău citit din LXXII. Să vedem acum cum se esplică cifră de LXXII de centurii.

Cicero dice: *equitum centuriae cum sex suffragiis et prima classis addita centuria, quae ad summum usum urbis fabris tignariis data est.* Aci avem întréga clasa întéia adecă centuriile de călări cei-l'alți cu censul, fabri tignarii. Căci călării faceau ei însiși parte din prima clasă de óre-ce erau aleși dintre gințile cele mai nobile și familiile cele mai bogate și nu exista altă împărțire a poporului; prin urmare noi trebuie să înțelegem prin *equitum centuriae et prima classis*, centuriile de călări cari erau *juniores* ai primei clase și cele 40 centurii de *seniores*, la cari mai adăogăm cele două centurii de *fabri tignarii*; tóte aceste centurii nu trebuie să ne dea decât 72 de centurii, de óre-ce din 176 rămân 104 din cari dacă trec 8 la cele 72 se fac deoparte 80 centurii cari decid, rămânând de altă parte pentru cele-l-alte clase 96 centurii.

Cum ies însă 72 de centurii?

Iată calculul nostru; 2 centurii de *fabri tignarii*, 40 centurii de *locupletes*, apoi vin 12 centurii *equitum*, iar restul e cuprins în cele *sex suffragia*.

Cine erau într'adevăr aceste *sex suffragia*? Ele erau vechile centurii de călări fondate la începutul cetății, *celeres*, coprinđând o centurie de Ramnes, una de Tities și una de Luceres. Aceste centurii vechi nu coprindeau însă numai câte 100 de ómenii, fiind că fi care trib a dat *decem turmas*¹⁾ iar fie-care

¹⁾ Fest. ep. v. *Celeres antiqui dixerunt quos nunc equites dicimus, a Celere interfectore Remi, qui initio a Romulo iis praepositus fuit: qui primitus electi fuerunt ex singulis curiis deni, ideoque omnino CCC fuere.*

Varro l. l. V, 91. Turma decima (e in u abii) quod ter deni equites ex tribus tribubus Titiensium, Ramnium, Lucerum fiebant. Itaque primi singularum decuriarum decuriones dicti: qui ab eo in singulis turmis etiam nunc terni.

Fest. v. Turmam equitum dictam esse quasi terimam, quod ter deni equites ex III, tribubus Titiensium, Ramnium, Lucerum fiebant.

Liv. I. 13, 8. Eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt: Rannenses a Romulo, ab T. Tatio Titienses appellati; Lucerum nominis et originis causa incerta est.

Liv. I, 30, 3. Equitum decem turmas ex Albanis legit.

turmă fiind compusă din 30 călări, avem pentru zece turme 300 călări adecă de trei ori trei sute sau 900 de *celerēs*. Mai târziu acest număr s'a duplicat (de către Tarciniu Priscu), adăogându-se Ramnes, Tities și Luceres secundi și numărul de 900 s'a ridicat la 1800 călări sau 18 centurii. Acestea au format cele *sex suffragia*, cari împreună cu cele 12 centurii atribuite lui Serviu Tulliu d'au 3000 de călări ¹⁾, sau 30 de centurii. Cele *sex suffragia* coprindeau deci 18 centurii. Prin urmare cifra de 72 centurii se descompune ast-fel: 12 centurii *equitum* create de Serviu Tulliu, *sex suffragia* sau 18 centurii Ramnes, Tities, Luceres primi și Ramnes, Tities, Luceres secundi, restul de 40 centurii locupletes și 2 centurii fabrii: (12+18+40+2=72) în total 72 centurii de locupletes la cari dacă se mai adăogaū 8 centurii assidui se forma întręga putere decisivă în Statul Roman.

§ 71. Senatul.

Istoria tradițională nu ne arată Senatul Romei ca un corp constituit de odată pe anume baze și pentru tot-dea-una; ea vorbește numai de o formare succesivă a acestui corp care la început ar fi numerat 100, apoi 200 și la urmă 300 de membri. Cum și ce fel s'au ales, sau numit acești membri ai Senatului, asupra acestor puncte istoria e mută.

În ce privește fundarea Senatului de către regi și în mod succesiv, această idee nu pöte intra în sistema noastră basată pe dezvoltarea ginții și nici nu pöte avea pretenția

¹⁾ Fest. v. *Sex suffragia appellantur in equitum centuriis, quae sunt adjectae ei numero centuriarum, quas Priscus Tarquinius rex constituit.*

Liv. I, 36. „ . . . Tarquinius equitem maxime suis deesse viribus ratus ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine.

Liv. I, 43. „Ita pedestri exercitu ornato distributoque equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias; sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, subiisdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit; ad equos emendos dena milia aeris ex publico data ex quibus equos alerent, viduae adtributae, quae bina milia aeris in annos singulos penderent.

Dionys. IV, 18. *Equitum vero delectum habuit ex illis, quorum maximus erat census quique genere illustri erant.*

de a fi istorică. Senatul n'a existat la începutul Statului roman, el n'a putut să existe, fiind-că existau genurile cu șefii lor, iar aceștia nu au putut să alegă din sinul lor pe cei mai bătrâni spre a forma o autoritate centrală superioară în Statul federal guvernat de monarchie. La început au existat numai *patres* cari se adunau în *curia calabra* și anume *patres majorum gentium*, ai căror număr maxim e de 53. După un timp numărul acestor *patres* a crescut, căci li s'au adăugat și șefii ginților mici, *patres minorum gentium*, ai căror număr împreună cu *patres majorum gentium*, pare a fi fost de 136 ¹⁾. După noi dar, dacă urmărim firesca dezvoltare a lucrurilor, au existat la început *patria*, adică adunarea șefilor de ginți, iar nu Senatul. Istoria vorbește chiar numai de *patres* la început și nu de senat.

Se poate însă ca sub regii, aceștia, vrând să se consulte, să se fi adresat la bătrânii ginților; în acest caz ei au consultat mai întâi pe cei mai în vârstă dintre *patres majorum gentium* și apoi pe cei mai în vârstă dintre *patres minorum gentium* și acesta să fi dat ideea unui senat. Istoria timpurilor celor mai vechi vorbește de *patres* și de *majores natu* ²⁾ și e probabil că atunci când familiile au devenit independente, când s'a organizat Statul pe baza censului, când poporul a fost împărțit în *seniores* și *juniores*, ca atunci să se fi simțit nevoia de a constitui senatul pe care de alt-fel împărțirea în *seniores* și *juniores* unde *seniores* se ocupa cu afacerile publice *domi* il dă de la sine. Un fragment al lui Festus ³⁾, ne spune că după alungarea regilor consulul Publiu Valeriu a ales 164 de plebei din cauza lipsei de patriciani în senat. Acest fragment însă conține în realitate faptul fundării Senatului; căci ce alta s'a făcut pentru a funda senatul de cât a se adăoga la cei 136 *patres* existenți ca șefi de ginți, un număr până la 300? În acest număr, 136 par a fi fost *patres* iar 164 *conscripti*. Însă

¹⁾ Fest. v. „Qui patres, qui conscript vocati sunt in curiam“. Quo tempore regibus urbe expulsis P. Valerius cons. propter inopiam patriciorum ex plebe adlegit in numerum senatorum CLXIII, ut expleret numerum senatorum trecentorum, ita ea duo genera appellata sunt.

²⁾ Liv. I, 32. 10. Sed. de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.

³⁾ Fest. v. Qui patres.

noi ne îndoim de veracitatea textului, căci de o parte ne spune că cei 164 senatori au fost aleși dintre plebei, ceea-ce e un non-sens, plebea nefiind atunci încă intrată cu niscaiva drepturi în cetate, de alta nu e admisibil ca un consul să introducă o reformă atât de însemnată ca reforma curiei. Pe lângă acesta mai găsim tot în Festus ¹⁾ că senatorii au fost aleși din ordinul euestru, — călării nici nu forma un ordin — și în fine tot la acelaș autor găsim că nici ordinul euestru n'a fost îndestulător pentru a da cei 164 de senatori, și ei au fost aleși dintre plebei²⁾. Precum se vede totul e încurcat cu privire la formarea senatului.

E însă de sigur mult mai probabil că atunci când s'a împărțit poporul după principiul *domi militiaeque* în *seniores* și *juniores*, ast-fel că bătrânii să se ocupe de afacerile Statului, că atunci o parte din cei 136 patres, cei mai tineri de 46 ani să nu fi putut lua parte la lucrările *curiei* în ce privesce afacerile Statului³⁾ și că golul lor a trebuit să fie umplut. Intrebarea e cu cine, și răspunsul cel mai simplu este : că în locul lor au venit bărbații în vârstă de 45 de ani trecuți și cari au ocupat funcțiuni înalte în Stat. Aceștia au fost trecuți între *patres* cu aceleași drepturi și s-au numit *conscripti* ⁴⁾. E însă cu puțință ca atunci când s'a luat această măsură, când s'a înființat Senatul, să nu fi fost cel puțin 164 de bătrâni cari au ocupat funcțiuni înalte în Stat cari să vină de-adreptul în această adunare, și că prin urmare a trebuit un număr de persoane care să împlinescă numărul de 300 de senatori. În acest cas s'a ales un număr ne-

¹⁾ Fest. ep. v. *Conscripti dicebantur, qui ex equestri ordine patribus ascribebantur, ut numerus senatorum expleretur.*

²⁾ Fest. ep. v. *Adlecti dicebantur apud Romanos, qui propter inopiam ex questri ordine in senatorum sunt numero adsumpti. Nam patres dicuntur, qui sunt patricii generis; conscripti qui in senatu sunt scriptis annotati.*

³⁾ Fest. v. *Senatores a senectute dici satis constat. Quos initio Romulus elegit centum, quorum consilio rep. administraret. Itaque etiam „patres“ appellati sunt, et nunc, cum senatores adesse jubentur, quibusque in senatu sententiam dicere licet, quia hi qui post lustrum conditum ex junioribus magistratum ceperunt, et in senatu sententiam dicunt, et non vacantur senatores ante, quam in senioribus sunt censi.*

⁴⁾ Liv. XXII. 49. 17, aut *senatores aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent.*

Cic. de leg. III. 3. 10.

cesar de persoane având vârsta de 46 de ani până la cifra 300 și aceștia se numiau *adlecti* ¹⁾.

Se obișnuiesc a se dice, că Senatul a fost compus din două feluri de senatori și anume *patres* și *conscripti*; acesta e însă fals, căci dacă ar fi adevărat, alocuțiunea *patres conscripti* ar fi greșită și ar trebui dis *patres et conscripti*. Fiindcă însă se dice *patres conscripti*, iar conjuncția *et* lipsesce, suntem în drept a presupune că alocuțiunea conține o abreviațiune și că întregă ea a trebuit să sune: *patres, conscripti et adlecti*. E drept că ea nu se găsește nicăeri întregă; cauza pare a fi cea următoare: În senat aveau dreptul de a vorbi și a-și expune părerea numai *patres* și *conscripti*, în ce îi privește pe *adlecti*, aceștia nu aveau acest drept, de aceea adresa suna *patres conscripti* fără legătură și fără completare.

Cu timpul au intrat și magistrații plebei în senat cu dreptul de *conscripti* ²⁾ și numai dacă erau vacanțe se alegeau cei mai buni din toate ordinele ce compunea poporul roman ³⁾. Atât *patres* cât și *conscripti* aveau dreptul de a-și espune părerile lor luând parte activă la desbateri; *adlecti* însă manifesta părerea lor *per discessionem*, adică se duceau de la locul lor și se aședau în partea celora de a cărora părere erau. — *Conscripti* și *adlecti* au fost numiți și *pedarii*, cuvânt care se explică prin faptul că nefiind *patres* ei n'au putut avea un sediu curul adecă un tron. — *Adlecti* dedeau prin schimbarea locului magistratului care ținea consiliul, posibilitatea de a vedea cum se împart părerile ⁴⁾.

Resultatul desbaterilor senatului se numia *senatus consultum*, care n'a avut putere de lege ⁵⁾, precum reese chiar

¹⁾ Fest. ep. v., conscripti, allecti. Gell. III. 18.

²⁾ Gell. XIV. 8. 2. „nam et tribunis.... plebis senatus habendi jus erat, quamquam senatores non essent ante Atinium plebiscitum. Liv. V. 12.

³⁾ Fest. ep. v. Praeteriti senatores quondam in opprobrio non erant, quod, ut reges sibi legebant sublegebantque, quos in consilio publico haberent, ita, post exactos eos, consules quoque et tribunos militum consulari potestate conjunctissimos sibi quosque patriciorum et deinde plebeiorum legebant; donec Ovinia tribunicia intervenit, qua sanctum est, *ut censores ex omni ordine optimum quemque curiatim senatu legerent*: quo factum est, ut, qui praeteriti essent et loco moti haberentur ignominiosi.

⁴⁾ Gell. III. 18. 7. XIV. 7; Liv. V. 9; IX. 8; Dionys VII, 47.

⁵⁾ L. 9, D. 1. 3; Liv. XXVII. 23. 6: *Senatus-consultum de Bacchanalibus* n'a fost ascultat.

din Gaius ¹⁾. Sub Tiberiu, senatus-consultul a căpătat puterea de lege ²⁾. Senatus consulte erau *senatus decreta* ³⁾, când se refereau la afaceri de legațiuni ⁴⁾, la municipii ⁵⁾, la provincii ⁶⁾. In aceste casuri hotărîrea senatului era respectată ca decretul autorității superioare ⁷⁾.

§ 72. Nouii magistrați.

Chemarea la viața publică a șefilor de familie și organizarea nouă a Statului pe baza censului și a familiei, a adus cu sine un nou chip de alegere a magistraților popoului Roman. Până acum, cei ce alegeau pe praetori sau consuli erau șefii gintilor, *patres* sau *patria*, pentru a numi pe șefii de gintă cu un nume colectiv; acum trebuia să aleagă întregul popor care compunea comitiatul maxim, iar patriei nu i-a rămas de cât auspiciile ⁸⁾. Se înțelege că vorbim aci de magistrații *majores* ordinari, căci magistrații *majores* extra-ordinari ca dictatorul ⁹⁾ sau *magister populi* și *interrex* ¹⁰⁾, dintre cari cel d'întăiu era numit pe șese luni, iar cel d'al doilea cu un anumit scop, erau numiți de *patres* (nu de senat).

Consulii au fost aleși doi de odată pentru perioada de un an de către centurii sub președenția unuia din predecesorii lor sau sub cea a unui *interrex*. Ei erau magistrați eponimi ai anului, adică anul se numia după ei, începea cu intrarea lor în funcție și se sfârșia cu depunerea mandatului lor. Ei aveau dreptul de viață și morțe asupra cetățenilor,

¹⁾ Gai I, 4. Senatus consultum est quod senatus jubet atque constituit, idque legis vicem optinet quamvis fuerit quaesitum.

²⁾ Tacit Annal I, 15; Tum primum a campo comitia ad patres translata sunt.

³⁾ Fest. v. Senatus decretum a consulto Aelius Gallus sic distinguit, ut it dicat particulam quandam esse senatus consulti, ut cum provincia alicui decernitur, quod tamen ipsum senatus consulti est.

⁴⁾ Liv. II, 15. XXX. 26.

⁵⁾ Liv. IV, 36. XXX, 26; Cic. de off. I, 10. 39, ad. Att. IV. 15.

⁶⁾ Cic. ad. fam. XII. 21, pro domo IX. 23; Liv. XLV. 17; Plut. Marc. 23.

⁷⁾ Fest. v. Senatus decretum.

⁸⁾ Cic. de leg. III. 3.

⁹⁾ L. 2, §§ 18, 19. D. 1. 2; Varro l. 1. VI, 61; Liv. II, 18, VII, 7; VIII, 34, IX, 38. XXII, 8; Dionys, V. 37.

¹⁰⁾ Cicero. de leg. III, 3; Liv. III, 55; VI, 35; VII, 21; IV, 6; VI, 41.

însă în timp de pace cu provocație, adică apel la popor, în război fără apel. Ei aveau jurisdicția penală și civilă. Până la 388 consuli se alegeau numai dintre patriciani.

Imediat după consuli în erarchie, vine praetorul urban, despre care ne vom ocupa ceva mai pe larg în alt loc.

După praetorul urban vin două magistrați *maiores*, asemenea aleși de centurii și numiți *censores*. Acești magistrați aveau sarcina de a face în timp de un an și jumătate, recensământul populației după sex, vîrstă, avere, a repartisa pe cetățeni apoi în triburile și clasele cuvenite, a supraveghia templele, casa Statului, ei mai supraveghiau și moravurile. Timpul pe care ei se alegeau era de cinci ani, adică un lustru ¹⁾.

Toți cei'alți magistrați ai cetății au fost *magistratus minores* și erau:

1) *Decemviri stilitibus iudicandis*, cari judecau cestiunile de libertate ²⁾.

2) *Praefecti* sau *quatuorviri iuridicundo*, numiți spre a judeca pricinile în unele orașe ce țineau de cetatea romană ³⁾.

3) *Edili* curuli și plebei însărcinați cu ordinea interioară a piețelor, cu subsistența și jocurile solemne ⁴⁾.

4) *Tres viri nocturni* sau *capitales*, un fel de polițai, numiți de consuli sau de praetori, însărcinați a opera arestări, a încarcera, a executa pe condamnați; șefii închisorilor, călăii, agenții poliției și pompierii stăteau sub ordinele lor ⁵⁾.

5) *Tres viri monetales*, însărcinați a priveghia baterea monetei ⁶⁾.

Aceștia erau magistrații Romei.

¹⁾ Cic. de leg. III, 3; Liv: III, 22; IV, 8; IX, 33; Liv. 2 § 17. D. 1. 2; Dionys IV, 15, V, 75.

²⁾ Cic. pro Caecina, 38, pro domo 29, ad. famil VIII, 9.

³⁾ Fest. v. praefecturae. Lex Iul. municip. 83, 84, (22).

⁴⁾ Liv. 2, § 21, D. 1. 2; Fest. v. Aedilis; L. III, 55; VI, 42; VII, 1; III, 18; 22, X. 21; XXXIX, 14; Val. Max. VI, 1, 7, 10.

⁵⁾ L. ep. XI.

⁶⁾ Dio. Cass. LIV, 26. L. 2 § 3; D. 1, 2; Liv. III, 1; VIII, 6; Val. Max. V. 4 § 7.

SECȚIA III

REFORMELE POSTERIORE

§ 73. Egalarea stărilor.

Cu toate că plebeii intraseră în popor prin faptul că făceau parte din centuri, ei nu reușiră încă a deveni egali patricianilor; marea lor majoritate nu le-a servit la nimic în alegeri, fiind-că, după cum am văzut, clasa I decidea, iar celelalte clase promiteau numai prin vot de a se supune celui ales sau legei. Plebeii au continuat dar lupta prin tribunii lor contra poporului, tinzând ca și densus să fie primiți la onoruri, să poată fi consuli, censori, praetori, pontifici, senatori, etc., și prin lupta lor au reușit ca în anul 354 un plebeu P. Licinius Calvus, să devină senator cu *jus sententiae dicendae*, adică *conscriptus*¹⁾. În 388 s'a ales primul consul plebeu, după ce au consimțit patricianii ca unul din cei doi consuli să fie plebeu, și așa și-au făcut plebeii intrarea în Senat ca senatori conscriși, adică cu dreptul de a-și spune părerea, voința. A fost acum ușor de a se acorda plebeilor dreptul de a figura în senat, și legea Ovinia din 403 le acorda acest drept; censorii alegeau pe noii senatori cari au fost *adlecti*. În ce privește pe tribunii plebei, ei de abia prin plebicistul Atinium²⁾, au căpătat dreptul de a fi *conscripti*.

Cu privire la unitatea legislativă care lăsa de dorit din cauza că existau plebiscite, cari erau obligatorii pentru plebei numai iar nu și pentru patriciani, s'a votat după promulgarea celor 12 tabule, o lege centuriată numită *lex Valeria Horatia* care declară plebiscitele de până atunci obligatorii și pentru patriciani³⁾. Cu această măsură însă nu s'a ajuns la o unitate legislativă, căci nu li s'a luat plebeilor dreptul de plebiscit, de aceea a mai fost nevoie și de alte legi ca *legile Publiliae* și *Hortensia* cari să ridice din nou la ran-

¹⁾ Liv. V. 12.

²⁾ Gell. XIV. 8.

³⁾ Liv. III, 55; Dionys XI, 45; Liv. VIII, 12, 15. Gai I, 3; Gell. XV, 27; L. 2 § 8. D. 1, 2.

gul de legi generale, plebiscitele posterioare lezei Valeria Horatia. La o perfectă egalitate s'a ajuns când s'a acordat tribunilor plebei *jus agere cum populo*, prin care tribunul putea propune legi comițiilor centuriate.

După ce aceste legi centuriate au fost votate, ele au fost supuse *patriae* adică a șefilor de ginți pentru a le aproba sau *ut patres au ctores fierent*. Cu timpul s'a hotărât ca *patres*, șefii ginților, nu senatul, ci suveranii legalii ai țerei, să de *auctoritatea* înainte de de a se procede la votarea lezei¹⁾ ce s'a propus și *patria auctoritas* a ajuns o pură formalitate.

Acestea sunt punctele cele mai însemnate pentru egalarea și unificarea stărilor din Roma. Cu timpul s'a ales și praetorul urban plebeu și pontificele maxim plebeu; iar dacă sub republică această unitate a lăsat totuși de dorit, ea a devenit perfectă cu reînflințarea monarchiei.

§ 74. Judecătoria.

Am văzut că în timpurile cele mai vechi exista tribunalul centumvirilor, că apoi toți magistrații superiori aveau pe lângă atribuțiile lor administrative și puterea judecătorească; această putere o aveau regi, consulii, tribunii, edilii, având toți acești magistrați dreptul numit *jus edicendi* adică dreptul de a fixa de mai înainte normele după cari vor judeca sau procede în anumite împrejurări. Cu toate acestea, toți acești magistrați au fost neindestulători, căci găsim pe lângă ei un tribunal numit *decemviri stlitibus judicandis* și apoi s'a mai creat praetura urbană, o magistratură curat judecătorească, însă care judeca cesiunile civile.

În ce privesce pe *decemviri stlitibus judicandis*, isvórele sunt aproape mute; scim numai despre dênșii, că judecau în materie de libertate²⁾, iar Cicero dice despre ei *lites contractos judicante*³⁾, adică să judece procesele deja angajate. Niebuhr crede că această instituție e plebeană, dar afară de tribuni și edili, alte magistraturi plebeene vechi nu sunt cu-

¹⁾ Liv. VIII, 12, alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, Patres auctores fierent.

²⁾ Cicero. Pro Caecina 33; Pro domo, 20 cf. Cicero. ad. Fam. VIII, 9.

³⁾ Cicero. de leg. III, 3, 6.

noscute. Mai curând se poate admite că *decemviri stlitibus judicandis* sunt o instituție patriciană, tocmai fiind-că aveau de judecat condițiunile persónelor (*causae liberales*), și că ei au fost creați atunci când *decemviri legibus scribundis* și-au depus mandatul lor. La Romani era obiceiul ca o magistratură înaltă odată creată să nu fie desființată, am văzut această cu regi; de ce nu s'ar fi făcut acelaș lucru cu *decemviri*, mai cu sémă că după introducerea familiei în locul ginții ca unitate constitutivă a Statului, era nevoie de o comisiune de judecatori cari să judece cazurile, dacă o familie é liberă și independentă de alta, sau dacă vre un membru al unei familii a ajuns independent de familia sa sau nu. Credem deci că *decemviri stlitibus judicandis* nu sunt alții de cât tot *decemviri legibus scribundis*, cari îndeplinindu'și misiunea de a'și scrie legile, au rămas cu sarcina de a judeca în cazurile când controversate asupra aplicării principiului independenței familiei s'ar ivi.

Cel mai important magistrat însă, investit cu puterea judecătorească, a fost praetorul numit *praetor urbanus*, înființat imediat după ce plebeii obținură dreptul ca unul din cei două consuli să fie un plebeu.

Praetor urbanus a fost un *magistratus major*, care conform principiului *magistratus iudicium habento* ¹⁾, avea dreptul de a judeca. El era considerat ca *lex loquens* ²⁾, iar dreptul său era calificat ca *viva vox juris civilis* ³⁾ și numit *jus honorarium*. Pretorul nu putea să creeze dreptul adică să legifereze, ci trebuia numai să judece în limitele legilor existente, *praetor jus dicere potest jus facere non potest*. Pentru acest scop el a avut ca și toți magistrații *jus edicendi*; însă, fiind-că sarcina lui era esclusiv de a se ocupa de litigi și de a se pronunța pentru una sau alta din părți, edictul său a căpătat din ce în ce mai multă importanță, atât pentru împricinați cât și pentru jurisprudență, fiind-că din practica pretorilor se formară încetul cu încetul regule menite a completa legislația interpretându-i sensul neclar, controversat sau lacunos; de aceea se dice chiar despre edict: *jus quod praetores introduxerunt, adjuvandi vel supplendi, vel corrigendi juris civilis gratia* ⁴⁾.

¹⁾ Cicero. de leg. III, 3, 10.

²⁾ Cicero. de leg. III. 1, 2.

³⁾ L. 8. D. 1. 1.

⁴⁾ L. 7 § 1. D. 1, 1.

Atribuțiunile de judecător ale pretorului sunt resumate în următoarele trei cuvinte: *dare, addicere, interdicere*, adică *dare actiones, addicere rem, litem, possessionem, interdicere* sau *jus dicere, inter partes*; de aceea și edictul său cuprindea trei părți și anume *actiones, judicia* și *interdicta*.

Partea întâia cuprindea cazurile în care pretorul promite a da acțiunea și a trimite pe impricinați înaintea judecătorului de fapt.

Partea a doua cuprindea cazurile în care pretorul de mai înainte arată sensul cum se va pronunța, de va acorda o simplă acțiune, sau de se va pronunța pentru o îndoită despăgubire, sau va da despăgubiri mai mici, va acorda posesiuni etc.

Partea a treia cuprindea ordonanțe — *interdicta* — prin care pretorul ordona în interesul dreptății și al ordinei, ca cei ce se cred nedreptățiți să nu procedă cu de la sine putere, promițând tot-de-o-dată eventual restituirea imediată a stării dinainte de turburare a dreptului său posesiunii.

Aceste părți, care conțin experiența multor decimii de ani, face edictul pretorului atât de important încât el a devenit un *edictum perpetuum* și formeză baza jurisprudenței marilor jurisconșulți ai Romei și fundamentul legiurilor moderne.

SECȚIA IV.

LĂRGIREA CETĂȚII

§ 75. Triburi și centurii.

Prin resbóiele pe care le-a purtat necurmat cu toți vecinii săi, ca și prin politica ce a urmat, Roma a ajuns să-și întindă din ce în ce mai mult supremația asupra teritoriului și popórelor Italiei. Istoria ne arată, că ea a încheiat alianțe, *foedera aequa* cu diferitele popóre ale Italiei, pe altele le-a învins prin puterea armelor, încheiând cu dênsele *foedera iniqua*, pe alte popóre iar împreună cu teritoriile lor, le-a încorporat Romei, care în cele din urmă a

ajuns a avea 35 de triburi, după cei mai mulți 30, 30 după Cato și 31 după un vechi scriitor Venonnius¹⁾. Fiindcă însă triburile s'au format încetul cu încetul și n'au fost create de-odată — istoria dovedește acest lucru — se naște întrebarea cum se împacă crearea de noi triburi cu organizația pretinsă a lui Serviu Tulliu? Căci ori-ce ar ține Livius²⁾, triburile au trebuit să dea centuri pentru armată și pentru vot, pentru comitatul maxim, și prin urmare numărul inițial de centuri — fie el de 176 cum susținem noi, fie el de 193—94 după cum se susține de toți scriitorii — din toate clasele, ar fi trebuit să crească, iar organizația lui Serviu Tulliu a trebuit chiar imediat să fie reformată. Dionisiu însă ne spune, că Romanii s'au guvernat după Constituția lui Serviu Tulliu mult timp³⁾. Cicero presupune la amicii săi o cunoștință sigură a acestei Constituții⁴⁾ iar pe timpul lui Dionisiu și al lui Liviu schimbarea pare a nu fi fost atât de mare⁵⁾. Ori-cum ar fi, două puncte trebuiesc elucidate și anume:

a) Dacă cetățenii nouilor triburi ce cu timpul s'au creat au dat și ei contingentul de centuri pentru clasa I, II și cele-l-alte clase întemeiate pe baza censului.

b) Iar în cazul când n'au dat contingentul lor la co-

¹⁾ Dionys. IV, 5, Divisit etiam totum agrum, ut Fabius quidem ait, in partes viginti sex, quas et ipsas tribus appellat, ita ut quatuor urbanis, ad illas additis, triginta utriusque generis tribus a Tullio institutas esse tradat; sicut Venonnius vero narrat in tribus triginta et unam, ut urbanis additis triginta quinque quae nunc sunt efficiantur. Cato vero his locupletior testis tribuum numerum non reddit.

²⁾ Liv. I, 43. Quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quae habitabantur partes, tribus eas appellavit; ut ego arbitror ab tributo; nam ejus quoque aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hac tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

Se pare că Liviu se referă numai la cele patru triburi urbane.

³⁾ Dionys. IV, 21. Atque hic civitatis ordo, ad multas aetates a Romanis constanter servatus est: sed *nostra aetate*, urgentibus quibusdam gravibus necessitatibus, mutatus est in rationem magis popularem, non quasi centuriae sublatae fuerint, sed quia eorum vocatio priscam illam rationem amplius non servat, ut ego ipse saepe animadverti, dum comitiis interessem.

⁴⁾ Cic. de rep. II, 22. Quae descriptio si esset ignota vobis, explicaretur a me.

⁵⁾ Dionys. IV, 21 în fine: Liv. I, 43.

mișiatal maxim, care a fost situațiunea lor juridică și politică.

Pentru a putea responde la aceste întrebări, e nevoie ca să stabilim înainte de toate un punct important și anume: să respondem la întrebarea dacă a existat vre-o corelație între organizarea cetății în clase și centuri și între triburile în cari a fost împărțită cetatea Roma, Statul roman.

Livius dice clar că triburile nu staă în nici o legătură cu împărțirea în centuri și cu numărul lor¹⁾. De aci urmază că numărul centuriilor a fost o dată fixat pentru tot-d'auna și că deși numărul triburilor a crescut, numărul centuriilor n'a crescut în proporție cu cel a triburilor. Acastă consecință e însă exagerată, fiind-că Liviu vorbesce de cele patru triburi în cari Serviu Tulliu a împărțit Roma; numai de aceste triburi, dice el, că nu staă în nici-o legătură cu numărul centuriilor, și prin urmare se pôte ca cele-lalte triburi în cari a fost împărțit Statul Roman, să stea în legătură cu centuriile si numărul lor. În adevăr, organizația în centuri a putut să se facă independent de împărțirea teritoriului în cele patru triburi fiind-că teritoriul a putut fi împărțit de Serviu Tulliu în patru triburi numai, acastă împărțire pare a fi mai vechie decât cea în 17 triburi. Locuitorii acestor noă triburi aă putut fi împărțiți în clase și centuri după censul lor, și să dea 80 centuri *locupletum* câte 20 centuri, de fie-care din clasele a doua, a treia și a patra precum și 30 de centuri din clasa a cincea, plus centuriile *fabrum*, *cornicinum* etc. Dovada e că centuriile mergeaă la vot după trib și deci a existat o corelație între triburi și centuri.

Urméza de aci, că între triburi și centuri a existat și n'a existat corelație, adică aă existat două feluri de triburi și anume: triburile vechi ale lui Serviu Tulliu și anume *Palatina*, *Suburana*, *Collina* și *Esquilina*, cari n'aă stat în nici un raport cu centuriile și triburile noă, cele eșite la ivéla cu prilejul secesiunei plebei, ale căror număr a crescut cu timpul și cari singure aă stat în legătură cu centuriile cari compuneaă comișiatul maxim.

Ast-fel fiind, cestiunea corelației dintre centuri și triburi devine mai importantă pentru cunoșcerea organizației Statului Roman, și deci nevoiți suntem a ne ocupa puțin de numărul triburilor.

¹⁾ Liv. I, 43, în fine. Neque hae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

§ 76. Numărul triburilor.

Am văzut că între cele 4 triburi ale lui Serviu Tulliu și triburile cari dedeau centuriile comițiatului maxim, n'a existat nici o corelație, ca dovadă despre acesta pôte servi următorea împrejurare.

Pe timpul lui Serviu Tulliu, adecă la 219 de la fundarea orașului, aū existat patru triburi: putut-aū cresce, aceste patru triburi încă cu 13 până la anul 261, adică în timp de 42 de ani numai? și cu tôte acestea așa arată istoria fiind-că în urma secesiunii din acest an găsim 17 triburi.

Pentru a respunde la acéstă întrebare, n'avem decât să facem o comparație. De la 219 până la 261 se creéză 13 triburi, în 42 de ani numai, de la 261 însă până la 367 se creéză numai 4 triburi și anume *Stellatina*, *Tromentina*, *Sabatina* și *Arniensis* create în acest an; e óre cu puțință ca în timp de 42 de ani cu resbóie nenorocite, cu secesiunea plebei, să se creeze 13 triburi, iar în 106 ani de succese pe câmpul de răsboi și de cuceriri să se creeze numai patru triburi? Disproporția e prea mare, în anii ce preced anul 261 și cei cari urméză anul 261. După crearea acestor 4 triburi aū trecut 30 de ani până când s'aū înființat 2 triburi numai (*Pomptina* și *Poblila*), 25 de ani până s'aū înființat alte 2 triburi (*Maecia* și *Scaptia*), 14 ani până când s'aū înființat încă 2 triburi (*Oufentina* și *Falerna*), 19 ani până când s'aū mai înființat încă alte 2 triburi (*Aniensis* și *Feretina*) și în fine 58 de ani până când s'aū înființat ultimele 2 triburi (*Velina* și *Ondrina*), saū cu totul în 146 de ani s'aū înființat 14 triburi, iar în 42 de ani 13? Lucrul nu e verisimil și înființarea celor 17 triburi s'a făcut o dată, precum am admis'o noi, cu ocasiunea istorică a secesiunii plebei, când întregul teritoriū roman a fost împărțit din nou în 17 triburi.

Ast-fel fiind, numărul triburilor existente în 305, când s'a creat comițiatul maxim, adică de 17, a putut servi de basă organizației centuriate, care de alt-fel nu putea să existe în Statul gentilic, ci numai în statul basat pe familia independentă economicese și politicesce, și pentru care nu găsim altă dată istorică decât pe cea a decemvirilor. Fiind că însă numărul acestor triburi se ridică la 31, nu înțelegem de ce ne am lua după Liviu și alții cari aū putut lesne confunda lucrurile și nefăcând deosebire între tribu-

rile create în urma revoluțiunei plebeî, când s'a dat acesteia o organizație și tribuni, și cele create de Serviu Tulliu; am admite 35 de triburi. Nu este ôre confirmată arătarea lui Venonnius, care a ȃis că aũ existat 31 de triburi, prin arătarea numelor acestor triburi?

Prin urmare aũ existat în totul 31 de triburi numai și nu 35.

§ 77. Numărul centuriilor.

Acum când cunôscem numărul triburilor, putem să respondem la prima nôstră întrebare și anume dacã cetățenii nouilor triburi, ce cu timpul s'aũ creat, aũ dat contingentul lor de centurii pentru clasele formate pe baza censului. La acéstã întrebare respondem mai întâi cu cifre. Scriitorii vechi vorbesc de 193—194 de centurii carı ar fi existat¹⁾; fiind-cã însă noi am admis 176 pentru timpul când aũ existat numai 17 triburi, numărul de 193 pôte apare ca o sporire a numărului centuriilor, provenită prin crescerea numărului triburilor și prin urmare s'ar putea spune că triburile din noi create aũ contribuit și ele la sporirea numărului centuriilor. Acésta ar fi o greșală, fiind-cã de o parte crescerea centuriilor în raport cu crescerea numărului triburilor ar fi neînsemnată, și apoi fiind-cã Dionisiu ne spune că numărul de 193 de centurii se compune din 18 centurii cavalerie și 80 centurii prima clasă²⁾ etc., adecã el pune cele 18

¹⁾ Dionys IV, 19. Quoties enim ei opus fuisset decem vel, si res tulisset viginti militum millibus, diviso, populo in centum nonaginta tres centurias, earum unamquamque jubebat militum numerum pro rata parte praebere: sumptum vero faciendos in commeatus militum et alios bellicos usus, prout opus erat constituit; et eodem modo dividens populum in centum nonaginta tres centurias unicuique imperabat, ut pro censu facultatum suarum pecuniae summam quae ipsi obtigisset, conferret.

²⁾ Dionys. IV, 18. Equitum vero dilectum habuit ex illis, quorum maximus erat census, quique genere illustres erant: hos divisit in decem et octo centurias, eas qui primis illis octaginta legionariorum centuriis adjunxit.

Cf. Cic. de rep. II, 22. Deinde equitum magno numero ex omni populi summa separato, reliquum populum distribuit in quinque classes senioresque a junioribus divisit.

Ar urma de aci că aũ existat șese clase iar nu cinci.

centurii de cavalerie formate din cetățenii cei mai bogați, lângă cele 80 centuriile ale primei clase, ceea-ce ar da 98 centuriile pentru această clasă, pe când el ar trebui să le cuprindă în prima clasă ca formate din cetățenii cei mai cu stare. În acest caz numărul centuriilor ar fi fost la prima organizare de 194 iar nu de 176 precum arătăm noi; e deci aci vorba de o neînțelegere și nu poate fi vorba de o sporire a centuriilor prin sporirea triburilor. Dacă e ast-fel triburile din noi create, n'au dat nici un contingent de centuriile pentru comitatul maxim, și prin urmare Constituția decemvirală sau a lui Serviu Tulliu, precum e generalminte numită, bazată pe existența celor 17 triburi romane create în 261, n'a fost modificată, a rămas în vigoare. În acest caz însă care a fost situația juridică și politică a cetățenilor celor 14 triburi?

§ 78. Municipia.

Pentru a răspunde la întrebarea de mai sus, trebuie să ne amintim raporturile Romei cu cetățile vecine. Aceste raporturi au fost stabilite prin *contract*, erau cetăți federate prin *foedera aequa* și erau cetăți supuse, *provinciae*. Situația celor dintâi a fost aceea a unor cetăți independente de Roma cu care ele stăteau într'o legătură de egal la egal; situația celor-l-alte a fost aceea a unor cetăți supuse, sclave de drept. Între aceste două extreme se aflau cetățile cu cari s'au încheegat *foedera iniqua*, acestea își mențineau libertatea lor¹⁾, dar erau supuse unor prestațiuni²⁾.

¹⁾ L. 7, § 1; D. 49, 15. Liber autem populus est is, qui nullius alterius populi potestati est subjectus: sive is foederatus est item, sive aequo foedere in amicitiam venit sive foedere comprehensum est, utis populus alterius populi majestatem comiter conservaret, hoc enim adicitur, ut in intellegatur alterum populum superiorem esse; non ut intellegatur alterum non esse liberum: et quemadmodum clientes nostros intelligimus liberos esse, etiam si neque autoritate neque dignitate neque viri boni nobis praesint, sic eos, qui majestatem nostram comiter conservare debent, liberos esse intellegendum est.

²⁾ Gell. N. Att. VI, 5. In foedere quod inter populum romanum et Carthaginienses factum est, scriptum invenitur ut Carthaginienses quotquot annis populo romano darent certum pondus argenti puri puri.

Liv. II, 25. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit; decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam adeunt. His ex senatus consulto data pax, ager adeptus.

Cf. Liv. XXX, 15; XLIII, 6.

Aceste cetăți erau *municipia* în opunere cu *civitates foederatae et immunes*¹⁾.

Ceea ce trebuie să înțelegem prin *municipes* și *municipia*, ne o spune Gellii; el zice:

*Municipes ergo sunt cives Romani ex municipiis, legibus suis et suo iure utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti ni in quam populus eorum fundus factus esset*²⁾.

Pentru a înțelege bine acest cuvânt de *municipes* trebuie să mai arătăm ce se înțelege prin *munus*. Iată cum explică Varro acest cuvânt:

*Munus, quod mutuo animo, qui sunt, dant officii causa. Alterum munus, quod muniendi causa imperatum, a quo etiam municipes, qui una munus fungi debent, dicti*³⁾.

Iar un fragment din digeste sună:

*Munus tribus modis dicitur: uno donum et inde munera dici, dari mittive; altero onus, quod quum remittatur, vacationem militiae munerique praestat, unde immunitatem appellari; tertio officium, unde munera militaria, et quosdam milites munificos vocari. Igitur municipes dici, quod munera civilia capiunt*⁴⁾.

Resultă din toate aceste citate că cuvântul *municipes* stă în strînsă legătură cu cuvântul *munus*, cari ori-care ar fi originea sa, conține ideea unei *praestațiuni* de făcut.

1) Cic. in Verr. II, 3, 6. Inter Siciliam ceteraque provincias, iudices, in agrorum vectigalium ratione hoc interest, quod ceteris aut impositum vectigal est certum, quod stipendiarum dicitur, ut Hispanis plerisque Poenorum quasi victoriae praemium, ac poena belli: aut censoria locatio constituta est, ut Asiae, lege Sempronia. Siciliae civitates sic in amicitiam fidemque recepimus, ut eodem jure essent, quo fuissent; eadem conditione populo romano parerent, qua suis antea paruissent. Per paucae Siciliae civitates sunt bello a majoribus nostris subactae: quarum ager quum esset publicus populi romani factus, tamen illis est reditus: is ager a censoribus locari solet. Foederatae civitates duae sunt, quarum decumae, venire non soleant. Mamerina et Taurominitana. Quique praeterea sine foedere immunes civitates ac liberae, Centuripina etc.

Cf. Cic. in Verr. II, 5, 22; Liv. XXVI, 24; XXVIII, 45; XXXIII, 13; XXXV, 46; XXXVIII, 39.

2) Gell. VI, 13.

3) Varro, l. I. V, 179.

4) L. 18; D. 50, 16.

Erau deci *municipes* acei cetățeni cari erau obligați a face ore-cari prestațiuni în folosul Romei¹⁾.

Pentru ca cine-va să fie *municeps*, la Roma el trebuia să îndeplinească următorea condițiune și anume, să aparțină ca cetățen liber unei cetăți, legate printr'un *foedus ini-quum* de Roma, prin care *foedus* cetățenii acestui oraș erau obligați a face unele prestațiuni Romei²⁾.

Aceste cetăți numite *municipia* au fost de trei feluri: Paulus Diaconus le clasază după vechi isvóre ast-fel, ȳicend:

*Municipium id genus hominum dicitur, qui quum Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum cum Romanis civibus, praeterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo; sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuvini, Tusculani, qui post aliquot annos cives Romani effecti sunt*³⁾.

Deci cetățenii cetăților de mai sus, avend fie-care un oraș în care alegeau magistratii și în care votaü legile, steteau totuși într'o atât de strânsă legătură cu Roma, încat participaü, dacä se așeau în acest oraș, la tóte sarcinile întocmai ca cetățenii Romei, afară de acea de a vota legile—ca unii ce erau supuși legilor cetății din cari veniau — și afară de a fi numiți magistrați — fiind-cä aveau acest drept în cetatea lor de origină. Iată primul chip de a face parte din cetatea romană, fără de a figura în centuri, acësta din pricină că cetățenii aceștia votaü în municipiile lor.

Un al douilea fel este cel următor:

Alio modo, continuă Paulus Diaconus, *quum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam venit, ut Aricini, Caerites, Anagnini*⁴⁾.

Adecä sunt acei cetățenii ai căror cetăți s'au desorganizat, intrând ei în cetatea Roma. Aceștia au fost supuși la tóte sarcinile, însä ei nu intraü în centuriile romane și deci n'aveau vot și nu puteau alege magistrați.

¹⁾ L. 1, § 1; D. 50, 1. Et proprie quidem municipes appellantur muneris participes recepti in civitatem ut munera nobiscum facerent: sed nunc abusive municipes dicimus suae cujusque civitatis cives, ut puta Campanos, Puteolanos.

²⁾ Fest. v. Municeps.

³⁾ Fest. v. Municipium.

⁴⁾ Fest. v. Municipium.

Cetățenii acestor cetăți deși își aveau magistrații lor inferioară aveau totuși ca magistrați superiori prefecti trimiși anual din Roma, pentru a-i judeca după legile romane. Acești magistrați superiori erau sau *quatuor viri* aleși de popor, sau delegați de pretorii romani.¹⁾

Deosebirea între aceste din urmă *municipia* și cele de mai înainte este, că cele d'întâi se guvernau prin legile lor având magistrații superiori aleși de ei, pe când cele din urmă nu se guvernau prin legile lor proprii, ci prin legile romane aplicate de funcționarii romani; cele d'întâi se apropiau mai mult de *civitates foederatae* precum și erau, dar nu erau *immunes*, cetățenii lor *municipes* fiind chemați de cetatea Roma a-și face prestațiunile datorite; cele de-al doilea se apropiau mai mult de *provinciae*, însă cu enorma deosebire că cetățenii erau considerați liberi, pe când cei din provincii erau *editicii*.

Al treilea fel de *municipia* îl descrie Paulus Diaconus ast-fel:

*Tertio, quum id genus hominum definitur, qui ad civitatem romanam ita venerunt, uti municipia essent sua quisque civitatis et coloniae ut Tiburtes, Praenestini, Pisani, Urbinates, Nolani, Bononienses, Nepesini, Sutrisi, Lucrenses*²⁾.

Adecă, cetățenii acestor orașe formau câte o civitate a lor; însă fiind dator să facă unele prestațiuni ca serviciul militar, ei nu le făceau din ordinul direct al guvernului din Roma și nici nu intr'au în centuriile romane, ci le făceau din cel al cetății din care făceau parte, cetăți care își aveau organizațiile lor, legile lor, magistrații lor, însă erau constrânse printr'un *foedus* a presta aceste servicii Statului roman.

¹⁾ Fest. v. praefecturae eae appellabantur în Italia in quibus et jus dicebatur et nundinae agebantur, et erat quaedam earum publica; neque tamen magistratus suos habebant; in quas legibus praefecti mittebantur quotannis qui jus dicerent. Quorum genera fuerunt duo: alterum in quas solebant ire praefecti IV e XXVI virum numero, qui populi suffragio creati erant, in haec oppida: Capuam, Cumas, Casilinum, Volturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Colatiam; alterum, in quas ibant quos praetor urbanus quotannis in quaeque loca miserat legibus, ut Fundos, Formias, Caere, Venafrum, Allifas, Privernum, Anagninam, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum aliaque complura.

²⁾ Fest. v. Municipium.

Ceea-ce caracteriza toate aceste trei feluri de *municipia* este că ele aveau cu Roma *commercium* și *connubium*, iar cetățenii lor erau considerați ca cetățeni romani. Ei puteau deci spune că au două patrii, una cea de naștere și una cea mare care cuprindea municipiile în sine¹⁾.

§ 79. Colonii.

Aceste municipii deveneau colonii atunci când Romanii din cauze strategice sau politice²⁾ trimiteau la dânsese un număr de cetățeni romani cari, împroprietăriți pe teritoriul lor, dădură acestor municipii și organizația Romei și legile acestei cetăți³⁾. Cetățenii romani ai coloniilor se numiau *Latini coloniarii* fiind-că cetatea ce și-au clădit a devenit o cetate independentă și prin urmare avea o pozițiune analogă cu cetățile latine federate. Coloniile se deosebiau de acestea prin faptul că cetățenii trimiși din Roma spre a funda colonia aveau calitatea de cetățeni Romani și deci aveau unele drepturi superioare Latinilor, erau tocmai cetățeni Romani, cari au

¹⁾ Cicero de leg. II, 2.

²⁾ Lic. Flac. ed. Lachman, pag. 153.

³⁾ Gell. N. Att. XVI, 13: *Municipes et municipia verba sunt dictu facilia et usus obvia; et neutiquam reperias, qui haec dicat, quin scire se plane putet, quid dicat, sed profecto aliud est, atque aliter dicitur: quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia populi romani sit, non et se municipem esse, et populare, suos municipes sibi esse dicat? Quod est a ratione et a veritate longe aversum. Sic adeo et municipia quid et quo jure sint, quantumque a colonia differant ignoramus; existimamusque meliore conditione esse coloniam quam municipia. De cujus opinionis tam promiscuae erroribus divus Hadrianus, in oratione, quam De Italicensibus, unde ipse ortus fuit, in senatu habuit, peritissime disserunt: mirarique se ostendit, quod et ipse Italicenses et quaedam item alia municipia antiqua in quibus Uticenses nominat cum suis moribus legibusque uti possent, in jus coloniarum mutari gestiverint. Praenestinos autem refert maximo opere a Tiberio imperatore petisse orasseque, ut ex colonia in municipii statum redigerentur: idque illis Tiberium pro referenda gratia tribuisse: quod in eorum finibus, sub ipso oppido ex capitali morbo revaluisset. Municipes ergo sunt cives romani ex municipiis, legibus suis et suo jure utentes, muneris tantum cum populo romano honorarii participes: e quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi romani lege astricti, nisi in quam populus eorum fundus factus est.*

Cf. Dionys, VII, 13. Serv. Aen. I, 12.

perdut dreptul de vot și de a alege magistrații său a fi aleși magistrați.

Fiind-că și Latiniî din cetățile federate trimiteau coloniști, ei, fiind coloniști, au creșut că sunt și cetățeni romani ca și coloniștii romani cari împreună cu dênșii au fundat colonia și s'au numit ast-fel: senatul însă a decis că nu sunt cetățeni romani, după cum era și drept¹⁾, de ôre ce n'aveau statutul personal roman pe care-l aveau coloniștii trimiși din Roma.

§ 80. Fundi.

S'a întemplat însă ca Romaniî ocupând un teritoriū, să'l declare proprietatea poporului roman. Așa își însușiseră Romaniî un teritoriū asupra căruia se urma un litigiū între Aricini și Ardeati, în urma propunerii unui ôre-care Scaptius, care teritoriū devenind *fundus*²⁾ adecă proprietatea poporului roman, urma să fie cuprins în vre-un trib. Teritoriul Pomptin deveni și el proprietate a Romanilor³⁾ și urma să fie cuprins asemenea în vre-un trib. Fiind însă că aceste teritorii n'au putut să fie alipite la unul saū cel-l'alt din triburile existente, ele au constituit cu timpul triburi aparte⁴⁾. Așa dar Romaniî cucerind teritorii și declarându-le proprietăți ale poporului roman, părți integrante din teritoriul cetății Roma, *fundi*, ei le-au populat cu plebeî din triburile Romei⁵⁾ și cu timpul le-au prefăcut în triburi; aceste triburi crescură în cursul a 252 de ani de la 17 până la 31, căci cei ce nu mergeau în colonii se duceau să lucreze pământurile coprinse și făcute *fundi*, adecă proprietăți ale poporului roman⁶⁾.

Ast-fel fiind, putem spune, că deși triburile regionali crescură, centuriile nu se înmulțiră, căci popórele cucerite

¹⁾ Liv. XXXIV, 42. Novum jus eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolas, Salernumque et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus iudicavit, non esse eos cives Romanos.

²⁾ Liv. III, 72.

³⁾ Liv. VI, 5.

⁴⁾ Liv. VIII, 17. VII, 16.

⁵⁾ Liv. VI, 21.

⁶⁾ Liv. VI, 5.

deveniră *cives sine suffragio*, *municipes* sau *dedictii* iar teritoriile cuprinse se ocupaū ca *fundi* de cetăţenii din cele 17 triburi cari dedeaū un număr fix de centurii, cari însă numai de nume erau centurii, căci de fapt coprindeau cu mult mai mult decât 100 cetăţeni sau luptători fie-care.

Deci pe când numărul triburilor crescū prin sporirea populaţiei şi a întinderii teritoriului roman, numărul centuriilor a ramas acelaş ca cel al claselor, ceea ce a sporit la centurii a fost numărul oamenilor cari le compuneaū.

DOGMATICA SPECIALA

CARTEA I.

DREPTUL CIVIL

CAP. I.

NOȚIUNI GENERALE

§ 81. Natura dreptului civil.

Am văzut în prima parte a lucrării noastre că normele menite a regula raporturile între membrii societății romane au fost de două feluri și anume :

Au fost *legi* când ele au fost stabilite între persoane suverane și pentru dăsele prin convențiuni puse sub protecția sacrelor.

Au fost *decrete*, când ele n'aveau ca bază o convenție între persoane suverane, ci emanaū de la voința șefului de ginte, singurul suveran al celor cari formaū ginta lui, fie că aceștia au fost născuți în rindurile agnaților și deci legați cu el prin înrudire de sânge, fie că ei s'au supus de bună-voe autorității aceluiaș șef de ginte, sau s'au născut dintre aceștia, precum erau clienții.

Secolii îndelungați au trăit gintele Romei guvernându-se ast-fel, secolii întregi populația vechei cetăți s'a împărțit în suverani ce se guvernaū prin *legi*, adică prin convenții stabilite de ei înșiși, și supuși ce se guvernaū prin *decrete*, adică prin voința acestor suverani. În cele din urmă poporul roman a reușit să obțină o Constituție scrisă, care sub numele de *legea celor XII table*, cuprindea normele, prin care acest popor reorganizat avea să se guverneze. Acastă lege a celor XII table a fost numită *fons omnis publici privatique*

*juris*¹⁾, adică izvorul orî-cărui drept public și privat său cu alte cuvinte, baza, legea fundamentală a Statului roman.

Intrebarea ce se nasce acum este: această lege a celor XII table avut-a ea în adevăr caracterul unei *legi*, adecă a unei convențiuni între persoane suverane, menite a regula raporturile între ele, sau a avut dēnsa caracterul unui *decret*, adecă a emanat de la voința unei autorități suverane, voința impusă poporului roman, și decorată numai cu numele de *lege*?

După noi, legea celor XII table a fost o adevărată lege în fondul și în forma ei. Iată și cuvintele noastre pentru această părere:

Comisiunea decemvirilor a fost însărcinată, după cum arată textele²⁾, numai cu *scrierea* legilor, ceea ce însemnă că ea n'a avut alta de făcut decât a scrie normele în vigōre care regulaū raporturile între șefii de ginți, norme, care fiind stabilite prin convențiuni între persoane suverane, erau adevărate *legi*.

Insă aceste norme trebuind a fi aplicate de acum înainte nu numai șefilor de ginți, ci șefului unei noi unități a Statului, *șefului de familie*, se nasce intrebarea, dacā aplicarea dreptului ginților la familii are caracterul *legei* sau cel al *decretului*, sau cu alte cuvinte, dacā în fond și în formă avem a face cu o adevărată *lege*, adecă cu o convenție între șefii de familie și suverani sau nu?

La acēsta respundem, că avem a face cu o adevărată lege.

În adevăr, normele scrise de decemvirii nu porneau de

¹⁾ Liv. III, 34: Cum ad rumores hominum de uno quoque legum capite editos satis correctae viderentur, centuriatis comitiis X tabularum leges perlatae sunt, quae nunc quoque in hoc immenso aliarum super alias arcervatarum legem cumulo fons omnis publici privatique est juris.

Dionys X, 3, ut illi (sc decemviri) leges de rebus omnibus tam publicis quam privatis conscriberent et ad populum referent.

Cic. de leg. III, 4, 29.

²⁾ Liv. III, 9. C. Terentilius Arsa tribunus plebis eo anno (292) fuit. Is maxime in consulare imperium, tanquam nimium nec tolerabile liberae civitati, invehebatur: „duos pro uno dominos acceptos in finita potestate, qui effrenati ipsi omnes metus legum — verterent in plebem; quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut V viri creerentur legibus de imperio consulari *scribendis*“.

Liv. III, 32. Jam (302) redierant legati cum Atticis legibus. Eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret.

la voința saŭ chibzuința acestora, ci erau norme de drept pe cari șefii de ginți le-aŭ stabilit *ab antiquo* prin convențiunii pentru ei, atunci când s'aŭ unit saŭ federat la o viața comună. In desvoltarea istorică a ginții și cu îndepărtarea familiilor ce o compuneau de tulpină, capiŭ acestor familii aŭ ajuns a avea aprópe aceeași importanță in Stat pe care o aveaŭ și șefii de ginți, de óre-ce de fapt șefii de familie, plebei mai cu sémă, puteau avea puterea părintescă pe care o dá natura ear nu legea. Șefii de familie aŭ fost deci adevărați suverani ai familiilor lor, iar șefii de ginți n'aŭ putut face alta decât a *recunósce* acestora acest drept al lor, adevă de a-ŭ admite ca șefii independenți in cetate, ca persoane *sui juris*. Decemviri, prin urmare, aŭ avut un mandat imperativ și anume de a *scrie* că șeful de familie este egal in Stat cu șeful de ginte ¹⁾. Noi avem dar a face, ca punct de plecare, cu o convenție stabilită între șefii de ginți și șefii de familie, prin care cei dintăi recunosc pe acești din urmă ca egaliŭ lor *in cetatea ce există deja*. In fond avem prin urmare a face cu o *lege*; decemvirii n'aŭ scris nici voința lor, nici voința șefilor de ginți, ci voința tuturor șefilor de familie cari s'aŭ recunoscut reciproc ca *homines sui juris*.

Dar și in formă legea celor XII table a fost *lege* ear nu decret; căci istoria ne spune că comițiile centuriate aŭ votat'o, adevă ele aŭ dat formal consimțiméntul lor legei ²⁾.

Cu tóte acestea există o deosebire între legea celor XII table și legile cari regulaŭ raporturile între ginți in ce privește caracterul intim al acestor doué feluri de legi; căci convențiile dintre ginți erau *legi fundamentale constitutive ale Statuluŭ roman*, prin ele s'a creat încetul cu încetul Statul însuși, pe când prin legea celor XII table se *organisa* numai inlăuntruŭ seŭ acest Stat pe bazele date de convențiile

¹⁾ Liv. III, 34. Tum (303) legibus condendis opera dabatur; ingentique hominum expectatione propositis X tabulis, populum ad concionem advocaverunt „se omnibus summis infimisque jura aequasse“.

²⁾ Liv. III, 34, ingentique hominum expectatione propositis X tabulis populum ad contionem advocaverunt se omnibus summis infimisque jura aequasse cet. Cum ad rumores hominum de uno quoque legum capite editos satis correctae viderentur, centuriatis comitiis X tabularum leges perlatae sunt cet.

Liv. III, 37. Jam et processerat pars major anni (304) et duae tabulae legum ad prioris anni X tabulas erant adjectae, nec quidquam jam supererat, si eae quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent cur eo magistratu reipublicae opus esset.

dintre ginți. Șefii de ginți existau prin sine înșiși, prin suveranitatea inherentă lor, iar șefii de familie existau mulțumită Statului creat de șefii de ginți. Șefii de ginți au fost *suveranii Statului* șefii de familie însă numai *suverani în Stat*. Aceștia n'au putut face legi prin voința lor, și ori-ce măsură legislativă, ca să aibă caracterul de lege, trebuia să aibă și aprobarea celor 136 șefi de ginți, care aprobare s'a numit, precum am văzut, *patrum auctoritas*¹⁾.

Legea celor XII table are deci caracterul unei *legi*; însă nu a unei legi făcute de suverani pentru ei, ci a unei *legi făcute de șefii de familie cu consimțământul șefilor de ginți, adică a suveranilor*. Ea e însă *lege*, și e *dreptă*, fiind-că conține în partea ei de fond principiile stabilite prin *convențiunile* de către șefii de ginți, pentru ei chiar, iar în partea ei formală *votul* cetățenilor. Acest caracter îl au toate legiurile prezente în Statele constituționale, fiind-că ele au ca bază și în conținut principiile unui *pact fundamental* între membrii Statului, pact la care aderă și suveranul constituțional.

§ 82. Libertatea și Proprietatea.

E clar că legiuirea care a adoptat ca bază a Statului pe șeful de familie în locul șefului de ginte, a trebuit să dea acestuia și mijlocul de a se putea declara cu totul independent de ginta din care făcea parte, adică de a putea despărți familia și averea lui de cele-l'alte familii și cele-l'alte averi cari compuneau ginta. O atare dispoziție însă n'a putut fi *imperativă*, pentru a fi *legală*, ci numai *facultativă*, rămânând ca cei ce vor să trăiască în comunitatea șefului de ginte, sub dependența lui economică și politică, să pôtă continua a vieții ast-fel. Legea celor XII table, pentru a corespunde acestei cerinți, a acordat șefilor de familie o *acțiune*, adică *facultatea de a-și valora voința lor*, și această acțiune s'a numit *actio familiae erciscundae*²⁾.

Am dovedit că prin *familia* nu se înțelege numai un complex de persoane legate prin inrudire de sânge, ci un com-

¹⁾ Cic. de rep. II, 32, 56; pro Planc III, 8; Brutus XIV, 55; Aurel. Vict XXXIII, 10; Liv. VIII, 12: „ut legum quae comitiis centuriatis ferentur ante initum suffragium patres auctores fierent.

²⁾ L. 1 pr. D. 10, 2. Haec actio (familiae erciscundae) proficiscitur e lege XII tabularum.

plex de persóne și avere ¹⁾; de aceea această *actio familiae erciscundae* e o acțiune care privesce și familia în sensul de ași al cuvîntului și averea acestei familii. Cuvîntul *erciscundae* fiind compus din *erctum* și *citum* ²⁾, dintre cari *erctum* însemnă *consortium* ³⁾, adică copărtaș la acelaș *patrimonium* ⁴⁾, iar *citum* însemnă *divisum* ⁵⁾—ceea-ce mai dovedește și expresiunea *ercto non cito* care se traduce prin patrimoniu nedivisat ⁶⁾—nu încapă indoială că *actio familiae erciscundae* a avut de scop facultatea pentru diferiții șefi de familie, de a despărți familia și pecunia lor de familia și pecunia șefului de ginte și a celor-lalte familii, și de a deveni ast-fel independenti economicese și politicesce.

Că acesta a fost scopul acției *familiae erciscundae* rezultă și din faptul că la Romani întreaga succesiune trecea asupra unui singur *heres*, fie el legitim numai, fie el creat prin *testamentum calatis comitiis*, de către șeful de ginte sau *per mancipationem*, de către șefii de familie, testament inventat înadins—precum vom vedea—pentru a nu se atinge de o parte drepturile suverane ale șefului de ginte, iar de alta, pentru a înlesni și șefului de familie posibilitatea de a face testament. Fiind-că pentru divisiunea averei successorale Romani au creat mai târziu *bonorum possessio*, e clar că acțiunea *familiae erciscundae* n'a putut avea același scop, și adevărata cauză care a produs'o a putut fi numai aceea de a permite familiilor dintr'un complex de agnați, ca să se despartă de șeful agnaților, politicesce și economicese, dacă patrimoniul a fost comun de drept; acesta a

¹⁾ Cf. supra.

²⁾ Fest v. *Erctum citum fit inter consortes, ut in libris legum Romanorum legitur.*

³⁾ Gell. N. Att. I, 9, *anticum consortium, quod jure atque verbo Romano appellabatur: ercto non cito.*

⁴⁾ Fest v. *Sors et patrimonium significat, unde consortes dicimus.*

Serv. Aen. VIII, 642. *Citae-quadrigae.* Donatus hoc loco contra metrum sentit dicens: „citae“ divisae, ut est in jure „ercto non cito“ id est patrimonio vel hereditate non divisa; nam „citus“ cum „divisus“ significat „ci“ longa est. Ergo „citae“ veloces intellegamus.

⁵⁾ Serv. l. c. Nonius 181; Cic. de orat. I, 56.

⁶⁾ Serv. l. c. Gell. I, 9. Sed id quoque non praetereundum est, quod omnes simul, quia Pythagora in cohortem illam disciplinarum receptoriant quod quisque familiae pecuniaequae habebant, in medium dabant, et coibatur societas inseparabilis, tanquam illud fuerit antiquum consortium, quod jure atque verbo romano appellabatur *ercto non cito.*

fost cazul la scrierea celor XII table și a putut să fie cazul și mai târziu când familiile de agnați au voit să se separe între dênsele.

Când lucrurile stau ast-fel, adecă când *prin lege* se dă facultate șefilor de familie de a despărți familiile și averile lor de cele-l'alte familii și averi cuprinse în ginte, te întrebă dacă această *libertate*, ce în *puterea legei* și-a luat'o șeful de familie, dacă această *proprietate*, ce iarăși în *puterea legei* și-a despărțit'o de patrimoniul comun al ginții, a fost o *libertate absolută* și o *proprietate iarăși absolută*, adecă suverane, ca libertatea și proprietatea șefilor de ginți de odineoară. Răspunsul e: *nu*. A fost într'adevăr liber cetățenul roman, șef de familie, și a fost proprietar; însă libertatea și proprietatea lui erau mărginite, una de consimțimântul șefilor de ginți cari aveau *auctoritas*, de care se împiedeca voința șefului de familie nouă, cea l'altă de împrejurarea că proprietatea lui făcea parte dintr'o proprietate mai mare, comună, aceea a ginții de care ținea șeful de familie.

Așa dar n'a existat nici libertate absolută și nici proprietate absolută, și una și cea-l'altă au fost supuse normelor fundamentale convenționale stabilite odată între suverani în Stat; trebuia să consimtă în special suveranii Statului, cei 136 *patres*, cari au dat, deși de la un timp în coce, la începutul votării¹⁾, aprobarea lor, *patrum auctoritas*, ca ori-ce schimbare să se pótă face.

¹⁾ Liv. VIII, 12, 15: „ut legum quae comitiis centuriatis ferentur, ante initum suffragium patres auctores fierent.

CAP. II.

LIBERTATEA

SECȚIA I.

LIBERTATEA IN FAMILIE

§ 83. Connubium.

În timpurile când libertatea și cetățenia erau sinonime *libertas id est civitas* ¹⁾ și prin urmare când libertatea omului atârna de calitatea lui de cetățen, originea individului avea de sigur o importanță cu mult mai mare decât aceea pe care o are azi. De aceea, din timpurile cele mai vechi, s'a stabilit norme precise pentru a se fixa cetățenia cui-va. Așa se scia că cei născuți din cutare pereche vor fi cetățeni sau nu, vor fi cetățeni cu plenitudinea drepturilor, fără *suffragium et honores*, vor fi sclavi, vor fi Latini, etc. Principiul fundamental fiind *mater certa est, pater vero is tantum quem nuptiae demonstrant* ²⁾, s'a scit că fiul urmează condițiunii tatălui său ³⁾ și când n'a existat *justae nuptiae* el a urmat condițiunii mamei sale ⁴⁾; o singură excepție s'a făcut

¹⁾ Cic. pro Balbo IX, 24.

²⁾ L. 5. D. 2, 4.

³⁾ Ulp. V, 1. In potestate sunt liberi parentum ex justo matrimonio nati.

Gai, I, 55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri quos justis nuptiis procreavimus quod jus proprium civium Romanorum est.

⁴⁾ Ulp. V, 8. Connubio interveniente liberi semper patrem sequuntur: non interveniente connubio matres condicioni accedunt.

Ibid. V, 4. Connubium habent cives Romani cum civibus Romanis: cum Latinis autem et peregrinis ita si concensum est.

în favoarea cetățenilor Iliensî — o reminiscență a originii Troiane a Romanilor — cărora li s'a acordat dreptul ca copiii născuți din mamă Iliensă, ori-care ar fi tatăl, să urmeze condiția mamei lor ¹⁾.

Originea având o atât de mare importanță, căsătoria n'a putut fi considerată ca o afacere *privată* ce nu interesa Statul decât din punctul de vedere statistic sau de drept privat, și cetatea a crezut că poate permite sau refusa cetățenilor sau cetățenelor dreptul de a se căsători cu cetățenii sau cetățenele altor cetăți. Acest lucru e atât de adevărat încât până la *plebiscitum Canuleium* din 309 a. u. c. n'a existat dreptul de căsătorie între patriciani și plebei ²⁾. Pentru a permite deci căsătoria între Romani și peregrini era nevoie de o convenție specială ³⁾, iar acest drept reciproc, ce-l puteau avea două cetăți între ele ca membrii lor să se potă uni prin căsătorie, se numia *connubium* ⁴⁾. Acesta n'a putut, bine-înțeles împiedeca pe Roman ca să ia de soție o femeie dintr'o cetate cu care Roma n'a avut *connubium* și nici pe Romana de a lua de soț pe un bărbat străin cu care Roma n'a avut o convenție care să stabilizească acest drept. În aceste cazuri căsătoria a existat, însă ea n'a avut efectele căsătoriei între cetățenii cari au avut *connubium*. Copiii născuți din aceste căsătorii nu urmau condițiunei tatălui lor ci celei a mamei, și însăși căsătoria a fost numită *concupinatus*, iar nu *matrimonium justum*, care e cu puțință numai acolo unde exista *connubium* ⁵⁾.

Acest drept de *connubium* s'a acordat și prin decrete, Romanilor cari trăiau în concubinată ⁶⁾.

¹⁾ L. 1§ 2. D. 50, 1. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus est Campanus est sed si ex patre Campano matre Puteolana, aequae municeps Campanus est nisi forte privilegio aliquo materna origo censeatur tunc enim maternelae originis erit municeps utputa Iliensibus concessum est ut qui matre Iliensi est sit eorum municeps.

²⁾ Cic. de rep. II, 37. Liv. IV, 1—6.

³⁾ Ulp. V, 4 cit.

⁴⁾ Ulp. V, 3. Connubium est uxoris jurae ducendae facultas.

Boëth ad Cic. Top 4. Non autem omnibus erat connubium cum Romanis, nec erant nuptiae jure contractae, quae non inter civem Romanum civemque Romanam inibantur aut cui princeps populusve civitatem vel connubium permisit, eo scilicet modo ut in potestatem parentum liberi redigerentur.

⁵⁾ Ulp. V, 2. Justum matrimonium est si inter eos, qui nuptias contrahunt, connubium sit.

⁶⁾ Gai I, 57. Unde et veteranis quibusdam concedi solet prin-

Când o căsătorie s'a făcut între un cetățen și un sclav, atunci ea a purtat numele de *contubernium*¹⁾ tot ast-fel s'a numit căsătoria între sclavi său între *peregrini*. Copiii născuți din aceste căsătorii erau sclavi²⁾ său peregrini.

A fost considerat ca *stuprum* și pedepsit, cel care având o soție prin matrimonium, o concubină său o servă, mai avea pe lângă dēnsa și o țitōre, *pellicem*³⁾.

Urměză de aci că *matrimonium*, *concubinatus* și *contubernium* erau căsătorii morale și apărute de lege⁴⁾.

cipalibus constitutionibus connubium cum his Latinis peregrinisve, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur et cives Romani et in potestatem parentum fiunt.

Există un număr de 78 de diplome dintre cari 58 în C. I. L. și 20 în Ephimeris Epigraphica dintre cari 16 acordate la soldați de marină. Formula lor este: „Imperator... quinis et vicens pluribusve stipendiis emeritis dimissis honesta missione quorum nomina subscripta sunt in ipsis liberis posterique eorum civitatem dedit et connubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum et civitas iis data etc.“

¹⁾ Paul S. R. II, 19, 6. Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest.

Ibid. II, 21 a § 1. Si mulier ingenua civisque Romana vel Latina alieno se servo junxerit, si quidem invito et denuntiante domino in eodem contubernio perseveraverit, efficitur ancilla.

Ibid. II, 21 a § 10—12. Filia familias si jubente patre invito domino servi alieni contubernium secuta sit ancilla efficitur, quia parentes deteriorum filiorum condicionem facere possunt. Liberta servi patroni contubernium secuta etiam post denuntiationem in eo statu manebit qui domum patroni videtur deserere voluisse. Errore quae se putavit ancillam atque ideo alieni servi contubernium secuta est, si postea liberam se sciens in contubernio eodem perseveraverit efficitur ancilla.

Boeth ad Cic. Top. 4. Connubium est matrimonium inter cives; inter servos autem aut inter civem et peregrinae conditionis hominem, aut servilis, non est connubium, sed contubernium.

²⁾ Paul. S. R. II, 24.

³⁾ Fest ep. v. Pellices. Antiqui proprie eam pellicem nominabant quae uxorem habentis nubebat. Cui generi mulierum etiam poena constituta est a Numa Pompilio hac lege: PELLEX ARAM JUNONIS NE TANGITO; SI TANGET, JUNONI CRINIBUS DEMMISSIS AGNUM FEMINAM CAEDITO.

Gell. IV, 3. Pellicem autem appellatam probrosamque habitam eam, quae juncta consuetaque esset cum eo, in cuius manu mancipioque alia matrimonii causa foret, hanc antiquissima lege ostenditur, quam Numae regis fuisse accepimus: Pellex assam (i. e. aram) Iunonis ne tagito (tangito)! si taget (tanget) Iunoni crinibus demissis arnum (agnum) feminam caidito (caedito).

⁴⁾ Paul. S. R. II, 20, 1. Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam habere non potest. Concubina quidem ab uxore solo dilectu separabitur.

L. 3 § 1. D. 25, 7. Nec adulterium per concubinatum ab ipso committitur; nam quia concubinatus per leges nomen assumsit,

§ 84. *Matrimonium justum.*

Matrimonium justum a fost acolo unde cei cari se căsătoriau aveau *connubium*¹⁾. Se cerea ca tinerii să fie *puberes*²⁾, ca ei să'și dea consimțimântul³⁾. Căsătoria se făcea dar printr'un contract care putea să fie formal sau nu.

In cazul când un Roman sau o Romană coviețuia cu o Romană sau un Roman sau Latin, cu o persoană în fine dintr'o cetate cu care exista *connubium*, această coviețuire n'a fost un concubinată, soția n'a fost concubină, ci a fost *uxor tantum modo*. Această căsătorie a devenit *completectă*, dacă în timpul unui an soția n'a lipsit din casa soțului trei nopti de-a rândul. In acest cas soția a trecut în *manum* prin *usus*⁴⁾. Se putea însă ca soția să trecă de-adreptul în *manum* odată cu căsătoria; acesta se întempla când căsătoria se făcea *per coëmptionem* sau *per confarreationem*.

extra legis poenam est, ut et Marcellus libro septimo Digestorum scripsit

L. 49 § 4. D. 32. Parvi autem refert, uxori an concubinae quis leget... sane enim nisi dignitate, nihil interext.

L. 1 § 1. D. 25, 7. Cum Atilicino sentio, et puto, solas eas in concubinatu haberi posse sine metu criminis in quas stuprum non committitur.

Cf. L. 45. D. 28, 6. L. 17 § 4. D. 36, 1.

1) Ulp. V, 2. Justum matrimonium est si inter eos, qui nuptias contrahunt, connubium sit, et tam masculus pubes, quam femina (viri) potens sit, et utrique consentiant, si sui juris sint an etiam parentes eorum, si in potestate sint.

2) Fest. v. Pubes și Pubes puer. Pubes puer qui jam generare potest. Is incipit esse ab annis quatuor decim femina viri potens a duodecim.

Ulp. XI, 28. Puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis, pubes apparet, id est qui generare possit. Proculiani autem eum, qui quatuordecim annos explevit.

3) Ulp. V, 2. L. 2. D. 23, 2. Nuptiae consistere non possunt, nisi consentiant omnes, id est qui coeunt, quorumque in potestate sunt.

L. 19. D. 23, 2. Qui liberos habent in potestate, injuria prohiberint ducere uxores vel nubere, vel qui dotem dare non voluerint, ex constitutione divorum Severi et Antonini per proconsules praesidesque provinciarum coguntur in matrimonium collocare et dotare. Prohibere autem videtur, et qui conditionem non quaerit.

Paul S. R. II, 19, 2. Eorum qui in potestate patris sunt sine voluntate ejus matrimonia jure non contrahuntur, sed contracta non solvuntur.

4) Gai I, 111. Usu in manum conveniebant quae anno continuo nupta perseverabat: quia enim veluti annua possessione usucapiebatur, in familiam viri transibat filiaeque locum obtinebat, itaque lege XII tabularum cautum est, ut si qua vollet eo modo in manum ma-

Scriitorii noui au intrat în cercetări adânci pentru a-și explica originile acestor două sau trei feluri de căsătorii, găsind că un fel ar fi de origină etruscă, altul de origină sabină, al treilea de origină latină. Aceste speculațiuni în carii fantasia concură cu pretextele, nu ne-au atras până acum; căci ceea-ce am căutat noi, când am vrut să ne explicăm un institut de drept, a fost nevoia socială care a determinat crearea lui. În cazul present ne întrebăm care a fost nevoia socială care a determinat instituirea căsătoriilor *per coëmp-tionem* și *per confarreationem*. Acésta nevoie se explică.

Roma a fost compusă din ginți, dintre cari fie-care își avea cultul său. O unire între membrii a două ginți cu religiunii diferite n'a fost cu putință, cu totă existența conubiului, și deci, pentru a face posibilă o atare unire, era nevoie de o comunicare de sacre în sensul ca soția să primescă sacrele soțului. Acésta necesita prezența pontificelui suprem fără de care nu se putea face o asemenea comunicare; fiind însă că soția, primind sacrele soțului, renunța la deii părinților săi, s'a inventat *răpirea*; mirele răpescce fata și o duce peste pragul casei sale ast-fel ca ea să nu atingă acest prag și să nu se pótă spune că a mers de bună-voie. După răpire se celebra în casa soțului unirea, de către pontificele suprem și de flamenul Dialis, față fiind și dece martori, iar a doua zi soția oferia primul sacrificiu zeilor noiei sale case¹⁾.

riti convenire, ea quotamis trinoclio abesset, atque eo modo usum
cujusque anni interrumpereť.

Cic. Top. c. 3. Si ita Fabiae pecunia legata est a viro, si ea uxor
mater familias esset; si ei in manum non conuenerat, nihil debetur.
Genus enim est: uxor, ejus duae formae, una matrum familias, ea-
rum quae in manum conuenerant, altera earum, quae tantum modo
uxores habentur: qua in parte quum fuerit Fabia, legatum ei non
videtur.

¹⁾ Gai I, 112. Farreo in manum conueniunt per quoddam genus
sacrificii quod Jovi Farreo fit; in quo farreus panis adhibetur, unde
etiam confarreatio dicitur; complura praeterea hujus juris ordinandi
gratia cum certis et sollemnibus uerbis, praesentibus decem testibus,
aguntur et fiunt quod jus etiam nostris temporibus in usu est.

Serv. Aen. IV, 103. In manum conuentio eo ritu perficitur, ut
aqua et igni adhibitis, duobus maximis elementis, natura conjuncta
habeatur, quae res ad farreatas nuptias pertinet, quibus flaminem et
flaminicam jure pontificio in matrimonium necesse est conuenire.

Ibid. IV, 374. Mos apud ueteres fuit flammī ac flammīcae, ut
per farreationem in nuptias conuenirent, sellas duas jugatas ouili

Efectul acestei căsătorii a fost că soția a trecut în familia soțului ei din care făcea de acum înainte parte; și deși era soție legitimă, ea a devenit de drept *filia* în familia acestuia, bucurându-se de toate drepturile unei fiice a soțului având și dreptul de succesiune în familia și averea lui ¹⁾).

Când însă se făcea o căsătorie în sânul aceluiași gen, atunci n'a mai fost nevoie de pontifice, nici de flamen Dialis. În acest caz, ceremonia s'a redus la o simplă afacere *per aes et libram* în care soția cumpăra pe soț și acesta pe soție ²⁾. Iată și cum s'a făcut acest *negotium*.

În ziua căsătoriei fata arunca în respântie o monedă, una o purta *in pede* și a treia o arunca pe altarul Țeilor

pelle superinjecta poni, et ibi nubentes velatis capitibus in confarreatione, residerent.

Serv. Georg. I, 31. Tribus enim modis apud veteres nuptiae fiebant: usu si mulier anno uno cum viro, licet sine legibus, fuisset; farre cum per pontificem maximum et Dilem flaminem per fruges et molam salsam conjungebantur, unde confarreatio appellabatur.

Ulp. IX. Farreo convenitur in manum certis verbis et testibus X praesentibus et sollempni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur.

¹⁾ Gell. XVIII, 6. Matrem autem familias appellatam esse eam solam quae in mariti manu mancipioque, aut in ejus, in cujus maritus manu mancipioque esset: quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti et in sui heredis locum venisset.

Ulp. XXII, 14. Sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptivi: item uxor, quae in manu est, et nurus, quae in manu est filii, quem in potestate habemus.

Ulp. XXIII, 3. Agnascitur suus heres aut agnascendo aut adoptando aut in manum conveniendo aut in locum sui heredis succedendo.

Ulp. XXVI, 1. Intestatorum ingenuorum hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est ad liberos qui in potestate sunt ceterosque qui liberorum loco sunt; si sui heredes non sunt, ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre.

Serv. Aen. VII, 424. Nam per coemptionem facto matrimonio sibi invicem succedebant.

²⁾ Serv. Aen. IV, 103. Coemptio est ubi libra atque aes adhibetur, et mulier atque vir in se quasi emptionem faciunt.

Serv. Aen. IV, 214. Coemptio vero certis solemnitatibus apud priscos peragebatur in contrahendo matrimonio; et sesse coemendo vir et uxor interrogabant, vir ita: An mulier sibi mater familias esse vellet? Illa respondit: velle. Item mulier interrogabat: Utrum vir sibi pater familias esse vellet? Ille respondebat: velle. Itaque mulier in viri manum conveniebat, et vocabantur hae nuptiae per coemptionem; et erat mulier mater familias viro, loco filiae.

Gai I. 113. Coemptio in manum conveniunt per mancipationem, id est, per quandam imaginariam venditionem; nam adhibitis non minus quam V testibus civibus Romanis puberibus, item libripende, emit is mulierem, cujus in manum convenit.

soțului ei ¹⁾. Fiind față în față cu dânsul, el o întreba pe dânsa care era *caput et finis* familiei sale ²⁾, *an sibi mater familias esse vellet*, la care dânsa răspundea că voesce, și întrebând totodată pe mire *an sibi pater familias esse vellet*, la care răspundea și el că voesce ³⁾ și căsătoria a fost făcută. Ea n'a fost, precum se vede, o afacere *nummo uno*, ci se făcea prin trei monede. Efectul acestei căsătorii a fost aprópe același ca și al căsătoriei *per confarreationem*; soția devenia *filiae loco* obținând un drept de succesiune în familia și averea soțului.

Din căsătoria *per confarreationem* se născău *patrimi* și *matrimi* ⁴⁾, copii ce aveau dreptul de a fi *flamines majores* ⁵⁾.

Căsătoria se desfăcea prin divorț, mórte, captivitate sau cãdere în servitute a unuia din soți ⁶⁾. Când căsătoria n'a fost formală, adecã *confarreatio* sau *coemptio*, soțul putea să'si repudieze soția, după ce a consultat zece amici ⁷⁾. Când căsătoria era făcută *per confarreationem* se făcea o ceremonie numită *diffareatio* ⁸⁾. *Diffareatio* n'a fost permisă flaminilor superiori ⁹⁾. Când în fine căsătoria a fost făcută

¹⁾ Non. Marc. XII, 50. Nubentes veteri lege Romana asses treis ad maritum venientes solebant ferre atque unum quem in manu tenerent, tanquam emendi causa, marito dare; alium quem in pede haberent.

²⁾ L. 195 § 5. D. 50, 16. L. 13. D. 38, 16.

³⁾ Serv. Aen. 1V, 214.

⁴⁾ Serv. Georg. I, 32... unde confarreatio appellabatur, ex quibus nuptiis patrimi et matrimi nascebantur.

⁵⁾ Gai I, 112, nam flamines majores, id est Diales, Martiales, Quirinales, item reges sacrorum nisi ex farreatis nati non leguntur; ac ne ipsi quidem sine confarreatioe sacerdotium habere possunt.

⁶⁾ L. 1. D. 24, 2. Dirimitur matrimonium divortio, morte, captivitate, vel alia contingente servitute alterutrius eorum.

⁷⁾ Plut. Rom 22. Leges quoque Romulus nonnullas tulit, ex quibus illa dura est, quae mulieri non permittit discedere a marito, permittit autem marito illam repudiare, vel veneficio sublatis liberis, vel subditis clavibus, vel adulterio admissio.

Val. Max II, 9, 2. L. Antonium senatum moverunt (sc. censores) quod quam virginem in matrimonium duxerat, repudiasset, nullo amicorum consilio adhibito.

⁸⁾ Fest ep. v. Diffareatio genus erat sacrificii quo inter virum et mulierem fiebat dissolutio, dicta diffareatio, quia fiebat farreo libo adhibito.

⁹⁾ Fest ep. v. Flammeo amicitur nubens ominis boni causa, quod eo assidue utebatur flaminica i. e. flaminis uxor, cui non licebat facere divortium.

Plut. Quaest. Rom. 50. Itaque etiam antiquitus uxorem repu-

per coëmptionem atunci nu era nevoie decât de o reman-
cipare ¹⁾).

Căsătoria făcută prin *justum matrimonium*, adecă *per confarreationem*, *per coëmptionem* și în cazul când soția a fost *uxor tantummodo*, aū dat soțului, când din căsătorie s'aū născut copii, un drept asupra acestora, numit *patria potestas* în cazul când soțul a fost *homo sui juris*; dacă soțul n'a fost *sui juris*, atunci el a stat în potestatea tatălui său agnatului său. Insa legea, precum am văđut, îi dă agnatului *actio familiae erciscundae* pentru a se despărți de agnatul în a căruī potestate se afla.

§ 85. *Patria potestas*.

După noua constituție pe care și-a dat'o poporul roman prin legea celor XII table ²⁾, puterea șefului de ginte fiind trecută în parte asupra Statului și în parte asupra șefului de familie, puterea numită *patria potestas* a fost redusă. În adevăr, pe timpul domniei șefilor de ginți, chiar atunci când vechiul federalism a fost înlocuit prin oligarchia Romei, capul ginței avea dreptul de viață și de mörte asupra acelora cari făceau parte din ginta sa. Istoria ne arată că șefii de ginți aū usat de acest drept al lor ³⁾. Prin noua constituție însă,

diare non licuit (sc. Flamini Diali) ac ne nunc quidem licet: nisi quod hoc permisit ejus rei gratia interpellatus nostra aetate Domitianus: aderant autem dissidio matrimonii sacerdotes, terribilia multa et inusitata atque tristia agentes.

¹⁾ Gai I, 137 a... remanicipatione desinunt in manu esse... sed filia quidem nullo modo patrem potest cogere, etiam si adoptiva sit: haec autem (virum) repudio misso proinde compellere potest atque si ei nunquam nupta fuisset.

Fest. v. Remanicipatam Gallus Aelius esse ait, quae mancipata sit ab eo, cui in manum convenerit.

²⁾ Se scie că poporul roman a fost împărțit în *locupletes*, *assidui* și *proletarii*. Iată ce citim cu privire la cuvintul *proletarii* în Gell. XVI, 10: *Ennius verbum hoc (proletarius) ex XII tabulis accepit* — o dovadă mai mult că atunci s'a făcut constituția ăisă a lui Servius.

³⁾ Val. Max V, 8, 1. L. Brutus... filios suos... pro tribunali virgis caesos et ad palum religatos securi percuti jussit.

Ibid. V, 8, 2. Cassius filium, qui tribunus plebis agrariam legem primus tulerat... postquam illam potestatem deposuit, adhibito propinquorum consilio affectati regni crimine domi damnavit verberibusque affectum necari jussit, ac peculium ejus Cereri consecravit.

Ibid. V, 8, 3. Manlius Torquatus... in consimili facto ne consilio quidem necessariorum indigere se credidit... deinde... domi consedit

consulul căpătând acest drept asupra cetățenilor, un drept supus apelului la popor ¹⁾, trebuie să ne întrebăm dacă nu s'a luat capului de familie dreptul de viață și de mörte asupra copiilor săi.

Răspunsul la această întrebare e simplu: consulul a avut dreptul de viață și de mörte asupra *cetățenului*, *caput civis*, iar cetățen începea Romanul a fi la etatea de 17 ani, când intra în centuri între *juniores*. Până la această vârstă copiii se află sub jurisdicțiunea tatălui lor. În ce privește casurile mai sus amintite, în care părinții au executat pe fiii lor ²⁾, cari fii au fost mai mari de 17 ani, pedepsiți cu mörtea, ele sunt anteriore noiei constituțiunii, și deci din timpul când șeful de ginte avea dreptul de viață și de mörte asupra tuturor acelora cari erau din ginta lui.

Pentru ca un copil să fie în potestatea părintescă, el trebuia să fie născut dintr'un *justum matrimonium* ³⁾, adică din părinți între cari exista *connubium*; ca tatăl să fie Roman; și ca acesta să fi manifestat voința de a lua copilul în potestatea sa, cea-ce se făcea prin ridicarea copilului de la picioarele părintelui unde a fost depus după nascere și care fapt se numia *liberos tollere* sau *suscipere* ⁴⁾.

Patria potestas coprinde în sine următoarele puteri: *imperium*, *mancipium* și *dominium*.

a) Puterea numită *imperium* cuprindea facultatea ta-

solusque utrique parte per totum biduum vocavit, ac tertio plenissime die diligentissimeque auditis testibus ita pronunciauit. Cum Silanum-filium meum pecunias a sociis accepisse probatum mihi sit, et e publica eum et domo mea indignum iudico, protinusque e conspectu neo abire jubeo.

Cf. Cic. de finib. I, 7. Liv. II, 41.

¹⁾ L. 2 § 16. D. 1, 2. Qui tamen (sc. consules) ne per omnia regiam potestatem sibi vindicarent, lege lata factum est, ut ab iis provocatio esset neve possent in caput civis Romani animadvertere injussu populi; solum relictum est illis, ut coercere possent et in vincula publica duci juberent.

Cic. de orat. II, 48. Tum illa quae modo Crassus commemorabat, egi; neque reges ex hac civitate exigi, neque tribunos plebis creari, neque plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque provocationem, patronam illam civitatis, ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium disensione potuisse.

Dionys V, 14. Flor. I, 9.

²⁾ Val. Max. II, 8, 1-3. Liv. II, 41.

³⁾ Gai I, 55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri quos justis nuptiis procreavimus.

Ulp. V, 1. In potestate sunt liberi ex justo matrimonio nati.

⁴⁾ Liv. V, 30, 8. Seneca, Prov. V, 4.

tăluî de a judeca pe copiii săi. Tatăl era considerat ca *magistratus domesticus*¹⁾, fiind-că ceea-ce caracterisă pe magistrat este *imperium*²⁾. De această însuşire a tatălui atârna dreptul de viaţă şi de mörte ce o avea asupra copiilor săi³⁾ până la etatea de 17 ani, când fiul devenind *civis Romanus* trecea sub imperiul magistratului cetăţii care singur avea de acum înainte acest drept asupra lui, cu apel la popor, precum am şis mai sus.

b) A doua putere cuprinsă în *patria potestas*, era cea-ce se numia *mancipium* sau dreptul de dispoziţiune asupra copiilor săi, a avereî şi muncii lor. Dacă un tată putea pedepsi cu mörte pe un copil, cu atât mai mult putea el să'l vîndă sau să se folosescă de munca lui. Apoi din momentul ce fiul trecea de etatea de 17 ani, puterea părintescă asupra lui a fost redusă şi ceea-ce a rămas tatălui e *mancipium*. Tatăl avea *jus vendendi*⁴⁾. Până la vîrsta de 17 ani, efectele vîndării copilului au fost aceleaşi ca şi efectele vîndării sclavului; însă de la această vîrstă, copilul devenind cetăţen, vîndarea perdea sau nu mai avea aceleaşi efecte⁵⁾, căci de o parte tatăl nu putea să vîndă pe *cetăţen trans Tiberim*, iar de alta vîndarea unui Roman fiind vîndarea unui om liber cel vîndut nu devenia *servus*, ci trecea din *mancipium* tatălui în *mancipium* unui străin şi devenia liber *censu*. Produsul muncii celui aflat în *mancipium*, era al aceluia în al cărui *mancipium* se afla⁶⁾. De *mancipium* ţinea *noxae datio* sau *deditio*, adecă dreptul părintelui de a preda copilul său aceluia căruia copilul a causat o daună⁷⁾.

1) Gell. X, 23, 4. vir cum divortium facit mulieri iudex pro-censore est: imperium quod videtur habet: si quid perverse te reque factum est a muliere, mulctatur: si vinum bibit si cum alieno viro probri quid fecit condemnatur.

2) L. 215. D. 50, 16. In persona magistratum imperium (potestatis verbum significat).

3) Gai I. 52. In potestate itaque sunt servi dominorum, quae quidem potestas juris gentium est; nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse.

Dion II, 26, 15; Cic. de leg. III, 8, 19; Coll. leg. mos IV, 7, 8; L. 7; D. 48, 9.

4) Gai I, 132, IV, 79; Ulp. X, 1. Paul. S. R. V, 1, 1; Dion. II, 27; Cic. de orat. I, 40, 181 pro Caec. 34.

5) Gai I, 105, 118 a, 141. In summa admonendi summus adversus eos quos in mancipio habemus nihil nobis contumaliose facere licere; alioquin injuriarum tenebimur.

6) Gai II. 86. 87, 96; III, 167 a; Ulp. XIX, 18, 19; Vat. fragm. 51.

7) Gai IV, 75, 79; I, 140; Fest. v. noxa, noxia, coll. leg. mos. II, 3 § 7. I, 4, 8.

În mancipiul tatălui de familie se afla și soția căsătorită prin *confarreatio* ¹⁾, soția însă căsătorită prin *coemptio*, fetele și clienții, făceau parte din *manus* numai, al aceluia care avea *patria potestas* în familie ²⁾.

c) A treia putere, cuprinsă în *patria potestas este dominium*: tatăl de familie avea dominiul asupra sclavilor și a averii întregii familii.

Inexplicabil pare textul celor XII table, care sună astfel: *Si pater filium ter venum duxit filius a patre liber esto* ³⁾, adică dacă tatăl va fi vîndut pe fiul său de trei ori, fiul va deveni liber. Acest text e neexplicabil din următoarele motive: cum se putea vinde fiul de trei ori? Care a fost nevoia acestei întreprinse vîndări pentru ca fiul, în loc de a deveni sclav, să devină liber?

După noi lucrul se explică astfel:

Fiul e, după concepția noastră, *fiul cel mai mare*, succesorul legitim care succede în drepturile tatălui și e *quasi dominus* încă pe timpul vieții acestuia (vom vedea acesta mai târziu). El nu putea fi vîndut, fiindcă moștenia pe tatăl său, și deci vîndarea lui aducea cu sine și vîndarea tuturor drepturilor familiei. Tot ce se putea dar face cu el era darea lui în *mancipiū*, și vîndarea fiului se reducea astfel la o dare în *mancipiū*. Fiind odată dat în *mancipiū*, înainte de a avea vîrsta de 17 ani—pe când ceilalți copii au putut fi vînduți—el a devenit liber *censu*, adică atunci când a ajuns la etatea de 17 ani, și a fost înscris între *juniores*. După acesta, fiind deja major, tatăl a putut să-l dea din nou în *mancipiū*, după care să fie eliberat *per aes et libram* sau *vindicta*. Reîntors a casă, el a putut din nou să fie dat în *mancipiū* și lucrurile n'ar fi avut nici un sfârșit dacă nu intervenia o lege care să pună capăt acestui drept. Acestei stări de lucruri a vrut, după noi, să pună capăt legea celor XII table când a dispus, că dacă tatăl va fi vîndut pe fiul său de trei ori, fiul va fi liber de tatăl său. Acest text al legii însă se referă numai la *filius* nu și la ceilalți copii, civitatea, Statul, neputînd să se amestece în o chestie de interes privat; asupra fiului și Statul avea un drept, fiindcă l-a făcut moștenitor al tatălui.

În adevăr, era nevoie de a se limita vîndarea la trei

¹⁾ Gell. N. Att. XVIII, 6.

²⁾ Cf. supra.

³⁾ Gai, I, 132; Ulp. X, 1.

orî; căci după prima vîndare fiul trecut în cens ¹⁾, devine liber și reintră în mancipiul tatălui său, tatăl nu putea să mai exercite asupra lui imperiul, însă putea, din pricina potestății, să 'l dea din nou în mancipiū; dacă a fost vîndut de a doua oară, fiul a mai avut un avantajiu asupra celorl'alți copii, și anume dreptul succesoral în familia tatălui său, hereditatea; el succeda acestuia. Pentru a-l elibera cu totul din familia sa, tatăl putea decî să'l vîndă a treia oară. Acéastă vîndare nu dedea nimic, fiind-că tatăl n'avea nici un drept asupra fiului și decî fiul nu trecea în mancipiul cuiva, și devenia astfel liber de orî-ce legătură cu familia tatălui său. Cu prima vîndare tatăl perdea imperiul asupra fiului, cu a doua el perdea mancipiul, cu a treia el îl perdea din familia sa. Pentru cei-l'alți copii era suficientă o singură vîndare, căci înainte de vîrsta de 17 ani vîndarea își avea efectele orî-cărei vîndări; dacă se făcea vîndarea după acéastă vîrstă tatăl perdea mancipiul; o altă vîndare nu se mai putea face, fiind-că cei-l'alți copii n'au avut drepturile succesoriale pe cari le-a avut *filius*.

§ 86. Adopțiunea și Adrogațiunea.

Puterea părintescă cu drepturile ei exorbitante de *imperium*, *mancipium* și *dominium* o putea cine-va căpăta și asupra unor membrii ce nu făceau, firesce, parte din familia unui șef de familie. Se putea ca un om dintr'o familie să intre în altă familie ca fiu. Acésta se făcea prin ajutorul unor formalități juridice care erau de două feluri și se numiau *adoptio* și *adrogatio* ²⁾.

a) *Adoptio* exista în cazul când un *homo sui juris* lua în a sa *patria potestas* pe un *homo alieni juris*. Cel primit în potestate devenia fiul celui care-l adopta de drept și urma în totul condițiunei noului său *pater*. Acésta se făcea înaintea pretorului. Noul *pater* revendica înaintea acestuia pe *homo alieni juris* ca pe al său, tatăl adevărat nu-l revendica ca al său și pretorul îl adjuceca vindicatorului ³⁾.

b) *Adrogatio* exista în cazul când un *homo sui juris* lua în potestatea sa pe un alt *homo sui juris*. În acest caz

¹⁾ Fest. ep. v. Duicensus. Duicensus dicebatur cum altero i. e. cum filio census.

²⁾ Gai I, 97; Ulp. VIII, 1.

³⁾ Gell. V, 19; Val. Max. VII, 7, 2; Gai I, 98—107, 134; Suet. Oct. 64; L. 11. C. 8, 48.

se făcea din două familii una singură; de aceea această adopție se făcea *per populum*, adică în *curia*. Cel ce adroga pe un *homo sui juris* declara în *curia* că primesce ca fiu pe acest *homo sui juris*¹⁾. Fiind însă că aci erau la mijloc și sacrele, un *homo sui juris* fiind șef de familie, *pater*, de aceea asista la ceremonie, la actul juridic și religios și pontificele suprem²⁾.

Odată intrați în *patria potestate* adopțiunii erau considerați ca fii, iar părintele căpăta asupra lor toate drepturile cuprinse în *patria potestate*³⁾.

§ 87. Emancipațiunea și Manumisiunea.

După cum un *pater familias* putea căpăta puterea părintescă și asupra unor streini, tot ast-fel el putea să perdă această putere a sa asupra propriilor săi copii ca și asupra celor adoptați; însă nu fără voia lui. Afară de cazul când fiul ajuns în al 17-lea an al etății sale, când devenind *civis*, tatăl perdeva imperiul asupra lui. Ceea-ce putea perde acum tatăl este dreptul său de *mancipium*; din pricina acesta actul voluntar al tatălui prin care el perde mancipiul asupra fiului său, trebuia să fie un act formal, el a fost în realitate un asemenea act și se numia *emancipatio*.

Emanciparea se făcea în modul următor: Tatăl vindea *per aes et libram* pe fiul său unui cetățen roman, și apoi îl revendica un licitor⁴⁾. Fiul a devenit ast-fel liber de orice legătură juridică de potestate cu tatăl, a fost emancipat adică eșit din mancipiū, și s'a numit *libertus*, adică *liberatus e potestate*. Nu trebuie să se uite că fiul cel mai mare, pre-sumtivul *heres* al tatălui, trebuia vîndut și emancipat de trei ori pentru ca să devină liber⁵⁾.

Când un tată vindea *per aes et libram* copilul său, acest copil intra în mancipiul celui care 'l cumpăra și făcea parte din *manus* a acestui stăpân. Eliberarea lui de la acest stăpân însemna scóterea lui din *manus*, de aceea formalitatea eliberării celui dat în mancipiū saū a sclavului se numia *manumisio*.

¹⁾ Gai I, 99—105, 107; Ulp. VIII; Gell. V, 19; L. 15 § 2. D. 1, 7.

²⁾ Gell. V, 19; Cic. pro domo, 13; Tacit. Hist. I, 15; L. 2. C. 8, 48.

³⁾ Gai VI, 83—84; Gai ep. II, 2. pr. L. 15, pr. D. 1, 7; § 1. I. 3, 10.

⁴⁾ Gai I, 132, 141; Ulp. X, 1, 1, 7; § 6. I, 1, 2. Theoph. ad. h. l. Gai ep. I, 6; Boeth ad Top. I, 2, 10; Cic ad Att. VII, 2.

⁵⁾ Gai I, 132; Ulp. X, 1; Gai IV, 79.

Aşa dar copilul trebuia emancipat odată sau de trei ori, după cum era un simplu copil sau *filius*, şi tot de atâtea ori revendicat pentru ca să devină *libertus*.

Ceea-ce putea face părintele de familie cu copiii săi, o putea face cu mai multă dreptate şi cu sclavii săi sau cu streinii pe cari îi avea în mancipiū. El îi putea vinde, dar îi putea şi elibera. Acastă eliberare se numia, din pricină că sclavul şi streinul se afla în *manu*, cu numele de *manumissio*. însă consecinţele n'au fost egale cu cele ale emancipării; căci la emancipare se elibera un om de mai 'nainte liber de sub *patria potestas*, pe când la *manumissio* se elibera din *manus* un sclav. In primul caz se rupeau legăturile juridice de familie, în al doilea însă nu se rupeau de tot nici legăturile dintre stăpân şi serv, de ôre-ce o legătură mai persista o legătură analógă cu cea a clientelei şi anume sarcina celui ce a manumis, a manumisorului de a protege pe cel manumis la care răspundea, sarcina acestuia de a presta *operae officialis*¹⁾ *obsequium et reverentia*²⁾ manumisorului care a devenit *patronul* manumisului.

Manumisiunea s'a putut face în mai multe feluri şi anume :

a) Stăpânul lăsa pe sclavul său în libertate fără nici o formalitate. In acest cas sclavul s'a bucurat de o favoare a stăpânului său, fără ca situaţia lui juridică să se fi schimbat întru cât-va.

b) Stăpânul ducea pe sclav în curie, unde un lictor îl revendica. In acest cas cel manumis a devenit cetăţen roman ca unul eliberat *vindicta*, care însă a avut de *patron* pe stăpânul său.

c) Se mai putea ca cu ocazia facerei censului stăpânul să cêră înscrierea sclavului între *cives*. Sclavul a devenit atunci cetăţen liber, având de patron pe stăpânul său.

d) Se mai putea, în fine, ca un stăpân să elibereze pe un sclav prin testament şi în acest cas sclavul a devenit cetăţen roman³⁾ fără patron.

¹⁾ Gai III, 83; L. 9 § 1 D. 31, 1; L. 16 § 1 eod. L. 26 § 12; D. 12, 6; L. 6 eod.

²⁾ Gai IV, 46. Paul S. R. II, 32. L. 9, D. 37, 15; L. 9 § 3. D. 1, 16; L. 4 § 16. D. 44, 4; L. 11 § 7. D. 47, 10; L. 1 § 10. D. 1, 12. L. 5 §§ 20 - 26. D. 25, 3; L. 24. D. 37, 14.

³⁾ Ulp. I, 8-9, 12-15; Gai I, 13-15; II, 267; Dosith. 5, 17; Cic. de orat. I, 40, 183; pro Caec. 34.

Situația juridică a sclavului manumis fiind alta de cât cea a fiului emancipat, el avea și un alt nume și purta pe cel de *libertinus*. Isvórele dreptului roman numesc pe sclavul manumis *libertus* și nu au nume pentru cel emancipat. Fiind însă că exista o deosebire între cetățenii cari fac parte dintr'o ginte și cei ce nu fac parte din ginte, fiind-că mai există apoi o deosebire între cei ce țin de drept de un complex de agnați și cei cari fiind din acest complex, au eșit de drept din el, și în cele din urmă fiind-că există o deosebire între aceștia și cei liberați din sclăvie, de aceea Romanii au avut multe feluri de liberi cari se numiau *ingenui*, *liberi*, *liberti* și *libertini*. Noi numim pe cei liberați din sclăvie *libertini*. Se va vedea mai târziu de ce persistăm chiar contra unor texte ale clasicilor în această denumire.

Fiind-că prin manumisiune de către Romanii se creau cetățeni Romanii, Statul a avut dreptul de a limita manumisiunea și în persóna manumisului ¹⁾ și în cea a manumisului ²⁾. Ast-fel a oprit eliberarea sclavului mai mic de 30 de ani; legea Furia Caninia a limitat numărul sclavilor pe care cine-va îi putea manumite ³⁾. Fiind-că manumișii fără formele legale și contra legii, nu deveniau cetățeni și aveau o poziție egală cu cea a Latinilor, ei au fost numiți *Latini*. O lege numită *Aelia Sentia* s'a ocupat în special de acești Latini.

Cu timpul libertinul a putut deveni *cetățen libertin* prin *ius aureorum annulorum* pentru timpul cât trăia ⁴⁾ și prin *natalis restitutio* care îndepărta pe patron de la dreptul de succesiune ce acesta avea în averea lui ⁵⁾.

§ 88. Tutela.

Când un *pater familias* a fost minor, adică n'a fost încă cetățen, n'a avut virsta de 17 ani și prin urmare n'a putut exercita puterea sa părintească asupra familiei sale, dreptul roman i-a dat un *tutor*, adică o persónă cu ajutorul căreia el putea să-și exercite drepturile sale, sau care din

¹⁾ Gai I, 13, 15, 18, 25; Ulp. I, 12.

²⁾ Gai I, 17, 19, 20, 37; Ulp. I, 13, 13 a, 15, 48.

³⁾ Ulp. I, 24, 25.

⁴⁾ L. 3. D. 38, 2.

⁵⁾ L. 2. D. 40, 11; L. 4 eod.; L. 5 eod.; L. 5 § 1 eod.

nepuțința minorului le exercita pentru acesta. Instituțiunea această de drept se numia tutelă și e ast-fel definită: *Tutela est vis ac potestas in capite libero, ad tuendum eum qui propter etatem sua sponte se defendere nequit, jure civili data ac permissa* ¹⁾.

Din capul locului această definiție apare greșită, fiind-că tutorul nu are vre-o *putere* asupra pupilului său, ci e dat acestuia ca ajutor; expresiunea *vis ac potestas in capite libero* e deci greșită și cu dânsa întréga definiție care e falsă. Totuși rămâne partea apărării pupilului și atât Gaius cât și Ulpian găsec motivul tutelei în *slăbiciunea copiilor și a femeilor* ²⁾. Slăbiciunea individului nu este însă un argument juridic și social pentru o instituție de *drept public* precum e tutela, iar față de femeii tutela e de prisos fiind-că femeile sunt vecinic *in manu* ³⁾. Suntem deci de părere că instituția tutelei își are rațiunea ei de a fi basată pe o necesitate socială ear nu pe slăbiciunea copiilor și a femeilor.

Când în timpurile mai vechi un *pater* de ginte a murit și a lasat în urma sa ca succesori un copil mic, e nediscutabil că acesta n'a putut să guverneze ginta. În chip firesc dar a venit agnatul cel mai apropiat ca să guverneze el în locul lui, sau să-l ajute la cârma ginții până atunci când copilul a devenit major și a putut guverna singur. Oficiul agnatului nu era atunci ocrotirea minorului, ci cârmuirea ginții și ocrotirea intereselor acesteia, din care el însuși făcea parte.

Când s'a făcut legea celor XII table, acest princip a fost aplicat și familiei, și legea celor XII table a dispus ca în cazul când cine-va va muri și va lăsa un fiu furios, mi-

¹⁾ L. 1 pr. § 1 D. 26, 1.

²⁾ Gai I, 144. *Veteres enim voluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse.*

Gai I, 190. *Feminas vero perfectae aetatis in tutela esse ferre nulla pretiosa ratio suasise videtur; nam quae vulgo creditur, quia levitate animi plerumque dicipiuntur et aequum erat tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera; mulieres enim quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant, et in quibusdam causis dicis gratia tutor interposit auctoritatem suam; saepe enim invitus auctor fieri a praetore cogitur.*

Ulp. XI, 1 *Tutores constituuntur tam masculis quam feminis, sed masculis quidem impuberibus duntaxat propter aetatis infirmitatem, feminis autem tam impuberibus quam puberibus, et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignorantiam.*

³⁾ Cf. supra.

nor, agnatul cel mai apropiat să fie tutor ¹⁾. Scopul ei n'a fost apărarea averii furiosului său a minorului, fiind-că în ce privește averea se numia la timp un curator, ci a drepturilor civile ale ginții al cărei *pater* a fost furiosul său minorul și care nu putea să le exercite ²⁾.

În ce privește tutela femeii, ea s'ar explica cu greș, de ôre-ce femeia neavând drepturi civile și fiind vecinic *in manu*, tutela e de prisos, dacâ soția prin căsătorie n'ar fi devenit *filiae loco* și n'ar fi câștigat un drept de succesiune ³⁾ care concura cu dreptul de succesiune al fiului, său al ag-

¹⁾ Gai I, 155. Onibus testamento quidem tutor datur non sit, iis ex lege XII tabularum agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. Gai I, 165. Ex eodem lege XII tabularum libertarum et impuberum libertorum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet.

Ulp. XI, 3. Legitimi tutores sunt, qui ex lege aliqua descendunt: per eminentiam autem legitimi dicuntur qui ex lege duodecim tabularum introducuntur, seu palam, quales sunt agnati, seu per consequentiam, quales sunt patroni.

Cic. de inv. II, 50.

²⁾ Gai II, 80. Nunc admonendi summus neque feminam neque pupillum sine tutoris auctoritate rem mancipi alienare posse; nec mancipi vero feminam quidam posse, pupillum non posse.

La această compară:

Gai II, 83. At ex contrario omnes res nec mancipi mulieribus et pupillis sine tutoris auctoritate solvi possunt.

Krueger și Studemund urmând pe Goeschen, interpolază *omnes res tam mancipi* quam nec mancipi, însă textul nu cuprinde cuvintele *omnes res tam mancipi*, ci ȳice: *ex contrario nec mancipi*, am primit cuvintele *omnes res*, ear cuvintele *tam mancipi* le-am respins fiind-că ceva mai departe citim:

Gai II, 85. Mulieri vero etiam sine tutoris auctoritate recte solvi potest; nam qui solvit, liberatur obligatione, quia res nec mancipi, ut proxime diximus a se dimittere mulieres etiam sine tutoris auctoritate possunt.

Pentru cei ce aũ urmărit espunerea noastră cu privire la *res mancipi* și *nec mancipi*, la *nexum* în general, e clar că tutela e de ordine publică și nici de cum de ordine privată; ear corectura lui Goeschen și a lui Krueger și Studemund e vizibil greșită.

Cf. Gai III, 107, 108, 119, 171.

Ulp. XI, 27. Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus: si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si civile negotium gerant, si libertae suae permittant in contubernio alieni servi morari, si rem mancipi alienent, pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est.

Cf. Gell. V, 13. L. 14. D. 62, 2; L. 12 eod.

³⁾ Serv. Aen. VII, 424. Nam per coemptionem facto matrimonio sibi invicem succedebant.

Gai II, 139. Idem juris est, si cui post factum testamentum

natului mai apropiat. Succesiunea legitimă trebuind de o parte să fie preferată celei stabilite prin căsătorie, iar de alta neputându-se călca drepturile soției, s'a instituit tutela, unde agnatul era tutorul soției care succeda în drepturile soțului său.

Fiind-că la tutelă e interesul familiei în joc, de aceea ea apare acolo unde există un drept de succesiune, și adagiul *ubi hereditas ibi tutela* este cunoscut.

Precum s'a putut institui prin testament un *heres*, așa s'a putut institui și un tutor; acolo unde prin testament nu se instituia tutorul, cel ce avea dreptul cel mai apropiat de succesiune legitimă, era de drept tutor. Cu posibilitatea de a numi un tutor, s'a dat și puțința ca persóna căreia i se da un tutor, să aibă dreptul de a-și alege acest tutor, de unde vin numirile de *tutores dativi* sau *optivi*¹⁾, după cum ei au fost dați sau aleși de pupil.

Când pupilul a fost mai mic de 7 ani, tutorele făcea singur în locul pupilului²⁾ *negotia civilia*³⁾ alt-fel le putea face pupilul, tutorele având a-și da *auctoritas* numai pentru ca ele să fie valabile⁴⁾. La femeii trebuia tutorul să facă *negotia civilia*.

Tutela înceta la vârsta de 17 ani, când se putea da tînărului *pater* un curator care îngrija de averea lui până la vârsta de 25 ani⁵⁾.

Cunoscînd acum situația persónei în familie, să trecem la situația ei în Stat.

uxor in manum conveniat, vel quae in manu fuit nubat; nam eo modo filiae loco esse incipit et quasi sua.

Gai II, 159. Idem juris est es in uxoris persona quae in manu est, quia filia loco est.

Gai III, 14. Quod ad feminas tamen attinet, in hoc jure aliud in ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliud in ceterorum bonis ab his capiendis. Nam feminarum hereditates proinde ad nos agnationes jure redeunt atque masculorum; nostrae vero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent.

¹⁾ Gai I, 148—154.

²⁾ Gai I, 184. Ulp. XI, 24.

³⁾ Ulp. XI, 27. Gai II, 83—85. III, 107—108, 119, 171. Cic. pro Flacco c. 24—25.

⁴⁾ Gai I, 190, 191; Ulp. XI, 25.

⁵⁾ Capitolin in Marc. c. 10; Gai ep. I, 8 § 2. I, 1, 28.

SECȚIA II.

LIBERTATEA ÎN CETATE

§ 89. Status și caput civis.

Am văzut că în Statul gentilic au existat de o parte *homines sui juris*, cari se bucurau de plenitudinea drepturilor civile, și *homines alieni juris* cari nu se bucurau de nici un drept civil, având un *pater* care le era stăpân. Cu introducerea familiei ca unitate constitutivă a Statului, s'a făcut un progres imens: de o parte a crescut numărul celor cari au fost *sui juris*, iar de alta chiar cel ce a fost *alieni juris* a fost considerat de la etatea de 17 ani ca *liber* al patriei comune, când a început a fi numărat în cetate, a făcut serviciul militar, a mers la vot, a fost supus imperiului consulului, a fost un *caput civis*.

S'ar putea crede că, de vreme ce fie-care cetățen a avut un *caput* și a fost *liber*, toți cetățenii au fost egali între ei. Acésta ar fi o greșală, de ôre-ce vechea împărțire în patriciani și plebei n'a dispărut. Cu tôte că patricianii și plebeii au fost reuniți într'un singur corp electoral, comițiatul maxim, cele două caste s'au deosebit încă între dênsele; patricianii având gințile lor, drepturile lor, magistrații lor, privilegiile lor, între care nu trebuie să se uite dreptul celor 136 de *patres* de a da *auctoritas* legilor; plebeii având magistrații lor, plebiscitele lor. Prin urmare atârna mult de împrejurarea că cine-va se nășcea dintr'o familie patriciană sau plebeă, pentru ca să se bucure de unele sau de cele-l'alte drepturi în Statul roman. Acéstă situație a unui *caput civis* față de drepturile cetățenesci din pricină că faci parte dintr'o familie patriciană sau plebeiană, sau că ești născut într'o colonie, sau în fine, dintr'o familie cu sau fără drepturi, se numia *status*.

Prima deosebire ce trebuie dar a se face în *status* al unui *civis* este, de a vedea dacă face parte dintr'o ginte patriciană sau dintr'o familie plebeă. Dacă a făcut parte dintr'o ginte patriciană, el a avut drepturi mai bune: el alegea magistrații pe cari plebeii nu'i puteau alege, putea ocupa funcțiuni la cari plebeii nu puteau ajunge și în pu-

terea eredității legitime care acorda succesiunea agnatului proxim, în lipsa acestuia gentililor, el putea să ajungă *pater* al unei ginți și să fie numărat între cei 136 de *patres* cari acordaū *auctoritas* legilor. Acēsta nu era cu puțință unui plebeū, și prin urmare exista o deosebire mare în însăși situația în Stat e cetățenului liber, după cum a fost el patrician sau plebeū. Romanii aū avut chiar doi termeni pentru a arata acest *status* al cetățenului liber și anume: cel născut dintr'o ginte din care făcea încă parte, se numia *ingenuus*, adecă *in gen*, iar cel născut dintr'o familie care nu făcea parte din vre-o ginte, se numia *liber*. Și unul și altul aū fost *liberi*, însă cel ce făcea parte dintr'o ginte a avut ceva mai mult și a fost numit *ingenuus*.

Situația unui *civis*, după cum făcea parte din vre-un gen sau dintr'o familie care nu se afla în vre-un gen, se numia *status familiae*. O schimbare a acestui *status* n'a fost cu neputință ¹⁾. Am vădūt că cine-va putea intra prin *adoptio* sau *adrogatio* într'o familie, precum putea prin *emancipatio* eși dintr'insa.

Dacă cel emancipat n'a fost adoptat de altă familie și a rămas de sine stătător, el a devenit *sui juris*, însă a perdut orī-ce legătură *civilă* cu gintea saū agnațiunea sa, și cu dēnsa dreptul de succesiune legitimă, de tutelă și de cura legitimă în familia saū gintea din care făcea parte; el se deosebia dar de *ingenui* saū *liberi* cari aveau atari drepturi și era un *libertus*. Dacă la aceste trei feluri de *liberi* mai adăogăm și pe *libertini* despre cari am vorbit mai sus, avem următoarele categorii de *liberi*:

a) *Ingenui*, cari fac parte dintr'un gen saū ginte.

¹⁾ Gai I, 158. Sed agnationis quidem jus capitis diminutione perimitur, cognationis vero jus eo modo non commutatur, quia civilis ratio civilia quidem jura corrumpere potest, naturalia vero non potest.

Gai I, 159. Est autem capitis diminutio prioris status permotio.

Ulp. XI, 13. Minima capitis diminutio est, per quam et civitate et libertate salva status dumtaxat hominis mutatur: quod fit adoptione et in manum conventionem.

Paul S. R. II, 18, 1. Homo liber qui statum suum in potestate habet, et peiorem eum et meliorem facere potest.

Paul S. R. III, 6, 29. Capitis minutione amittitur, si in insulam fructuarius deportetur, vel si ex causa metalli servus poenae efficiatur et si statum ex adrogatione vel adoptione mutaverit.

Cf. § 5 I. 1, 16; L. 1. D. 4, 5.

b) *Liberi*, cari au drepturi într'o familie *communi jure* de patricianii său de plebei.

c) *Liberti*, ómenii liberi.

d) *Libertini*, servi eliberați.

Drepturile acestor diferite categorii de cetățeni sunt cele următoare :

Ingenui au avut drepturi succesoralii *gentilice*¹⁾ pe cari nu le-au putut avea cele-l'alte categorii de cetățeni *liberi*.

Liberi n'au avut drepturi succesoralii *gentilice*, însă au avut drepturi succesoralii legitime, pe cari nu le-au avut cetățenii *liberti*.

Liberti n'au avut drepturi succesoralii *gentilice*, nici legitime dar n'au avut nici obligațiunii civile față de cine-va.

Libertini au avut patronii cărora le datorau *obsequium et reverentia*, adecă un fel de onoruri, și *operae officiales*, adecă prestațiunii.

§ 90. *Capitis Diminutio*.

Orî-ce schimbare a unui *status*, adecă orî-ce *status mutatio*, fie acéstă schimbare făcută în favórea saũ în defavórea individului care și a schimbat situația sa juridică, era considerată de Romani ca o *capitis diminutio*, adecă ca o sfărâmare, o nimicire a unui *caput civis*.

În adevăr, când un *liber*, spre pildă, a eșit din agnațiunea sa, el, de și a devenit *homo sui juris*, saũ fiind adoptat ca *lius* de un *pater* al unei gînți și-a îmbunătățit situația sa, fiind-că a devenit independent saũ póte *heres* *presumptiv* al unui șef de ginte, totuși el a suferit o *capitis diminutio* fiind-că un *caput civis* a încetat de a fi ceea-ce a fost²⁾. O atare *capitis diminutio* în care cine-va își schimba numai *status familiae*, adecă în care cine-va rupea legăturile civile cu agnațiunea din care, firesce, făcea parte, se numia *capitis diminutio minima*. În adevăr, acest *capite minutus* perdea în

¹⁾ Cic. Top. VI, 29.

²⁾ Fest ep. v. *Diminutus capite, qui civitate mutatus; et ex alia familia in aliam adoptatus; et qui liber alteri mancipio datus est; et qui in hostium potestatem venit; et qui aqua ignique interdictum est.*

familia sa drepturile succesorală legitime, adecă drepturile gentilice, succesiunea, tutela și cura legitimă¹⁾.

Afară de acéstă *status mutatio*, adecă afară de schimbarea statutului prin eșirea dintr'o familie, dreptul roman mai cunoscea două *status mutationes*, numite, una *capitis diminutio minor* saŭ *media*, cea-l'altă numită *capitis diminutio major* saŭ *maxima*.

Există o *capitis diminutio media* sau *minor* atunci, când schimbarea de *status* a unui *caput civis* era de natură a face ca cetățenul roman, fără de a perde însușirea sa de cetățen roman, să fie pus în neputință de a-și exercita drepturile inerente cetățeniei. Acésta se întâmplă atunci, când un cetățen roman pleca din Roma și se aședa într'o colonie saŭ i se interdicea apa și focul²⁾.

Gaius și Ulpian ȃic că prin *capitis diminutio media* perde cineva civitatea și-și păstrează libertatea³⁾; acésta e neexact, fiind-că civitatea și libertatea sunt una⁴⁾. Cetățenul roman al unei colonii a fost *civis romanus* cu mai bune drepturi decât cei-l'alți *municipes* ai coloniei, deși a fost *capite minutus*; prin urmare nu se perde civitatea.

¹⁾ Gai I, 162. *Minima est capitis diminutio, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur.*

Gai III, 21. *Item agnati capiti diminuti non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis diminutione perimitur.*

Gai III, 27. *Agnatos autem capite diminutos non secundo gradu post suos heredes vocat, id est non eo gradu vocat quo per legem vocarentur, si capite minuti non essent, sed tertio proximitatis nomine; licet enim capitis diminutione jus legitimum perdiderint, certe cognationes jura retinent.*

Ulp. XI, 9. *Legitima tutela capitis diminutione amittitur.*

Ulp. XXVII, 5. *Legitimae hereditatis jus, quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur.*

²⁾ Gai I, 128. *Cum autem is cui ob aliquod malificium ex lege Cornelia aqua et igni interdicitur, civitatem Romanam amittit, sequitur ut, quia eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate ejus esse.*

Gai I, 161. *Minor sive media est capitis diminutio cum civitas amittitur, libertas retinetur; quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit.*

Ulp. X, 3. *Si patri vel filio aqua et igni interdictum est, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is, qui aqua et igni interdictum est.*

Ulp. XI, 12. *Media capitis diminutio dicitur, per quam sola civitate amissa libertas retinetur.*

³⁾ Gai I, 161. Ulp. XI, 12.

⁴⁾ Cic. pro Balbo. IX, 24. *Libertate id est civitate.*

Capitis diminutio major sau *maxima* se întemplă atunci când un cetățen a fost vîndut transtiberim sau a încetat de a fi numărat între *cives* ¹⁾.

Sunt unii cari vorbesc de *status libertatis*. E curios de a constata că învățații își însușesc într'adins erorile altora. În adevăr, ei au găsit această expresiune de *status libertatis* într'un text din *codex Theodosianus* ²⁾ și acesta le-a ajuns pentru a vorbi de acest *status* care nu se concepe fără cetățenie.

Se întrebuintează asemenea expresiunea *deminutio* în loc de *diminutio*. Această întrebuintare este greșită, fiindcă prin *capitis diminutio minima*, *media* sau *maxima*, nu se deminuează un *caput civis*, de ôre-ce trecînd cine-va în altă familie sau devenind independent, nu se diminuează nimic, ci se sfarămă legături existente, legături civile ale unui *civis*.

§ 91. Latinii.

În istoria și în dreptul roman există o mare confuție asupra tuturor arătărilor privitoare la Latinii. Există *priscæ latinae coloniae*, *Latini peregrini*, *Latini coloniarii*, *Latini Iuniani*, *Latini qui dediticiorum numero sunt*, denumiri cari, în loc să se explice una pe alta, produc tot mai multă confuție. Să cercăm noi a descurca această încurcătură inextricabilă în care se află istoricii și jurisconsulții romaniști.

Înainte de toate trebuie să facem o deosebire adîncă între Latinii cetățeni romani și Latinii cetățeni ai cetăților din nomen Latinum pe cari Gaius îi numesce *Latini peregrini* ³⁾. Aceștia aveau cetățile lor: erau popoarele cari încă în timpurile cele mai depărtate intrară cu Romani, prin alianța încheiată de Cassius, într'o legătură de drept prin care cei aliați își acordară reciproc *commerciul* ⁴⁾. Festus îi numesce pe acești Latinii *priscæ la-*

¹⁾ Gai I, 160. Ulp. XI, 11. Maxima capitis diminutio est, per quam et civitas et libertas amittitur; veluti cum incensus aliquis venierit, aut quod mulier alieno servo se junxerit denuntiante domino et ancilla facta fuerit ex senatusconsulto Claudiano.

Cf. Gai I, 84 și 91.

²⁾ C. 5. C. Th. ad Senat. cons. Claud (IV—12).

³⁾ Gai I, 79. Sed ad alios Latinos pertinet, qui proprios populos propriasque civitates habebant et erant peregrinorum numero.

⁴⁾ Fest v. nancitor. Nancitor in XII nactus erit praenderit. Item in foedere Latino: PECUNIAM QUIS NANCITUR HABETO, et: SI QUID PIGNORIS NASCISCTUR SIBI HABETO.

tinae coloniae, spre a-î deosebi de coloniile pe cari le crează mai târziu Romani¹⁾. Gaius dice despre acești Latini: *qui proprios populus propriasque civitates habebant et erant peregrinorum numero*²⁾. Ceea-ce caracterisează pe acești Latini este că aveau *commercium*³⁾ cu Romani. Acești Latini peregrini nu interesază dreptul roman, mai mult decât atât.

Când însă s'a întâmplat ca un *civis Romanus* să manumită un serv, nu în formele legale, *vindicta*, *censu*, sau *testamento*, sau ca cel manumis în forma legală să nu fi avut etatea de 30 de ani cerută, sclavul eliberat nu devenia *libertinus*, ci căpăta o situație echivocă: el avea dreptul de *commercium* numai în Roma și nimic mai mult, textele dic *in libertate merabat*. Fiind-că situația acestui serv manumis era egală cu a Latinului peregrin, el a fost numit *Latinus*⁴⁾. Sub *Latinus*, în dreptul roman, nu în istoria romană, trebuie dar să înțelegem pe locuitorul Romei care, fiind odată sclav, a fost manumis, fie înainte de a fi împlinit vârsta de 30 de ani, fie cu lipsa unei formalități, fie din cauză că manumisorul n'a avut calitatea de *civis Romanus Quiritium* pentru ca cei manumiși de el să devină *libertini*.

De și acești Latini au avut *commercium*, ei totuși n'au putut face un testament, fiind-că le lipsia calitatea de cetățen roman, aceștia numai putând institui un *heres* și face un testament. Nefiind cetățeni, ei n'au avut dreptul de vot, dreptul de a fi aleși magistrați. Clodius a cerut ca *servi qui in libertate merabantur* să aibă dreptul de vot în triburi⁵⁾, dar n'a reușit în cererea sa. Ei erau considerați ca streini.

Avem dar până acum două categorii de Latini.

¹⁾ Fest. v. *Priscae Latinae coloniae appellatae sunt, ut distinguerent a novis quae postea a populo dabantur.*

Fest. v. *Prisci Latini proprie appellati sunt hi, qui priusquam conderetur Roma fuerunt.*

Dionys IX, 59.

²⁾ Gai I, 79.

³⁾ Fest. v. *nancitor.*

⁴⁾ Gai I, 17. *Nam in cuius persona tria haec concurrunt, ut major sit annorum triginta, et ex jure Quiritium domini, et justa ac legitima manumissione liberetur, id est vindicta aut censu aut testamento, is civis Romanus fit; sin vero aliquid eorum deerit, Latinus erit.*

⁵⁾ Cic. *Pro Mill.* XII, 33.

§ 92. Latini coloniarii.

O a treia categorie de Latini a fost cei numiți *Latini coloniarii*. Aceștia erau cetățeni Romani și cetățeni Latini duși din Roma și din cetățile latine în vre-un municipiū și stabiliți acolo în vederea intereselor politice sau strategice ale Statului roman ¹⁾. Cetățenii Romani sau Latini duși în colonie, formaū acolo o mică cetate *quasi effigies parvae simulacraque populi romani* ²⁾; ei exercitaū drepturile lor de vot și de a'și alege magistrați în colonie; prin acēsta însă cetățenii romani suferiaū o *capitis diminutio media* și nu mai puteaū exercita aceleași drepturi și în Roma. Ei aū fost numiți Latini fiind-că n'aveaū în Roma exercițiul drepturilor de *suffragium et honores*. Insa acești Latini se deosebiaū de *Latini peregrini* ca și de Latini Romei prin faptul că erau cetățeni Romani. In adevēr, prin *capitis diminutio media* nu se schimba și *status familiae*, iar cetățenul Roman dus în colonie își păstra în gîntea saū în agnațiunea din care făcea parte, drepturile sale succesoralē. El putea deci face testament și succede în Roma unui agnat. Nu tot ast-fel aū stat lucrurile cu tovarășii lor Latini coloniari veniți în colonie din orașele latine afară de Roma. Aceștia credēnd că sunt egali cu tovarășii lor din Roma, s'aū numit cetățeni Romani; senatul însă, a declarat că nu sunt Romani ³⁾. Se vorbește aci de o *lex Licinia Mucia de civibus regundis* ⁴⁾ din 659 a. u. c., care ar fi intervenit spre a regula cestiunea; nouă însă nu ne place a crede că aci a putut interveni o lege, legile trebuind să fie rogare în Roma și să fie obligatorii pentru Romani; e deci mai exact Livius care vorbește de un *senatus consult* ⁵⁾.

Latini coloniarii se deosebiaū deci de cele-l'alte două feluri de Latini prin faptul că erau cetățeni Romani; in puterea acestei calități a lor, ei aū putut fi instituiți *heres* într'un testament, aū putut fi tutori în Roma, drepturi ce dovedesc că agnațiunea n'a fost ruptă și că o *capitis diminutio media* nu aduce cu sine și o *capitis diminutio minima*.

¹⁾ Sic. Flac ed. Lachm. p. 135; Serv. Aen. I. 12.

²⁾ Gell. XVI, 13; Dionys II, 16; VII, 13.

³⁾ Liv. XXXIV, 12.

⁴⁾ Ascon. in Corn. ap. Orell. II, p. 67.

⁵⁾ Liv. l. c.

§ 93. Latini Iuniani.

Al patrulea fel de Latini ai fost așa diși *Latini Iuniani*. Despre acești Latini se dice că ai fost creați printr'o *lex Iunia*¹⁾, despre care însă nu se scie când a fost făcută. Fiind-că după noi caracterul legii constă în convenția celor cari o votază, obligându-i pe aceștia numai, noi nu putem să admitem că Latini diși Iuniani ai fost creați printr'o lege, de și Ulpian și Gaius vorbesc de o *lex Iunia*²⁾ în chipul cel mai categoric, ast-fel că ar putea să rezulte că ei ai cunoscut chiar această lege.

Care e însă deosebirea între un *Latinus Iunianus* și un alt *Latinus* fără nici un adaos, un Latin din Roma, căci de aceștia vorbim? O deosebire s'ar găsi cu greu și scriitorii sunt unanimi pentru a declara *Latini Iuniani* pe aceia cari ai fost manumiși fără formele legale, fără competența saă când manumisul n'a avut etatea cerută³⁾. Cu toate acestea există o deosebire care justifică o nouă clasare și explică chiar de ce acești Latini ai fost numiți *Iuniani*.

În adevăr, nefiind cetățeni Romani, Latini n'ai putut avea dreptul de vot; cu atât mai puțin ai putut ei, Latini, avea acest drept, cu cât ai existat cetățeni chiar fără dreptul de vot. Cu toate acestea cercetând istoria Romei, găsim un caz curios, care a pus pe gânduri pe învățați și pe istorici; anume în anul 542 a. u. c. vedem că *Latini ai votat*⁴⁾. S'a vorbit de un schimb de voturi între Romani și Latini⁵⁾; ne întrebăm, la ce și de ce ar vota Latini peregrini în Roma, când Romani trimiși în colonii ai perdut acest drept? Dacă ai votat decî Latini în Roma, atunci de sigur aceștia ai trebuit să fie Latini Romei și nu alți Latini. De acești Latini însă, scim cu siguranță că n'ai votat, în primul loc fiind-că ai fost considerați ca sclavi, cât timp n'ai fost manumiși în una din formele legale și în condițiunile cerute, și

¹⁾ Gai I, 32. Latini Iuniani appellantur: Latini ideo, quia adsimulati sunt Latinis coloniariis; Iuniani ideo quia per legem Iuniam libertatem acceperunt, cum olim servi viderentur esse. III, 56. Cf. Dosith fragm. § 6 (§ 8).

²⁾ Ulp. fragm. XX, 14-15. Gai I, 23.

³⁾ Gai I, 17, 44; Ulp. I, 6, 10, 12, 16; Cic. Top. II, 10.

⁴⁾ Liv. XXV, 3, 16. Testibus datis, tribuni populi summoverunt; sitellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent.

⁵⁾ Puchta Inst. § 61, nota 2.

în al doilea loc fiind-că Clodius a cerut mai târziu pentru ei dreptul ca să voteze în triburi ¹⁾. Ast-fel fiind, siliți suntem ca să admitem un al patrulea fel de Latini și anume *Latini cu dreptul de vot*, Latini cari au existat încă înainte de 542 a. u. c.

Fiind-că nu admitem că Latini Iuniani au putut fi creați prin lege; fiind-că în nici un chip nu se vede cum ei s'ar fi putut nasce; de aceea credem că unui decret al senatului au trebuit să dădătescă Latini Iuniani existența lor. Și de ôre-ce această dispoziție e veche, dinainte de 542 a. u. c., noi admitem că un *senatusconsultum* sau *senatus decretum* dinainte de acest an a putut să'i creeze. Senatul a putut să creeze Latini, fiind-că în Senat erau cei 136 patres suverani, cari au putut crea o categorie de ômeni cu drepturi aproape cetățenesci.

Cercetând deci istoria romană a anilor ce preced anul 542 găsim, că în anul 540 a. u. c. comandantul în războiul cu Beneventum, al trupelor romane, anume Tiberius Sempronius Gracchus, face cunoscut voluntarilor (*volones*) din armata sa, că prin mijlocirea consulului Marcus Marcellus s'a obținut de la *Patres* un *senatusconsultum* care-i dă lui, comandantului de armată de la Beneventum Tiberius Sempronius Gracchus, dreptul de a declara liberi pe acești *volones* (voluntari), cari nu erau decât sclavi înarmați, sau a-i menține în sclavie ²⁾. În puterea acestui drept dar, pe care

¹⁾ Cic. pro Mil. XII, 33. Se pôte ca el să fi cerut acest drept chiar pentru Latini Iuniani cari vota în deoseb. Liv. XXV, 3, 16.

²⁾ Liv. XXIV, 14, 2—10. *Legiones magna ex parte volonum habebat, qui jam alterum annum libertatem tacite mereri quam postulare palam, maluerunt. Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium, „en unquam liberi militaturi essent?“ Scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: „bona fortique opera eorum se ad eam diem usum: neque ad exemplum justis militibus quicquam iis, praeter libertatem deesse“. De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e republica duceret esse. Itaque prius quam cum hoste manum consereret, pronuntiat: tempus venisset iis libertatis, quam diu sperassent, potundae. Postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ulla insidiarum metu vera virtutis gerere res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse qui loco cessisset in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem iis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum et universos patres; quos consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse. Litteras inde consulis ac senatusconsultum recitavit.*

i-l dă senatus consultul, el promite că va declara liberi pe cei dintre *volones*, cari se vor purta cu bravură și cari îi vor aduce câte un cap de inamic.

În lupta ce a urmat la Beneventum, acești sclavi înarmați s'au purtat cu bravură și comandantul Tib. Sempr. Gracchus, mulțumit de ei, i-a adunat și i-a declarat *liberi*¹⁾. Livius ȋdice că au fost în totul vre o 4.000.

Iată deci un *senatusconsultum* care eliberază de odată 4000 de sclavi. Devenit-au însă aceștia cetățeni? E sigur că nu, fiind-că chipurile *vindicta*, *censu* și *testamento* erau singurele moduri civile de a crea cetățeni și apoi nu vor fi având nici 30 de ani voluntari.

Ce situație au avut deci acești sclavi eliberați? Cetățeni n'au putut fi, dar nici cu Latinii ei nu pot fi identificați, de ôre-ce alta e situația juridică a Latinului și alta trebuie să fie a celui eliberat printr'un *senatusconsultum*. Cel dintăiu e sclav de drept, care chiar fiind liber, adecă *libertinus*, datorază manumisoriului său *operae officiales etc.*, pe când cel din urmă nu este sclav de drept, ci e de drept liber și nu datoresce nimenui nici *operae*, nici *reverentia*.

Situația deci a acestor *Latini* a fost numai asemănătoare cu cea a celor-l'alți *Latini*, fără a fi identică cu dânsa, fiind-că aci a venit Statul și a eliberat pe *volones*; ea n'a fost identică însă nici cu cea a Latinilor coloniari, fiind-că au trăit în Roma. Ei au ocupat dar un loc mijlociu între *Latini* și *Latini coloniarii*.

Faptul că Statul i-a eliberat, le-a dat dreptul, saũ mai curând le-a impus datoria de a vota—votul fiind după noi o promisiune de supunere și ascultare la legi și magistrați—onoruri însă ei n'au putut avea, fiind-că nu erau cetățeni Romani, n'aveau această calitate.

De unde au căpătat însă acești *Latini* numele de Iuniani? Și acesta ne-o arată istoria în chip destul de clar, ast-fel ca să nu mai rămână nici o îndoială. Iată istoricul:

În urma simțitôrei perderi suferite de la Anibal la Canne, Romanii se preparară din nou de luptă. Ei înmormântară de viu pe vestala Opimia care greșise, iar vestala Floronia care greșise asemenea se sinucise. Pe Lucius Canti-

¹⁾ Liv. XXIV, 16, 6—12. Quod ad volones attineret. „Omnes, ait, malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque reipublicae ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere“.

lius, scriitor la *pontifex maximus*, care avu relațiunii nepermise cu Floronia, îl bătu pontificele suprem în for cu vergi, până ce'l ucise. Se cercetară apoi cărțile sibiline, și Quintus Fabius Pictor a fost trimis la Delphi pentru a consulta oraculul asupra mijlocului cum se pôte pune capet nenocirei.

Se făcură jertfe extraordinare, între cari se înmormintară de viu un Gall și o Gallă, un Grec și o Grécă, alusiunii la luarea Romei de către Galii și la luarea Troiei de către Greci, Roma aflându-se într'un pericol analog, deși atari jertfe nu erau în spiritul religiunii romane¹⁾.

După ce se împăcară ast-fel deii, un decret al senatului a creat dictator pe *Marcus Iunius Pera*²⁾; acesta a numit *magister equitum* pe Tiberius Sempronius Gracchus, despre care am vorbit mai sus, și care a declarat liber pe *volones*.

Acest dictator, după ce înrolă tineri de 17 ani, organiză patru legiuni; dar mai lipsindu-i încă ómeni liberi, a înarmat 8000 de tineri sclavi, cu consimțimentul lor; pe acestia i-a preferit chiar prizonierilor, pe cari îi putea rescumpăra chiar mai eftin de la inamic³⁾. Acésta s'a întâmplat în anul 539 a. u. c. Dintre acești 8000, vre-o 4,000 au fost declarați liberi în urma bătăliei de la Beneventum și fiind-că cel care i-a înrolat a fost dictatorul Marcus Iunius Pera, ei au fost numiți *Latini Iuniani*, după numele dictatorului care a făcut inovația de a inrola pe sclavi și cărei inovațiunii aceștia au datorat libertatea lor.

Acești Latini, adică *Iuniani*, au putut deveni *cives romani*, îndeplinind una din diferitele condițiuni, cari prin mulțimea lor, dovedesc vechimea acestor Latini⁴⁾. Până când

¹⁾ Liv. XXII, 57, 2—5.

²⁾ Liv. XXII, 57, 8. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius, et Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septendecim, et quosdam praetextatos, scribunt. Item ad socios Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos, mittunt

Octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare empta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quam pretio minore redimendi captivos copia fieret.

³⁾ Liv. XXII, 57, 10—12.

⁴⁾ Ulp. frag. Tit. III. Gai I, 28 urm. Paul S. R. II, 9, 1—8. Ulp. XXVI, 8. La Ulpian, III, 1, unde stă scris *vulgo quae sit ter enixa*, trebuie să se citescă textul corupt ast-fel: *vulgo quaesita ter enixa*.

n'au devenit *cives*, situația lor, afară de datoria de a vota, s'a asemănat mult cu a celor-l'alți Latini, a fost inferioară Latinilor coloniari, căci nefiind cetățeni n'au putut face testament nici fi tutori; a fost superioară celor-l'alți Latini, căci puteau dobândi prin testament.

Pentru regularea situației celor-l'alți Latini, s'a făcut în 757 a. u. c. o lege numită, după consulii cari au rogat'o, *lex Aelia Sentia*.

CAP. III.

DOMINIUM

SECȚIA I.

DOMINIUM EX JURE QUIRITIUM

§ 94. Hereditatea.

Ne-am ocupat până acum de persóna, de *civis*, în raporturile sale cu familia și cu cetatea; ne-a mai rămas un raport și acesta e raportul cetățenului cu averea. Asupra averei, cetățenul roman avea dreptul cunoscut sub numele de *dominium*, care era de două feluri și anume: era *dominium ex jure Quiritium*, când averea era considerată ca făcând parte din averea Statului roman, precum erau lucrurile numite *res mancipi*¹⁾ și era *dominium in bonis*, când această avere nu era considerată ca averea Statului roman, ci era liberă de orî-ce legătură cu Statul, ast-fel că o putea dobândi și cel ce nu era *civis romanus optimo jure*, precum erau plebeii și Latiniii Iuniani. În această secțiune a lucrării noastre, în care ne ocupăm de *dreptul civil public*, vom trata numai despre *dominium ex jure Quiritium* și de chipurile cum acest *dominium* se dobândește.

Prin nascerea cui-va în familia romană, el capăta calitate de *civis* și stă în potestatea părintelui său, până când acesta saū îl emancipéză saū móre. Prin emancipare, fiul devine *homo sui juris*, iar legăturile civile, cari îl uniaū cu părin-

¹⁾ Cf. supra.

tele s eu de familie, se rup; el devine  ef de familie, *pater*,  i ca atare are potestatea care cuprinde în sine *imperium mancipium*  i *dominium*, puteri, pe cari nu le-a avut c nd n'a fost *pater familias* sau *homo sui juris*. Când însă cel născut într'o familie n'a eșit dintr'insa prin emancipare, el n'a putut deveni *homo sui juris* dec t atunci c nd a murit părintele de familie în al c ruil potestare se afla. Fiind-că însă familia, în dreptul civil, cuprindea legătura agnaților împreună cu averea lor, ceea-ce se numia *familia communi jure*, de aceea nu puteau deveni *sui juris* to i fiiil unui părinte de familie. Dacă ar fi alt-fel, adecă dacă to i fiiil ar deveni *sui juris*, fie-care fiu minor ar deveni șeful unei familii independente, agnațiunea s'ar rupe sau n'ar avea nici un rost. De aceea trebuie să admitem că atunci când m re un *pater familias*  i succede fiul său mai mare numai, ca herede legitim, sau heredele instituit prin testament. In lipsa acestora urm z  agnatul cel mai apropiat,  i când nici agnat nu este, gentiliil; în tot cazul însă urm z  numai unul, care devine singur *homo sui juris*, unul singur dobândesce *imperium, mancipium*  i *dominium*  n familia sa civilă, cei-l'altil cari au fost în puterea părintescă a defunctului cad în puterea părintescă a noului *pater*. Dacă succesorul e minor, se institue ca tutor agnatul proxim.

Sucesiunea ast-fel privită nu e dec  o mo tenire de avere, ci o succesiune în drepturile celui defunct.  n adev r, familia civilă cuprindea în sine mai multe familii firesc , fie-care cu pecunia sa, fie-care cu servii săi; de drept însă, aceste familii, dacă n'au fost emancipate, erau dependente de *pater familias* al familiei civile, averile lor erau numai nise peculii. Murind acesta, noul *pater* căpăta t te drepturile defunctului asupra persónelor  i averilor acelora cari formau familia civilă *communi juris*. T te aceste drepturi, în cari sunt cuprinse  i sacrele, *pater familias* fiind  i șeful religios, se numiau *hereditas*.

Vorbind despre *testamentum calatis comitiis*  i despre *testamentum in procinctu*, am  is, că aceste testamente nu con ineau o dispo itie asupra averii defunctului, ci numai o instituție de *heres* sau de tutor, cari începeau să existe din momentul c nd au fost institui i, adecă existau de drept încă pe timpul vieții testatorului¹⁾. De aceea c nd a murit

¹⁾ Fest. v. Heres   7. I. 2, 19.

un *pater*, fiul său, care încă pe timpul vieții tatălui era considerat *quasi dominus*¹⁾, sau heredele instituit prin testament, agnatul cel mai apropiat în fine, sau gentilul, n'a intrat în succesiunea unei averi, ci a continuat drepturile și datoriile pe care le avea defunctul ca șef de familie în cetate. Întrebarea însă ce nasce aci este: de vreme-ce șeful de ginte succeda în drepturile ginții în care se cuprindeau toate drepturile diferitelor familii civile precum și sacrele, în ce drepturi a mai putut succede un *pater* al unei familii civile? Și apoi pe ce se baza dreptul de a institui un *heres*, când singur șeful de ginte a obținut cele două juguri cu sarcina de a le transmite heredelui nu însă și șeful de familie? Admitând totuși un drept succesoral, în ce formă s'a putut institui acest *heres*? La acesta răspundem:

Cu legea celor XII table s'a instituit familia ca unitate constitutivă a Statului; această familie a avut sacrele sale private de care trebuia să îngrijescă succesorul. E adevărat că atari familii, dacă au fost patriciane, au putut încă face parte din ginți, ele însă au putut fi și independente în urma facultății ce au avut de a exercita acțiunea *familiae erciscundae*. Au putut apoi exista familii ale căror șefi au fost emancipați, deci rupti din legătura civilă a ginții din care firesce făceau parte. Aceste familii au avut sclavi și libertini; șefii acestor familii au fost *patres, domini, patroni* și prin urmare au avut drepturi speciale ale lor, cari trebuiau transmise unui *heres*. Acesta însă n'o puteau face, pentru că nefiind șefi de ginte nu puteau veni în *curia hostilia* pentru a face *testamentum calatis comitiis*; n'aveau *heredium* în Stat, adică cele două juguri date cetățenului pentru a fi transmise, deci n'au putut institui un *heres*. Resultă de aci că s'au șefii de familie au făcut *testament calatis comitiis* în curii și au instituit un *heres*, care concura cu heredele instituit de șeful de ginte, la *heredium*, său au trebuit să móră *intestati*.

Nici una însă din aceste consecințe nu pare verisimilă, căci cel emancipat perdea drepturile sale gentile și prin urmare nu putea să intre în *comitia calata*; intestat iar nu putea să móră, fiind-că la Romani a muri intestat era o rușine, și nu se poate admite că Romanii nu s'au gândit la un chip pentru a face posibil testamentul și pentru cel ce

¹⁾ L. 11. D. 28, 2. Gai II, 157. Coll. leg. mos. XVI, 3, 6.

nu era șef de ginte, care și el avea ceva de transmis—sacrele. În adevăr, pe lângă *testamentum calatis comitiis*—care se vede că a avut de scop un interes de ordine publică, ce interesa întreaga cetate—mai exista la Romani încă un fel de testament numit *testamentum per mancipationem*. Acest testament era un *negotium per aes et libram* încheiat între vii.

Să vedem cum se făcea acest testament, pentru ca apoi să-i dăm rațiunile juridice și să explicăm punctul ce ne interesează.

Iată cum se făcea acest testament:

Se aduceau cinci cetățeni majori cu un *libripens*. În prezența acestora, cel ce voia să facă testamentul, *vindea familia și pecunia* sa unei alte persoane; această persoană se numea *familiae emptor*, din pricină că cumpăra familia și pecunia testatorului¹⁾ sau *antestatus*. Acesta dicea: *Familiam pecuniamque tuam emo*²⁾. Prin aceste cuvinte el a luat în stăpânirea sa³⁾ familia și pecunia celui care voia să facă testament. Cu această el nu căpăta vre-un *jus Quiritium* asupra familiei și averii și deși *familiae emptor* și-a însușit familia și pecunia, cel ce i le da, era încă *dominus ex iure Quiritium* asupra lor, putând dispune *de drept* de dênsele.

După ce s'a îndeplinit acest prim act al afacerii, adecă *emptio, familiae emptor* trecea la al doilea act *in mancipio accipere*⁴⁾, ceea-ce se făcea ast-fel: *Familiae emptor* dicea: *Mandatela tua in tutela custodelaque mea quo tu jure testamentum facere possis secundum legem publicam, hoc aere aeneaque libra esto mihi empta*⁵⁾. Adecă după ce și-a însușit familia și pecunia tutorelui, el declară că ia sub custodia și

¹⁾ Gai II, 102—104. Ulp. XX, 2.

²⁾ Textul conține cuvîntul *endo*, care nu are nici un înțeles și pe care îl înlocuiesc prin *emo*.

³⁾ Fest ep. v. *Emere quod nunc est mercari, antiqui accipiebant pro sumere*.

⁴⁾ Textele ce posedăm de afaceri *per aes et libram* conțin formula *emit mancipioque accipit*. C. I. L. III, p. 941, 937, 959, adecă două acte, *emere* și *mancipio accipere*.

⁵⁾ Acest text a fost citit în diferite chipuri. Unii citesc: *Familiam pecuniamque tuam endo mandatam (!) tutelam custodelamque meam recipio eaque quo tu iure, etc.* Puchta (III § 306) citește: *familiam pecuniamque tuam endo mandatela, tutela custodelaque mea ex iure Quiritium esse aio eaque quo tu iure, etc.* Lachmann citește: *familia pecuniamque tua endo mandatela tutelam custodelamque meam, quo tu iure, etc.* Husche citește: *familiam pecuniamque tuam endo mandatela tutela custodelaque mea ex iure Quiritium esse aio quo tu iure, etc.* Boeking citește: *endo mandatela tutam custodelaque mea quo tu iure, etc.*

tutela sa mandatele, adecă sarcinile pe cari ar voi testatorul să le impună familiei și pecuniei sale, pentru ca să pôtă face un testament conform legei publice.

Așa dar nu acéstă afacere, acest *negotium per aes et libram*, constituia testamentul, ci el forma numai un mijloc pentru ca un testament legal să se pôtă face, precum o arată chiar textul formulei când ȃice: *quo tu jure testamentum facere possis secundum legem publicam*. Și în adevăr, din momentul ce o vîndare între vii, o vîndare publică, o vîndare cu puterea lucrului judecat, s'a făcut, ea a putut să se facă cu anumite condițiuni cuprinse în tabule scrise, iar între condițiuni putea figura aceea ca nu cumpărătorul să îndeplinească sarcinile impuse familiei și pecuniei, ci o altă persoană, și acéstă a fost heredele. Afacerea fiind decî o mancipație între vii și cuprîndînd o instituție de *heres*, testamentul *per mancipationem* s'a înființat.

Dar testamentul putea conține afară de *heredis institutio* și alte dispozițiuni; de aceea se obișnuia a se scrie. După ce *familiae emptor*, prin sarcinile ce și le-a luat în *negotium per aes et libram*, pe care l'a încheiat, a făcut cu putință facerea testamentului, testatorul scotea tablele, adecă ceea-ce numim noi aȃi testament, și ȃicea: *Haec ita ut in his tabulis cerisque scripta sunt ita do, ita lego, ita testor, itaque vos Quirites testimonium mihi perhibetote*. Acéstă se numia *nuncupatio testamenti*¹⁾.

Așa dar cel ce nu era șef de ginte, nu putea face testament, și a trebuit ca el să facă mai întăi o afacere între vii *per aes et libram* cu un *civis*, ca acesta să ia sub privegherea sa executarea voinței testatorului, de unde vine și numele de *antestatus*, și numai din convenția între vii eșia un *heres* fără de care un testament nu se pôte concepe. Nevoia intervenirei unei terțe persoane, adecă a cumpărătorului familiei, se explică prin împrejurarea că ori-ce *stipulatio post mortem* era nulă și fără putere²⁾, iar o afacere între tată și fiu nu putea să aibă efect, de ôre-ce nu putea un *pater* face afaceri cu cei ce se află în potestatea lui.

Libertatea de a testa fiind absolută și testatorul putînd institui prin testamentul sêu ca *heres* pe ori-cine a vrut,

¹⁾ Gai II, 224. Ulp. XI, 14. Cic. de inv. II, 50. L. 120. D. 50, 16. L. 53 eod.

²⁾ Gai III, 100. II, 232, 277, 184. Ulp. XIV, 6. Paul S. R. III, 6, 5—6. Gai III, 117, 119, 158, 177. L. 12 § 7. D. 17, 1. L. 13 eod.

se putea întâmpla ca heredele legitim, adecă *filius*, sau agnatul cel mai apropiat, sau eventual gentilul, să vină în concurență cu un *heres* testamentar și că în loc de un *heres* să fie două de odată, unul în puterea dreptului său legitim, altul în puterea instituirii sale. Pentru a se preîntâmpina acest conflict, s'a impus testatorului, care instituia un *heres*, altul decât pe *filius*, pe agnatul cel mai apropiat sau pe gentilul, obligația de a exhereda pe succesorul său legitim *nominatim*; pentru ca această exheredare însă să nu profite celor-l'alți fii, agnați sau gentili, și ca conflictul să nu se repete, i s'a pus obligația de a exhereda pe cei-l'alți *inter ceteros*¹⁾. Cu chipul acesta voința testatorului a fost clar și legal exprimată, fiul, consăngenii și gentili, au fost înlăturați de la succesiune prin voința testatorului, și în locul lor a venit un *heres extraneus* pe care l'a înființat testatorul prin voința sa. Pentru că voința testatorului putea fi schimbăcioasă, *ambulatoria est voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum*²⁾ iar hotărârea lui trebuind să nu pótă fi discutată, *certum consilium debet esse testantis*³⁾, de aceea se cerea o formă, care să nu permită nici o îndoială și să nu dea idee despre vre-o șovăire; această formă a fost cea *imperativă*. Numai în forma imperativă se putea institui un *heres*⁴⁾.

O consecință a acestor cerinți legale pentru existența testamentului, este ruperea lui prin nascerea unui *postumus*⁵⁾; căci cel ce s'a născut după facerea testamentului, sau după mórtea testatorului, neexistând încă de drept, n'a putut fi nici instituit, nici exheredat⁶⁾, cea-ce a pus în umbră voința clară a testatorului; de aceea testamentul a fost nul și succesiunea legitimă și-a recăpătat puterea ei. Deabia târziu s'a permis instituirea și desmoștenirea postumului⁷⁾, atunci când *hereditate*a a încetat de a fi ceea-ce a fost, — o succesiune în drepturi — și a devenit ceea-ce este o moștenire de avere.

¹⁾ Gai III, 127, 128 urm. Ulp. XXII, 20.

²⁾ L. 4. D. 34, 4.

³⁾ Ulp. XXII, 4.

⁴⁾ Gai II, 117. Sollemnis autem institutio haec est: TITIUS HERES ESTO; sed et illa jam comprobata videtur: TITIUM HEREDEM ESSE JUBEÓ; at illa non est comprobata: TITIUM HEREDEM ESSE VOLO; sed et illae a plerisque improbatæ sunt: TITIUM HEREDEM INSTITUO, item HEREDEM FACIO.

⁵⁾ Cic. de orat. I, 57.

⁶⁾ Gai II, 142—144. Ulp. XXII, 14—21. XXIII, 2 urm. L. 23 § 1. D. 28, 2.

⁷⁾ L. 3 § 2. D. 28, 2.

§ 95. Succesiunea la emancipați și manumiși.

Cu privire la succesiunea celor emancipați și a celor manumiși din servitute, domnesce o mare confuzie chiar la jurisconsultii Romani, cari confundă pe *liberti* cu *libertini*, necum la jurisconsultii de mai târziu, cari pe lângă acesta mai confundă hereditatea, adică succesiunea în drepturile publice ale cui-va, cu *bonorum possessio*. Dacă voim să avem deci o privire clară în dreptul de succesiune — succesiunea legitimă a celor emancipați și a celor manumiși — trebuie să deosebim mai întâi hereditatea de *bonorum possessio* și apoi pe *liberti* de *libertini*.

Când muria un *libertus*, adică un emancipat, ereditatea lui — după Ulpian — trecea la cel care l'a emancipat, în cazul când n'a lăsat un *suus heres*, adică un fiu; când însă a lăsat un fiu, i-a succedat acesta ¹⁾.

E clar că cetățenul *libertus* a fost un cetățen ca și ceilalți, care însă a eșit din agnațiunea lui civilă. El putea deci să dispună de drepturile sale, ca ori-ce alt cetățen, să facă testament, să institue un *heres*; când însă el n'a făcut testament și n'a instituit *heres*, nelăsând nici un *suus heres*, în acest caz, cel care l'a emancipat a intrat în drepturile lăstate de acesta, ca agnat al defunctului. Aci nu avem a face cu nici o excepție de la regulă, ci avem chiar regula succesiunii legitime.

Când a murit un *libertinus* fără de a lăsa un *suus heres*, succesiunea lui trecea, după legea celor XII table, asupra patronului său. Dacă însă a lăsat un *heres* său o soție *in manu*, succedați ore aceștia în locul patronului ca la emancipat? Nu; fiind-că *libertinus* manumis n'a fost așa de liber ca cetățenul emancipat, el era dator *operae officiales*, *reverentia* și *obsequium*, de acestea trebuia să se rescumpere pe sine și pe ai săi către patron. De aceea dacă făcea său nu făcea testament, jumătate din averea sa trecea la patron ²⁾. O deosebire exista dar.

¹⁾ Ulp. XXIX, 1; XXVII, 1—4. *Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet, deinde ad eos, quorum liberti sunt.*
Ibid. 5. *Legitimae hereditatis jus, quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur.*

Se vede că în acest capitol (XXVII) Ulpian vorbește despre *liberti* iar nu despre *libertini* și că patronul nu are ce căta în explicările lui.

²⁾ Ulp. XIX, 1.

§ 96. *Heredes necessarii.*

Sciința dreptului roman distinge mai întâi pe *heredes legitimi* de *heredes testamentarii*. Acéastă distincție nu e numai formală, ci are și un interes de fond, fiind-că *heredes legitimi* sunt câte-odată succesori de nevoie, ca fiind legați cu defunctul prin legătura de sânge și prin sacre comune, pe când succesorii testamentari pot fi streini. De aceea aș mai deosebit Romaniî dintre *heredes testamentarii* pe *extraneus heres*, adecă pe cel ce nu era în potestatea defunctului¹⁾. Deosebirea acésta e importantă fiind-că heredele testamentar *extraneus* putea să nu accepte succesiunea. De aceea când prin testament se instituia un *extraneus ca heres*, i se putea acorda un timp de gândire pentru a accepta sau nu, și în acest caz se dicea că are hereditatea *cum cretione* sau *sine cretione*²⁾. Acești succesori se numiaș și *voluntarii*. Crețiuinea se făcea în chip solemn prin pronunțarea de către cel ce primia succesiunea familieî: *Quod me Publius Titius testamento suo heredem instituit, eam hereditatem adeo cernoque*³⁾. N'a fost însă tot ast-fel cu *heredes legitimi*. Dintre aceștia, *heredes diși domestici*, erau *necessarii*, adecă ei trebuiaș să succedă defunctului. Cu tóte acestea s'a făcut și aci o deosebire împărțindu-se și acești *heredes* în *heredes necessarii* și în *heredes sui et necessarii*.

Prin *heredes sui et necessarii* se înțelegeaș cei ce se aflaș în potestate, în manu sau în manciplul defunctului, sau în dominiul acestuia⁴⁾.

Prin *heres necessarius* se înțelegea *servus cum libertate heres institutus*⁵⁾.

Deosebirea era într'aceea că *sui et necessarii* aș putut să se abțină de a succede, pe când *necessarii* n'aș avut acest drept⁶⁾.

¹⁾ Gai II, 162.

²⁾ Gai II, 167. Ulp. XXII, XXII, 28—30. Varro l. l. VII, 89; VI, 81.

³⁾ Gai II. 165—168 urm. Ulp. III, 27—28.

⁴⁾ Gai II, 155—160. Sui autem et necessarii heredes sunt velut filius filiave, nepos neptisve ex filio, deinceps ceteri qui modo in potestate morientis fuerunt.

⁵⁾ Gai II, 153—155. Necessarius heres est servus cum libertate heres institutus, ideo sic appellatus, quia sive velit sive nolit, omni modo post mortem testatoris protinus liber et heres est.

Ulp. XXII, 24.

⁶⁾ Ulp. XXII, 42. Gai II, 161.

§ 97. Legate și fideicomisse.

Testamentul *per mancipationem* ca *negotium per aes et libram* între vii, a avut efectul tuturor acestor afaceri și anume că cei ce le făceau erau *confessi* și deci erau considerați *pro iudicati*. Această putere executorie a testamentului nu privia numai instituția de *heres* făcută *verbis imperativis* ci toate dispozițiile făcute *verbis imperativis* în testament și cari dispoziții se numiau *legate*¹⁾.

În ce privește aceste legate, ideea generală admisă de toți juriconsulții este, că ele erau nise forme, în care testatorul făcea liberalitățile sale înainte de a muri. Această părere este neverisimilă, fiind-că pentru liberalități existau fideicomisele și *donationes mortis causa*. Testamentul apoi fiind de ordine publică²⁾, liberalitățile nu se prea pot pricepe prin el; dar și împrejurarea că Romanii ar fi născocit felurite chipuri de a face dărniciile lor, nu prea poate ține loc, când vorbesci de o instituție de drept, care nu se poate concepe decât ca un raport necesar, ceea ce nu este și nu poate fi o liberalitate. Noi nu credem dar că legatele sunt producțiuni de ale capriciilor patricianilor sau fantesii de ale juriconsulților Romei, și suntem mai înclinați a crede, că necesitățile vieții reale, ale raporturilor dintre cetățeni, au produs aceste instituțiuni, ca pe toate celelalte ale dreptului roman.

Legatele ne par nouă mai curând a fi fost formele prin cari se regulau afaceri pendinte între testator și terțe persoane pe timpul când testamentul se făcea. Ceea-ce ne face a admite această părere, e următorul argument: Obligațiunile având un caracter personal, e logic și firesc ca ele să se stingă odată cu mărtea obligatului. De altă parte însă stipulațiunile *post mortem* fiind nule, afacerile se resimțiau de o mare nesiguranță. De aceea s'a instituit hereditatea, care exista de drept, încă pe timpul vieții testatorului, astfel că o obligație luată de șeful de familie privia și pe *heres* și vice-versa; era indiferent cine se obliga sau făcea *negotium*, *pater* sau *filius*, adică heredele. Acesta nu exista la *testamentum per mancipationem* unde heredele a fost numit în ultimul moment sau a fost cunoscut de-abia după deschiderea testamentului.

Pentru a face valabile obligațiunile sale pentru caz de mărte atunci când nu exista un *heres* cert sau pentru a

¹⁾ Gai II, 104, 224. Ulp. XXIV, 1; XXIV, 15.

²⁾ L. 3. D. 28, 1.

regula un raport de drept existent între testator și o terță persoană, era nevoie de testament și de a se impune această sarcină heredelui său de a acorda prin testament terței persoane dreptul ce avea. Dacă Romanul n'a făcut testament sau n'a regulat dăruirile sale înainte de a muri, atunci toate erau pierdute și atârna de la bunul plac al succesorului de a regula sau nu afacerile defunctului. De aceea au privit Romanii cu ochi foarte răi pe cel ce muria intestat, era o rușine pentru el — dic ei — noi vom adăoga că a fost și o durere pentru cei cu cari el stetea în afaceri — când succesorul n'a vrut să țină seamă de angajamentele defunctului. Romanii aveau deci obligațiunea morală de a face testament — era și o cestiune de credit — spre a regula, în viață fiind încă, raporturile lor pentru caz de mörte și a impune heredelui lor executarea voinței lor. Acesta o făceau ei prin legatele testamentelor lor, cari erau concepute *imperativis verbis*, având caracter executoriu, fiindcă erau făcute într'un testament *per aes et libram* și aveau și un *familiae emptor* sau *antestatus* în viață, care observa executarea.

Primul *legat* a fost legatul numit *per vindicationem*¹⁾. Când între testator și o terță persoană exista un diferend asupra dominiului unui lucru, testatorul acorda terței persoane dreptul de a revendica acest lucru înaintea instanțelor judecătorești, rămânând ca justiția să se pronunțe dacă acel lucru e într'adevăr al celui ce l pretindea sau nu. Aci nu e vorba de o liberalitate; legatarul *per vindicationem* putea sau nu putea să reclame lucrul ce era în stăpânirea heredelui, iar judecătorul putea să-l adjucece legatarului său nu. Fără acest *legat* nimenea nu putea reclama lucrul său de la heres, chiar dacă avea dovezi că acest lucru e al său²⁾. Acest drept de a revendica se putea da mai multor persoane împreună, sau mai multor persoane deodată însă fie-căreia în parte asupra unuia și aceluiași lucru³⁾, după cum îl disputa unul singur, mai mulți împreună sau mai mulți separați unul de altul.

Legatul acesta avea dar de obiect regularea unor afaceri litigioase în primul stadiu, în sensul că testatorul acorda celui ce ridica o pretențiune asupra unui lucru din dominiul heredității, o acțiune în revendicare contra acestuia, o acțiune pe care, după cum am șis, cel în drept nu o putea avea fără *legat*.

¹⁾ Gai II, 139. Ulp. XXIV, 3—7.

²⁾ Gai II, 194, 198, 204. Possession vaut titre și heredele avea încă un just titlu pentru lucrurile ce le avea în dreptul său dominiu.

³⁾ Gai II, 199. Ulp. XXIV, 12.

Când însă testatorul a fost dator un lucru său o sumă de bani exigibilă unei terțe persoane, sau dacă el a fost condamnat deja de justiție a plăti sau a da, fie că singur vroia ca să dea lucrul datorit său să plătescă datoria contractului, el făcea un *legatum per damnationem*. El condamnă pe heredele său de a da sau plăti, fie-că heredele posedă sau nu posedă lucrul, fie că a fost al său sau nu ¹⁾. Acest legat nu trebuia să-l revendice cel în drept a se folosi de el, ci avea dreptul de execuțiune *manus injectio damnati* ²⁾. Din pricina acésta, acest legat era privit ca cel mai bun.

Prin acest legat se regulau datorii nelitigióse exigibile sau afaceri litigióse, cari erau în ultimul stadiu al procesului, adecă se condamnase deja testatorul de a da sau a plăti.

Al treilea fel de legat a fost legatul numit *legatum sinendi modo*. Acest legat avea multă asemănare cu legatul *per damnationem* și din acésta cauză Gaius îl pune chiar alături de densusul, dicând despre el *plus quidem habet (quam) per vindicationem legatum minus autem quam per damnationem* ³⁾. Acésta părere e justă, căci și acest legat era un fel de *legatum per damnationem* de óre-ce testatorul obliga și condamnă pe *heres* a lăsa pe un al treilea să ia un obiect óre-care aflator în domeniul testatorului, cuprins în hereditate; el avea deci ceva mai mult decât *legatum per vindicationem*, însă de altă parte el avea mai puțin decât *legatum per damnationem*, fiind-că acela căruia i se da dreptul de a lua lucrul putea să-l ia, dacă el s'a aflat în hereditate, pe când la legatul *per damnationem* se putea ca acest lucru să nu fie în hereditate. Legatul *per damnationem* obliga pe herede de a da sau a face, legatul *sinendi modo* îl obliga de a suferi ca cel în drept să ia. La legatul *per damnationem* heredele trebuia să predea obiectul legat, la legatul *sinendi modo*, nu; efectul este că legatarul a avut o acțiune contra persoanei heredelui, dacă nu găsia lucrul legat ⁴⁾.

Al patrulea fel a fost *legatum per praeceptionem*. Acest legat se făcea aceluia, care avea de luat de la testator un lucru care nici nu intra în domeniul acestuia și deci în succesiune, care lucru însă aflându-se totuși în averea testatorului, ar fi fost cufundat cu succesiunea dacă testatorul nu l-ar fi scos

¹⁾ Gai II, 199—204. Ulp. XXIV, 4—8.

²⁾ Gai II, 209, 197. Ulp. XXIV, 3.

³⁾ Gai II, 209—212.

⁴⁾ Gai II, 213—215.

dintr'însa prin legatul *per praeceptionem* prin care poruncea legatarului de a'și lua lucrul înainte de diviziunea averei¹⁾.

Ceea-ce mai vorbesce în favórea párerii că legatele nu sunt liberalități ci numai nisce forme în care testatorul regula afacerile sale pendinte față de terțe persóne către cari el avea obligațiuni, mai este și împrejurarea că ele corespund faselor procesului. În adevér, legatul *per vindicationem* corespunde primei faze a procesului, *reclamațiunea*, legatul *per damnationem*, corespunde fazei a doua a procesului, *condamnarea*, legatul *sinendi modo* fazei a treia, *execuțiunea*, și legatul *per praeceptionem* fazei a patra liquidarea execuțiunei.

În ce privesce liberalitățile, ele se făceau prin *fideicomis*. Testatorul *ruga*²⁾ pe heredele sėu să dea cui-va ceva, iar acesta putea să se conforme voinței testatorului său nu, cel ce căpăta prin *fideicomis* nu căsciga nici un drept. Cu timpul, când afacerile *per aes et libram* și-au perdut rostul lor, iar în moravuri a intrat deprinderea că murind cine-va, obligațiunile sale trec asupra succesiunei, că drepturile terțiilor persóne nu se sting prin mórtea cui-va, când dreptul civil public s'a mai generalizat, până a nu se deosebi de dreptul privat, atunci legatele și fideicomisele s'aũ confundat, forma imperativă a devenit de prisos. Ađi avem testamente lipsite de orice formă, cari sunt executorii fără ca să fie nevoie măcar ca președintele tribunalului să pună pe deasupra lor că în numele legei și al Regelui declară testamentul executor. El e în moravuri, obligațiunile sunt respectate și fideicomisele au devenit legate.

Aci terminăm cu hereditatea prin care cine-va devenea *dominus* în locul altuia, al unui complex de drepturi și *pater* al unei agnațiuni, și trecem la singuratecele chipuri de a dobândi dominiul lucrurilor *mancipi*.

§ 98. Dobândirea dominiului ex jure Quiritium.

Devenind cine-va prin hereditate *pater* și *dominus ex jure Quiritium* al drepturilor și decí al averei defunctului, el avea în acea avere și *res Mancipi* și *res nec Mancipi*.

¹⁾ Gai II, 216—219. Ulp. XXIV, 65. Paul. S. R. III, 6, 1.

²⁾ Gai II, 240. Ulp. XXV, 1. L. 40. D. 49, 14; L. 115. D. de leg. I (30).

Când însă voia cine-va să cumpere lucruri de la alții, atunci se făcea deosebirea între aceste două feluri de lucruri; căci pentru obținerea lucrurilor *mancipi* existați formalități anume de îndeplinit, prin cari numai cel care obținea aceste lucruri devenia *dominus ex jure Quiritium*. Înainte de a ne ocupa de chipurile cum se dobândesce *dominiul ex jure Quiritium* asupra lucrurilor *mancipi* să amintim încă odată cari sunt aceste *res mancipi*.

Res mancipi erau:

1. *Praedia in italico solo tam rustica quam urbana.*
2. *Jura praediorum rusticorum.*
3. *Servi.*
4. *Quadrupedes quae collo dorsove domantur.*

Când vroia cine-va deci să cumpere un imobil în Italia, să dobândescă un drept asupra imobilelor rurale, să cumpere un serv sau un patrușed dintre cele ce trag sau duc călare, el trebuia să recurgă la *mancipatia* de care ne-am ocupat mai sus¹⁾, dacă n'a cumpărat acele lucruri *sub corona*, sau nu le-a obținut la împărțirea prăzii, sau în fine nu le-a căpătat prin succesiune, căci numai *hereditatea, mancipatio, in jure cessio, usucapio, venditio sub corona* sau *praedae sectio*, puteau da *dominium legitimum*, adică *dominium ex jure Quiritium*²⁾. Dacă cine-va a avut lucrurile de mai sus în alt chip decât în cele șese de mai sus, el n'a avut *dominium legitimum* asupra lor. De aci rezultă că au existat la Romani două feluri de *dominium* asupra lucrurilor *mancipi* și anume *dominium ex jure Quiritium*, care era de drept civil public și *dominium dis in bonis* sau *dominiul de drept civil privat*³⁾.

Ocupându-ne aci numai de dreptul civil public, ne interesază numai *res mancipi* și modurile de a dobândi *dominium ex jure Quiritium*.

§ 99. Mancipatio. Sectio.

Ne-am ocupat în special de chipul *mancipatio* de a dobândi *res mancipi*, atunci când am vorbit de Statul și de dreptul gentilic. Se cunosc formalitățile și rațiunile, și e cu totul inutil

¹⁾ Cf. supra.

²⁾ Varro R. R. II, 10. Cf. Cicero. Topica c. 5. Ulp. XIX, 2, II, 3—7.

³⁾ Gai II, 40, 41.

ca să revenim asupra lor. De observat e aci numai că legea celor XII table a confirmat¹⁾ afacerile *per aes et libram*, prin cari transigeau gințile între sine, și pentru familie prin legea care suna: *Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit ita jus esto*²⁾. În adevăr, familia venind în locul ginții, transacțiunile au trebuit să se înmulțescă, iar posibilitatea ca șefii acestor familii să transigă, a trebuit să se dea printr'o lege. Așa dar dacă cineva vroia să vîndă o *res mancipi* altuia, el trebuia să recurgă la mancipație, când cumpărătorul a fost *civis romanus Quiritium*, altul nici nu putea dobândi *dominium ex jure Quiritium*. Cel ce cumpăra însă lucrul fără formalitatea numită *mancipatio*, fie că a fost *civis* fie că n'a fost, atunci el căpăta lucrul, însă dominiul *ex jure Quiritium* îl avea tot acela care a vîndut³⁾ acel lucru.

Lucrurile *mancipi*, pe cari Romaniî le luaă de la dușmanî, ei le împărțeau pe la cetățeni *sub hasta* sau le vîndeau *sub corona*, ceea-ce se numia *praedae sectio*, și cu chipul acesta cel ce le căpăta obținea dominiul *ex jure Quiritium* asupra lor⁴⁾.

§ 100. In jure cessio.

Dată fiind mancipațiunea pentru trecerea lucrurilor *mancipi* de la un proprietar la altul, jurisconsultii se întrébă la ce a mai servit și formalitatea numită *in jure cessio*. În adevăr, e greu de explicat cum de s'au putut crea două instituțiuni diferite pentru acelaș scop. Se susține că *in jure cessio* ar fi fost o formalitate mai ușoră. Lucrul acesta e exact, fiind-că la acéstă formalitate nu era nevoie de *libripens* și de cinci martori, ci numai de părți și de pretor; dar Gaius ne spune că pe timpul lui, mancipația era mai frecventă⁵⁾, ceea-ce ne dă ideea că în alte împrejurări era nevoie de mancipație, și în altele de *in jure cessio*. Se mai dice că *in jure cessio* era o formalitate mai generală prin care se transmitea proprietatea și a lucrurilor *mancipi* și

¹⁾ Ulp. in Vat. fragm. 50. Cic. de orat. I, 157.

²⁾ Fest. v. *nuncupata*. Gai I, 119; II, 104. Varro l. l. VI, 60.

³⁾ Gai II, 41, 88, 166. Ulp. XIX, 20; XXII, 8.

⁴⁾ Cic. de inv. I, 45. Gell. XIII, 24.

⁵⁾ Gai II, 25.

a celor *nec mancipi*¹⁾. Și acésta e exact, dar printr'acésta nu se explică necesitatea care a produs acésta instituție.

Înainte de a ne spune noi părerea, să arătăm cum se făcea *in jure cessio*.

Înainte pretorului venia un cel care ceda un lucru său un drept care era al său²⁾, împreună cu persoana căreia se ceda dreptul său lucrul. Acésta ținând lucrul său sclavul dicea : *Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio* și după ce a revendicat lucrul, pretorul său presidele provinciei întreba pe proprietar dacă contra revendică; dacă acesta nega sau tăcea, pretorul, magistratul, adjuceca lucrul, sclavul celui care-l revendica³⁾ și acesta a obținut *dominium ex jure Quiritium* asupra lucrului⁴⁾.

Acésta formalitate este veche, fiind-că a existat încă înainte de cele XII table, iar acésta legiuire a confirmat-o⁵⁾; prin urmare nu dorul de a simplifica formalitatea grea a mancipației a făcut pe Romani să nascocescă *in jure cessio*. După noi, ea a fost o *legis actio* prin care se cedau drepturi și lucruri *nec mancipi* și *mancipi*, însă nu numai de către *cives Romani optimo jure* ci și de către toți aceia cari au avut *commercium*, precum au fost plebeii și Latini. Fiind astfel, se putea întâmpla un cas în care un plebeu să vîndă unui cetățen Roman Quirit un serv, un bou, un cal, o *res mancipi* óre-care, în acest cas el nu putea veni înaintea libripendului, mancipația fiind un *negotium civile* quirit, în care părțile după ce le-au încheiat, erau *confessi*. Latinul său plebeu neputînd să participe la el, nevoit a fost ca să cedeze *in jure* lucrul său *mancipi*. Întîmplându-se ca cel care cumpăra lucrul să fie Roman Quirit, acesta căpăta asupra lucrului *mancipi* un *dominium ex jure Quiritium*, din cauza calității sale de *civis Romanus Quiritium*, precum și din cauza însușirii lucrului, care era o *res mancipi*, adică un lucru care aparținea poporului.

In jure s'a putut ceda și hereditatea, însă înainte de acceptarea ei⁶⁾. După acceptare însă nemaî existînd eredi-

¹⁾ Ulp. XIX, 9.

²⁾ Isid. Orig. V, 25.

³⁾ Gai II, 24. Ulp. XIX, 9—11. Gai I, 168; II, 29—30; II, 96. Gell. V, 19.

⁴⁾ Varro R. R. II, 10. Cic. Top. c. V.

⁵⁾ Fragm. Vat. 50.

⁶⁾ Ulp. XIX, 12 urm. Gai II, 34—37.

tatea și nemaî deosebindu-se dreptul de succesiune de posesiunea lucrurilor din cauza confuziunii făcute între hereditate și averea acceptantului, s'aû putut ceda *in jure* numai singuratecele lucruri¹⁾.

§ 101. Usucapio.

Prin *usucapio* se înțelege de obicei cãpãtarea dreptului de proprietate asupra unui lucru, dupã o posesiune neîntreruptã de unul sau de douã ani al lucrului. Acãstã concepție a usucapiunii e greșitã, fiind-cã mai întâi usucapiunea încapã numai la *res Mancipi* nu și la *res nec Mancipi*. Intrebarea e apoi, de ce o *res Mancipi* sã devinã *proprietatea* cui-va deabia dupã o posesiune de un an sau de douã ani, pe când o *res nec Mancipi*²⁾ nici nu pot fi usucapiate; aceste lucruri nici n'aveau nevoie de a fi usucapiate, fiind-cã o-datã vindute ele într'aû imediat în dominiul cumpãratorului.

La *res Mancipi* se putea întâmpla ca sã fie vindute și predate altuia, iar cel care le-a primit sã nu devinã *dominus ex jure Quiritium* al lor. Gaius o ðice clar: *Si tibi rem Mancipi neque Mancipavero, neque in jure cessero, sed tantum tradidero in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex jure Quiritium vero mea permanebit, donec tu eam usucapias, seu vel enim impleta usucapione, proinde pleno incipit, id est, et in bonis et ex jure Quiritium tua res esse, ac si ea tibi Mancipata, vel in jure cessa esset*³⁾. Din aceste vorbe ale lui Gaius resultã, cã usucapiunea nu avea de scop cãpãtarea dreptului de *dominium* dupã o posesiune de un an și de douã ani, ci este vorbã de dobîndirea proprietãții civile publice, a dominiului *ex jure Quiritium*⁴⁾; acãsta se întâmpla atunci când un cetãțen roman a cumpãrat o *res Mancipi* nu în formele civile. Prin prãdarea lucrului cumpãratorul obține *dominium in bonis*, el a cãpãtat dar îndatã proprietatea civilã privatã, însã nu și cea publicã. Pentru a o cãpãta și pe acãsta el trebuia sã posãdã, un *fundus* cumpãrat douã ani, iar cele-l-alte *res Mancipi* numai un an *in bonis*⁵⁾.

¹⁾ Up. XIX. 14; Gai. II, 36.

²⁾ Gai. II, 46.

³⁾ Gai. II, 41.

⁴⁾ Gai. II, 40; Varro R. R. II, 10, 4; Theoph. ad § 4, I, 1, 5.

⁵⁾ Gai. II, 40, 41; I, 54; Cic. Top. IV, 23 pro Caec. XIX, 54; Gai. II, 42, 54, 204; Ulp. XIX, 8.

Deci usucapiunea nu dădea *proprietatea* după posesiunea de un an sau două a unui lucru, ci dădea numai *dominium ex jure Quiritium*; usucapiunea îl făcea pe posesor *manceps* al lucrului respectiv dacă el a fost *civis optimo jure*, lucrul fiind o *res mancipi*, față de Stat. Cel care posedă un lucru *in bonis* acela era considerat în dreptul civil privat ca adevăratul proprietar al lucrului¹⁾; *dominium ex jure Quiritium* însă a fost numai un drept politic strâns legat cu înțelegerea constituției a cetății, care drept în ultimul timp a ajuns neînțeles, până când Justinian dându-și seama de inutilitatea lui, a dat constituția de *nude jure Quiritium tollendo*, în urma căreia nu s'a mai făcut în *dominium* deosebirea, astfel ca unul să aibă un lucru *in bonis*, cel-l-alt același lucru *in jure Quiritium*²⁾.

A putut fi usucapiată hereditatea³⁾ ca drepturi⁴⁾, n'a putut fi usucapiate lucrurile *mancipi* furate sau *vi possessae*⁵⁾.

§ 102. Servituțiile.

Când două sau mai multe *praedia*, fie ele *urbana*, fie ele *rustica* sunt astfel așezate încât dominiul asupra unuia dintr'ênsese nu poate fi exercitat în toată plenitudinea sa, din cauza dreptului de *dominium* al altora asupra celor-l-alte sau al unuia din cele-l-alte *praedia* învecinate așa că una sau mai multe dintr'ênsese ar exercita cum am zice o tiranie asupra aceluși imobil, atunci dreptul roman impune acestor *praedia*, sarcini, cari fac posibil exercițiul dominiului asupra aceluși imobil. Aceste sarcini s'aun numit *servituții*. Pentru ca o servitute dar să existe, e nevoie de două *praedia* și de un raport firesc astfel între dênsele că un imobil are folose asupra celui-l-alt, iar pentru egalarea cărora, cel ce are folose este supus la o sarcină. După această concepțiune, servituțiile s'ar înțelege numai între *praedia* și ar fi *servitutes rerum*, nu și între *praedia* și *persone* pentru a da *servitutes personarum*, o divisiune a servituțiilor pe care o găsim la

1) Gai. II, 88; III, 166; Ulp. XIX, 20.

2) L. un. C, 7, 25; Gai. II, 41; Ulp. XXII, 8; Gai. I, 167.

3) Gai. II, 52—55; Cic. ad Att. I, 5.

4) Seneca. De benef. VI, 5.

5) Gai. II, 45; Gell. XVII, 7.

Marcian¹⁾. In ce ne privesce, noi nu putem admite această divisiune, fiind că servituțiile sunt prin natura lor perpetue²⁾ și ele perd acest caracter când servesc persónelor, iar nu imobilului vecin persónele nefiind perpetue. Servitutea constă în *pati* și în *non facere*³⁾, iar atunci când dai spre usul, sau spre usufructul perpetuu un lucru, nu mai poți dice că e aci un *pati* sau un *non facere* a dominiului unui praediu, ci e vorba de o desmembrare și o alienare.

Servituțiile în dreptul roman sunt dar de două feluri după cum sunt și imobilele; ele sunt *servitutes praediorum rusticorum* și *servitutes praediorum urbanorum*⁴⁾. Dreptul roman a declarat numai cele d'intăi ca *res Mancipi* nu și pe cele de al doilea⁵⁾. Causa este, că numai cele d'intăi au putut fi declarate de utilitate publică nu și cele de al douălea. In adevăr, când enumerăm servituțiile *praediorum rusticorum* cari sunt: a) *itineris*, b) *actus*, c) *viae* și d) *aquae ductus*⁶⁾ vedem că sunt tocmai casurile ce pot interesa comunități; erau deci de ordine publică ear nu de ordine privată. In adevăr teritoriul roman în afară de lucrurile *sacrae, sanctae* sau *religiosae* cari nu aparțineau nimenui, aparținea unuia sau celui-l-alt dintre Romani. Statul ca atare nu avea nimic. Fiind ast-fel, era cu neputință stabilirea de căi de comunicație. De aceea în interesul utilității publice, Romani au impus *praedia rustica* cu servituți, declarându-le pe aceste servituți ca *res Mancipi* și stabilind și dimensiunile acestor căi prin legi.⁷⁾

In ce privesce servituțiile *praediorum urbanorum*, cari sunt adevăratele servituți de ađi, adecă: *servitus oneris ferendi, altius tollendi aut non tollendi, stilicidii, tigni, immittendi*, etc. ele au putut fi stabilite și prin convenții între părți in formele potrivite; acesta nu aduce atingere concepției ce avem despre dênsele.

Pentru a termina această parte privitoare la dreptul civil public, trebuie să mai adăogăm că cestiunile litigióse cu

¹⁾ L. I; D. 8, 1.

²⁾ L. 28; D. 8, 2.

³⁾ L. 15, § 1; D. 8, 1.

⁴⁾ L. 1, D. 8, 1; § 1-3, I. 2, 3.

⁵⁾ Ulp. fragm. XIX, 1.

⁶⁾ § 1, I. 2, 3.

⁷⁾ Varro, l. I. VI, 2; L. 1, pr. D. 8, 3; L. 8, eod. L. 7, eod.

privire la acest *jus proprium civium Romanorum* se judecau de tribunalul centumviral¹).

SECȚIA II.
DOMINIUM IN BONIS

§ 103. Dreptul civil privat.

Din cauza naturii lucrurilor, unele fiind *res Mancipi* iar altele *res nec Mancipi*, precum și din cauza calității persoanei ce avea în stăpânire unul sau cel-lalt fel din aceste lucruri, dominiul roman a fost de două feluri și anume, de natură publică, *dominium ex jure Quiritium* și de natură privată, *dominium in bonis*. Cea ce deosebim la aceste două feluri de *dominia* este *auctoritas*, o însușire pe care o aveau atât cetățenul roman *optimo jure* contra streinilor, *adversus hostem aeterna auctoritas*, cât și lucrurile numite *Mancipi*. Când un asemenea cetățen a cumpărat deci de la un strein un lucru de natura lucrurilor *Mancipi*, care lucru i-a fost cedat *in jure*, el a obținut *auctoritas* asupra lui; dacă însă el a dobândit fără formele civile un lucru *Mancipi* de la orî și cine el a devenit *dominus in bonis* al acelui lucru *Mancipi*. De abia după o posesie de un an pentru orîce *res Mancipi*, sau de două ani pentru *fundus in Italico solo*, care posesie s'a numit *usus auctoritas*²) sau *usucapio*, el a devenit *dominus ex jure Quiritium*, adică *dominus* de drept pu-

¹) Cic. de orat. I, 38. Nam volitare in foro, haerere in jure ac praetorum tribunalibus, judicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto, sed de aequitate ac jure certetur, jactare se in causis centumviralibus in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, Mancipiorum, parietum, luminum, stilicidiorum, testamentorum raptorum aut ratorum, ceterarumque rerum innumerabilium jura versentur, quum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret insignis et impudentiae.

²) Cic. Top. C. 4. Pro Caec. 19; de harusp. resp. 7.

blic; până atunci el a fost, precum am şis, *dominus in bonis*, sau *dominus* de drept privat.

Aşa dar la dobândirea dominiului asupra lucrurilor, trebuesc cercetate două lucruri şi anume:

a) Dacă acel care dobândesce lucrul este cetăţen roman *ex jure Quiritium*, sau dacă este cetăţen roman fără de a fi *ex jure Quiritium*.

b) Dacă lucrul este o *res Mancipi* sau o *res nec Mancipi*.

Când cetăţenul Roman era *civis ex jure Quiritium* el putea fi şi *dominus ex jure Quiritium* şi al lucrurilor *Mancipi* precum a fost şi al lucrurilor *nec Mancipi*, pe cari le-a dobândit în dominiul său; când însă n'a fost *civis ex jure Quiritium*, ci pur şi simplu *civis romanus*, el n'a putut fi *dominus ex jure Quiritium* nici al lucrurilor *Mancipi*. În schimb, aū avut aceştia *dominium in bonis* asupra tuturor lucrurilor pe cari le-aū dobândit. — O deosebire practică între *dominium ex jure Quiritium* şi *dominium in bonis* n'a existat; a existat numai o deosebire de ordine politică care cu timpul a dispărut. Ea a stat, precum am vădu't'o, în legătură, de o parte cu divisiunea poporului roman în patriciani şi plebei, şi de alta cu divisiunea lucrurilor în *res Mancipi* şi *res nec Mancipi*. Lucrurile *nec Mancipi* însă se dobândiaū în chip natural fără formalităţile greoie ale afacerilor *per aes et libram* etc.

Pentru înlesnirea studiului cum se dobândesc aceste lucruri jurisconsultii le-au împărţit în diferite clase după natura lor.

Să trecem la divisiunea lucrurilor *nec Mancipi*.

§ 104. Divisiunea lucrurilor.

Jurisconsultii romani aū împărţit mai întâi lucrurile în două categorii şi anume în *res quae in nostro patrimonio sunt*, adecă lucruri susceptibile de a fi în dominiul cui-va, şi *res quae extra nostro patrimonio habentur*, sau lucruri, cari nu pot fi în dominiul nimenui.¹⁾

¹⁾ Gai. II, 1.

Cele d'întăi, adecă *res quae in nostro patrimonio sunt*, se împart în *res in commercio* și în *res extra commercium*¹⁾, adecă în lucruri ce trec din mână în mână și pot forma obiectul unui negoț, și în lucruri, cari deși se află în patrimoniul nostru, deși sunt prin natura lor susceptibile de a trece din mână în mână, totuși sunt scóse din comerciú.

Cele de al douilea, adecă *res quae extra nostro patrimonio habentur* sunt saũ *res divini juris*²⁾ precum eraũ *res sacrae*³⁾ și *res religiosae*⁴⁾, saũ *res humani juris*⁵⁾, precum eraũ lucrurile diše *sanctae*, cari, deși puteaũ fi *in commercio* și deci în patrimoniul cui-va, eraũ totuși scóse din comerciú și eraũ considerate ca *quodammodo divini juris*⁶⁾.

Lucrurile maĩ puteau fi apoi *res omnibus communes*⁷⁾, *res universitatis*⁸⁾—adecă a cetății ca atare în timpurile de maĩ târziu—și *res nullius*⁹⁾.

Cu privire la natura lucrurilor ele au fost *res corporales* și *res incorporales*.

Tóte aceste împărțiri ale lucrurilor sunt numai nisce clasificățiuni metodice, cum am diše, însă aprópe fără nici un interes juridic. Adevăratul interes juridic îl are numai împărțirea lucrurilor în *res Mancipi* și *res nec Mancipi*, fiindcă modul de dobândire a proprietății le deosebesce.

Ne am ocupat în secția precedentă de dobândirea dominiului *ex jure Quiritium*, adecă a lucrurilor *Mancipi*; acum trebuie să trecem la dobândirea dominiului lucrurilor *nec Mancipi*.

§ 105. Dobândirea dominiului în bonis.

Dacă *dominium ex jure Quiritium* se dobândia prin *Mancipatio*, *in jure cessio*, *hereditas*, *praedae sectio*, *venditio*

¹⁾ L. 6, pr. D. 1, 1; L. 34, § 1 eod.

²⁾ Gai. II, 2—3; L. 1, pr. D. 1, 8; L. 8 eod.; L. 9 § 3, § 4 eod. L. 3, § 17 D. 49, 16.

³⁾ Gai. II, 4, 5; L. 9, pr. § 1 și 2 D. 1, 8; L. ult. D. 36, 4; Fest. v. sacer mons, sacrae leges. Cic. de harusp. resp. VI, 12.

⁴⁾ Gai. II, 4, 6; L. 6, § 4, § 5 D. 1, 8; L. 2, D. 11, 7; L. 4 eod. Fest. v. religiosus; Fest. ep. v. fulguritum.

⁵⁾ Textele din nota 3.

⁶⁾ Gai. II, 8; Macrobr. III, 3; veđi maĩ sus nota 3.

⁷⁾ L. 2, D. 1, 8; L. 4 eod.; L. 5 D. 18, 1; L. 14, D. 41, 1; L. 96; D. 50, 16; L. 112 eod.

⁸⁾ Gai. II, 11, L. 6, § 1, D. 1, 8; L. 1, § 22, D. 41, 2; L. 2, eod.; L. 7, § 3. D. 10, 4.

⁹⁾ L. 1, pr. D. 1, 8; L. 3, § 3, D. 41, 2.

sub corona și *usucapio* având o rațiune civilă ca motiv, adecă o cauză care stă în legătură cu întreaga organizație socială a Statului roman, dominiul *in bonis*, adecă proprietatea privată se dobândia prin *lege*, *adjudecatie*, *tradiție* sau *ocupație*¹⁾, adecă aveau o rațiune naturală ca motiv, o cauză ce nu stă în legătură directă cu organizația Statului, ci era dictată de rațiune ca potrivită în împrejurările date.

În ce privește chipurile de a dobândi dominiul prin *lege*, avem texte care ne arată anume casurile în cari cine-va putea deveni *dominus* în virtutea unei dispoziții legale, ele aparțin timpului decăderii dreptului ca știință. Aceste cazuri erau următoarele: *caducum*, *ereptitium* și *legatum per vindicationem*²⁾.

Primele două cazuri s'au ivit târziu, nu în timpurile republicei când n'a fost cu putință nici o părăsire de averi și nici luarea aversei unuia declarat *indignus*. Nu se pôte înțelege apoi dobândirea *lege* a dominiului la *legatum per vindicationem*, de cât atunci când acest legat a devenit un legat în sensul de ađi al cuvântului. În ce privește *ereptorium* și *caducum* legea *Papia Poppea* este aceea care declară averile *caduca* și *ereptoria* de *dominia* ale noului lor posesor. La *legatum per vindicationem*, Ulpian se referă la cele XII table; trebuie însă să ne îndoim de exactitatea arătării lui Ulpian, de óre-ce Ulpian nu ne explică de ce numai legatul acesta și nu și cele-l-alte legate dedeau *lege* dominiul.

Cu privire la dobândirea dominiului prin *adjudecatie*, cestiunea e de domeniul teoriei pure. Astă-đi este clar că atunci când există litigiu asupra dominiului unui lucru, justiția sesisată trebuie să recunoscă pe un *dominus*; la Romani lucrurile se petreceau alt-fel și anume, din momentul ce un litigiu asupra unui lucru s'a ivit și Statul, fie că a fost sesisat, fie că a făcut-o prin autoritatea sa, a intervenit, lucrul acela n'a mai aparținut nici uneia dintre părți ci Statului însuși — efectul judecătii a fost deci că Statul n'a recunoscut un *dominus* ci a dat lucrul în dominiul cui l'a *adjudecat*.³⁾

Al treilea fel de a dobândi dominiul lucrurilor, a fost *tradițiunea*. Când un *dominus* al unui lucru *mancipi* sau *nec mancipi* a predat lucrul seú altuia, efectul acestei tra-

¹⁾ Ulp. Fragm. XIX, 2.

²⁾ Ulp. XIX, 17.

³⁾ Ulp. XIX, 16; Gai. IV, § 9, 42; § 8. I, 4, 17.

dițiunii a fost dobândirea dominiului *in bonis* a acestui lucru de către acela care l'a primit. Condiția principală a fost numai, ca cel care preda lucrul să fie *dominus in bonis* al acestui lucru. Cu toate acestea jurisconsulții clasici vorbesc de casuri în cari un *non dominus* preda un lucru și totuși cel ce-l căpăta devenia *dominus*, precum e cazul cu emanetul și precum e cazul cu fundul dotal pe care-l preda un *non dominus*¹⁾.

Al patrulea fel de a dobândi lucrurile *in bonis*, e ocupațiunea. Cel ce își însușia un lucru ce nu aparținea nimănui, o *res nullius*, devenia *dominus* al acestui lucru.

Ca *res nullius* erau considerate *omnia quae terra, mari, celo capiuntur*²⁾, fiind permise *venatio, piscatio* și *aucupium* pe proprietăți streine; fiarele, peșcii mărilor și paserile ce sboră, fiind considerate ca *res nullius*³⁾.

În afară de aceste feluri, dominiul *in bonis* se mai dobândia și *alluvione*, prin *insula in flumine nata*, prin *alveus derelictus*, cari se considerați ca accesiuni la *dominium*, când acesta n'a fost un *ager limitatus*, ci un *ager arcifinius* având ca hotar un *flumen publicum*⁴⁾.

Sunt apoi ale stăpânului, produsele naturale și organice ale lucrurilor cari sunt în dominiu, afară de cazul când fiind de bună credință a fi *dominus* al unui lucru, se dovedesce totuși că un altul e *dominus*; în această împrejurare dominiul adevărat perde fructele, iar cel de bună-credință se folosește de ele ca de dominiul său⁵⁾.

În fine, se mai poate dobândi dominiul lucrurilor printr'o lungă posesie a lor, afară, bine-înțeles, de casurile când acele lucruri au fost furate sau *vi possessae*⁶⁾.

§ 106. Specificația.

Când cine-va, prelucrând o materie streină, a făcut dintr'ênsa siesi un lucru nou, se nasce întrebarea cui apar-

1) § 40. I. 2, 1; § 42 eod.; § 1 I. 2, 8; L. 20, pr. D. 41, 1; L. 31 pr. eod.

2) Gai II, 66.

3) § 12. I. 2, 1; § 18, eod.

4) §§ 18—23, I. 2, 1; L. 16. D. 41, 1.

5) §§ 35, 36. I. 2, 1.

6) § 2. I, 2, 6.

ține noul lucru, dominului materiei, sau celui care a prefăcut materia. Școala sabiniană a jurisconsultilor Romani vroia ca lucrul să aparțină stăpânului materiei; jurisconsultii însă din școala Proculiană erau de părere că obiectul aparține lucrătorului care a prefăcut materia dând dominului acesteia o *condictio furtiva*¹⁾. Justinian a venit cu o *media sententia*²⁾ pe care a adoptat-o și codul civil³⁾. Aceste din urmă păreri au numai o valoare practică; în ce privesce însă punctul teoretic, noi stăm astăzi încă așa precum am stat pe timpul Proculianilor și al Sabinianilor, de ore ce nu știm de ce am da unuia sau celui-l'alt din două proprietatea, care după toate dreptățile aparține amândurora, adică și proprietarului materiei și lucrătorului. În ce ne privesce, noi suntem de următoarea părere:

O substanță *in sine* nu există pentru sensurile noastre; ceea-ce ne face ca să luăm ceva ca substanță, ca materie, e *forma* sub care substanța se presintă. Această materie apoi nu are valoare, decât atunci când, fie prin munca, fie prin inteligența omului, ea poate deveni proprietatea sa individuală. Resultă de aci, că substanța, materia, cedeză formei și că valoarea nu stă în materie, ci în forma ei. Cestiunea specificației se pune atunci între două forme, și întrebarea e: Care formă cedeză, forma nouă celei vechi sau forma veche celei noi? Nu încapem înăuntru că de fapt forma veche a cedat celei noi, fiind-că a încetat de a exista și prin urmare noul proprietar e singurul proprietar al lucrului.

Până aci suntem deci în perfectă înțelegere cu Proculianii. Însă valoarea veche, trebuie ore s'o părădă proprietarul vechi, și nu este densă cuprinsă în cea nouă? E evident că e cuprinsă, de ore-ce fără forma veche a lucrului, substanța neexistând ca valoare, noul lucru n'ar exista; de aceea are și proprietarul vechi un drept în însuși noul lucru. Fiind însă că noua formă a absorbit pe cea veche, ast-fel că ea nu reese din forma nouă dată obiectului, iar cauza acestei schimbări și dispoziții fiind persoana proprietarului noului obiect, vechiul proprietar are o *actio personală* contra noului proprietar, pentru valoarea materiei sale, prefacerea formei

¹⁾ Gai II, 79; L. 7, § 7; D. 41, 1.

²⁾ § 25. I. 2, 1.

³⁾ Cod. Nap. art. 565—577.

fiind cauza pierderii proprietății și prefacerea fiind ceva ce privește persoana iar nu lucrul.

Acésta se póte spune, bine-înțeleș, atunci când schimbarea formei, specificația, se face în bună credință că noul proprietar e *dominus* al materiei; când însă acesta e de rea credință, nu încapе îndoială că în acest cas avem aface cu un delict.

CARTEA II.
JUS PRAETORUM ET PRUDENTIUM

CAP. I.

JUS HONORARIUM

SECȚIA I.

GENERALITĂȚI

§ 107. Natura dreptului pretorian.

Am văzut în cursul acestei lucrări, că Statul și dreptul s'aun născut prin convențiunii încheiate între suverani, convențiunii puse sub protecția sacrelor. Acest drept fundamental prin care de odată s'a creat Statul și o stare de drept, s'a numit *fas*. Roma s'a guvernat mult timp prin acest drept — numit drept divin, dar pe care noi l'am numit dreptul gentilic—și anume până la legea celor XII table, care lege, organizând Statul roman în lăuntru organizației gentilice, a dat acestuia o basă nouă, familia, și un nou drept. Acest nou drept n'a mai stat numai sub protecția sacrelor, ca dreptul numit *fas*, ci a avut o sancțiune mai pozitivă și mai reală, pe aceea a celor 136 de *patres* cari aveau *auctoritas* și erau adeverații suverani ai Statului. Acești suverani de drept și de fapt ai poporului și cetății romane, erau constituiți în *centumviri*, și formau judecătoria acestui popor. Acum dreptul și-a schimbat și numele, el nu s'a mai numit *fas*, drept divin cu sancțiune divină, ci *jus*, drept uman cu sancțiune umană. În fond, atât *jus* cât și *fas*, aveau ceva comun

și identic: aveau *convențiunea suveranilor* Statului, sau a suveranilor egali în Stat, ca normă care regula raporturile dintre ei; și, abstracție făcând de sancțiune, exista o convenție care îi lega pe suverani și pe ai lor și care convenție se numia *lex*.

Dar în desvoltarea sa, Statul roman nu s'a oprit la dreptul public și privat al celor XII table; el a avut în sinul său Latinii, municipes și streini, fără drepturi publice, cari aveau *jus commercii* în Roma, adecă dreptul pur privat de a face negoț și împreună cu acest drept și facultatea de a agonisi, aduna și păstra averi.

Pentru acești streini, dreptul celor XII table, public și privat în același timp, era și nepotrivit și insuficient. Dacă plebeii, nefiind *cives optimo jure*,—adecă *ex jure Quiritium*, fiind că nu făceau parte nici din *Ramnes* nici din *Tities* și nici din *Luceres*—n'au putut dobândi *res mancipi* și *dominium ex jure Quiritium*, și n'au putut face afacerile *per aes et libram* iar averile lor nu aveau garanția cetățenului *ex jure Quiritium*, ce se poate dice despre Latinul, municipiul sau peregrinul cu *jus commercii*? Aceștia n'au avut nici dreptul de a avea *dominium in bonis* și prin urmare ei nu aveau decât o *posesiune* de fapt care trebuia ocrotită. Pentru ocrotirea acestei posesiuni s'a creat pretura, o magistratură deslipită de la consulat și menită a menține ordinea în relațiunile privitoare tocmai la posesiunea averilor.

În adevăr, orîce mutare de posesiune, fie ea făcută cu sau fără voia părților, conținea în sine o modificare a ordinei de fapt existente, asupra căreia veghia pretorul. Prin urmare o mutare de posesiune n'a fost o cestiune de fapt care nu interesa pe magistratul public, ci era tocmai un fapt, care aducea o turburare în ordinea stabilită, adecă sta în legătură cu ordinea publică. Însă magistratul nu putea în special și prealabil să autorize sau să interzică mutările de posesiune; de aceea pretorul a stabilit *pentru sine* nise norme, pe cari le urma el, pentru a recunoște sau nu aceste mutări, și le-a expus în edictul său, odată cu intrarea sa în funcțiune, ca norme generale, după cari se va călăuzi în cazuri de mutări de posesiune când se va cere intervenția sa.

Acum s'a născut un drept nou care nu era nici *fas*, nici *jus* și nici *lex*, care n'avea convenția dintre suverani ca bază a sa, ci era un drept care pornia dela autoritatea pretorului. Acest drept avea *decretul* nu *legea* ca princip; *voinea* pretorului decidea aci. Însă pretorul fiind el însuși

produsul unei convențiunii, fiind-că se alegea, și având misiunea de a menține ordinea de fapt ca și cea de drept, stabilită prin legea celor XII table și celelalte legi în vigoare, el opria orice turburare în posesie și interpreta, emenda, suplea și corigea legile pentru ale putea aplica în spiritul lor, și altora decât cetățenilor *optimo jure*. Din pricină că dreptul acesta pornia de la pretor, el a fost numit dreptul pretorian său *jus honorarium*. Cam acelaș sens îl are și *jus prudentium*, fiind că nici jurisconșulții n'aveau să creeze vre-un drept, ci aveau numai să aplice legile și să interpreteze spiritul lor. Nefiind aci vorba de crearea de drept ci de aplicarea normelor de drept, *jus dicere*, acest drept al pretorilor și al jurisconșulților nu cuprinde instituțiunii nouă de drept ci numai o dogmatică a științei dreptului.

§ 108. Pretorul.

Din momentul în care cetatea Romei a căpătat un magistrat special însărcinat a pronunța dreptatea între cetățeni, și numit *lex loquens*¹⁾ cu dreptul de a emenda, suplea și corige dreptul civil al celor XII table și al celorlalte legi²⁾ pentru a le face aplicabile tuturor, s'a născut în Romă o stare de ordine și dreptate care până la crearea acestui magistrat n'a existat și n'a putut să existe. Căci în realitate dreptul vechi al genurilor și al gintilor consacra numai independența acestor formațiuni politice, și aplicat familiei, acesta a devenit asemenea independentă; judecătorii însă n'au existat, și pentru a-și revendica vre-un drept, șeful familiei era nevoit să recurgă la șeful de ginte și acesta la acțiunile legii și la tribunalul centumviral, ceea-ce însemnă că o autoritate centrală care să păzescă ordinea și să se pronunțe în caz de litigiū, o stare de drept ca autoritate permanentă, cu un magistrat care să unescă calitatea inherentă oricărui magistrat — *imperium* pentru a păzi ordinea și *jurisdicțiunea* pentru caz de litigiū, de turburare a ordinii de drept — o asemenea autoritate lipsia cu desăvârșire.

Apoi de acțiunile legii se puteau folosi numai *cives optimo jure*, adecă *cives*, ce aveau *jus Quiritium*, plebeii, La-

¹⁾ Cic. de leg. III, 1, 2; L. 8, D. 1, 1.

²⁾ Gai I, 6; L. 7 pr. § 1. D. 1, 1; L. 2, § 10, § 27, § 28. D. 1, 2.

tinii nu se puteau folosi de ele, și nici streinii cari aveau în Roma *jus commercii*. Prin urmare transacțiunile acestora nu aveau putere de drept, nu erau ocrotite de legi și nici nu puteau fi ocrotite de magistrați. Pentru a se înlătura și acest neajuns, s'a creat în Roma magistratura specială numită pretura, având magistratul nou creat, pe lângă imperiul său menit a menține ordinea, și căderea de a judeca pricinile litigioase între părți, conform cu principiile legii celor XII table și în limitele celor-l'alte legi.

Din această pricină pretorul însuși a fost considerat ca o lege vorbitoară, *lex loquens*.

§ 109. Edictul.

Spre a corespunde scopului pentru care a fost creat, magistratul pretor, la intrarea sa în funcțiune, a formulat regule generale după care promitea că va menține ordinea și dreptatea în cetate. Aceste regule generale el le publica și ele purtau numele de *edicta* sau luate împreună toate, *edictum*. Acestea erau niște *decrete* cari se deosebiau de adevăratele decrete prin aceea numai, că ele nu porniau de la voința *arbitrară* a pretorului, ci trebuiau să fie în concordanță cu legea fundamentală a cetății, cu legea celor XII table și cu legile posteriore, cărora el era dator să se conforme, și contra spiritului cărora el nu putea lucra. Această împrejurare schimbă foarte mult caracterul de decret al edictului pretorului; și, precum legea celor XII table era lege și dreptă, deși era mai mult o aplicare a unor vechi convențiuni de cât erau însăși convențiuni, tot așa era lege și drept edictul pretorian, de orice pretorul nu putea decât să aplice legile, *praetor jus dicere potest jus facere non potest*. Edictul a fost chiar mai târziu *lex annua*, era *lex* în sensul ce s'a dat mai târziu acestui cuvânt, fiindcă cuprindea stipulațiunile după care pretorul promitea că va judeca pricinile conform legilor, și era *annua* fiindcă pretorul a fost ales numai pe un an și edictul său numai pe un an a avut putere.

Puterea edictului venea de la voința magistratului ca și de la obligațiunea ce rezultă din convenția făcută între cetățeni și magistratul ce liber ei și-au ales, de a se supune jurisdicției lui iar nicădecum de la vre-un caracter de lege sau de drept ce ar avea edictul în sine.

Prin edictul său, pretorul promitea cetățenilor sancțiuni referitoare la păstrarea drepturilor lor câștigate, interdicând călcarea acestor drepturi, *interdicta*, și făcând ca să se repare nedreptățile comise, dând *judicia*. Aceste două părți, *interdicta* și *judicia*, sunt părțile principale, esențiale ale edictului.

SECȚIA II.

P O S E S I U N E A

§ 110. Caracterul Posesiunei.

Cetățenii Romani cari nu erau *cives optimo jure*, adică *cives Romani Quiritium*, Latini precum și peregrinii cari aveau *jus commercii* în Roma, neputând cei d'întâiu căpăta *dominium ex jure Quiritium* asupra lucrurilor *mancipi*, iar cei de-al doilea neputând căpăta nici *dominium in bonis* asupra lucrurilor *nec mancipi*, au fost lipsiți de ori-ce titlu de drept asupra obiectelor pe cari le-au putut dobândi. Un *dominus ex jure Quiritium* putea ori-când revendica lucrurile *mancipi* ale căror *manceps* a fost de la acela care nefiind *civis Romanus Quiritium* le avea *in bonis*, și lucrurile *nec mancipi* de la posesorul lor când acest posesor era un Latinus sau un peregrinus.

Instituindu-se pretura, și pretorul în interesul ordinei, apărând ori-ce posesiune, noul magistrat dădu prin acesta faptului posesiunei un caracter de drept. Dacă posesorul nefiind *civis* n'a avut asupra lucrului său nici titlul de *dominus ex jure Quiritium* și nici titlul de *dominus in bonis* din cauza lipsei calității cerute la persoană pentru a putea avea aceste feluri de *dominium*, el a căpătat, prin voința pretorului, un titlu; căci acesta în interesul ordinei îl apăra în posesiunea sa contra ori-cărei atingeri. Se putea dar întempla ca unul să aibă *dominium* asupra unui lucru iar altul să fie posesorul acestui lucru ¹⁾; pretorul însă apăra pe posesor în posesiunea lucrului contra dominului acestui lucru și însăși posesiunea deveni un titlu de drept.

¹⁾ L. 1, § 2. D. 43. 17.

Precum deci cel ce avea *dominium in bonis* asupra unei *res mancipi* era adevăratul dominus al lucrului, deși un altul avea *dominium ex jure Quiritium*, usând și abusând de lucrul său, tot ast-fel putea uza și abuza de lucrul său posesorul, deși în drept pôte un altul a fost *dominus* al lucrului.

Posesiunea romană a fost deci o adevărată proprietate privată ca și *dominium*. Ceea-ce deosebia aceste proprietăți era că *dominus* poseda în puterea calității sale de *civis romanus Quiritium* sau *civis romanus*, pe când posesorul poseda grație voinței pretorului, având întru cât-va posesiunea acésta un caracter de ocrotire de drept anuală, ast-fel că, în princip, stetea ori-când în mâna cetății ca atare de a deposeda pe posesor, ceea-ce nu se putea face față de *dominus*.

Pentru ca o posesiune să existe de drept și pentru ca pretorul să apere acésta posesiune, era de nevoie ca posesorul să intrunéscă două însușiri și anume: să aibă lucrul *corporaliter* și să-l fi dobândit *animo possidendi*¹⁾. Nu putea cine-va fi posesor de drept al unui lucru când nu l-a dobândit și *animo* și *corpore*. Când cine-va a dobândit un lucru numai *corpore* el nu poseda, și isvórele vorbesc în acest caz de *rem tenere, naturaliter* sau *corporaliter tenere* sau *corporaliter possidere*; din contra, când cine-va a dobândit un lucru numai *animo*, isvórele vorbesc de *in possessione esse*. În primul caz jurisconsultii vor să arate o stare de fapt numai²⁾ fără ca ea să fie de drept; în al doilea caz ei vor să arate o stare de drept numai, fără ca ea să fie și de fapt³⁾.

Când deci cine-va vroia să dobândéscă posesiunea, el trebuia să o dobândéscă și *corpore* și *animo*, nu numai *corpore* sau nu numai *animo*, de óre-ce în aceste cazuri avea o posesiune de fapt numai sau de drept numai. Resultă de aci, că orice transmisiune a posesiunii trebuia să se facă prin părăsirea lucrului corporal și prin voința *animus amittendi*⁴⁾, și fiind-că o posesie colectivă nu e cu putință de fapt de óre-ce trebuia apucat deodată lucrul⁵⁾, ceea-ce nu se putea face simultan, dreptul roman nu cunoscea o *compassessio*⁶⁾.

¹⁾ L. 3 pr. § 1. D. 41, 2.

²⁾ L. 3, § 3. D. 41, 2; L. 12 pr. eod.; L. 24 eod.

³⁾ L. 10, § 1. D. 41, 2; L. 27 pr. D. 39, 2; L. 9. D. 6, 1.

⁴⁾ L. 8. D. 41, 2.

⁵⁾ L. 3, § 3. D. 41, 2; L. 41 eod.

⁶⁾ L. 23, § 5. D. 6, 1; L. 30, § 5. D. 41, 3.

Cel ce poseda un lucru îl putea da în locațiune și-l putea da ca *depositum* sau ca emanet¹⁾, în aceste cazuri posesorul de drept al lucrului era considerat ca proprietar, căci *proprietas* se numia dreptul ce rămânea posesorului când acesta a dat lucrul său ca *depositum* sau emanet; *proprietas* se numia și dreptul depositarului față de acela la care el depunea lucrul²⁾ la rëndul său.

Proprietas mai apare și în cazul când cine-va dobândește ceva printr'un om în mancipiū. În acest caz isvórele sunt de acord pentru a recunósce dominului *ex jure Quiritium* că a dobândit *proprietas* a lucrurilor dobândite de cel ce se afla în mancipiū; însă era controversată cestia dacă dominus dobândia și posesiunea³⁾.

Posesiunea care ne-a preocupat până acuma se numește *naturalis possessio* spre a fi deosebită de *civilis possessio* care se caracterisează printr'aceea că cel ce posedă nu este realul adevăratul, titularul posesor al lucrului, ci un altul e posesorul lui de drept precum e cazul cu posesiunea dotei de cătră soț⁴⁾.

§ 111. Interdictele.

Prima datorie a magistratului însărcinat a observa ca ordinea și dreptatea să domnéscă în cetate, a fost ca să asigure tuturor locuitorilor cetății, fie ei cetățeni *optimo jure*, fie ei plebeți, Latini sau peregrini cu *jus commercii*, posesiunea bunurilor lor, și să opréscă orí-ce atingere a acestor bunuri din partea cui-va. Acesta a făcut'o pretorul prin decretele sale permanente înscrise în edict și numite *interdicta*. Prin interdicte el făcea cunoscut că opresce orí-ce turburare de posesiune, precum și că în caz de turburare el va restitui, prin puterea și autoritatea ce avea, în posesiunea sa de mai înainte, pe cel turburat⁵⁾. Intémplându-se deci o turburare

¹⁾ L. 35, § 1. D. 13, 7; L. 17 § 1. D. 16, 3.

²⁾ L. 63. D. 42, 1; L. 1. C. 8, 18.

³⁾ Gai II, 90.

⁴⁾ Cazurile în cari isvórele vorbesc de *civilis possessio* au fost adunate de Friedrich Carl v. Savigny și espuse în lucrarea sa *Recht des Besitzes*. Ele sunt 5 la număr și în tóte posesiunea de drept se esercită asupra unui lucru strein. (*Recht des Besitzes*, ed. 6, pag. 67 urm.).

⁵⁾ Gai IV, 139—141.

de posesiune, pretorul intervenia de-a dreptul prin decrete ¹⁾ și restabilia lucrurile.

Interdictele au fost de trei feluri și anume:

- a) Prohibitive.
- b) Restitutorie.
- c) Exhibitorie.

Prin *interdicta prohibitoria* se înțelegeau acele interdicte prin care pretorul opria de a se face ceva. Ele au fost de ordine publică. Atari interdicte au fost cele următoare: *interdictum in loco sacro* ²⁾, *ne aliquid in loco publico* ³⁾, *in via publica* ⁴⁾ *ne quid in flumine publico* ⁵⁾ *uti nunc possidetis* ⁶⁾ *quo intinere actuque privato* ⁷⁾, *utrubi* ⁸⁾ și altele ⁹⁾. Aceste interdicte enunțau ce opria pretorul de a se face și se termina prin formula *vim fieri veto*.

Interdicta restitutoria erau acele interdicte prin cari pretorul apăra pe posesor de oricare turburare a posesiunii declarând că va restitui în posesiune pe cel turburat, de la sine, prin decret și fără altă judecată. Aceste interdicte erau de ordine privată; atari au fost interdictele următoare: *Quorum bonorum* ¹⁰⁾, *quod legatorum* ¹¹⁾, *unde vi* ¹²⁾, *quod vi aut clam* ¹³⁾ *quod precario* ¹⁴⁾. Aceste interdicte ordonau celui ce a răpit sau luat vre-o posesiune cu de la sine putere, ca să o restituie și se termina prin formula *restituas* sau *id illi restituas*.

Interdicta exhibitoria erau acele interdicte prin cari pretorul ordona eliberarea persoanelor libere pe cari cu de la sine putere le-a luat cine-va în sclăvie sau le-a sequestrat.

¹⁾ Gai IV, 140.

²⁾ L. 1 pr. D. 43, 6; L. 1 pr. D. 11, 8; L. 1, § 5. D. 11, 8.

³⁾ L. 2 pr. D. 43, 8; L. 1 pr. D. 43, 9.

⁴⁾ L. 2, § 20. D. 43, 8; L. 2, § 45 eod.; L. 1 pr. D. 43, 11.

⁵⁾ L. 1 pr. D. 43, 13; L. 1 pr. D. 43, 14; L. 1 pr. D. 43, 15.

⁶⁾ Fest. v. possessio.

⁷⁾ L. 1 pr. D. 43, 19.

⁸⁾ L. 1 pr. D. 43, 31.

⁹⁾ L. 3, § 1. D. 43, 19; L. 1 pr. D. 43, 20; L. 1 pr. D. 43, 31; L. 1 pr. D. 43, 22; L. 1 pr. D. 43, 23; L. 1 pr. D. 43, 27; L. 1. D. 43, 28; L. 3 pr. D. 43, 30; L. 1 pr. D. 43, 32.

¹⁰⁾ L. 1 pr. D. 43, 2.

¹¹⁾ L. 1 pr. D. 43, 3.

¹²⁾ Cic. pr. Tull. 44 pr. Caec. XIX, 30. Gai IV, 155.

¹³⁾ L. 1 pr. D. 43, 24.

¹⁴⁾ L. 1 pr. D. 43, 26.

Aceste interdicte se referiau la persoane și nu la posesiune și un atare interdict a fost interdictul *Quem liberum*¹⁾. Ele se terminau prin formula *exhibeas*.

Interdictele privite din punct de vedere al dreptului privat au mai fost clasate în: *interdicta adipiscendae possessionis*, *interdicta retinendae possessionis* și în *interdicta recipiendae possessionis*²⁾ ale căror nume le arată și efectul său scopul³⁾.

§ 112. Bonorum possessio liberi.

Chiar imediat după crearea preturei, noul magistrat al cetății a trebuit să-și dea seama de două împrejurări grave care cereau o grabnică intervenire din partea sa. Aceste împrejurări erau:

a) Faptul că prin hereditatea civilă întreaga avere a unui șef de familie trecea de drept numai asupra unui singur succesor, *heredele, filius*, rămânând cei-alți copii nedreptățiți sau pendinți de bunul plac al fiului, adică al acestui succesor, sau de bunul plac al testatorului.

b) Faptul că plebeii, nefiind *cives optimo jure*, sau *domini ex jure Quiritium*, nu puteau face testament nici *per mancipationem* care testament se făcea *per aes et libram* trebuind autorul să fie *civis ex jure Quiritium*, pentru a-l putea face. Acești plebei nu puteau să dispună de întreaga lor avere, fiind-că cele 7 juguri de pământ ce se dedeau unora dintre ei nu li-au fost date *ut heredem sequerentur*, ci întregii familii, ast-fel că fie-care membru al familiei să aibă partea sa în acest lot.

Aceste două grave inconveniente a trebuit pretorul să le înlătureze fără însă de a se atinge de principiile dreptului civil. Pentru a corespunde acestei nevoi, el a făcut edictul numit *edictum successorium*⁴⁾.

Punctul lui de plecare a fost posesiunea. El a identificat pe toți cetățenii și locuitorii Romei cu drept de *commercium*, stabilind o normă după care va împărți bunurile succesoriale luând ca model plebea. Urmarea acestei dispozițiuni a fost

¹⁾ L. 1 pr. D. 43, 29; L. 1 pr. D. 43, 30.

²⁾ Gai IV, 142, 143. L. 1, § 1. D. 43, 1; L. 2, § 3 eod.

³⁾ L. 1, § 2. D. 43, 17.

⁴⁾ Ulp. XXVIII, 12. Gai, IV, 34; L. 15. D. 38, 9; L. 1 pr. eod.

că precum *nudum jus Quiritium* a rămas aprópe un cuvânt deşert, cuprinzând drepturi politice nobiliare ce se transmiteau din ginte în ginte prin şefii şi herezii lor, prin ajutorul testamentului *calatis comitiis*, tot ast-fel a rămas aprópe un cuvânt deşert cuvântul *dominium* care şi el la rândul său cuprindea drepturi şi sarcini ce se transmiteau heredelui prin testamentul *per mancipationem*. Căci pretorul dedia posesiunea bunurilor tuturor copiilor, lăsând şefului de familie de a numi un *heres* dacă voesce şi a-i da dominiul *ex jure Quiritium* după cum era şi testatorul *civis optimo jure* său nu.

Prin urmare, pe lângă testamentul care dispunea de dominiul bunurilor, exista la Romani *edictum successorium* în virtutea căruia pretorul împărţia în mod uniform bunurile rămase pe urma unui locuitor mort în Roma şi care avea acolo *jus commercii*. În acest caz se putea întâmpla conflict între dispoziţiile tabelor testamentului şi între dispoziţiile edictului. Vom vedea cum a procedat pretorul în acest caz.

În cazul când cine-va a murit, pretorul, fără de a deosebi dacă a murit *testatus* sau *intestatus* a chemat la posesiunea bunurilor pe toţi copiii decedatului, fie ei emancipaţi sau nu, fie ei de abia concepuţi ¹⁾, dându-le posesiunea bunurilor prin edictul său; aceasta se numia *bonorum possessio unde liberi*.

În primul loc veniau deci la succesiune toţi aceia cari erau *sui* sau *heredes domestici*, adică cei-ce s'au aflat vreodată în *patria potestas* a decedatului; între aceştia se afla şi *uxor in manu* ca una care era *filiae loco*.

Dacă acum s'a constatat existenţa unui testament care împărţia averea, pretorul se conforma acestui testament şi *bonorum possessio* pe care o da, se numia *bonorum possessio secundum tabulas* ²⁾. Când însă prin testament s'au trecut cu vederea unii copii, pretorul, în conformitate cu edictul său care dedia posesiunea tuturor copiilor, dedia posesiunea şi celor trecuţi cu vederea; această posesiune se numia *bonorum possessio contra tabulas*. — Se ştie că testatorul avea dreptul de a exhereda; de îndată însă ce nu o făcea, nu era sigur că el vroia să exheredeze copiii săi, şi pretorul

¹⁾ Gai, III, 26. L. 1, § 2. D. 38, 15; L. 1, § 6. D. 37, 4; L. 1. pr. D. 37, 8. Ulp. XXVIII, 4. Tit. D. 37, 9; § 3. I. 3. 9.

²⁾ Gai II, 119, 147-149. Ulp. XXIII, 6. XXVIII, 5-6; § 3. I, 3, 9.

li dedia prin urmare acestora posesiunea, fără de a strica testamentul.

În aceste cazuri însă se putea lesne întâmpla ca succesiunea să fie onerósă; *bonorum possessio* era atunci *cum re* când cel ce căpăta succesiunea în puterea edictului pretorian o păstra și era *sine re*, când această posesiune a fost revendicată de la dînsul ¹⁾ în puterea testamentului.

Dacă decedatul n'a lăsat copii, posesiunea bunurilor *unde liberi* n'a avut loc și conform principiilor dreptului civil legitim venia *adgnatus proximus* la succesiune, când n'a fost testament, bine înțeles, căci dacă a fost venia succesorul testamentar și pretorul dedia posesiunea *secundum tabulas*. Lipsind dar *sui* și lipsind un testament prin care se crea un *suus* pretorul chema *unde legitimi* ²⁾ pe toți de același grad spre a li da lor posesiunea.

Neexistând nici *legitimi* pretorul chema la posesiunea bunurilor *unde cognati* ³⁾ și în cazul când nici aceștia n'a existat, pretorul chema *unde vir et uxor* ⁴⁾—e bine înțeles că aci e vorba de *vir* și *uxor* cari nu trăiau în legătură civilă ast-fel ca soția să fie *in manu*, adecă *vir* și *uxor tantummodo*, de ôre-ce *uxor in manu*—fiind *filiae loco* venia la *bonorum possessio unde liberi*, între *sui*.

Acésta era ordinea de succesiune în averea unui cetățen Roman liber.

§ 113. *Bonorum possessio libertini.*

Dacă decedatul a fost un *libertinus* care nu și-a rescumpărat sarcina operilor oficiale ce le datora manumisoriului său, atunci a avut și manumisorul un drept de succesiune la bunurile decedatului ⁵⁾. Însă pretorul considera pe acesta ca *heres legitimus* care venia în al doilea loc, și decî îi preferia copiii decedatului, pe *sui* acestuia. Prin urmare și la succesiunea unui *libertinus* venia mai întîiu *sui* cărora li se dedia *bonorum possessio unde liberi*; în lipsa acestora venia de drept *unde legitimi*. Dar și aci pretorul a chemat înaintea manu-

¹⁾ Gai II, 119, 120, 148. III, 35—37. Ulp. XXVIII, 13. XXIII, 6.

²⁾ Gai III, 27, 34. L. 2, § 4. D. 38, 7; L. 3 eod.

³⁾ Gai III, 29. L. 1, § 3. D. 38, 8; LL. 2, 4, 8 eod.; § 4. I, 3, 5.

⁴⁾ L. un. D. 38, 11.

⁵⁾ L. 53 pr. D. 50, 16; L. 194 eod.

misorului pe cei-l'alți *legitimi* clasai și numiți *decem personae* și cari erau: *pater, mater; avus, avia tam paterni quam materni; item filius, filia; nepos, neptes tam ex filio quam ex filia; frater, soror, sive consanguinei sunt sive uterini*¹⁾. Când lipsiaă aceștia succesiunea cădea patronului²⁾. Dacă el refuza, erau chemați *cognati*; în lipsa acestora, *tantum ex familia*³⁾, adecă un serv óre-care al decedatului. Nefind nimene, se chema din nou patronul saă copiii acestuia cari dacă refusaă venia *vir et uxor* și apoi *cognati manumissoris*.

Pe posesorii bunurilor dobândite în conformitate cu *edictum successorium* pretorul îi apăra prin interdictul *Quorum bonorum*⁴⁾.

§ 114. Missio in Possessionem.

Diferită de posesiunea naturală saă civilă, care ne-aă preocupat, a fost acea posesiune pe care o dedea pretorul în anumite cazuri și care în realitate n'a fost o posesiune, ci numai o custodie. Aceste cazuri aă fost patru la număr și anume:

- a) *rei servandae causa*⁵⁾,
- b) *legatorum servandorum gratia*⁶⁾,
- c) *ventris nomine*⁷⁾,
- d) *damni infecti nomine*⁸⁾.

În aceste casuri se vorbea de *in possessione esse* și se dicea de acéstă posesiune *non possidere*⁹⁾ saă *non possidemus sed magis custodiam rerum et observantiam nobis concedit (scilicet praetor)*¹⁰⁾ saă *aliud est enim possidere, longe aliud in possessione esse; denique rei servandae causa legatorum, damni infecti non possident, sed sunt in possessione custodiae causa*¹¹⁾. Așa

¹⁾ § 3. I, 3, 9.

²⁾ Ulp. XXIX, 1.

³⁾ Ulp. XXVIII, 7.

⁴⁾ L. 1 pr. D. 43, 2.

⁵⁾ L. 5, 1. D. 42, 4. Cic. pr. Quinct XIX.

⁶⁾ L. 1. D. 36, 4.

⁷⁾ Tit. D. 27, 9; L. 13, § 3. D. 40, 4.

⁸⁾ L. 7 pr. D. 39, 2.

⁹⁾ L. 10, § 1. D. 41, 2; L. 27 pr. D. 39, 2; L. 9. D. 6, 1.

¹⁰⁾ L. 12. D. 42, 4; L. 3, § 23. D. 41, 2.

¹¹⁾ L. 3, § 8. D. 43, 17; L. 5. D. 36, 4; L. 7, pr. D. 39, 2; L. 15,

dară *missio in possessionem* a pretorului nu dedea celui pus în posesiune însăși posesiunea lucrului, ci îi dedea un titlu cu un anumit scop, arătat de pretor în decretul prin care trimitea în posesiunea lucrului.

Deosebirea între a avea o posesiune și cea de a fi trimis în posesiune de către pretor în anumite cazuri, se explică ușor: posesiunea de drept fiind aproape ceea-ce numim noi azi proprietate, luarea ei din mâna unuia și darea ei în mâna altuia ar fi fost o strigătoare nedreptate, o expropriare arbitrară care ar fi stat în contradicție cu toate principiile de dreptate ale pretorului. Dar se întâmplau cazuri în care o parte a fost nevoită de a cere garanții de la cea-l'altă, garanții justificate prin relele dispozițiuni ale părții adverse, în acest caz pretorul, cercetând prealabil lucrul, *causa cognita*, o putea da, și o dedea:

Când bunióră era temă ca partea intimată să nu desființeze lucrul reclamat,

când a dosit;

când un legat era în pericol;

când era temă ca averea unui copil ce trebuia să se nască să nu se irosescă;

când un pericol amenința din negligența cuiva,

cel în drept, adecă cel ce prevedea dauna ce i se va nasce, cerea pretorului punerea în posesiune. Pretorul cerceta și dedea decretul.

Acesta era primul decret. Prin el se înființa un fel de custodie și se da și o garanție reclamantului. Posesorul legitim se bucura de deplina posesiune a lucrului, însă abuzul i-a fost mărginit prin dreptul celui pus în posesiune; acestuia pretorul opria de a i se face violență prin interdictul *ne vis fiat ei, qui in possessionem missus est* ¹⁾.

Dacă temerile se adeveriau și pretorul în urma primului decret a constatat ca justificate aceste temeri, *cum justa causa esse videbitur*, atunci se putea cere și obține un al doilea decret de punere în posesiune. De astă dată însă pretorul nu mai ordona *ut in possessionem esset* sau *itur* ci *jubebat possidere* ²⁾, adecă dedea chiar posesiunea reclamantului, sau până la vânzarea obiectului în care a fost pus în posesiune și pe care o făcea pretorul ³⁾, sau până la termi-

¹⁾ L. 1 pr. L. 3. D. 43, 4.

²⁾ L. 7 pr. D. 39, 2.

³⁾ Gaî III, 79; L. 7. D. 42, 4; Tit. D. 42, 5; L. 6, § 2. D. 42, 4.

narea judecătii, pretorul dând un *judicium* în acest caz¹⁾. În cazul când pretorul dădea posesiunea *ex secundo decreto* se poate vorbi de *pignus praetorium*²⁾.

În fine, din cele expuse mai sus se vede că *missio in possessionem* nu este o expropriare a unuia în folosul altuia, fără judecată și prin bunul plac al pretorului, ci este în primul rând o custodie, o cautiune și de abia în al doilea rând, după a doua punere în posesiune, ea devine un *pignus*, adică un emanet.

¹⁾ L. 7 pr. D. 39, 2.

²⁾ L. 26. D. 13, 7; L. 35. D. 42, 5.

CAP. II.

JUS PRUDENTIUM

SECȚIA I.

GENERALITĂȚI

§ 115. Noțiunea obligațiunei.

Pe lângă funcțiunea ce o avea pretorul de a veghia ca mutările de posesiune să nu se facă în detrimentul ordinii cetății și în dauna posesorilor, el mai avea și pe aceea de a da putere transacțiunilor între părți. Noi am văzut că, din pricină că nu erau *cives optimo jure*, plebeii și peregrinii nu aveau nici o garanție pentru transacțiunile lor, și nici transacțiunile cetățenilor, dacă nu erau făcute în formele civile vechi, nu aveau vre-o putere. Instituindu-se pretura, noul magistrat a declarat valabile și cu putere legătore pactele între părți și ast-fel s'a născut obligațiunea.

Obligațiunea nu este dar nimic alta decât stipulațiunea dintre părți care capăta putere de lege între aceste părți și având ca urmare acțiunii reciproce între dênsele.

Inșă pentru ca magistratul să-și pôtă da sêma despre existența unei obligațiuni și a dreptului la o acțiune, el trebuie să aibă un fapt exterior, care să-i dovedescă existența obligațiunei sau a acțiunei; acest fapt exterior l-a găsit în *contract* sau în *delict*; jurisconsultii au clădit apoi pe baza acestui fapt exterior teoria lor asupra contractelor.

Prin urmare pentru ca o obligațiune și o acțiune să existe pentru pretor și pentru jurisconsult e nevoie de:

a) două părți cari să stipuleze ceva între dênsele, sau ca una din aceste părți, prin faptul ei, să aducă daună celei-lalte.

b) o autoritate care să dea putere stipulațiilor, dacă părțile înseși nu le pot da putere, nefiind cetățeni;

c) un fapt exterior care să dovedească magistratului și jurisconsultului existența unei afaceri.

§ 116. Noțiunea contractului.

Când de pildă A a dat lui B un obiect, ordinea de posesiune în Stat s'a schimbat, și pretorul putea interveni pentru a face pe B ca să restituie lui A lucrul pe care el l'a luat. De asemenea când A promite ceva lui B, transacțiunea acésta e pusă sub protecția pretorului, care pôte sili pe A ca să dea lui B lucrul promis. În ambele aceste cazuri însă, pretorul trebuie să aibă un *fapt exterior* care să îl învedereze transacțiunea. În primul caz el îl are în faptul că A dă lui B un lucru, faptul dării e exterior și vizibil; în al doilea caz el îl are în faptul promiterii. Acésta *dare-luare* și acésta *promitere-acceptare* se numesce *contract*, adecă un act unde două părți fac, în același timp și cu privire la același obiect, două acte contrare. În adevăr, A dă sau promite un obiect, B ia sau acceptă același obiect.

Deci pentru ca un contract să existe și deci să dea naștere la obligațiuni, trebuiesc:

a) Să existe două părți recunoscute capabile de Stat, de a face convențiuni.

b) Un fapt exterior care să manifeste o transacțiune.

c) Obiectul contractului și stipulațiunile cu privire la acest obiect.

Când una din aceste condițiuni lipsește, nu există contract și prin urmare nici obligațiune.

§ 117. Părțile.

Fiind-că obligațiunea nu exista decât grație puterii ce dedea convențiilor autoritatea constituită, acésta n'a putut să recunoască de bune toate condițiunile între orî-cine ele au fost încheiate. Prin urmare din capul locului autoritatea a trebuit să distingă între cei ce puteau și cei ce nu puteau încheia convențiuni și da naștere la obligațiuni.

În primul rând deci, ea a trebuit să facă deosebire între cetățeni Romani cu drepturi civile și între peregrini cari

aveau numai dreptul de comerț. În ce îi privește pe cetățeni, aceștia au avut de la sine dreptul de a încheia convențiuni; însă pretorul deosebia între ei pe cei ce erau *sui juris* de cei ce erau *alieni juris*; apoi între *sui juris* el deosebia pe cei majori de cei ce se aflau sub tutelă. În ce îi privește însă pe peregrini cu *jus commercii* și pe *Latini*, pretorul le-a aplicat normele pe cari le aplica cetățenilor Romani, și considera ca valabile actele acestora, când îndeplineau condițiunile cerute Romanului afară de cea a calității de cetățen. Dacă cel ce a încheiat o convențiune n'a avut *jus commercii*, dacă n'a avut vârsta legiuită, actul încheiat de el a fost nul.

Așa dară cestiunea persoanei nu este o cestiune de ordine privată, e una de ordine publică, fiind că stă în strânsă legătură cu însăși existența obligațiunei; iar autoritatea care dă obligațiunei putere, aceeași autoritate dă persoanei dreptul de a încheia convențiuni, sau nu recunoște efectul convențiunilor, obligațiunea, când persoana nu există după regulile dreptului.

§ 118. Faptul exterior.

Poseziunea lucrurilor, în vederea acesteia se fac contractele, se obține și se pierde *animo et corpore* și nu numai *animo* sau numai *corpore*; deaceia când se transmite posesiunea unui lucru e nevoie în primul loc de *tradiția* lucrului și în al doilea loc de o *înțelegere* asupra acestei tradițiuni. Se poate însă ca tradiția lucrului să fie scopul contractului, adică să formeze obiectul înțelegerii, a obligațiunei, în acest caz înțelegerea *precede* tradiția.

În cazul când tradiția precede, judecătorul are un fapt exterior, *un contract*; căci în acest caz o parte dă un lucru, cea-l'altă parte *primesc* același lucru. În cazul însă când tradiția trebuie să urmeze, judecătorul numai are manifestarea exterioară a contractului, de aceea el s'a impus forma sub care judecătorul recunoaște existența contractului.

Faptul exterior prin care se manifestă existența contractului a servit judecătorului spre a deosebi contractele între dânsese. El deosebia:

- a) Contracte *reali* făcute prin tradiția unui lucru (*re*).
- b) Contracte *verbali*, încheiate prin anumite vorbe (*verbis*).
- c) Contracte *literali*, născute prin scripte (*litteris*).

Să ne ocupăm de fie care din aceste contracte cari *re, verbis* sau *litteris* dedeau naștere la obligațiuni înainte încă.

de a ne ocupa de stipulațiunii pentru ca să reeasă mai bine faptul că caracteristica contractului este faptul exterior, acesta servind jurisconsulților la întemeerea diviziunilor și a clasificățiunilor la contracte.

SECȚIA II.

CONTRACTUL SIMPLU

§ 119. Contractele reali.

Contractele ce se fac prin *darea-luarea* unui lucru, *re*, se numesc contracte *reali* tocmai din această cauză, și se deosebesc între ele prin scopul dării-luării, care scop se precizează odată cu darea-luarea lucrului și constituie legea părților: obligațiunea ce nasce între ele față de pretor.

1. Așa când *A* dă lui *B* un lucru și stipulează ca *B* să înapoieze lui *A* acest lucru intact și la o dată oarecare, iar *B* primesce această stipulație, atunci avem un contract real, din care rezultă pentru *B* obligația de a înapoia la data fixată lucrul intact. Acest contract se numește *commodatum*. Înapoierea lucrului intact de cel ce l'a luat și primirea înapoi a acestui lucru de către cel ce l'a dat, după ce cel ce l'a luat s'a servit de densusul, formeză obligațiunile părților. Ele reese din darea și luarea lucrului și sunt precisate în stipulația contractului care formeză legea părților și dă putere contractului.

2. Când însă *A* a dat lui *B* un lucru pe care acesta l-a primit spre a se servi de densusul, dar care lucru nu pôte fi înapoiat identic același, ceea-ce se întâmplă cu lucrurile *quae pondere, mensura* sau *numero constant*, usul acestor lucruri constând tocmai în consumarea lor, atunci stipulația numai pôte fi pentru înapoierea acelui-ași lucru identic, ci pentru înapoierea unei cantități egale în număr, măsură, greutate și calitate. Obligațiunile fiind aprôpe aceleași ca mai sus, contractul fiind același, totuși o diferență există; deaceea acest contract a luat un alt nume, el nu se mai numește *commodatum* ci se numește *mutuum*. E o deosebire care rezultă din stipulațiunii.

Ambele aceste contracte servesc părții care iea, și sunt gratuite. Când însă la *commodatum* se stabilește un folos pentru cel ce dă, când la *mutuum* iarăși se stabilește un folos pentru cel ce dă, contractele acestea încetază de a fi

contracte simple, ele devin compuse, și în alt loc ne vom ocupa de dênsele.

3. Un al treilea contract real este contractul numit *depositum*. În acest contract o parte dă celei-l'alte un lucru spre păstrare. Darea-luare se face, după stipulațiunii, nu în folosul celui care ia, ca la *commodatum* sau *mutuum*, ci în folosul celui care dă lucrul. Din acest contract se nasce obligațiunea pentru cel ce a luat lucrul de a-l înapoia fără a se fi servit de el, precum se nasce pentru cel ce dă acel lucru obligația de a-l scôte la timp.

4. În fine exista un al patrulea contract real numit *pignus* care asemenea se nasce prin darea-luarea unui lucru. El se deosebesce de cele-l'alte contracte reali prin faptul că în stipulația ce se face se stabilește pentru cel ce ia lucrul un drept de a-l reține sau chiar vinde în cazul când cel ce l-a dat nu s'a ținut de o obligație ce a luat.

Se susține că *pignus* numit și *contractus pignoraticius* s'ar fi născut din vechiul contract făcut *per aes et libram* și numit *fiducia*. Acéstă părere este cu totul greșită; căci în primul loc trebuie să se știe că contractul numit *pignus* nu întemeează o afacere ci vine ca garanție în urma unei afaceri încheate, pe când prin *fiducia* se întemeează o afacere. În al doilea loc însă trebuie să ne întrebăm, de ce s'ar nasce numai *pignus* din *fiducia* și nu și cele-l'alte contracte reali ca *depositum*, *commodatum* și chiar *mutuum* ude o parte încredințază celei-l'alte un obiect?

După noi *pignus* s'a născut, după cum îl arată numele, din *actio per pignoris captionem*; în vechime acéstă acțiune a legii se exercita acolo unde exista o execuție *moribus vel lege*¹⁾. Căci într'adevăr, ce alta conține contractul numit *pignus* decât un început de execuțiune? Ce este *pignus in causa iudicati captum*, ce *pignus praetorium* dacă nu execuțiunea? Dacă s'a permis *pignus in causa iudicati*²⁾, și dacă pretorul a permis prin edictul său luarea posesiunii ca garanție³⁾, de ce n'am admite că și particulari, după ce au contractat un *mutuum*, spre pildă, n'ar fi putut încheea spre siguranță un alt contract încă și care s'a făcut prin darea-luarea unui lucru, *pignus*, ca garanție, printr'un *contractus pignoraticius*?

¹⁾ Gai IV, 26—28 urm.

²⁾ L. 31. D. 42. 1; L. 1. D. 20, 2.

³⁾ L. 26 § 1. D. 13, 7.

Însă ca *pignus* au putut fi date numai lucruri ce se pot da cu mâna, lucruri mobile. Cu timpul s'au dat ca garanții și lucruri imobile; însă pentru a se putea acesta trebuia o dispoziție legală, și pretorul a dat-o în *edictum salvanum* care apăra pe cel ce a primit un *fundus* ca garanție în acest drept.

După acest edict, posesorul de drept putea să posedă *corpore et animo* lucrul său imobil și în același timp să-l afecteze ca garanție unui creditor¹⁾. Cel ce era apărat prin *interdictum salvianum* avea pozițiunea juridică a celui pus în posesiune *damni infecti nomine*, însă *ex primo decreto*²⁾.

Tóte aceste patru contracte reali au ceva comun între dênsele și anume: ele nu au ca scop înstrăinarea obiectului dat și luat și nici un schimb; mutarea posesiunii e numai aparentă și făcută pentru un timp scurt, posesorul lucrului rămânând vecinic și neîntrerupt singurul și legitimul lui posesor.

§ 120. Contractele verbali.

Am șis că contractele se mai pot încheia prin anumite vorbe pronunțate de părți, ca manifestație exterioară a convențiunei. Acesta se făcea în chipul următor:

Una din părți întreba pe cea-l'altă *dare spondes?* sau *facere spondes?* iar cea-l'altă parte răspundea *dare spondeo* sau *facere spondeo*. Contractul a fost existent, când întrebarea și răspunsul au fost congruente, adecă atunci când întrebată o parte *centum dare spondes* ea a răspuns *centum dare spondeo*³⁾. Acesta se numia *sponsio*; ea nu înlătura stipulațiunile, și pe lângă sponsiunea care era faptul exterior al contractului, faptul formal, se făceau stipulațiunile privitoare la timp, modalitate etc. cari formau legea părților și cari constituiau adevărata obligațiune.

Ca magistrat roman, care da putere obligațiunei născute din contract, pretorul a putut prescrie anume forma în care să se facă contractele verbali de către cetățenii Romani; streinilor însă cari aveau *jus commercii* el nu

¹⁾ Gai IV, 147; § 3. I, 4, 15; § 7 I. 4, 6; Cic. ad. fam. XIII. 56; L. 18. D. 20, 1.

²⁾ Cf. supra § 114.

³⁾ Gai III, 93—94.

li-a putut prescrie cuvintele, aceștia vorbind limbă diferită și având obiceiuri diferite; de aceea el a consacrat întrebarea *spondes?* și răspunsul *spondeo*, ca pentru cetățenii Romani, admitând orî-ce întrebare și orî-ce răspuns congruent¹⁾ făcute de streinî în orî-ce limbă²⁾ din cari însă reeșia manifestarea exterioară a unui contract. Peregrinii, Latiniî, puteau deci întreba *dabis?* și răspunde *dabo*; *promittis?* *promitto*; *facies?* *faciam* și acesta în orî-ce limbă. Pretorul chemat a judeca în aceste cazuri, căuta numai dacă există un contract după voința părților și apoi judeca obligațiunea.

Dacă una din părțile contractante bănuia că cea-laltă nu se va putea ține de obligație³⁾, sau dacă contractul n'a fost tocmai valabil⁴⁾, ea putea cere un garant. Acesta se numia sponsor, când contractul întâi s'a încheat între un cetățen și un peregrin, iar un alt cetățen garanta pentru peregrin, sau *fidejussor* sau *fidepromissor*⁵⁾. Acest nou contract se făcea prin întrebările: *idem dari spondes?* și răspunsul: *idem dari spondeo*; *fide tua esse iubes?* *fide tua promittis?* și răspunsurile: *fide mea esse iubeo*, *fide mea promitto*⁶⁾.

§ 121. Contractele literali.

Contractul literal se face prin înscrierea unei datorii într'un registru⁷⁾ numit *codex accepti et expensi*⁸⁾ și care era un fel de jurnal-cassa, Romanii avînd obiceiul de a ține registru de veniturile și cheltuelile lor⁹⁾. Acest registru se deosebia de registrul numit *adversaria*¹⁰⁾ sau *ephemeris*¹¹⁾, un feliu de brouillon în care se notau afacerile zilnice curente; acestea devenind definitive¹²⁾ se treceau *ad aeternum*

1) Gai III, 93. Fest. v. Spondere. Varro, l. l. VI, 69. Cic. de off. III, 29, 103. Gell. II, 24, IV, 20.

2) Gai III, 92; § 1. l. 3. 15. Theophil ad. h. l.; L. 1 § 6. D. 45, 1.

3) Gai III, 97; L. 1, § 9. D. 44, 7.

4) Gai III, 98, 99. L. 1, § 10. D. 44, 7; L. 1, § 11, § 12 eod.

5) Gai III, 100, 101, 117, 119, 158, 178. II, 232.

6) Gai III, 112, 116.

7) Gai III, 128 urm.

8) Cic. pro Roscio 2 și 3, § 5—9.

9) Pseudo-Ascon. ad. Cic. in Verr. I, 23, 60.

10) Pseudo-Ascon. l. c.

11) Corn. Nep. Attic, 13.

12) Corn. Nep. l. c.

in codex accepti et expensi care arăta în ce constă averea Romanului¹⁾.

Registrul acesta se ținea în următorul chip: pe o pagină se înscrisa ca *acceptum* tot ce proprietarul registrului a primit; pe cea-l'altă pagină se înscrisa ca *expensum*, tot ce proprietarul registrului a dat²⁾; se înțelege că intrările și eșirile erau definitive. Când se făcea socotela acestor intrări și eșiri, era nevoie de o *dispungere* ale diferitelor intrări și eșiri pentru a scôte diferențele dintre diferitele *accepta* și *expensa*³⁾.

Fiind-că registrul acesta era oglinda mișcării averei Romanului, el era crețut; întrebarea e numai, cum se nășcea contractul, și care a fost nevoia instituirei acestui al treilea fel de contract.

Când s'a terminat o afacere între Romani, se putea ca să rămână un rest datorit de o persoană, dintr'o obligație născută dintr'un contract real sau verbal. Obligația primă a fost deci stânsă, contractul n'a mai existat; creditorul neputând reclama decât pe baza contractului care prin solvirea fie chiar numai a unei părți înceta de a mai exista. Deaceea creditorul putea sau refusa achitarea, dacă nu era integrală, sau să modifice contractul. Dacă prefera să modifice contractul, el primia în parte debitul solvi obligația, iar restul îl înscrisa în registrul său, adecă transcria datoria. Același lucru se întâmpla cu debitorul. Când contractul original a fost un contract real, transcriptiunea se numia *transcriptio a re in personam*; contractul real a încetat de a exista și a intervenit o datorie personală. Când contractul a fost verbal, transcriptiunea se numia *transcriptio a persona in personam*; contractul verbal personal original a încetat și în locul lui a venit un nou contract personal. Gaius ne arată că în aceste două cazuri se nasce contractul *litteris*⁴⁾. Se presupunea, e evident, că fie-care Roman posedă un registru, și pe când debitorul înscrisa un *acceptum* creditorul înscrisa un *expensum*. Acest fapt al transcrierii se numia *nomen facere*⁵⁾, adecă se da un nume nou, se crea un fapt exterior, rezultatului unei afaceri. In-

¹⁾ Cic. pro Cluent XIV, 40 urm. Corn. Nep. l. c.

²⁾ Gai III, 129, 130, 137. Cic. in Verr. II, 1, 23, 60. II, 70, 170 urm. pro Roscio I, 1.

³⁾ Cic. pro Roscio V, 13 urm. L. 56 pr. D. 50, 16.

⁴⁾ Gai III, 128—130.

⁵⁾ Cic. ad. Fam. VII, 23. Seneca de Benef. II, 23. III, 15; L. 1. D. 33, 1; L. 52 pr. D. 15, 1.

scrierea unei sumi la *expensa* se numia *expensum ferre*, înscierea aceleiași sumi ca *acceptum* se numia *acceptum referre*¹⁾.

Transcriptio a persona in personam se putea face și pentru substituirii de creditor și de debitor²⁾; asemenea puteau figura în registrul unui Roman *accepta* și *expensa* streine și registrele puteau fi împrumutate pentru acest scop³⁾.

În registre mai figurau și așa numitele *nomina arcaria*; aceste erau contractele reale ca *mutuum*, cari pe lângă că existau de fapt prin darea-luarea lucrului, a sumei de bani și dedeau naștere unei obligațiuni, mai figurau și în registre și confirmau ast-fel mai mult contractul și obligațiunea existentă⁴⁾.

Afară de contractul *litteris* de care ne-am ocupat în acest paragraf, mai existau la Romani așa numitele *chirographa* și *syngraphae*, cari nu sunt contracte ce dau naștere la obligațiuni, ci consemnarea pe hârtie ca dovadă a existenței unui contract încheiat și a obligațiunei la care a dat el naștere.

Syngraphae era dovada scrisă iscălită de ambele părți contractante; *chirographa* se numia dovada scrisă iscălită numai de o singură parte, adică de debitor⁵⁾.

§ 122. Stipulațiunile.

Al treilea element necesar pentru existența contractului pe lângă părți și faptul exterior este stipulațiunea. Prin faptul că A dă lui B un lucru sau că A promite lui B un serviciu, s'a făcut în realitate un contract; dar nu se poate ști dacă contractul real este un *commodatum*, un *depositum*, un *mutuum* sau un *pignus* dacă nu se cunosc stipulațiunile.

Fiind-că la contractul verbal *centum dare spondes* sponsiunea coincide până la un punct cu stipulațiunea, juriscon-

¹⁾ Gai III, 129, 134. Plin. ep. Plin N. H. II, 7. Cic. pr. Caec. VI, 17; L. 38. D. 44. 7. Cic. in verrem l. c.

²⁾ Gai III, 130.

³⁾ L. 5, § 8. D. 13. 6.

⁴⁾ Gai III, 131. L. 7, D. 46, 2.

⁵⁾ Gai III, 134. Gneist. Die Formell. Verträge des neuer. röm. Oblig. r. 1845 p. 113.

sulții aŭ confundat sponsiunea cu stipulațiunea și rezultatul nu pôte fi decât tot confusiunea. E însă cert că alt-ceva e sponsiunea, alt-ceva iar stipulațiunea. Sponsiunea este *promisiunea generală care pôte fi interpretată în diferite sensuri*; stipulațiunea însă e *precisarea promisiunii*, precisarea înțelesului, spiritului contractului și a obligațiunei ce nasce din contract.

Spre a dovedi că sponsiunea și stipulațiunea nu sunt același lucru, pot servi următoarele texte: *Sponsalia autem dicta sunt a spondendo, nam moris fuit veteribus stipulari et spondere sibi ucores futuras*¹⁾. În Gellius găsim expresiunile: *stipulabatur eam in matrimonium ductum iri: qui ducturus erat itidem spondebat daturum. In contractus stipulationum sponsionumque dicebatur sponsalia*²⁾. Se vede aci că pe lângă *sponsiunea generală* se făcea o *stipulație precisă*. Autorii clasici sunt apoi unanimi în a explica cuvântul *stipulatio* ca venind de la *stipulum* și însemnând *firmum*³⁾. Și în adevăr, sponsiunea *Decem aureos primis Calendis Martiis dare spondes?* Și răspunsul congruent: *Decem aureos primis Calendis Martiis dare spondeo* produce un contract; însă cine scie dacă din acest contract ese o obligație pentru cel ce promite de a plăti o datorie de bani deja luați, sau dacă își ia obligația de a da la acea dată suma de mai sus *ca împrumut*? Acesta nu se scie, și întocmai cum e nevoie de stipulațiunii la contractele reali, tot așa e nevoie de stipulațiunii la contractele verbali și literali. Stipulațiunea e deci al treilea element esențial al obligațiunei, acela care face legea părților.

Stipulațiunile ce însoțesc contractul privesc a) înțelesul contractului, b) condițiunile sub cari el se face, c) ziua și d) modul.

În ce privesce înțelesul numai stipulațiunile caracterizează contractele dacă ele sunt *commodatum*, *mutuum*, *deposituum*, *pignus*, dacă e o promisiune de împrumut, o promisiune de plată, o novațiune etc.

Condițiunile suspendă sau anulează efectele contractului; existența obligațiunei atarnă dela realizarea lor, dacă ele se stipulează.

¹⁾ L. 2. D. 23, 1.

²⁾ Gell. N. Att. IV, 4.

³⁾ Paul. S. R. V, 7, 1. *Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductae sunt, quae quadam verborum sollemnitate concipiuntur, et appellatae, quod per eas firmitas obligationum constringitur: stipulum enim veteres firmum appelaverunt. pr. I. 3, 15. Theoph. ad. h. l.*

Se pöte stipula *dies a quo* sau *dies ad quem*, adecä termenul de când începe sau când sfârşesce obligaţiunea.

Modus conţine unele condiţiuni proprie unor afaceri.

Töte acestea constituiesc stipulaţiunile contractului cari stipulaţiuni pot fi imposibile, inutile şi chiar imorale, ori cun ar fi însă ele constituiesc legea părţilor; totuşi ele nu pot merge până acolo in cât să calce regulele cari interesează ordinea publică. E inutil de adăogat că stipulaţiunea inutilă nu vatămă existenţa contractului, la cea imposibilă însă trebuie a se vedea dacä ea atinge esenţa obligaţiunei, obiectul; dacä-l atinge, obligaţiunea e nulă şi contractul fără efect

SECȚIA III.

CONTRACTUL SYNALLAGMATIC.

§ 123. Noţiunea contractului synallagmatic.

Am stabilit că pentru ca un contract să existe trebuie treiesc trei elemente şi anume: părţile, faptul exterior şi stipulaţiunile cari cuprind consensul. In acéstă ordine de idei contractul dis consensual nici nu intră, de öre-ce elementul principal pentru existenţa contractului după noi, faptul exterior, lipsesce cu totul, la contractul zis consensual. Este imposibil de a se concepe după noi un contract care să nu fie *real*, adecä făcut prin darea-luarea unui lucru, *verbal*, adecä făcut prin promitere şi acceptare, sau *literal* adecä făcut prin înscriere într'un registru. Ceva mai mult chiar, aceste trei feluri de contracte cuprind, prin stipulaţiunile ce le însoţesc, *consensul* părţilor contractante, şi e imposibil a se încheea un contract fără de acest consens. Ast-fel fiind töte contractele sunt consensuale şi codul civil modern care lasă la o parte momentul exterior nici nu cunöşte alt-fel de contracte.

Cu töte acestea, când se judecă mai de apröpe afacerile între ömeni, ele nu se presintă in tot-d'a-una ca afaceri simple, precum le-am vedüt când am vorbit despre *commodatum*, *mutuum*, *depositum* sau *pignus*, adecä unde dai un lucru pentru un timp şi il ieşi îndărät după trecerea timpului; ele nu se presintă nici așa de simplu precum o arată contractul-verbal unde unul întrébă dacä te obligi a

da, iar cel-alt răspunde că se obligă; cea mai simplă afacere se prezintă în chip complicat, ast-fel în cât vine cuiva greu a deosebi de ce natură este contractul încheiat, și dacă mai cu seamă în acea afacere există un contract numai.

Se luăm un exemplu:

A vinde lui B o casă, sau un inel. A dă lui B cu chirie o casă, o odaie. A se obligă a face ceva lui B. A și B se înțeleg între ei ca să lucreze împreună pentru a câștiga mai mult. A roagă pe B ca să-i facă un serviciu. În aparență aceste afaceri par simple, în realitate ele sunt însă complicate. Căci în cazul când A vinde lui B o casă sau un inel, făcutu-s'a sau nu un contract? Și dacă s'a făcut contractul de ce natură este el? E un contract real, verbal sau literal? Jurisconșulții găsesc că e consensual, dar consensual e și *mutuum*, consensual e și *commodatum*; și apoi între a vinde o casă și a da cu chirie o casă nu există ore deosebire? Și dacă există cum de sunt consensuale aceste contracte și mai cu seamă prin ce se deosebesc ele între dăsele? Ore stipulațiunile singure cari însoțesc contractele, formând legea părților și conținutul obligațiunei, pot ele fi confundate cu contractul însuși, o parte cu întregul, consecința, efectul, cu cauza?

E evident că la vânzare, la închiriere, luând aceste contracte ca exemple, există o dare-luare a unui lucru, în primul caz ca proprietate în al doilea caz ca *commodatum*; în aceste contracte există deci o *res* la mijloc și prin urmare avem manifestarea exterioară a contractului real. Când însă privim lucrurile mai de aproape vedem, că la aceste contracte nu există numai o dare-luare a unui lucru, ci există două dări-luări a două lucruri diferite. În adevăr la vânzare, vânzătorul dă marfa, un lucru, iar cumpărătorul dă prețul în bani, un al doilea lucru; avem deci două contracte reale. Același lucru e la închiriere: proprietarul dă casa, odaia cu chirie, un lucru: chiriașul dă bani, prețul chiriei; sunt dar două dări și două luări.

Prin urmare putem dice că acolo unde contractele, nu se prezintă sub forma simplă *re, verbis*, sau *litteris*, avem a face cu un alt soi de contracte, cari sunt născute din cele simple. În acest caz însă trebuie să observăm dacă acest fel de contracte nu sunt cum-va contracte compuse adică două contracte ce stau unul lângă altul independent. Așa se întreabă Gaius: *Si rem tibi utendam de-*

derim et in vicem aliam rem utendam acceperim, quaeritur an locatio-conductio contrahatur ¹⁾). Ulpian spune că nu e *locatio-conductio* ²⁾, și în adevăr cine nu vede că aci avem a face cu două contracte reale independente unul de altul numite *commodata*? Acestea se deosebesc de acele contracte cari de și două la număr se contopesc însă în unul singur care a căpătat numele de contract synallagmatic.

Așa dar prin contract synallagmatic înțelegem contopirea, prin consimțământul părților, a două contracte într'unul singur.

Dreptul Roman a cunoscut patru contracte synallagmatice și anume: *emptio-venditio*, *locatio-conductio*, *societas* și *mandatum*.

Să ne ocupăm de fie-care din aceste contracte.

§ 124. **Emptio-venditio.**

Emptio-venditio e un contract synallagmatic compus din două contracte reale și anume din *emptio* și din *venditio*, cari contracte prin consimțământul părților s'aun contopit într'o singură afacere.

În ce constă în adevăr acest contract?

A se presintă la B și îi ia un obiect pe care B îl dă. S'a făcut aci un contract real de care nu știm dacă e un *commodatum*, un *mutuum*, un *depositum* sau un *pignus*, stipulația va stabili de abia acest lucru. Însă la stipulație se hotărăște ca A să renunțe la lucrul său. Pentru acesta B îi dă lui A o despăgubire bănească convenită pe care A o acceptă. Deci acum se încheie un al doilea contract real, darea-luarea banilor. Însă darea-luarea mărfii și darea-luarea banilor termină afacerile contopindu-le într'una prin renunțări reciproce a părților una la marfă cealaltă la preț; deci din două contracte reale s'a făcut numai unul singur numit contract synallagmatic.

În ce privește numele acestui contract de *emptio-venditio* el vine de la *emere* a lua sieși ³⁾ și *venum dare* ⁴⁾ a

¹⁾ GaI III—144.

²⁾ L. 17 § 3, D. 19, 5.

³⁾ Fest. ep. v. *emere quod nunc est mercari, antiqui accipiebant pro sumere.*

Fest. ep. v. *abemito* significat *demito* vel *auferto*; *emere* enim antiqui dicebant pro *accipere*.

⁴⁾ Fest. ep. v. *venditiones* Isid. orig. V. 24, 24.

da renunțând; căci acesta o fac ambele părți, ele dau renunțând una marfa cealaltă prețul, și-și ieau șieși una prețul cealaltă marfa, adecă fac două acte contrare în același timp cu privire la aceleași lucruri.

Acest contract cuprinde în realitate contopirea a două *mutua*; căci contractul real numit *mutuum* are tocmai caracteristica dării ca proprietate a lucrului spre consumare și înapoierea altuia asemenea egal în cantitate și în calitate.

Contractul ast-fel precum l'am descris este însași afacerea viuă, cum ea se pretrece, și de care trebuie să-și dea sēma jurisconsultul când un conflict se ivește; însă în practică cumpărările și vinderile se fac pe timp, prin înțelegeri, urmând ca contractul să se execute mai târziu. În acest caz se naște întrebarea dacă, dând o parte marfa, sau alta prețul, său în fine obligându-se verbal la executarea afacerii s'a încheat într'adevăr un contract și s'a născut o obligațiune.

Noi credem că da, și jurisconsultii au admis că contractul era perfect *cum de pretio convenerint* ¹⁾. În adevăr când cine-va a luat o marfă și s'a înțeles asupra prețului, el pōte să nu fi dat prețul, și afacerea e totuși făcută, când proprietarul mărfii a dat-o, rămânând acestuia a cere prețul; același lucru trebuie să-l spunem și atunci când s'a numărat prețul și marfa trebuia să se dea mai târziu. Cu timpul s'a ajuns ca simpla înțelegere, stipulațiunea cu privire la vindere-cumpărare, să țină locul manifestării exteriore a contractului acestuia, și ast-fel să ia jurisconsultii abstracțiunea afacerii reale, ca contractul *synallagmatic* al vinderii-cumpărării.

Contractul de vindere-cumpărare conține obligațiuni pentru ambele părți și anume pentru una de a da marfa în condițiunile stipulate, pentru cea-l'altă de a număra prețul convenit la timp.

La Romani vechi, școlele de drept discutaū cestiunea de a se ști, dacă între părți s'a hotărît ca o a treia persōnă să fixeze prețul, contractul a fost încheat. Labeo și Cassius au cređut că nu. Ofilius și Proculus însă au cređut că da ²⁾. Nu vom intra în controversa acesta; ținem însă să observăm, că această cestiune nu atinge întru nimic contractul de vindere-cumpărare, e o modalitate a fixării prețului și în

¹⁾ Gai III, 139 L. 2 pr. D. 19.2.

²⁾ Gai III, 140.

tot cađul contractul se naștea dupe acéstă fixare; *cum de pretio convenerit*, trebuie înțeleș în acest sens, adecă al fixării prețului.

Prețul apoi putea el consta într'un obiect¹⁾ sau trebuia el să fie în bani? Nicî acéstă controversă nu are importanță din momentul în care obiectul se dă ca *mutuum*; vinderea-cumpărarea nefiind de cât un schimb de proprietăți.

§ 125. *Locatio-Conductio*.

Intocmai precum sunt contopite într'unul singur două contracte reali pentru a produce contractul *synallagmatic*, numit *emptio-venditio*, tot ast-fel se contopesc două contracte reali pentru a produce un al doilea contract *synallagmatic* numit *locatio-conductio*. Inșă pe când la *emptio-venditio mutuum* intră în compunerea celor două contracte, în contractul *locatio-conductio* intră *commodatum* în constituirea contractului, adecă un contract real, cel de al doilea putënd fi de altă natură inșă tot real.

Așa A dă lui B o casă, el nu i-o dă inșă ast-fel ca acéstă casă să rămână a lui B ci numai pentru ca B să useze de dënșă. Avem aci un *commodatum*; inșă acest *commodatum* nu este dat gratuit; căci B plătesce lui A pentru acest us. Prin urmare avem aci două contracte reali și anume: darea casei spre a fi locuită—aceșta presupunem că e usul ce se pôte face cu casa—contract real numit *commodatum*; darea prețului chiriei, contract real numit *mutuum*. Stipulațiunile hotărâșc ca casa să fie înapoiată după un timp și pentru acéșta banii dați de B lui A să rămână ai lui A. Acește două contracte de dare și luare s'au contopit într'un singur contract în care părțile fac în același timp câte două acte contrare cu privire la aceleși lucruri, una dând casa cea-l'altă banii, alta luând casa cea-l'altă banii.

Acest contract inșă nu constă numai în darea cu chirie a unei case, el mai pôte consta și în darea unui teren care în loc de a servi de locuință, să serve a se face o construcție ôre-care pe el. În acest caz natura primului contract real, al *commodatului*, nu se schimbă, inșă e schimbată natura contractului al doilea. Căci în loc ca cel ce primesce fun-

¹⁾ Gai III. 141.

dul spre us, să dea bani, el dă lucru, clădesce ceva. De-aceea contractul acesta synallagmatic a fost numit locatio-conductio; fiind-că în el o parte e *locator* și anume cel ce dă casa și terenul, cea-l'altă *conductor*, fiind-că conduce casa în locul proprietarului ei, conduce lucrul ce are a face. Când deci un croitor dă unui lucrător stofa ca să o lucreze în schimbul unei plăți, se face un contract, o afacere de locatio-conductio în care croitorul care dă stofa e *locator*, lucrătorul care face haina conductor. Arhitectul care ia un teren pe care să zidescă e *conductor*, iar proprietarul terenului *locator*.

Cei vechi se întrebau adesea în anumite cazuri dacă contractul încheiat este o *emptio-venditio* sau o *locatio conductio*. Să luăm cazurile pe cari le găsim la Gaius :

Si cum aurifice, dicitur Gaius, mihi convenerit ut is ex auro suo annulos mihi faceret certi ponderis certaeque formae, et acceperit verbi gratia trecenta, utrum emptio et venditio sit an locatio-conductio ¹⁾. Gaius se decide pentru *emptio-venditio*, primind o *locatio-conductio* în cazul când s'a dat aurăurărul, aurul necesar. E clar că acolo unde nu dai un obiect ci dai numai prețul, acolo există o *emptio-venditio* și Gaius are dreptate. Însă în cazul când dai și aurul, dai și banii pentru lucru faci de o dată două contracte reale; dar și două contracte îți face aurăurărul, îți dă aurul și-ți execută lucrarea.

Si sarcinatori sarcienda vestimenta dederim, dicitur Gaius ²⁾, *nulla statim mercede constituta, postea tantum daturus quanti inter nos convenerit, quaeritur an locatio conductio contrahatur*.

Că există un contract de *locatio conductio* aci nu încape îndoială; însă stipulațiunea prețului lipsind, legea dintre părți nu există, obligația nu este precisată, deși ea e născută în momentul când contractul s'a încheiat, și judecătorul n'are de cât a dispune înapoierea hainelor fixând el prețul.

Si gladiatores, mai dicitur Gaius ³⁾, *ea lege tibi tradiderim, ut in singulis, qui integri exierint, pro sudore denarii XX mihi darentur, in eos vero singulos qui occisi aut debilitati fuerint denarii mille, quaeritur, utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahatur; et magis placuit, eorum qui*

¹⁾ Gai III, 147; L. 2, § 1. D. 19, 2.

²⁾ Gai III, 143. cf. L. 22. D. 19, 5; L. 25 pr. D. 19, 2.

³⁾ Gai III, 146.

integri exierint, locationem et conductionem contractam videri. at eorum qui occisi aut debilitati sunt, emtionem et venditionem esse.

Gaius a avut reaua inspirație de a alege gladiatori cari răniți sau uciși nu mai plătiaū nimic și a pune prețuri nepotrivite. Să schimbăm și în locul gladiatorilor să punem tauri și prețuri potrivite după valórea lor. În acest caz tema se schimbă și e probabil că nici nu se va vorbi de vinđare după fapt, ci numai de o locatio-conductio, căci pelea și carnea taurilor uciși aū o valóre pe care nu o are pielea gladiatorului. Deci avem a face aci cu o locatio-conductio numai.

E inutil de a adăoga și aci că locatio-conductio se putea face printr'o înțelegere de mai înainte și că contractul jurisconsultilor a luat numele său de la afacerea precum ea se presintă în natură fiind el numai o abstracție a afacerii.

§ 126. **Societas.**

Contractul synallagmatic pe care l'am numit *emtio-venditio* s'a născut din contopirea a două contracte reale numite *mutua*, unde părțile dedeaū, una banii, cea-l-alt în schimb un lucru ca proprietăți ale acelora cari primiaū acești bani sau acest lucru. În contractul synallagmatic pe care l'am numit *locatio-conductio* am vedut, că el se naște asemenea din două contracte reale în care unul e un *commodatum* cel-alt un *mutuum*, unde lucrul dat ca *commodatum* nu devine proprietatea aceluia care-l acceptă ci-l are numai pe timp în schimbul mutuului dat la al căruī proprietate renunță cel ce-l dă.

Din acéstă constatare se póte vedea că jurisconsultii Romani cari aū pus bazele științifice dreptului, aū urmat în ce privește contractele synallagmatice cari dedeaū nascere la câte două obligațiuni reciproce și cari se născleaū prin contopirea a două contracte simple într'unul numai prin consimțimentul părților și prin renunțările lor, că acești jurisconști, dicem, aū urmat sistema stabilită la contractele reali și care le-a servit ca bază în contractele synallagmatice. Dacă deci la *emtio-venditio* am avut un *mutuum*, la *locatio-conductio* un *commodatum* ca bază a noului contract, de cen'am avea la cele-lalte două contracte synallagmatice cari ne mai rămân un *depositum* la unul și un *pignus* la cel-alt ca bază care caracterizează aceste două din urmă contracte synallagmatice, dintre

carî unul se numește *societas* cel-alt *mandatum* ? Lucrul pare curios, celor carî consideră contractele *synallagmatice* ca contracte pur *consensuale*; ei greșesc însă când cred că *consensus* singur e îndestulător pentru a da naștere unui contract pe care dupe plac l'ar numi *emptio venditio*, *locatio conductio*, *societas* sau *mandatum*. Contractele acestea capătă numele ce le au din natura afacerii, și numai analizând afacerea poți ști de ce un contract e o *societas*, un *mandatum* și nu o *locatio-conductio* spre pildă; afacerea e o realitate unde dai și ieși, ea e compusă din contracte realî contopite. Se naște acum întrebarea care din cele două contracte realî ce ne-au mai rămas afară de *mutuum* și *commodatum* intră în natura contractului numit *societas*, adecă dacă pentru constituirea lui e nevoie de un *pignus* sau de un *depositum*.

Sciut fiind că atunci când două sau mai multe persoane constituiesc o societate, fie-care dintr'ênsele depune ceva în comun, fie un capital, fie puterea sa de muncă musculară sau nervoasă. Acéstă avere pe care o depune fie-care nu o dă ca emanet celui-l'alt, și ea forméză o avere comună a tuturor acelora carî au depus'o. Ea nu este depusă spre siguranța unuia sau celui-l'alt dintre *contrahenți*, ci e depusă ca proprietatea fie-căruia spre a folosi tuturor. În acest caz suma sau averea dată spre a constitui o societate, nu e *mutuum* fiind-că nu e dată altei persoane, pentru același cuvânt nu e nici *commodatum* și nici *pignus*, ci constituie un *depositum*.

Contractul deci pe care-l numim *societas* se constituie atunci când două persoane pun în comun o sumă de bani, muncă lor, un capital, o avere în fine, ca *depositum* spre folosul fie-căruia din ei.

§ 127. **Mandatum.**

În ce privește pe al patrulea contract *synallagmatic* numit *mandatum* el se face prin darea unui *pignus*.

La prima vedere acéstă afirmare pare îndrăznită pentru contractul care e considerat ca tipul contractelor *consensuale*; privite însă lucrurile mai de aproape se constată, că în acest contract intră contractul real numit *pignus*.

Despre *mandatum* se dice: *obligatio mandati consensu contrahentium consistit* ¹⁾, el pôte să se nască în diferite

¹⁾ Gai, III, 155—162. L. 1. pr. D. 17. 1.

chipuri¹⁾ și se deosebește de *locatio-conductio* prin gratuitate²⁾ așa spuneau jurisconsultii clasici, așa se dice și azi.

Să luăm însă un exemplu: Seius dă lui Titius un mandat și îi scrie formal: *mando*, sau *volo*, sau *rogo* dupe raportul de politeță ce există între Seius și Titius, ca acesta să-i cumpere un cal în anumite condițiuni clar precisate. Titius însă consimte sau nu consimte; el cumpără un cal în condițiunile arătate de Seius, îl păstrează pentru sine sau nu cumpără de loc, sau cumpără un cal mai prost sau mai bun. Există aci un mandat sau nu? Cine o poate sci? probabil numai Seius, și acesta nu ajunge.

În tot cazul am comite o nedreptate față de Seius când am interpreta faptul lui ca o execuție a unui mandat, când bietul Seius nu este dator a face atari servicii gratuite nimenui și nici chiar lui Titius, amicul său cel mai intim.

Dacă însă Titius a dat lui Seius o sumă de bani și l'a însărcinat cu cumpărarea unui cal în anumite condițiuni, atunci lucrurile se schimbă, Seius având bani streini trebuie să refuze sau să primescă sarcina ce îi se impune.

Așa dar și la *mandatum* trebuie să se dea o *res* pentru ca contractul să pótă exista. Însă în cazul când însărcinezi pe un avocat să-ți pledeze o cauză, în acest cas îi dai un mandat, dacă îi plătești mandatul se modifică în *locatio-conductio*; așa ar fi. Dar avocatului când îi dai mandatul îi dai actele necesare, îi confiezi secretele intime ale procesului cari constituesc averea ta, acestea sunt ca și banii dați pentru cumpărarea calului un emanet, un *pignus* pentru mandatar. Prin urmare la contractul al patrulea synallagmatic figurază contractul al patrulea real, ca unul din cele două contracte reali ce se contopesc pentru a da contractul synallagmatic din care ese două obligațiuni, câte una de fie-care parte contractantă.

Că mandatul e gratuit e o erezie; obligațiunile nu nasc din contracte desinteresate; ast-fel fiind însăși suma honorarului pótă servi ca contract întemeetor al mandatului în casurile când dai un mandat pentru ridicarea unei sumi, a unui *depositum* sau *commodatum* de la alt cine-va. În acest cas mandatul s'a îndeplinit, când s'a ridicat depositul

¹⁾ L. 1 §§ 1, 2. D. 17. 1; L. 1. § 3 eod.

²⁾ Gai III, 162, L. 1 § 4. D. 17.1.

saŭ commodatul; până când nu s'a ridicat avem a face cu o *locatio-conductio* numai.

Incheînd deci cu contractele synallagmatice, observăm că de rigóre la aceste contracte e, ca din cele două contracte care-l compun unul să fie un contract simplu real, cel-alt pöte fi de altă natură, el pöte fi chiar compus, însă aceste două contracte trebuie să fie contopite prin consimțimentul părților într'unul care modifică întru cât-va natura, scopul contractului simplu.

§ 128. Contractele compuse.

In afară de contractele simple și de cele synallagmatice de cari ne-am ocupat până acum, mai există un fel de contracte cari fără de a fi simple nu sunt nici synallagmatice adecă contracte în care două simple se contopesc într'unul. Atari contracte sunt saŭ compuse din două contracte cari nu sunt contopite într'unul precum este contractul *do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias*, saŭ sunt contracte simple făcute prin adaosul unui pact precum este contractul numit *fenus* și care nu este de cât un *mutuum* pe lângă care se stipulează o dobândă. De aceste contracte nu putem să ne ocupăm în special, ele se guvernază dupe natura contractelor simple și dupe dreptul care guvernază pactele de cari ne vom ocupa, când vom vorbi despre acțiuni.

Cu acésta am terminat materia contractelor și deci trecem la delictе.

SECȚIA III.

DELICTUL.

§ 129. Noțiunea delictului.

Ceea ce am șis cu privire la noțiunea contractului aceea o spunem și cu privire la delict, adecă: când B a luat de la A un obiect, ordinea de posesiune în Stat s'a schimbat, și pretorul putea interveni pentru a face pe B

ca să restituie lui A lucrul pe care l'a luat. Trebuie dar două părți A și B, trebuie o autoritate care să pôta restitui starea de mai înainte, și mai trebuie un fapt exterior care să dovedească magistratului schimbarea ordinii de posesiune. Însă ordinea de posesiune putea fi schimbată cu consimțământul părților, ceea ce era regula, de aceea pretorul nu intervenia spre a restabili ordinea de mai înainte și o sancționa prin neactivitatea sa. Când însă schimbarea ordinii de posesiune s'a făcut fără ca un contract să existe, adică contra voinței uneia dintre părți, atunci obligațiunea restituirii există, ea însă nu se mai naște din contract ci din contrarul contractului din *delict*.

Delictul deci în dreptul Roman era ori și ce fapt făcut de cine-va contra voinței sau averii altuia în dauna acestuia. El atingea în același timp și pe omul privat și ordinea privată sancționată de pretor prin edictul său. Restabilirea dreptății se făcea în două direcțiuni: cu privire la omul privat prin înapoierea posesiunii sau repararea ei, cu privire la ordinea privată printr'o pedeapsă prevădută de lege, adică de edictul pretorului ¹⁾.

Dreptul Roman a cunoscut patru delictes și anume: *Furtum*, *Rapina*, *Damnum injuria datum* și *Injuria*.

§ 130. *Furtum*.

Prin *furtum* înțelege dreptul Roman ori-ce fapt al unei persoane care, fără scirea și consimțământul alteia, își însușește în scop de câștig un obiect óre-care al acestei din urmă persoane. Faptul e *furtum* nu numai în cazul când persoana ce și însușește un lucru strein scie al cui este acest lucru și totuși îl însușește, ci și în cazul când nu scie al cui este ²⁾.

Romani cunoscău mai multe feluri de *furta* și anume *furtum manifestum* și *furtum nec manifestum*, *furtum conceptum* și *furtum oblatum*.

Furtum manifestum a fost atunci, când cel ce a furat a fost prins *in flagranti*. Dupe unii era necesar ca furul să fie prins asupra faptului; dupe alții ajungea ca el să fie

¹⁾ Gai IV. 8, 9.

²⁾ L. 1. D. 47.2. Gai III, 195, 208.

prins pe locul unde s'a comis delictul, după alții iar ajungea ca după furt să fie prins încă cu obiectul furat asupra lui, alții în fine credeau că există un *furtum manifestum* atâta timp cât furul a fost vădit cu lucrul furat ¹⁾. Ori-ce alt furt a fost un *furtum nec manifestum*.

Acastă explicație pe care ne-o dau jurisconsultii Romani e foarte frumoasă și simplă, ni se pare însă că ea nu este exactă. Diviziunea în *furtum manifestum* și *nec manifestum* e foarte vechie; ea se găsește încă în legea celor XII table, și e imposibil ca pentru un furt prins *in flagranti* să se fi statuat pedeapsa capitală, iar pentru alt furt numai *dublul* ²⁾; și apoi să se pedepsescă celelalte două feluri de furta și anume *furtum conceptum* și *furtum oblatum* mai mult ca *furtum nec manifestum*.

E evident că nu forma furtului a fost pedepsită, ci intențiunea celui care a furat. În acest caz trebuie să înțelegem prin *furtum manifestum* acțiunea cu intențiunea vedită de a fura, acosta e cu atât mai adevărat cu cât furt era și în cazul când lua un lucru strein fără de a ști al cui este. Sabinus definind furtul: *qui alienum jacens lucri faciendi causa sustulit furti obstringitur sive scit cujus sit sive nescit* ³⁾, scirea și nescirea sunt cuprinse în însăși definiția furtului.

Era vedită intențiunea de a fura la cel ce se introducea în casa cuiva însușindu-și lucruri cari nu erau ale lui, ea era vedită și la sclav ⁴⁾. Condiția ca furtul să existe era apucarea lucrului și plecarea cu dânsul ⁵⁾. Pedepsa a fost decî aspră ⁶⁾.

Se consideră ca *furtum manifestum* mai târziu și furtul comis *lance et licio* adecă la cântar și la măsură ⁷⁾.

Furtum conceptum se numia cazul de *tânuire*, când o *res furtiva* a fost găsită la cine va, acela la care s'a găsit lucrul de furat a fost considerat ca fur ⁸⁾. Dacă el nu s'a opus la perchiziție în casa sa, atunci s'a admis că nu scie

¹⁾ Gai III, 183—185.

²⁾ Gai III, 189—191.

³⁾ Gell. N. Att. XI. 18, 21.

⁴⁾ Gell XI, 18—7.

⁵⁾ Gell XI, 18—11.

⁶⁾ Gai III, 189. IV.—III. C. de pro Tull. § 47.

⁷⁾ Dintre toate explicările traducerea simplă pare mai bună.

⁸⁾ Gai III, 186.

dacă lucrul de furat găsit la el a fost o *res furtiva* și deci nu a fost în cazul furului manifest; el n'a fost pedepsit cu pedepsă capitală și cu înapoierea lucrului, ci trebuia să plătească întreit valoarea lucrului găsit la dânsul. Dacă însă s'a opus, atunci perchiziția s'a făcut totuși pe garanția celui furat, și găsindu-se lucrul a existat un *furtum manifestum* și nu un *furtum conceptum* ¹⁾.

Furtum oblatum era în cazul când tăinuitorul a obținut lucrul de furat de la un altul de cât furul, în acest cas el n'a comis un furt. Legea totuși îi aplică pedepsa furtului *conceptum* însă cu regres asupra persoanei care îi a dat lucrul furat ²⁾.

N'a fost vădită intențiunea de a fura acolo unde cine va și-a însușit un lucru strein, fie că a fost de bună credință când și l'a însușit crezând că și-l poate însuși—ca în cazul de litigiu între părți sau de convențiuni neterminate—sau când a crezut că un ogor e părăsit pentru tot-d'a-una și deaceea și l'a însușit. În aceste cazuri furtul a fost *nec manifestum* și pedepsă era indoitul valorii ³⁾.

Cu timpul asprimea pedepsei pentru cazul furtului manifest a scăzut și a ramas *in quadruplum*.

§ 131. Rapina.

Prin *Rapina* se înțelege răpirea averei de către ómeni înarmați. În timpurile cele vechi nu s'a făcut deosebire între *furtum nec manifestum* și *rapina*, acest din urmă delict era cuprins în cel d'întâi și pedepsă a fost capitală; însă mai târziu s'a simțit nevoia unei distincțiuni și pretorul a creat acest nou delict prin edictul său. În anul răpirei, despăgubirea era împătrită, ori-ce reclamație făcută după trecerea anului cât se afla pretorul sub a cărui magistratură s'a comis răpirea, s'a admis ca utilă, însă ea nu mai mergea *in quadruplum* ci *in simplex* ⁴⁾.

§ 132. Damnum injura datum.

Prin *damnum injuria datum* se înțelege ori-ce daună

¹⁾ Gai III, 192.

²⁾ Gai III, 187. Paul S. R. II, 31, 395.

³⁾ Gai II, 51. III, 190.

⁴⁾ Gai III, 209; L. 2, §§ 10 și 12. D. 47, 8.

cauzată cui-va prin vre-o nedreptate, făcută însă nu *corpore corpori* ci averei saū celor ce aparțineau cuiva.

Legea Aquilia a dispus ca aceste daune să fie în tot-d'a una despăgubite bănesce¹⁾. Paguba pricinuită *casu remănea nepedepsită* ²⁾.

§ 133. Injuria.

Prin *injuria* se înțelege orî-ce delict comis *corpore corpori*. Legea celor XII table a dispus *talio* pentru cazul când părțile nu s'ar putea împăca. Pentru un *os fractum* saū *conlissum* al unui om liber se plătia 300 ași; când a fost sclav cel rănit, taxa era pe jumătate, adecă de 150 ași³⁾; pentru orî-ce altă *injuria*, ca o palmă bunióră, tarifa a fost de 25 de ași. Cu timpul s'a schimbat și acéstă stare de lucruri⁴⁾.

E de notat din tóte acestea că delictetele privitoare la proprietate sunt delictete de ordine privată și că despăgubirile, pedepsele se plătiaū nu Statului ci părții lestate. Chiar la *furtum manifestum* se putea vinde furtul peste Tibru în folosul celuiia în prejudiciul căruia s'a comis furtul.

În schimb însă vedem și *rapina* și *injuria*, adecă banda armată care răpescce și frângerea de picióre, de mări, de capete, palmele trase unul altuia ca cestiuni de ordine privată.

Dacă în ceea-ce privesce furtul punctul de vedere roman e superior punctului de vedere actual, furtul interesând nici mai mult și nici mai puțin Statul decât contractele oneróse, în ceea-ce privesce rapina și injuria, punctul de vedere roman lasă fórte mult de dorit. Banda armată care răpescce, spargerea de capete, sunt cestiuni de ordine publică.

¹⁾ L. 1. D. 9, 2. Gai III, 210 urm. L. 2. D. 1. c; L. 27, § 6 eod.

²⁾ Gai III, 211.

³⁾ Rănirea sclavului n'a fost *injuria*, ci *damnum injuria datum*.

⁴⁾ Gai III, 220 urm. Paul S. R. V, 4—6. Cic. de rep. IV. 10. Tusc. disp. IV, 2. Fest. v v. Talionis, rupitias. sarcito. Gell. XX, 1, 14. Plin. H. N. XVII, 1.

SECȚIA IV.

QUASI CONTRACTUL ȘI QUASI DELICTUL

§ 134. Quasi contractele.

Sunt cazuri unde prin fapt, nu prin consimțimentul părților sau contra voinței lor, se stabilesc raporturi între două persoane și cari raporturi fără a fi contracte formale sau delictive formale, se apropie când de contract când de delict. Aceste cazuri Romanii le-au numit *quasi contracte* sau *quasi delictive*, după cum raportul semăna înăi mult cu contractul sau măi mult cu delictul. Aceste raporturi dedeau și ele nascere la obligațiunii întocmăi ca contractele sau delictivele și autoritatea în interesul menținerii ordinei de drept putea să intervină spre a restabili această ordine când a fost sdruncinată.

În special quasi-contractul exista în următoarele cazuri:

a) *Negotiorum gestio*. Acesta era un quasi-contract care și lua existența în faptul că o persoană și-a luat de la sine sarcina de a îngriji de interesele altei persoane, fără scirea acesteia, însă nu contra voinței ei. Dacă o făcea cu scirea, exista un contract, mandatul; dacă o făcea contra voinței, exista un delict, *furtum*. Intenția fiind de a servi persoana, acest quasi-contract se poate apropia de mandat și dă nascere la obligațiunii *ultra-citroque* ca orice contract *synallagmatic*. Cel ce lucra pentru altul se numia *negotiorum gestor*, iar acela pentru care se făcea negoțiul quasi-mandatului se numia *dominus negotiorum*. Acesta este primul quasi-contract.

b) Un quasi-contract există și între tutor și pupil. În momentul când cine-va primesce o tutelă, se stabilesc între el și minor un raport care dă nascere la obligațiunii, dar care raport nu este făcut nici prin contract și nici prin delict. El se apropie măi mult de contract; însă fiind-că între tutor și între pupil un contract formal nu e posibil și legea vine de se substituie pupilului, raportul este un quasi-contract care stabilesc obligațiunii *ultra-citroque*. Acest quasi-contract pare a se apropia măi mult de un mandat legal; însă de fapt el se apropie măi mult de o *locatio-conductio*

de ôre-ce tutorul iea în primire tótă averea și o conduce tot timpul cât pupilul e minor.

c) Un al treilea quasi-contract exista acolo unde prin natura lucrurilor, fără ca să fie nevoie de consimțimentul părților, exista o *societas*. Așa, în cazul când un lucru s'a dăruit sau legat la două sau mai multe persoane. Faptul stabilește obligațiunii *ultra-citroque* și părțile sunt legate ca printr'un contract synallagmatic. Că acest quasi-contract se apropie mai mult de contractul numit *societas* e de prisos de a mai adăoga.

d) Un al patrulea quasi-contract se stabilește între heres și legatari; căci fără de a fi obligat cui-va prin voința sa, heredele se vede prin faptul altuia într'un raport de drept cu legatarii. Acest raport nefiind stabilit prin contract și semănând cu contractul este un quasi-contract.

e) Al cincilea și cel din urmă quasi-contract e acela care se stabilește între două persoane deadreptul, *re*. Acesta ar fi un contract real, însă ceea-ce lipsește e tocmai consimțimentul părților. Un atare caz e *solutio indebiti*, când cine-va plătește o datorie pe care nu o mai datorește. În acest caz se vorbește de quasi-contract care sémănă cu *mutuum*.

§ 135. Quasi delictetele.

Quasi delictetele se caracteriséză printr'aceea că o persoană face un rău alteia fără ca să fi țintit a-i face acest rău și e prin urmare mai mult indirect decât direct răspundător de dauna cauzată acesteia persoane.

Dreptul roman cunósce cinci quasi-delicte cari sunt:

a) *Judex qui litem suam fecit*. Când un judecător jurat chemat să judece într'o afacere era și parte în cauză și ca atare el a judecat în favórea sa, el a comis un quasi-delict și a fost răspundător de acesta față de partea cea-l'altă.

b) *De effusis et dejectis*. Când dintr'o casă s'a aruncat sau turnat ceva pe stradă și s'a cauzat ast-fel trecătorului o daună, atunci cei ai casei au fost răspundători față de cel daunat. Era aci un quasi-delict fiind că numai accidental și fără intenția de a face cui-va rău, ci numai sieși bine, s'a cauzat o daună. Acest caz *de effusis et dejectis* este acel *unus casus* care preocupă pe jurisconsulți. Justinian îl amintesce, § 2 I, 4, 6, după ce a tratat despre acțiunile *in rem quae ex legitimis et civilis causis descendunt* și a început

să se ocupe de acțiunile pretoriene. După Justinian ar exista un singur caz în care cel daunat posedă lucrul și are o *actio in rem*. La *de effusis et dejectis* există cazul căci stropindu-se hainele cui-va prin turnarea afară a unor murdării, cel ce posedă lucrul are o *actio in rem* contra proprietarului casei. Că acesta e acel *unus casus* se dovedește în digeste prin locul pe care-l ocupă titlul *de effusis et dejectis* și care e precis locul care corespunde cu *unus casus* în instituțiuni. Așa cartea VI se ocupă de *in rem actio*, cartea VII de *usufruct*, cartea VIII de *servituți*, cartea IX de *delicta ex lege*, cartea X de *actiones mixtae*. În cartea IX se află sub titlul 3 inclus cazul pretorian (precum e inclus în cartea VI și *actio publiciana*) unde așa șiusul quasi-delict dă cazul în care posesorul daunat deși posedând are *actio in rem*, însă pretorul îi dă pentru *damnum un poenalis iudicium* contra locuitorului casei.

c) *Ubi vulgo iter fit*. Dacă cineva pune saū suspendă un lucru pe locurile unde trece lumea și ast-fel se întâmplă ca să se cauzeze un *damnum cui-va*, cazul e un quasi-delict.

d) Asemenea e quasi-delict și deci răspunde de daune, *caupo, nauto* și *stabularius* hotelierul, armatorul, grăjdarul, de furtul comis în averea celora cari au încredințat stabilitamentelor lor averea. Nu trebuie să se confunde cu contractul ce se încheie cu *caupo, nauta* și *stabularius* când se încredințază în mâna acestora averea.

e) *Noxalis actio*. Există și un quasi-delict în cazul când un serv, fără scirea stăpânului cauzează cuiva un prejudiciu; în acest caz stăpânul răspunde de dauna cauzată până la valoarea sclavului saū a animalului care a pricinuit paguba, putând să-l dea ca despăgubire.

CAP. III.

PROCESUL

SECȚIA I.

JUDICIUM LEGITIMUM

§ 136. Actio și judicium.

Când un *civis romanus optimo jure* a suferit de la un alt asemenea *civis* vre-o nedreptate, călcându-i-se vre-un drept civil al său, el a avut la dispoziția sa *legis actio* sau facultatea de a porni cu mâna armată contra aceluia care îi a cauzat nedreptatea, și afacerea venia ast-fel înaintea tribunalului centumviral. Când însă dreptul călcat n'a fost de natura drepturilor civile cari venia înaintea centumvirilor, precum ar fi drepturile ce rezultă cuiva din obligațiuni civile rezultând ele însăși din contracte, sau când persoana care a călcat dreptul n'a fost un *civis optimo jure*, atunci o reparație a nedreptății sau a fost imposibilă—*legis actio* neîncăpând aci—sau ar fi trebuit ca cetatea să lase pe cel ce n'a fost *civis optimo jure* pradă cetățenului a tot puternic față de cel cu drepturi mai puțin bune în cetate.

Și una și cea-l'altă din aceste două alternative au fost de o potrivă de rele din pricină că, în primul caz transacțiunile cu cei ce aveau *commercium* în Roma au putut deveni imposibile în cetatea acesta din lipsa de sancțiune, iar în al doilea s'ar fi turburat ordinea în Stat; intervenirea pretorului s'a impus dar în ambele cazuri, și, după ce el a sancționat ordinea prin interdictele sale, a declarat în edictul său: *Pacta conventa, quae neque dolo malo, neque adversus*

*leges, plebiscita, senatus consulta, edicta, neque quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, servabo*¹⁾. Cu chipul acesta pretorul a sancționat convențiunile oneste și făcute în limitele legilor și a asigurat execuția obligațiunilor.

Resultă de aci că cel ce se simția nedreptățit, prin călcarea vre-unui drept ce avea dintr'o obligație, fie el cetățen *optimo jure*, fie el un *peregrinus* chiar, însă o persoană care avea *commercium* în Roma, avea *facultatea* de a veni la pretor și a-i cere ca în baza edictului său să repare nedreptatea suferită. Acastă facultate de a porni cu judecata contra altuia pentru a repara o nedreptate prin mijlocirea *pretorului*, semănând cu *legis actio*, însă resultând din edictul pretorului, s'a numit *actio*, iar activitatea pretorului în acest cas, constând în *jus dicere*, s'a numit *judicium*.

Se dice că acțiunile se nasc din obligațiuni. Fiind însă că obligațiunile înseși se nasc din convențiuni sau contracte și aū de scop realizarea stipulațiunilor din aceste contracte, care realizare nu se pôte face, când e nevoie de realizare silită, decât prin pretor, deaceea mai curând suntem dispuși a admite că acțiunea nu se nasce din obligațiune, ci se nasce cu obligațiunea în același timp, și anume că atunci când pentru una din părți se nasce o obligațiune, se nasce, grație pretorului și edictului său de mai sus, pentru cea-l'altă acțiunea sau dreptul în virtutea căreia el putea constrânge pe cel obligat la executarea obligațiunei.

În adevăr, orice obligație trebuind să se solve în chip firesc prin darea, facerea, prestarea obiectului său a lucrării cărî formeză obiectul obligațiunei, soluția trebuia să fie făcută în forna contractului. Spre ex. dacă între A și B s'a încheiat un contract *re*, un *commodatum* spre pildă, în care A a dat ca *commodatum* lui B un lucru anumit, s'a născut pentru B obligația de a înapoia lui A acel lucru, și pentru A acțiunea de a cere prin pretor înapoierea aceluiași lucru de la B.

Tot ast-fel stau lucrurile cu contractele *verbis*. Când între A și B s'a încheiat o convenție ca A să facă ceva lui B, s'a născut prin contractul *verbis* obligația pentru A ca să facă munca prevădută în contract; iar pentru B s'a născut acțiunea de a cere prin pretor facerea. Dacă A s'a achitat

¹⁾ L. 7, § 7. D. 2, 14.

în fapt de obligația sa, acțiunea lui B născută *verbis* nu s'a stins, a trebuit un nou contract *verbis* care să solve acțiunea.

Deasemenea când s'a născut o obligație și o *actio, lit-teris*, era nevoie de *referre* ca *acceptum*, ceea-ce ca *expensum* a fost trecut în condică deși plata a fost făcută.

La contractele synallagmatiche lucrul a fost mai complicat dar tot acolo a eșit. Deci acțiunea însoția orice obligațiune, și odată cu nascerea unei obligațiuni din contract s'a născut și acțiunea corespunzătoare care era concomitentă cu obligațiunea tot din contract.

La delict acțiunea ca și obligațiunea reeșiau din edict.

Pentru a se putea pronunța, pretorul asculta părțile, stabilia obiectul litigiului și apoi el putea trimite aceste părți înaintea unui judecător care avea misiunea de a condamna sau absolve sau decide singur și face să se execute decisiunea sa. Procesul putea avea ast-fel două părți și a-nume: o parte care se trata înaintea pretorului și se numia *in jure* și o parte care se trata înaintea judecătorului și se numia *in judicio*.

Când pretorul judeca pe cetățeni și trimitea afacerea înaintea judecătorului, atuncea *judicium* se numia *legitimum*; când însă el pronunța singur, *judicium* se numia *imperio continens*, fiind-că pretorul judeca și fondul.

§ 137. Impărțirea acțiunilor.

Când o persoană era silită să recurgă la pretor pentru a îndrepta o nedreptate, se putea întâmpla ca ea să cêră înapoiarea unui lucru sau să cêră o facere, o prestare; din această pricină acțiunile au fost de două feluri și anume: ele au fost sau *actiones in rem* numite și *vindicationes*, când se revendica un lucru, o *res*, sau au fost *actiones in personam* numite și *condictiones* când se cerea o facere.

Însă în ce privește facerea se putea întâmpla ca să se cêră îndeplinirea unei prestațiuni în întregul ei, sau numai a unei părți dintr'însa; în aceste cazuri, acțiunile iaă alte nume. De aceea e bine ca să arătăm pe scurt cum erau numite.

Când o persoană nu ne înapoiază un lucru care e al nostru, acțiunea noastră tinde la recăpătarea lucrului și de aceea ea se numește *rei vindicatio*. Această acțiune se

nasce din contractele reale, *mutuum, commodatum, depositum, pignus* ca și din unul sau altul din delictete.

Când însă A dă lui B 100 lei pentru a face o lucrare nedeterminată, și B primesce suma fără de a face ceva, A nu are contra lui B decât o acțiune *in rem*, ea nu poate fi o acțiune *in personam* propriu zisă, fiind-că B nu s'a obligat formal a face ceea-ce cere A. Obligația lui B constă deci său în a înapoia banii, sau în a se obliga la facerea unei lucrări precise. Chemarea lui B de către A la pretor nu este deci o acțiune propriu zisă și dreptul roman o numesce *condictio*. A chemă pe B la pretor pentru ca față de acesta să convină la facerea unei lucrări în schimbul sumei primite.

Dacă se cere îndeplinirea parțială a unei obligațiuni făcute în sensul de a fi stânsă parțial, atunci acțiunea poartă numele de *praescriptio*. Acesta nu tinde la îndeplinirea obligațiunei întregi, ci numai la îndeplinirea părții al căreia *dies* a trecut.

În fine numai atunci când se cere îndeplinirea integrală a unei obligațiuni, atunci avem a face cu ceea-ce se numesce acțiune în adevăratul sens al cuvântului și această acțiune este o *actio in personam*. De alt-fel se poate vedea, că toate aceste deosebiri în acțiuni ca *vindicatio, condictio, praescriptio* și *actio* sunt numai deosebiri de formă; căci în definitiv nu se concepe o acțiune când nu este îndreptată contra unei persoane și nici nu se prea poate concepe o deosebire de fond aci.

§ 138. Ficțiunile.

În princip numai cetățenul roman putea intenta o acțiune. Cu toate acestea pretorul a trebuit să acorde acțiunea ori-cui avea *commercium* în Roma. Spre acest finit, dacă se făcea o nedreptate unui *non civis*, el făcea *ficțiunea*, *si civis Romanus esset* și judeca pricina întocmai ca și cum nici n'ar avea a face decât cu cetățeni ¹⁾.

Se putea întempla ca cine-va să fie *capite minutus*; acesta perdând drepturile sale politice nu putea reclama. El însă nu perdea încă prin acesta și drepturile sale private; de aceea pretorul îl considera, când reclama, ca și cum nici

¹⁾ Gai IV, 37. Cic. de nat. deor. III, 30, 74.

n'ar fi fost *capite minutus* și ficțiunea acésta se numia *fictio rescissa capite diminutione* ¹⁾.

A mai fost practică ficțiunea *si heres esset* care făcea posibilă unui *bonorum possessor* care, precum am văzut, n'a fost în tot-d'a-una *heres*, succesiunea în averea ce i se cu-venea ²⁾ în virtutea edictului pretorian.

O ficțiune a fost și la așa numita *actio serviana* unde *bonorum emptor* era privit ca *heres* și putea prin urmare să lucreze ca heredele în interesul succesiunii ³⁾.

În fine mai exista o ficțiune și anume: pretorul admitea că cel ce nu are încă *jus Quiritium*, are acest drept și deci poate reclama în puterea lui dreptul ce avea ⁴⁾. O asemenea ficțiune se afla la baza așa numitei *actio publiciana*, unde publicanul, reclama un lucru *mancipi* de la un non dominus care n'a usucupiat încă lucrul reclamat.

Tóte aceste ficțiuni steteau în strânsă legătură cu însăși organizația cetății și cu drepturile publice strâns legate și ele cu drepturile private; ele au perit atunci când această organizație s'a prefăcut și când bazele ei au fost uitate.

§ 139. Excepțiunile.

Când părțile au venit înaintea pretorului pentru a se judeca, acesta a cercetat mai întâi dacă avea înaintea sa un caz de *judicium legitimum*, adecă dacă afacerea trebuia trimisă înaintea unui judecător, sau dacă el însuși trebuia să judece, adecă dacă avea înaintea sa un caz de *judicium imperio continens*.

În ambele cazuri dacă se ivia vre-un caz prejudicial și anume asupra legitimității persoanei care reclama, sau asupra cestiunii de drept însăși, anume dacă nu cum-va afacerea a fost deja judecată, sau dacă era intempestivă reclamația etc. pretorul asculta ambele părți și anume pe *actor* (reclamant) în expunerea plângerei sale, pe *reus* (intimat) în expunerea obiecțiunilor sale. Obiecțiunile de drept se numiau *exceptiones* la cari mai putea răspunde *actorul*. Acest răspuns

¹⁾ Gai IV, 38. III, 84. IV, 80. I, 184.

²⁾ Gai IV, 34. III, 32. Ulp. XXVIII, 12. Gai IV, 111.

³⁾ Gai IV, 35. III, 80. L. 4, § 21. D. 40, 5.

⁴⁾ Gai IV, 36. L. 1, pr. D. 6, 21; L. 7, § 11 urm. D. 6, 2.

se numia *duplica*. La această duplică putea răspunde *reus* și răspunsul său se numia *triplica*. La triplică se mai putea da un răspuns care se numia *quadruplică*, în urma căreia pretorul se pronunța de drept declarând că dă *judicium* său respinge acțiunea. În cazul când pretorul a declarat că dă *judicium* atunci procesul a început, și acest moment formează momentul începutului procesului cunoscut în procesul civil roman sub numele de *litis contestatio*.

Deci înainte de *litis contestatio* pretorul judeca punctele de drept, se rostia asupra excepțiilor de drept care au fost ast-fel clasificate de pretor și jurisconșulți.

a) Excepțiunile *peremptorie* sunt acelea care se opun reclamantului cu scop de a zădărnici acțiunea sa pentru tot-d'a-una; ele își iaș substanța lor

din lege, ca bunióră când cererea, acțiunea, e contrară legilor,

din modul în care s'a încheiat contractul ca sila, dolul, din fapt, când cestiunea a fost judecată¹⁾.

b) Excepțiunile pot fi delatorice și acesta e cazul când se reclamă înainte de timp sau se reclamă un tot când trebuie reclamată o parte²⁾ etc. Asemenea sunt excepțiunile dilatorii așa numitele *exceptiones litis dividuae* și *rei residuae*³⁾.

c) Mai sunt apoi excepțiunile *ex persona sumptae* care după împrejurări apreciate de pretor sunt sau peremptorie sau dilatorice⁴⁾.

§ 140. Reprezentatiunea.

Se putea intenta o acțiune în numele său propriu sau în numele altuia, și se putea ca intimatul să se presinte în persoană sau să fie reprezentat în proces. Inșă această reprezentare putea fi făcută în baza legilor care conferiaș de drept reprezentarea precum e cazul cu tutorul sau cu curatorul minorului, cu bărbatul care represintă soția sau tatăl care

¹⁾ Gai IV, 115—120. IV, 121; L. 3. D. 44, 1.

²⁾ Gai IV, 122—129. L. 3. D. 44, 1.

³⁾ Gai IV, 122. IV, 56. IV, 131; L. 38. D. 3, 3; L. 32. D. 21, 2; L. 83, § 4. D. 4, 5; L. 29 pr. eod.; L. 86 eod.

⁴⁾ Gai IV, 124. L. 2, § 4. L. 3 in f. D. 44, 1; L. 19, § 2. D. 22, 3; Paul S. R. I, 2, 1—3.

represintă pe fiu; sau în baza unei convențiuni cum e cazul cu cognitorii și procuratorii.

Despre cei dintei n'avem să vorbim; ne vom ocupa aci numai de cognitorii și procuratorii.

Cognitores și *procuratores* se deosebesc printr'aceea că cognitorii sunt substituiți chiar la proces în prezența adversarului *certis verbis*, pe când procuratorii au această calitate în virtutea unui mandat¹⁾. Deosebirile acestea își aveau urmările lor, căci cognitorul era un avocat instituit în instanță și n'avea nevoie să garanteze nimic adversarului său, pe când procuratorul fiind un reprezentant al părții putea fi silit la o *satisfatio dominum ratam rem habiturum*²⁾. Această *satisfatio* care a fost necesară, n'a avut nimic comun cu *satisfationes judicatum solvi* sau *pro praede litis et vindiciarum*; acestea sunt continuări ale acțiunilor legei și se puteau cere ori-cui venia în proces.

§ 141. Formula.

În cazul când pretorul a declarat că dă un *judicium*, el a trimis pe litiganții înaintea unui arbitru sau judecător, cu arătarea de a judeca faptul și de a condamna sau absolve. Acesta o făcea pretorul dând o formulă în care expunea pe scurt judecătorului obiectul litigiului dintre litiganții și îi spunea într'însa ca să judece și să condamne sau să absolve.

Formula avea cinci părți și anume:

a) Partea prin care se numia judecătorul care avea să judece pricina și suna: *judex esto*.

b) *Demonstratio*, adică partea aceea care expunea obiectul litigiului ca: *Quod Aulus Agerius Numerio Negidio hominem vendidit*.

c) *Intentio*, care arăta dorința reclamantului ca: *si paret Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium X milia dare oportere* sau *si paret hominem ex jure Quiritium Auli Agerii esse*.

d) *Adjudicatio*, prin care se permite judecătorului de a adjuceca lucrul uneia din părțile litigante, ceea ce se în-

¹⁾ Gai IV, 82—87.

²⁾ Gai IV, 96—99. L. 33 § 1, L. 39 § 1. D. 3, 3; L. 22, § 8. D. 46, 8; L. 11, § 7. D. 44, 2,

têmpla la communi dividundo, la finium regundorum și suna: *Quantum adjudicari oportet, iudex Titio adjudicato.*

e) *Condemnatio* este partea ceea a formulei care permite judecătorului de a condamna sau să absolve și suna: *iudex Numerium Negidium, Aulo Agerio sestertium X milia condemna, și non paret absolve*¹⁾.

Aceste formule pot însă fi sau *in jus conceptae* sau *in factum conceptae*²⁾.

Ele sunt *in jus conceptae* când partea formulei numită *intentio* cuprinde cererea de a se judeca dacă un lucru e de drept al nostru, sau dacă trebuie de drept să ni se facă ceva. Ele sunt *in factum conceptae* când punctul de drept nu e contestat și e vorba numai de o restabilire de fapt.

Scopul pe care-l urmărește formula este condamnarea sau absolvirea. În această privință judecătorului i se poate indica de a condamna la o sumă hotărâtă (*certa pecunia*) *iudex Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium X milia condemna, si non paret absolve*³⁾; sau la o sumă nehotărâtă (*incerta pecunia*) *iudex Numerium Negidium Aulo Agerio dumtaxat sestertium X milia condemna, si non paret absolve, sau quanti ea res erit, tantam pecuniam, iudex Numerium Negidium Aulo Agerio condemna, si non paret absoluito*⁴⁾.

Tôte condamnările se făceau în bani⁵⁾, chiar dacă era în litigiu un obiect; aceasta se putea din cauza novațiunei ce *litiscontestatio* aducea cu sine.

Dacă judecătorul a judecat alt-fel decât i s'a indicat, atunci a fost răspunzător personal de judecata dată — *litem suam fecit*⁶⁾.

Dacă cine-va a cerut mai mult decât a găsit judecătorul că putea cere, el a pierdut⁷⁾ pentru că judecătorul trebuia să se țină de formula precisă a pretorului; fiind formula la *condemnatio* cu aproximație, el a putut condamna la mai puțin iar nu la mai mult⁸⁾.

Era considerată ca o *plus petitio*, adică o cerere de mai mult, când se cerea o sumă mai mare, când se cerea

¹⁾ Gaius IV, 40—44.

²⁾ Gai IV, 45.

³⁾ Gai IV, 48—50.

⁴⁾ Gai IV, 51.

⁵⁾ Gai IV, 48. L. 37 § 6. D. 38, 1; L. 6 § 1. D. 42, 1; L. 13 § 1. D. 42, 1.

⁶⁾ Gai IV, 52. L. 15 § 1. D. 5, 1; L. 6. D. 50, 13.

⁷⁾ Gai IV, 53.

⁸⁾ Gai IV, 52.

înainte de timp etc. Jurisconsultii au clasificat această cerere în patru tipuri și anume: *re*, *tempore*, *loco* și *causa*.

Era o *plus petitio re*, când se cerea o sumă mai mare decât s'a datorat.

Era *tempore*, când s'a cerut înainte de *dies venit*—de termin.

Era *loco*, când s'a cerut în alt loc decât se stipulase.

Era *causa*, când se cerea o specie, deși era stipulat un gen, sau când debitorul avea alegerea obiectului de dat iar creditorul și-o însușia ¹⁾.

SECȚIA II.

JUDICIUM IMPERIO CONTINENS

§ 142. Deosebirea.

Am văzut că pretorul, pentru a menține ordinea în Stat cu privire la păstrarea posesiunilor, a formulat unele dispozițiuni pe cari le-a expus în edictul său sub numele de *interdicta*. Intêmplându-se vre o turburare a posesiunei, cel turburat recurgea la pretor care, în puterea imperiului său, judeca litigiul, fără de a trimite afacerea înaintea unui *judex*. Din această pricină judecata acesta se numia *judicium imperio continens*.

În Roma sau într'o milă departe de Roma, (în pomoeriu) toate *judicia* erau sau *legitima* sau *imperio continentia*. Ele erau *legitima* când litigiul era asupra unui *dominiu* sau al unui drept de posesiune între cetățeni. Ele erau *imperio continentia* când între cetățeni se disputa o posesiune de fapt.

În afară de Roma toate *judicia* erau *imperio continentia* fiindcă dreptatea se făcea numai prin autoritatea pretorului, părțile neavând nici un drept legitim de a intenta vre-o acțiune aci. Ast-fel fiind, e indiferent dacă pretorul cele ce se făceau în Roma numia chiar un *judex* care să judece o pricină; căci ceea-ce lipsia acestui *judex* era dreptul de a adjuceca *dominiul* și acesta tocmai deosebia *judicia* ce se făceau afară din Roma de cele ce se făceau în Roma. Acest fapt al lipsei calității de a adjuceca dominiul pune *judicia* din provincia

¹⁾ Gai IV, 53—61.

pe același plan cu *judicia recuperatoria* din Roma, unde pretorul regula în interesul ordinei o posesiune de fapt ¹⁾.

§ 143. Interdictele.

Tóte interdictele pretorului arată prin formula lor că ele nu aũ de scop de a face dreptate între părți ci numai de a garanta ordinea.

Să luãm unele interdicte ca exemplu.

Interdictul prohibitoriu *in loco sacro* sună ast-fel:

In loco sacro facere, inve eum immittere quid veto ²⁾.

Scopul de a menține ordinea publică e vizibil aci, și nu póte fi vorba de a face dreptate între părți.

Dacă apoi pretorul prin alte dispozițiuni ³⁾ are aerul de a apăra drepturile părților, acésta iarăși nu în interesul părților se face, ci în interesul ordinei publice.

Ceea-ce spunem despre interdictul prohibitoriu *in loco sacro*, o spunem și despre interdictul prohibitoriu, *ne quid in loco publico* despre interdictul prohibitoriu *in via publica* și despre interdictele prohibitorie *ne quid in flumine publico, uti nunc possidetis, quo itinere actuque privato, utrubi, uti hoc anno aquam etc.*

În adevăr, interdictul *ne quid in loco publico* sună: *Ne quid in loco publico facias, inve eum locum inmitas, qua ex re illi damnum detur: praeterquam quod lege, senatusconsulto, edicto, decretove principum tibi concessum est: de eo quod factum erit, interdictum non dabo* ⁴⁾.

Interdictul *in via publica* sună: *In via publica itinereve publico facere immittere quid, quo ea via idve iter deterius sit fiet veto* ⁵⁾.

Interdictul *ne quid in flumine publico* sună: *Ne quid in flumine publico ripave ejus facias, ne quid in flumine publico neve in ripa ejus immittas, quo statio iterve navigio deterior sit fiat* ⁶⁾.

¹⁾ Gai 103—109.

²⁾ L. 1 pr. D. 43, 6.

³⁾ L. 1 pr. D. 11, 8; L. 1 § 5. D. 11, 8.

⁴⁾ L. 2 pr. D. 43, 8; conf. L. 1 pr. D. 3, 9.

⁵⁾ L. 2 § 20 D. 43, 8 conf. L. 2 § 45. D. 43, 8; L. 1 pr. D. 43, 11.

⁶⁾ L. 1 pr. D. 43, 12 conf. L. 1 § 19. D. 43, 12; L. 1 pr. D. 43, 13; L. 1 § 11. D. 43, 13; L. 1 pr. D. 43, 14; L. 1 pr. D. 43, 15.

În toate aceste interdicte se vede că preocupăția pretorului este în primul rând interesul public, și ordinea publică, raporturile private însă el le subordonează interesului public.

Interdictul prohibitoriu *uti nunc possidetis* are aerul de a fi un interdict care regulază interese private; însă judecat mai de aproape se vede că și el se ocupă de interesul public. Iată cum sună el.

Uti nunc possidetis eum fundum (eas aedes L. 1 pr. D. 43, 17) *quo de agitur, quod nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis, ita* (quominus ita L. 1 pr. D. 43, 17; Gai IV, 160) *possideatis, vim fieri veto*¹⁾.

Cuvântul *nunc* spune clar că pretorul nu se ocupă de dreptul privat, ci de interesul ordinei publice.

Mai puțin clar stau lucrurile cu interdictele *restitutorie*. Aci avem a face în tot-d'a-una cu două părți și interesul privat nu se poate tăgădui; totuși când judecăm lucrurile mai de aproape, se vede, că ceea-ce a îndemnat pe pretor ca să dea aceste interdicte este iarăși ordinea publică. Acesta se vede în interdictul *quorum bonorum* unde pretorul lasă la o parte punctul de dreptate și restituie posesia celui a căruia îi a dat-o el, pretorul. Acest interdict sună:

*Quorum bonorum ex edicto meo illi possessio data est; quod de his bonis pro herede aut pro possessore possides, consideresve si nihil usucaptum esset, quod quidem dolo malo fecisti, uti desineres possidere: id illi restituas*²⁾.

Tot ast-fel stau lucrurile cu interdictul *unde vi* care sună:

*Unde tu aut familia aut procurator tuus illum aut familiam aut procuratorem illius in hoc anno vi dejecisti, cum ille possideret, quod ejus nec vi nec clam nec precario possideret ab eo, qui eum ea possessione vi ejecit, eo illum quaeque tunc ibi habuit restituas*³⁾.

Același lucru se poate spune și de cele-l'alte interdicte *restitutorie*, ca *quod legatorum*⁴⁾, *quod vi aut clam*⁵⁾, *quod precario*⁶⁾ ca și de interdictele *exhibitorie*⁷⁾.

1) Fest. v. possessio.

2) L. 1. pr. D. 43, 2.

3) Cic. pro Tullio 44. Gai IV, 154, 155.

4) L. 1 pr. D. 43, 3.

5) L. 1 pr. D. 43, 24.

6) L. 1 pr. D. 43, 26.

7) L. 1 pr. D. 43, 29; L. 1 pr. D. 43, 30.

Fiind dat interesul public pretorul intervenia de-a dreptul și restabilia lucrurile fără de a mai însărcina un *judex* cu judecarea punctului de drept.

§ 144. Procedarea.

Pretorul nu intervenia personal spre a vedea ce s'a petrecut, ci se servia pentru acest scop de așa numiții recuperatori.

Când deci s'a lucrat în contra unui edict, bunióră când s'a făcut ceva nepermis într'un loc sacru, persóna interesată a nu se face, și interesată era aci ori-ce persónă, alerga la pretor și îi denunța faptul. Pretorul trimitea pe recuperatori cari judecau la fața locului afacerea și în conformitate cu edictul opriau de a se face în numele pretorului. Dacă se ivia vre o contestare recuperatoriî raportaü pretorului și acesta dedea *interdicta secundaria* ¹⁾.

La judecarea procesului interdictelor figuraü douë părți: denunțantul *actor* și călcătorul edictului pretorian *reus*. În acest caz interdictele se numiaü *simplicia*, fiind-că exista un *actor* bine definit și un *reus* asemenea bine definit. Se putea însă întempla ca rolurile acestea să nu fie tocmai bine despărțite precum era la interdictele *uti possidetis* și *utrubi*, la interdictele restitutorie în genere, unde fie-care din părți era în același timp și *actor* și *reus* ²⁾, de ore-ce pretorul se adresa la ambele părți în edictul său ²⁾; în acest caz interdictele se numiaü *duplicia*.

Verind afacerea înaintea pretorului, părțile puteau să cêră un arbitru. Dacă cereau arbitru, pretorul le dedea un asemenea judecător și afacerea se termina ca ori-ce judecată. Dacă însă nu se cerea arbitru, partea care perdea mai plătia și o *poena*.

În tot acest proces se urmêză ca la *judicium legitimum*, adecă se da o formulă; pretorul însă în loc de a numi un *judex* numia un arbitru sau recuperatori.

¹⁾ Gai IV, 170.

²⁾ Gai IV, 156 - 160.

³⁾ Gai IV, 160.

§ 145. **Execuția.**

Magistrații însărcinați cu execuția hotărârilor erau recuperatorii. Pretorul ordona vânzarea averii celui condamnat la plată. În acest timp averea rămânea în posesia celui care o posedă însă ea era *proscrisă*. Acesta dura 15 zile dacă datornicul a murit, 30 zile dacă a dosit. Se putea să dureze mai mult sau mai puțin când cel urmărit trăia și se afla de față, depinzând acesta de creditor. La termenul de vânzare a averii, pretorul mai dădea un termen de 10 zile la vânzarea averii debitorului viu și 5 zile la vânzarea averii debitorului mort, pentru ca creditorii să se adune. Aceștia alegeau un magistrat, apoi se vindea averea. Cel ce obținea averea prin cumpărătore, o obținea după 20 de zile la *latitantes* și după 10 zile la *mortui*. Concursul dura 30 zile ¹⁾.

Cu execuția făcută de recuperatorii în numele pretorului se termină procesul.

— F I N E —

¹⁾ Gai III, 78, 79. L. 7 § 1. D. 42, 3.